

ВЕРШИНИ
С ВІТОВОГО
П ПИСЬМЕНСТВА

Том 59

ЖОРЖІ АМАДУ

ГАБРІЄЛА

РОМАН

**З португальської переклали
Юрій Петренко та Лев Олевський**

Київ

Видавництво художньої літератури «ДНПРО»

1987

84.7Бр
А61

JORGE AMADO
GABRIELA
1958

В этом произведении выдающийся современный бразильский писатель раскрывает политическую структуру своей страны, показывает традиции, обычаи, мораль народа, с юмором, а иногда и сарказмом, изображает представителей «высшего света» города Ильеуса.

Рассказывая о любви красавицы-мулатки Габриэлы и араба Насиба, автор создает образ обаятельной женщины, доброй, непосредственной и простодушной, которая не принимает норм буржуазной морали и при любых обстоятельствах остается сама собой.

Передмова Маргарити Жердинівської

Друкується за виданням:
Жоржі Амаду. Габрієла. К.,
Дніпро, 1970 р.

А $\frac{470300000-160}{M205(04)-87}$ 160.87

© Передмова, художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1987 р.

На батьківщині Жоржі Амаду називають співцем Баїї, одного з штатів Бразилії, де письменник народився й виріс, де він живе і сьогодні Баїя — невелика область країни на східному узбережжі Атлантичного океану — є центром виробництва какао, цукру та бавовни.

З давніх-давен португальські колонізатори завозили в Баїю африканських рабів для роботи на плантаціях цукрової тростини, оскільки місцеві індіанці виявилися занадто кволими для такої роботи і не витримували фізично. Протягом кількох сторіч білі колонізатори-португальці, місцеві індіанці та негри-раби з Африки співіснували не тільки в Баїї, а й в інших місцях Бразилії, в результаті чого сформувалася нова культура, яка складалася з елементів культур цих трьох етнічних груп і яка вже наприкінці XIX сторіччя перетворилася на самобутню бразильську культуру. Переважна більшість населення Баїї, як і всього північного сходу країни, це мулати та метиси, нащадки трьох змішаних рас.

Католицька релігія, що її принесли з собою португальці, зазнала тут впливу язичницьких вірувань індіанців і негрів, які з особливою наполегливістю дотримувалися своїх стародавніх звичаїв і обрядів. Ще й тепер на головному святі баїянців — карнавалі — можна побачити поряд із святим Георгієм його, так би мовити, африканського колегу, бога Ошоссі; негритянські жерці співіснують з католицькими священниками, вони мають серед населення не менший авторитет.

У календарі Баїї багато свят і серед них не тільки католицькі свята, а й старовинні індіанські, як, наприклад, свято богині моря Еманжі, яке відбувається на вулицях і площах, стихійно вирує у містах та селах, супроводжується піснями й танцями, унікальними силовими трюками — капоейрою, де кожна вправа — складне акробатичне мистецтво. Саме народне мистецтво, як писав Жоржі Амаду в своїй книзі «Баїя, добра земля Баїя», допомагає простому люду зносити злидні та соціальну несправедливість, робить його життя не таким жорстоким та суворим, органічно входить у повсякденний побут народу.

Самобутній світ баїянського мистецтва привертав до себе увагу багатьох поетів, письменників, композиторів та художників. Подібно до того, як андалуський фольклор надихнув великого іспанського поета Федеріко Гарсія Лорку на створення всесвітньовідомих поезій, так і баїянське народне мистецтво надихнуло Жоржі Амаду на створення книг, в яких він спромігся зробити його надбанням бразильської, латиноамериканської та світової культури.

Жоржі Амаду народився 10 серпня 1912 року; його батько володів невеликою плантацією какао. З самого дитинства майбутній письменник був свідком жорстокого свавілля, яке панувало на плантаціях. Їхні власники ворогували між собою, всі суперечки вирішувалися за допомогою найманих убивць — жагунсо, але найбільше страждали експлуатовані бідняки. Тому в народних піснях та байках ще й тепер розповідається про жорстоких поміщиків і про благородних розбійників-кангасейро, які грабували багатіїв і допомагали бідним.

Хлопця повезли вчитися в столицю штату Баїя місто Салвадор, але єзуїтський коледж не приваблював його, і Жоржі тікав на вулиці міста. У чотирнадцять років він покидає навчання і йде працювати складачем у друкарні. В промові, виголошеній 1961 р., коли його приймали в Бразильську академію літератури, Жоржі Амаду сказав, що найкращим університетом для нього був час, проведений на вулицях та в порту Баїї, на народних святах і ярмарках.

1931 р. Жоржі Амаду видає свій перший твір «Країна карнавалу» — їдку сатиру на життя й побут дрібної буржуазії. Але вже тоді увагу молодого письменника привертало життя наймитів на плантаціях какао, яке він добре пам'ятав з часів свого дитинства. І, як наслідок, 1933 р. у світ виходить роман «Какао», де відбилися враження дитячих та юнацьких років. У цій книзі Жоржі Амаду не лише змалював важке життя наймитів, а й показав, як селяни стають на шлях збройної боротьби проти гнобителів.

Живучи довгий час у місті, письменник не міг лишитися байдужим до тяжкого становища робітничого класу Баїї; 1934 р. він публікує роман «Піт», основними героями якого є робітники фабрик та доків, що піднімаються на загальний страйк.

Ці перші три романи Жоржі Амаду можна умовно віднести до першого періоду його творчості; вони дещо схематичні й занадто прямолінійні. Річ у тім, що письменник перебував на той час під впливом поширеної наприкінці 20-х років теорії «літератури фактів» і поставив собі за мету точно, майже документально відтворити соціальні процеси, які відбувалися на його батьківщині. Та все ж такі протокольний опис життя та праці наймитів і робітників не задовольнив письменника, і його вагання відбилися у запитанні, яке він сам поставив у передмові до роману «Какао»: «Чи є ця книга справжнім пролетарським романом?»

Жоржі Амаду розумів: треба знайти свої власні шляхи пізнання сучасної йому дійсності, щоб відтворити становлення класової свідомості бразильців інакше, ніж це робили його попередники. Життя селян описував відомий письменник, засновник літератури критичного реалізму

в Бразилії, перший президент Бразильської академії літератури Машаду ді Асіс (1839—1908); про боротьбу знедоленого селянства писав на початку ХХ сторіччя видатний письменник Еуклідес да Кунья (1866—1909), автор книги «Сертани»; традиції цих письменників розвивали Ліне ду Регу (1901—1957) у п'ятитомному «Циклі цукрової тростини» та Ліма Баррету (1881—1922), який вітав перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції й закликав у своїх творах до революційної перестройки світу.

Наступні три твори Жоржі Амаду «Жубіаба» (1935), «Мертве море» (1936) й «Капітани піску» (1937), які ввійшли у цикл «Повісті Баї», свідчать про те, що письменник знайшов свій власний шлях відтворення бразильського національного характеру та свідомості, використавши для цього багатюще джерело фольклору, народного мистецтва Баї.

На час написання книги «Жубіаба» Жоржі Амаду вже був членом Комуністичної партії Бразилії, і питання, підняті автором, мали принципове значення для багатьох прогресивно настроєних людей країни. Річ у тім, що в країні разом із загальним загостренням соціальних конфліктів загострилася також полеміка між прогресивними і реакційними колами інтелігенції в питанні про внесок негритянського населення у розвиток бразильської культури. 1932 р. була опублікована книга історика та соціолога Ніно Родрігеса «Африканці в Бразилії», в якій автор стверджував, що негри не в змозі сприйняти європейську цивілізацію. Цю расистську думку підтримав і член Бразильської академії літератури Олівейра Віана в книзі «Еволюція бразильського народу». Більшість учених та інтелігентів виступили проти расизму, а роман «Жубіаба» виявився могутнім аргументом протесту проти расистської ідеології. За словами відомого дослідника бразильського фольклору А. Рамоса, персонажі «Жубіаби» (переважно негри) є носіями високої поетичної й духовної культури, яка нічим не поступається перед культурою білих бразильців.

Жубіаба — ім'я негритянського жерця, до якого йдуть люди із своїми нещастями та сподіваннями. Але не він основний персонаж роману. Головний герой «Жубіаби» — негр Антоніо Балдуїно, носій народної свідомості. Антоніо не просто людина з народу, це фольклорний герой, що ввібрав у себе найбагатродніші риси байяндів. Він чудовий товариш, складає прекрасні пісні, не терпить пристосовництва й підлоти, сам виховує білого хлопчика, сина померлої жінки, яку він кохав. Спочатку ми бачимо Антоніо безпритульним хлопцем, що разом з іншими знедоленими дітлахами вештається вулицями міста, потім — боксером, човнярем, цирковим артистом, наймитом, нарешті докером, який бере участь у страйках.

Жубіаба — мудра людина, він завжди намагається допомогти людям словом, але Антоніо розуміє, що часи Жубіаби в минулому, та й сам старий негр усвідомлює це. Коли Антоніо розповідає йому про страйк докерів, серед яких є і негри, і білі робітники, Жубіаба бачить, що Антоніо,

нарешті, знайшов правильний шлях у житті. Старий жрець і чаклун схилиється перед Антоніо Балдуїно, наче перед ним древній Ошала, наймогутніший з африканських богів.

Фольклорним романом назвала Жоржі Амаду «Мертве море» радянська дослідниця бразильської літератури І. А. Тергерян. Фольклорний міф, який використав письменник у цьому романі, надзвичайно популярний в Баїї. І сьогодні жителі Баїї святкують день 2 лютого, день богині моря Еманжі. За цим міфом, моряки, що гинуть у морі під час бурі, стають коханими Еманжі, яка несе їх у далеку землю Айока, де вони належатимуть тільки богині. Сцени з повсякденного життя моряків, їхніх дружин та вдів так тісно переплітаються з фантазією, що важко іноді збагнути різницю між нею та реальністю. З цього погляду роман «Мертве море» наближається до творів тих латиноамериканських письменників, які започаткували так званий напрямок «магічного реалізму»,— його засновниками були кубинський письменник Алохо Карпент'єр і гватемальський письменник Мігель Анхель Астуріас. У «Царстві від світу цього» Алохо Карпент'єра та в романі Мігеля Анхеля Астуріаса «Очі похованих» реальність і фантазія настільки взаємопов'язані, що розділити їх дуже важко. Таким є світосприйняття жителів деяких країн Латинської Америки.

У «Мертвому морі», коли головний герой роману, сміливий моряк Гума гине під час бурі, його дружина Лівія знає, що її чоловіка взяла до себе богиня моря Еманжі. Однак Лівія не хоче схилитися перед могутньою богинею, вона вирішує кинути їй виклик і зайняти місце Гуми на баркасі. Лівія стає першою жінкою, яка разом з чоловіками виходить у море, а коли вона мчить на своєму баркасі повз моряків, то сама здається їм усемогутньою морською богинею.

Новаторство Жоржі Амаду полягає в тому, що він використав фольклор для розкриття духовного світу народу, який справді живе ніби подвійним життям: гажка злиденна повсякденність чергується з красою та радістю свята, коли люди почувають себе сильними і всемогутніми.

«Повісті Баїї» завершуються твором «Капітани піску». Місце дії — теж Баїя, але проблеми, які порушує тут письменник, виходять далеко за її межі та за межі всієї Бразилії. Життя безпритульних дітей, жертв бездушного капіталістичного суспільства, це нещастя багатьох країн Латинської Америки та й взагалі багатьох країн капіталістичного світу. Цей роман Жоржі Амаду було покладено в основу художнього фільму «Генерали піщаних кар'єрів», який продемонстрував увесь жах і безнадійне існування кинутих напризволяще дітей.

Безпритульні діти або гинуть, як це сталося з Безногим, одним із персонажів роману, або перетворюються на справжніх злочинців, як це сталося з Гульвісою, Кетом і Головорізом,— у вирі безпритульного існування вони втратили навіть власні прізвища. І тільки Педро Бала, ватажок

«капітанів піску», зв'язує свою долю з життям та боротьбою робітників і таким чином знаходить своє місце в суспільстві.

У передмові до українського видання роману «Капітани піску» генеральний секретар Бразильської комуністичної партії Луїс Карлос Престес писав, що з цих дітлахів і молоді, нині безпритульної, але водночас патріотичної, розумної, сміливої, виникне велика й непереможна сила, яка створить соціалістичну Бразілію.

У 1937 р., невдовзі після опублікування книги «Капітани піску», Жоржі Амаду довелося емігрувати за кордон. Того року в Бразилії встановилася реакційна диктатура Варгаса, яка заборонила діяльність Комуністичної партії та інших прогресивних організацій. Жоржі Амаду оселився в Уругваї, де 1941 р. видав книгу «Луїс Карлос Престес. Лицар надії». У центрі уваги письменника — один період життя Престеса — з часів Великої Жовтневої соціалістичної революції до початку другої світової війни. Основний сюжет книги розгортається навколо історичного походу «колони Престеса» (1924—1927), який знаменував собою пробудження самосвідомості бразильського народу та початок його боротьби проти імперіалістичного гноблення. Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції 25 березня 1922 р. було засновано Комуністичну партію Бразилії, діяльність якої стимулювала розвиток революційного руху в країні. Керівником походу «колони Престеса» став революційно настроєний молодий військовий інженер Престес, що пройшов великий шлях від учасника військових заколотів до керівника бразильських комуністів. 1922 р., командуючи військовим батальйоном на будівництві залізниці на півдні Бразилії, Престес уперше взяв участь у революційному виступі гарнізону, спрямованому проти реакційного уряду країни. 1924 р. Престес очолив повстання свого батальйону в штаті Ріо-Гранде до Сул. Батальйон Престеса почав похід крізь усю країну, повертаючи на свій бік трудящих міст та сіл. За двадцять сім місяців революційна «колона Престеса» пройшла з боями двадцять шість тисяч кілометрів по багатьох штатах Бразилії, крізь тропічні джунглі. Для учасників походу це була велика революційна школа. Крайчих з них на чолі з Престесом сама логіка боротьби привела до марксистсько-ленінського вчення, і вони вступили до лав Комуністичної партії Бразилії. Похід «колони Престеса» залишив незгладимий слід у народній пам'яті, вплинув на формування світогляду багатьох представників інтелігенції країни. Такі видатні діячі бразильської культури, як архітектор Оскар Німейєр, письменники Грасільяно Рамос та Педро Мота Ліма, сам Жоржі Амаду не раз підкреслювали, що стали комуністами під впливом революційного походу «колони Престеса». А для самого Престеса похід виявився початком революційної боротьби, якій він присвятив усе своє життя.

Не можна без хвилювання читати сторінки книги, де йдеться про ув'язнення Престеса та його дружини — німецької комуністки Ольги

Бенаріо Престес. Диктатура Варгаса засудила Престеса до сорока шести років ув'язнення. З них десять він провів у в'язниці, і лише після перемоги Радянського Союзу над гітлерівським фашизмом бразильські власті звільнили його; Ольга Бенаріо Престес загинула у гітлерівському таборі смерті Равенсбрюк.

І в подальших своїх творах, зокрема в «Підпіллі свободи», Жоржі Амаду звертається до образу «лицаря надії», як називас Луїса Карлоса Престеса бразильський народ.

У 1945 р. письменник приїздить на батьківщину, де його обирають депутатом парламенту від Комуністичної партії, але в 1947 р. реакція знову переходить у наступ. Комуністична партія знову була заборонена, військовий уряд генерала Дутри розірвав дипломатичні відносини з СРСР. Жоржі Амаду змушений знову емігрувати, він живе у Франції, потім у Чехословаччині. За роки еміграції Жоржі Амаду перетворився на діяча міжнародного масштабу, який представляв перед усім світом демократичну Бразілію. Його обирають членом Всесвітньої Ради миру, 1951 р. він стає лауреатом Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами», його голос лунає на всіх міжнародних конференціях на захист миру.

В еміграції Жоржі Амаду не забуває рідної Баїї і навіть пише ностальгічну книгу «Баїя всіх святих. Путівник по вулицях та таємницях міста Салвадора». Але головним для нього в цей час стала робота над великими епічними романами, в яких він досліджує долю свого рідного штату протягом півсторіччя. 1942 р. він пише роман «Безкраї землі», що являє собою літопис феодального періоду історії Бразилії, періоду боротьби за завоювання «нічийної» землі, вкритої тропічними лісами, які треба викорчувати, щоб перетворити її на плантації какао, бавовни та цукрової тростини. Образи бразильських поміщиків — звичайно їх називають полковниками — не позбавлені в романі деяких привабливих рис. Залишаючись жорстокими експлуататорами, вони все-таки наділені сміливістю та завзяттям першопрохідців, відкривачів нових земель; таким є полковник Орасіо з «Безкраїх земель».

Страшніші від полковників іноземні поневолювачі, що експортують «золоті плоди», плоди какао. Старі полковники занепадають, на зміну їм приходять поміщики нового типу, які вичавлюють усі соки і з землі, і з трударів. Така тема роману «Місто Ільєус» (у деяких виданнях «Земля золотих плодів»), що разом з «Безкраїми землями» становить дилогію, своєрідну історію освоєння штату Баїя.

Селяни, про яких писав Жоржі Амаду в «Безкраїх землях», мріяли мати свій власний кланопть землі, але їхні мрії не здійснилися. Герої «Міста Ільєуса», селяни Антоніо Вітор та його дружина Раймунда, отримують зрештою наділ дикого лісу, який перетворюють на родючу ділянку землі куди вкладають усю свою любов та ніжність. Проте щастя триває недовго. Завдяки різним махінаціям, поміщик-іноземець

Карлос Зуде купує маленьку плантацію з аукціону. Але для Антоніо та Раймунди втратити землю рівноцінно смерті,— вони вирішують захищати її із зброєю в руках і гинуть від куль наглядачів.

Інша доля в Жоакіма, сина Антоніо та Раймунди. Він комуніст. У романі «Місто Ільєус» ми бачимо перші кроки Комуністичної партії Бразилії, що роз'яснює народу хижу політику експортерів какао. До її лав приходять усе більше таких інтелігентів, як поет Сержіо Моура, шлях якого позначений ваганнями й пошуками істини.

«Червоні паростки» (1946) — наступний роман Жоржі Амаду, де автор досліджує долю селянства північного сходу Бразилії на прикладі селянської родини старого Жероміно та його дружини Жукундіни. Північний схід Бразилії колись займав провідне місце в економіці країни по виробництву какао, цукру й бавовни. Пізніше сільське господарство цього району занепало як через конкуренцію з іншими штатами, так і через хижацьку експлуатацію землі. Поміщики розорилися й продавали свої володіння, а селяни залишалися без роботи і змушені були йти з рідних місць. Юрби людей перетинали тропічні хащі з надією знайти кращу долю на півдні країни.

Перша частина роману присвячена цьому трагічному походу селян. Разом з усіма йде родина Жероміно й Жукундіни, втрачаючи дорогою дітей та онуків, які не витримують голоду і хвороб. Друга частина роману складається з трьох новел, які розповідають про долю трьох синів Жероміно й Жукундіни. У «Червоних паростках» знову з'являються елементи фольклорного роману. Казка про трьох братів існує майже у всіх народів світу, і менший син завжди уособлює найпривабливіші людські риси. Так і тут. Перший син — Жозе — став бандитом, другий — Жоан — пішов у жандарми. У сутичці між жандармами та бандитами Жоан убиває брата. Третій наймолодший брат Жувенсіо йде у солдати, бере участь у військовому повстанні і згодом вступає до лав Комуністичної партії. Таким чином Жоржі Амаду показує паростки революційного руху на північному сході країни, підводячи читача до висновку про те, що єдиний правильний шлях для бразильських трудящих — це шлях організованої боротьби за політичне та економічне звільнення народу. Для назви книги взято слова із знаменитої в Бразилії поезії великого національного поета Кастро Алвеса (Жоржі Амаду присвятив йому свою книгу «Кастро Алвес»), у якій йшлося про повстання рабів за часів феодалізму. Для Жоржі Амаду «червоні паростки» означали тоді, у 1945 р., коли писався роман, наближення революції, що звільнить бразильський народ від експлуатації.

1952 р. Жоржі Амаду закінчує великий роман-епопею «Підпілля свободи», створений, як він сам зазначав, під впливом епопеї Луї Арагона «Комуністи». Тема міжнародної солідарності трудящих — одна з провідних у романі. Дія твору відбувається не тільки в Бразилії, а й в республіканській Іспанії, де в інтернаціональній бригаді б'ється з фашиста-

ми поряд із своїм другом-чехом бразильський офіцер Аполінаріо Родрігес. Після поразки іспанської республіки Аполінаріо опиняється у Франції, а коли гітлерівці окупувають країну, приєднується до бійців французького Руху Опору.

«Підпілля свободи» багатоплановий роман. Автор намагається відбити різноманітні форми діяльності Комуністичної партії Бразилії, показати життя і трудящих, і панівних класів, охопити всю країну з усіма її політичними, соціальними та психологічними колізіями, але не завжди це йому вдається зробити з однаковим успіхом. Художня оповідь подекуди замінюється публіцистичними висловлюваннями і через це роман багато втрачає. «Підпілля свободи» мало стати першим романом великої трилогії, але відчувши, що твору бракує художньої довершеності, Жоржі Амаду припинив роботу над трилогією і кілька років узагалі нічого не писав.

Як зазначала І. А. Тертерян, Жоржі Амаду у 1955—1956 рр. пережив глибоку творчу кризу. Потім він повернувся на батьківщину, у свій рідний штат Баїю, де живе і сьогодні. З 1958 р., коли він опублікував свій всесвітньовідомий роман «Габрієла», можна вважати, почався новий баїянський період його творчості, який включає в себе такі відомі твори, як «Старі моряки» (1961), «Пастухи ночі» (1964), «Дона Флор та двоє її чоловіків», «Крамниця чудес» (1969), «Тереза Батиста стомилася воювати» (1972), «Тіста з Агресте» (1976), «Пальмова гілка, погони й пеньюар» (1980).

Ці книги продовжують цикл «Повістей Баїї», автор повернувся до написання фольклорних романів, але новий цикл набагато досконаліший і довершеніший, оскільки з висоти своїх років письменник ясніше й чіткіше розуміє всі важкі проблеми, які стоять перед його батьківщиною і які не так легко розв'язати, як це йому здавалося замолоду.

Роман «Габрієла» мав величезний успіх на батьківщині письменника, він одержав п'ять літературних премій країни, і серед них премію Національного інституту книги «За кращий роман 1958 року».

Дівчина-мулатка Габрієла стала найпопулярнішим літературним персонажем Бразилії, увібравши в себе найпривабливіші риси бразильського національного характеру. В образі Габрієли зіштовхуються дві непримиренні сили бразильського суспільства — буржуазна мораль та мораль народного життя. Цінності буржуазної моралі — багатство, суспільний стан не мають ніякого значення для Габрієли, дочки народу. Спочатку ми бачимо її в групі змучених біженців, які йдуть з районів, уражених посухою. Габрієла зі своєю лагідною, відкритою вдачею завжди готова допомогти тим, хто потребує уваги та допомоги. Випадок приводить її в будинок Насіба, бразильця сірійського походження, власника бару. Завдяки Габрієлі, чудовій куховарці, справи Насіба йдуть дуже добре, та й сама присутність гарної веселої молодої дівчини приваблює клієнтів до його закладу.

Насіб так закохується в Габрієлу, що вирішує одружитися з нею, вважаючи, що робить для бідної дівчини велике благо. Але тут і починається Габрієліні муки. Їй ні до чого багатство, вона краще відчуває себе босою, ніж узутую в тісні модні туфлі. Потрапляючи в товариство респектабельних багатих городян, вона не знає, про що з ними говорити, вона залюбки побігла б потанцювати й поспівати з бідним людом міста Ільеуса, де відбувається дія роману. Тому Габрієла спокійно відмовляється від благополуччя подружнього життя, несумісного з волелюбністю, безкорисливістю її вдачі. Саме ці основні риси зробили її улюбленим персонажем бразильців.

Але роман «Габрієла» це не тільки історія кохання Габрієли та Насіба. За барвистим колоритом місцевих звичаїв, міських пліток, політичного суперництва можна розгледіти ті історичні й соціальні процеси, що відбувалися (час дії роману — 1925 рік) і в невеликому портовому місті Ільеусі, і в усій Бразилії.

В цій «Хроніці одного провінційного міста» — такий підзаголовок «Габрієли» — наче у краплі води, відбилися всі проблеми, які переживала тоді країна. Це був період, коли старі феодальні відносини поступово змінювалися капіталістичними. Національна буржуазія почала витісняти з політичного життя Бразилії місцевих фазендейро — поміщиків, які колись усі проблеми між собою вирішували досить просто: куля найманого вбивці-жагунсо була найкращим аргументом у спірних питаннях.

І тепер ще старий полковник Раміро Бастос намагається помститися своєму колишньому приятелю Арістотелесу Піресу за те, що той відмовився голосувати за кандидата, висунутого Бастосом у місцеві органи влади, і робить це так само за допомогою найманого вбивці, неписьменного негра Фагундеса. Але часи жагунсо давно минули. Жоржі Амаду вдається показати причетеність Бастоса, який марно силкується повернути колесо історії назад. Навіть старість полковника, його кваліть, погане самопочуття — все це наполегливо підкреслює автор, щоб показати марність намагань поміщика вистояти у боротьбі з новими суспільними відносинами, що народжуються в місті, де колись він був повновладним хазяїном.

Проте письменник не ідеалізує і суперника Раміро Бастоса — молодого буржуа Мундінью Фалкана. Це типовий представник нового класу, експортер какао, людина дуже енергійна і багато в чому прогресивна, особливо в порівнянні зі своїми однолітками, які живуть у Ільеусі. Сам Мундінью Фалкан приїхав до Ільеуса з Ріо-де-Жанейро, розуміючи, що тут, у провінції, в благодатному краї какао, йому є де застосувати свій підприємницький хист. І він справді сприяє прогресу в Ільеусі: замовляє перші вантажні машини, запрошує інженера, щоб розчистити гавань з допомогою землечерпалок і мати змогу експортувати какао, дає кошти на відкриття автобусної лінії, сприяє заснуванню першої газети. Однак усе це він робить аж ніяк не з благородних міркувань, його

активність пояснюється бажанням розбагатіти, стати наймогутнішою людиною міста.

Перемігши Раміро Бастоса, Мундіньйо навіть ставиться до полковника з деякою симпатією, йому імпонує залізна воля старого плангатора, який будь-що хоче зберегти своє колишнє становище та привілеї. До того ж Мундіньйо Фалкан розуміє, що колись закінчиться і його час, і хтось інший прийде йому на зміну. Саме в цьому полягає правдивість образу, який створив Жоржі Амаду.

Технічний прогрес прийшов у Ільеус досить швидко, але не так швидко змінюються звичаї жителів міста. Феодальні відносини все ще тяжіють над світоглядом ільеусців. Жоржі Амаду починає свою книгу з розповіді про жахливу історію, яка сталася в Ільеусі, коли поміщик Жезуїньйо Мендоса застрелив з пістолета свою дружину Сіньязінью та її коханця дантиста Осмундо Піментело. Але найдивнішим у цій історії виявилось те, що жителі Ільеуса, хоч вони весь час говорили про прогрес, який нарешті прийшов до їхнього міста, дуже пишалися вчинком Жезуїньйо Мендоси. На їхню думку, лише в такий спосіб ошуканий чоловік мав змогу змити з себе ганьбу.

Свавілля, яке колись панувало серед поміщиків, настільки вкорінилося в свідомості ільеусців, що навіть страждання батька вбитого дантиста Осмундо Піментело не може зворушити їх. «Змінювалося обличчя міста,— пише Жоржі Амаду,— прокладалися нові вулиці, імпортувалися автомобілі, будувалися хмарочоси, ставали до ладу автомагістралі, створювалися клуби, розросталися редакції газет,— Ільеус ставав невпізнаним. Але набагато повільніше змінювалися звички і звичаї людей». Тільки в останніх рядках книги, у постскрипті, повідомляється, що завдяки величезним зусиллям батька вбитого дантиста, власника плантацій, полковник Жезуїньйо Мендоса вперше в історії Ільеуса був відданий до суду й засуджений до тюремного ув'язнення.

Поряд із життям Габрієли перед нами проходить життя ще кількох жінок Ільеуса. І треба зазначити, що Жоржі Амаду володіє таємницею глибокого проникнення в духовний світ своїх героїв. З чотирьох розділів роману два присвячені двом іншим жінкам, двом антиподам — Глорії та Малвіні, які наче символізують минуле й майбутнє Бразилії.

Поміщики-полковники поводили себе на своїх плантаціях як феодали за часів середньовіччя в Європі. Буденним ставало свавілля полковників щодо дівчат із бідних родин; кожний з них вважав справою честі мати утриманку, а іноді й кількох. У романі «Габрієла» ми спостерігаємо за життям Глорії, утриманки полковника Коріолано Рібейри, простої мулатки, яка живе в розкішному будинку, наче птах у позолоченій клітці. Безправна й самотня, вона не може ні з ким спілкуватися, приймає гостей або сама ходити куди-небудь. Святенницька мораль зробила її об'єктом пліток та глузувань, добродісні сеньйори відверталися, проходячи повз будинок Глорії, матері забороняли дочкам навіть дивити-

ся в її бік, а чоловіки не насмілювалися привітатися з нею, бо з полковником Коріолано Рібейрою жартувати було небезпечно. Відмежована від людей, Глорія зрештою не витримує такого життя. Кохання до вчителя Жозуе допомагає їй покинути будинок полковника,— дізнавшись про зраду утриманки, він сприймає це досить байдуже, не вдаючись уже до дикуньських витівок, на які колись був мастак. Ільєусці навіть розчарувалися. Нові часи, справді, давали про себе знати.

Антиподом Глорії в романі «Габрієла» виступає Малвіна, єдина дочка полковника Мелка Тавареса. Це один з найцікавіших жіночих образів у великій галереї жінок, що їм присвятив свої твори Жоржі Амаду. На відміну від Глорії, яка, особливо спочатку, пасивно пристосовується до феодальних звичаїв Ільєуса, Малвіна категорично відкидає таке становище, коли жінка цілком залежить від волі свого батька або чоловіка. Малвіна ненавидить місто, що живиться плітками та лихослів'ям. Спостерігаючи за тяжким життям своєї матері, яка не мала права голосу і була покірливою рабою батька, дівчина запряглася, що нікому не дасть себе поневолити, і таки досягла мети, розпочавши самостійне, незалежне ні від кого життя. Всі три жіночі образи доповнюють один одного. Покірлива Глорія, бунтівна Малвіна, чарівна Габрієла — кожна по-своєму намагається вирішити складні проблеми, які ставить перед ними життя.

Через два роки після видання роман «Габрієла», за повідомленням газети «О глобо», зайняв перше місце як найпопулярніша книга бразильської літератури. Значення роману виходить далеко за межі «Хроніки одного провінційного міста». З «Габрієли» починається якісно новий етап творчості Жоржі Амаду, тому що в цьому романі, як ні в якому іншому його творі, піддано глибокому всебічному аналізу політичну структуру країни, традиції, звичаї та мораль бразильського суспільства. Сам Жоржі Амаду зазначав, що, працюючи над романом «Габрієла», він хотів написати сонячну книгу, яку б читали всі, яка б зацікавила читача і не тільки б розважала його, а й примусила подумати над багатьма явищами бразильського життя.

Після опублікування «Габрієли» дехто з буржуазних критиків писав, що Жоржі Амаду нібито змінив напрямок своєї творчості, відмовився від своїх колишніх ідей. Та сам письменник неодноразово підкреслював, що він був і залишається комуністом і що в центрі його творчих задумів завжди стоять проблеми життя, моралі та праці народу Бразилії.

Вірність своїм принципам та ідеям Жоржі Амаду продемонстрував і в одному із своїх останніх творів, у романі «Пальмова гілка, погони й пеньюар». Хоча цей роман зовсім не схожий на книги байянського циклу — тут немає ні звичайного народного середовища, ані фантастичних подій,— але він є логічним продовженням попередніх творів письменника.

У листопаді 1937 року на площах Баїї запалало вогнище, в яке кидали книжки прогресивних літераторів. Так почалися роки правління диктатора Варгаса, роки терору й політики зближення з гітлерівською Німеччиною. На початку роману Жоржі Амаду пише, що це історія про те, як два старих письменники-академіки, два вільнодумці оголосили війну нацизму та насильству. Коли помер член Бразильської академії літератури, талановитий поет Антоніо Бруно, на його місце претендує один з ідеологів фашистської доктрини в Бразилії, полковник-расист Агналдо Перейра. Не допустити «бразильського Геббельса» в Академію — таку мету ставлять перед собою письменники Нунес та Портела і домагаються свого. Незважаючи на те, що фабула книги зосереджена навколо події місцевого значення, ця маленька, начебто суто літературна подія символізує боротьбу людей доброї волі проти фашизму.

В історії бразильської літератури творчість Жоржі Амаду становить цілу епоху, але значення її виходить далеко за межі однієї країни. В контексті латиноамериканської і світової літератури твори Жоржі Амаду позначені своєрідним оригінальним колоритом, забарвлені легендами та звичаями рідної землі, вони гостросоціальні, завжди сповнені любові до людини з усіма її проблемами й сподіваннями.

Маргарита ЖЕРДИНІВСЬКА

...В пахоццях гвоздики
Розквіта весна.
Габрієла в світі
Є лише одна!..¹

(Пісня збирачів какао)

Ця історія кохання «за досить дивовижних обставин», як любила казати донна Армінда, розпочалася саме того сонячного весняного дня, коли землевласник Жезуїньйо Мендонса застрелив із пістолета дону Сіньязіньйо Гuedес Мендонсу, свою дружину, впливову представницю місцевого товариства, досить огрядну шатенку, шанувальницю всіх престольних свят, а також лікаря Осмундо Піментела, хірурга-дантиста, схильного до поезії молодика, що прибув у Ільєус кілька місяців тому.

Саме того ранку, перш ніж трагедія схвилювала все місто, стара Філомена спромоглась, нарешті, виконати свою давню погрозу: покинула кухню араба Насіба і рушила ранковим поїздом у напрямку Агуа-Прети, де непогано влаштувався її син.

Як згодом твердив Жоан Фулженсіо, досить ерудований громадянин і власник паперової крамниці «Модело» — центру інтелектуального життя Ільєуса,— день для вбивства було обрано невдало, бо перше лагідне сонце після довгої пори дощів аж ніяк не породжувало в серцях жорстокості. Але оскільки землевласник Жезуїньйо Мендонса був людиною честі і досить рішучим у своїх діях, а також не виявляв жодної схильності до книг чи естетичних міркувань, такі думки навіть не промайнули в його заклопотаній голові. Щойно годинник відлічив другу годину дня, він, з'явившись раптово в садибі дантиста, кількома пострілами убив красуню Сіньязіньйо і спокусника Осмундо.

Цим самим він рішуче змусив місто забути про інші визначні події дня, серед яких не останнє місце належало інформації про відкриття першого автобусного маршруту, що зв'язав Ільєус із сусідньою Ітабуною, про каботажний пароплав «Костейра», що сів на мілину, заходячи вранці в порт, про грандіозний бал у клубі «Прогрес» і навіть про важливу пропозицію Мундіньйо Фалкана стосовно драг для розчистки гавані. Де вже тут було до дрібної

---

¹ Тут і далі переклад віршів Ю. П. Петренка.

особистої драми Насіба, що раптово залишився без куховарки; про це знали лише його найближчі друзі, та й то не надавали цьому ніякого значення. Увага всіх була прикута до хвилюючої трагедії. Очевидно, це пояснювалося тим, що плантатор, його дружина і дантист були представниками панівного класу, а також пояснювалось низкою досить цікавих пікантних подробиць у згаданій історії. Адже це не секрет, що, незважаючи на хвалькуваті заяви стосовно прогресу міста («Ільєус цивілізується блискавично»,— писав доктор Езекиєл Прадо, відомий адвокат, в газеті «Діаріо де Ільєус»), надмірну цікавість викликають завжди історії, подібні до нашої, історії, сповнені пристрасті, кохання, ревнощів, крові. Час приглушив відлуння останніх пострілів у боротьбі за землю; проте від тих героїчних часів залишилась у душах жителів Ільєуса жадаба до кровопролиття. Вони люблять похизуватися хоробрістю, носять заряджену зброю вдень і вночі, п'ють, грають у карти. Усталилися також деякі закони, які й досі характерні для їхнього життя. Один з них, найголовніший, взяв гору саме в цей день: честь ошуканого чоловіка могла бути «очищена» лише смертю винуватців ганьби. Цей закон, не зафіксований жодними кодексами, але твердо закарбований у свідомості людей, прийшов із сивої давнини, як спадщина сеньйорів минулого, тих піонерів, що корчували ліси й вирощували какао.

Такі ось події відбувалися в Ільєусі того 1925 року, коли земля, удобрена жертвами й кров'ю, зеленіла посівами, коли зростали достатки, коли у всьому відчувався прогрес і місто змінювало свій вигляд.

Прагнення до кровопролиття було такою невід'ємною рисою в характерах ільєусців, що навіть араб Насіб, забувши про власні прикрощі, заподіяні йому раптовим від'їздом Феломені, гаряче взявся коментувати це вбивство.

Змінювалося обличчя міста, прокладалися нові вулиці, імпортувалися автомобілі, будувалися хмарочоси, ставали до ладу автомагістралі, створювалися клуби, розросталися редакції газет,— Ільєус ставав невпізнаним. Але набагато повільніше змінювалися звички і звичаї людей. Так буває, очевидно, у будь-якому суспільстві.

ЧАСТИНА ПЕРША

ПРИГОДИ І ЗНЕГОДИ ДОБРОПОРЯДНОГО БРАЗИЛЬЦЯ (СІРІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ) В МІСТІ ІЛЬБУСІ У 1925 РОЦІ (В ЧАСИ, КОЛИ ЦВІЛО КАКАО І РОЗКВІТАВ ПРОГРЕС), З ЛЮБОВ'Ю, ВБИВСТВАМИ, БЕНКЕТАМИ, БАГАТОПЛАНОВОЮ ПАНОРАМОЮ НАРОДЖЕННЯ ХРИСТА, РІЗНИМИ ІСТОРИЯМИ НА БУДЬ-ЯКИЙ СМАК — З ДАЛЕКОГО МИНУЛОГО ЧВАНЛИВИХ ДВОРЯН І ПРОСТОГО ЛЮДУ, А ТАКОЖ З НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО ЗАМОЖНИХ ПЛАНТАТОРІВ І СЛАВНОЗВІСНИХ БАНДИТІВ, ІЗ САМОТНІСТЮ І ЗІТХАННЯМИ, БАЖАННЯМИ І ПОМСТОЮ, ЗНЕНАВИСТЮ І ПРАГНЕННЯМИ, ДОЩАМИ, СОНЦЕМ І МІСЯЧНИМ СВІТЛОМ, ЗАЛІЗНИМИ ЗАКОНАМИ, ПОЛІТИЧНИМИ МАНЕВРАМИ, ХВИЛЮЮЧИМИ ПРОБЛЕМАМИ ГАВАНІ, З ФОКУСНИКОМ, БАЛЕРИНОЮ, ЧУДОМ ТА ІНШИМ ЧАРОДІЙСТВОМ,

АБО

БРАЗИЛЕЦЬ ІЗ АРАВІЇ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ТОМЛІННЯ ОФЕНІЗІЇ

(яка з'являється досить рідко,
але роль її від цього
не применшується).

«В цей рік прогресу стрімколетного...»
(З ільєуської газети за 1925 рік.)

РОНДО ОФЕНІЗІЇ

— Брате, ти мене послухай,
Дон Антоньйо, брате мій...

Офенізія нудьгує
На веранді в гамаці,
Чорна служба упадає
Біля неї цілий день,
Хоче віялом наблизить
Живодайний бриз морський.
Офенізії наснився
З бородою, наче ніч,
Імператор-повелитель.

— Хай мене не величає
Теодоро, наш поет!
І не хочу я дарунків,
Брате мій, від тебе взять:
Сукні, купленої в Ріо,
Шовку чорного мантильї,
Ні корсету, ні намиста,
Навіть мавпи сагуй —
Я не хочу, брате милий,
Дон Антоньйо, брате мій!

Чорне око, блиск чарівний...
(Імператор подививсь!)
Борода, темніша ночі
(То монарха борода!).

— Імператора люблю я,
За дружину хочу стать!
— Сестро мила, ти ж не можеш
За дружину бути йому!
— Хай наложницею стану,
Раз мені судилось так.
— Сестро, сестро! Рід безчестиш!

Наш порядний, давній рід!
— Так чого ж стоїш ти, брате,—
То убий сестру свою!

Буť барону за дружину
А чи графу — ні і ні!
І поміщика не хочу,
І не хочу Теодоро —
Віршів слухать сил нема,—
Став давно уже немилий
Діамантів блиск холодний
Для сумних очей моїх!
Лиш один мене він тішить,
Імператор з бородою!
Ти мене послухай, брате,
Дон Антоньйо, брате мій,
Коли раптом він не схоче
Подивитися на мене,
Імператор, мій сеньйор,
Від коханя пломінкого
Тут помру я в гамаці...

Того 1925 року, коли розбрунькувалось кохання мулатки Габрієли і араба Насіба, дощова пора року перевершила всі можливі норми настільки, що плантатори, наче сполоханий табун, бігали по вулицях і, зустрічаючись один з одним, питали тремтячими голосами:

— Коли закінчиться цей страшний суд?

Всі говорили про дощі — адже фазендейро¹ ніколи не доводилось бачити такої сили-силенної води, що день і ніч лилася з неба.

— Ще тиждень — і все загине.

— Увесь урожай...

— Боже ти мій праведний!

Вони розмовляли про урожай, який мав бути цього року дивовижним в порівнянні з минулими роками. А оскільки ціни на какао все зростали — він обіцяв багатство, розвиток, достаток, чималі гроші. Діти полковників² пойдуть учитися в найдорожчі коледжі великих міст, нові будинки виростуть на нових вулицях, розкішні меблі можна буде замовляти просто в Ріо; привезуть роялі для аристократичних залів, добре поставлені діла будуть розвиватися, комерція прогресуватиме, напої литимуться річками, жінки сходитимуть з кораблів. У барах і готелях вестиметься велика гра! Прогрес! Зрештою, це та ж сама цивілізація!

Хто б міг подумати, що ці самі дощі, які стали надокучливими і загрозливими, наче потоп, були ще донедавна такими бажаними і необхідними? Кілька місяців тому полковники молитовно підводили очі до неба в пошуках бодай однієї-однісінької хмарки, яка б обіцяла дощ. Розростались плантації какао, простягнувшись через увесь південь Баїї, і, щоб плоди дозріли, треба було дощу. Хресний хід святого Жорже цього року обернувся в пристрасну колективну обітницю покровителю міста.

Його розкішний паланкін, оздоблений золотом, несли

---

¹ Фазендейро — плантатор.

² Полковниками в народі називали заможних людей і помічників.

на своїх плечах найпочесніші громадяни міста, найзаможніші плантатори, зодягнені в червоні мантиї братства. Це вже само по собі дещо значило, бо «полковники від какао» не відзначались релігійністю, не відвідували церкви і не були прихильниками мес та сповідей, покладаючись в цих справах на жінок із своїх родин.

— Церква — то жіноча справа!

Проте вони радо підтримували прохання єпископа і пасторів про гроші для роботи і розваг, залюбки давали кошти для спорудження монастирської школи на вершині гори Вікторії, Палацу єпархії, школи катехізму, на дні святкування пресвятої Марії, святого Антонія і святого Жоана.

Цього року, замість сидіти в барах і підносити пінисті келихи, всі вони брали участь у процесіях із свічками в руках; занепокоєні і злякані, обіцяли святому Жорже золоті гори за неоціненний дощ. Натовп, що йшов за паланкіном, підхоплював молитви пасторів. Одягнений в ритуальний одяг, з піднесеними в молитві руками і з скорботним виразом на обличчі йшов отець Базіліо, і його дзвінкий голос лунав над натовпом. Вибраний для цього почесного обов'язку за свої видатні заслуги, що всіма визнавалися і цінувалися, а також тому, що сам був господарем чималих плантацій і не менше від інших цікавився втручанням господа в земні справи,— отець Базіліо молився з подвоєною енергією і запопадливістю.

Старих дів, що зібралися навколо ікони святої Марії Магдаліни, взятої напередодні в церкві святого Себастьяна з нагоди урочистої молитви, охопив екстаз, коли вони побачили щиру стурбованість пастора Базіліо, такого урівноваженого й незрушного під час звичайної молитви і байдужого в час оповіді, чого аж ніяк не можна було сказати, приміром, про отця Сесіліо.

Лунав дужий, схвильований голос падре, супроводжуваний надломленими голосами старих дів; злагоджено гримів хор полковників, їхніх дружин, синів і дочок, комерсантів, експортерів, робітників, що прибули на свято, вантажників, моряків і рибалок, жінок легкої поведінки, професійних гравців і нероб, хлопчаків із духовних шкіл, дівчат з маріанської конгрегації. Молитва злітала в прозоре, безхмарне небо, де, немов розпечена куля, немилосердно палало сонце, загрожуючи не лише паросткам какао, а й взагалі всьому живому на землі.

Деякі дами із вищого світу, згідно обітниці, даній на останньому балу в клубі «Прогрес», супроводжували процесію босоніж. Вони нерозбірливо бубоніли різні обіцянки, підганяли святого. Чекати далі було просто нікуди, і від нього, цілком серйозно, вимагали чуда. Лише чудо могло виправити становище!

Святий Жорже не залишився байдужим до молитов, до раптової зворушливої набожності полковників, до грошей, які вони щедро обіцяли на собор, до нижніх босих ніг, що так невпевнено почували себе на розпеченій бруківці. Але, поза всяким сумнівом, його найбільше розчулило неповторне страждання в голосі отця Базілію. Падре був так занепокоєний долею врожаю на власній плантації, що коли трохи затихали пристрасні молитви громадян і гору над усім брав хор, він ревно клявся протягом цілого місяця не піддаватись спокусам куми і господині Оталії. Оталія офіційно була його кумою: п'ятьох дітлахів, таких же міцних і багатобіцяючих, як і какаові дерева на плантаціях падре, хрестила вона в церкві. Не маючи можливості всиновити їх, падре Базілію став для них всіх — трьох дівчаток і двох хлопців — хрещеним батьком і, як личить добропорядному християнину, дав їм можливість користуватися його достойним і шановним прізвиськом: Серкейра.

Чи то ж міг святий Жорже залишитись байдужим до таких молитов і обіцянок? Адже з часів капітаній¹ вершив він чи то вдало, чи, може, й ні долю цієї області — тепер какаових плантацій. Жорже де Фігейредо Коррейя, якому король Португалії подарував на знак дружби ці десятки ліг лісів пау-бразіл², заселених тоді дикунами, не захотів полишити бучне життя ліссабонського двору в ім'я дикої сельви³ і відрядив замість себе свого іспанського кума на смерть, яку той прийняв від рук індіанців. Проте він порадив кумові довірити заступництву святого — переможцеві дракона — цей феодал, який король, його повелитель, вирішив йому подарувати. Він не поїхав в цей далекий і первозданий край, але нарік його своїм іменем, на честь тезка — святого Жорже. І так з сідла свого здибленого коня святий від самого початку стежив за дивовижною долею Сан-Жорже-дос-Ільєуса ось уже

---

¹ Капітанія — перша одиниця адміністративного поділу Бразилії, що лягла в основу провінцій і сучасних штатів.

² Пау-бразіл — червоний сандал.

³ Сельва — незаймані ліси, джунглі.

протягом чотирьохсот років. Він бачив, як індіанці жорстоко розправлялись з першими колонізаторами і як, в свою чергу, були винищені і підкорені індіанці, він бачив, як підводились цукроварні, розширялись угіддя плантаторів,— одні мізерні, інші величні. Він бачив, як змінювала обличчя земля, донедавна занедбана і безперспективна. Потім він був присутнім при засадженні перших ділянок какаових дерев, і саме він повелів макакам жупара сприяти розмноженню какао, розносячи всюди його насіння. Можливо, що робив він це без будь-якої мети, лише для того, аби змінити трохи цей одноманітний пейзаж, що досить таки набрид йому за чотири сотні років. Він навіть гадки не мав, що слідом за какао прийде багатство і нові часи для землі, відданої під його заступництво. Йому довелось тоді стати свідком жахливих подій: люди позрадницькому і жорстоко вбивали одне одного лише для того, щоб заволодіти долинами, горами, річками, лісами. Люди безжалісно палили цілі лісові масиви, корчуючи площі під какао. Він бачив, як раптово розрослась область, звелись нові міста і села. Він бачив, як в Ільєус прийшов прогрес, принісши на своїх могутніх крилах епископа; бачив утворення нових муніципалітетів — Ітабуни, Ітапіра; бачив юрми людей, які сходили на берег з кораблів, і тому був твердо переконаний, що вже ніщо й ніколи не здивує його. І все одно його вразила ця глибока побожність полковників — людей черствих і грубих, байдужих до законів і молитов, а також дивовижна обітниця падре Базіліо Серкейри, людини невірноваженої і гарячої до такої міри, що святий навіть взяв під сумнів можливість виконання ним обітниці до кінця.

Коли процесія вийшла на майдан святого Себастьяна і затрималась перед невеличкою біленькою церквою, коли усміхнена Глорія перехрестилась у своєму вікні, якому адресувалось чимало проклять, коли араб Насіб вийшов із свого осиротілого бару, щоб помилуватись видовищем, саме в ту мить і трапилось небачене диво. Ні, голубе небо не відкрили чорні хмари і дощ не полив, як з відра, очевидно, лише тому, щоб не розігнати процесію. Але на небі з'явився прозорий місяць, чітко і виразно виступаючи на голубому тлі, незважаючи на сліпучо-яскраве сонце. Негреня Туїска першим помітило місяць і показало його сестрам Дос Рейс — своїм господаркам, що благочестиво, як і личить старим дівам, плентались у натовпі жінок, одягнених в чорне. Збуджені старі діви зарепету-

вали про чудо, і їхній крик, підхоплений натовпом, заглушив усе довкола. Невдовзі все місто знало про небувале диво і два дні тільки й жило розмовами про нього. Святий Жорже почув їхні молитви, і тепер дощі неодмінно будуть.

Справді, за кілька днів після згаданих подій дощові хмари заклубочились над містом і надвечір пішов дощ. Але, на загальну біду, святий Жорже надто близько до серця взяв молитви і обітниці учасників процесії, хоч спричинилися до цього, очевидно, і босоногі світські дами, дивовижна клятва на вірність добродетельності падре Базілію, але факт залишався фактом — дощ періщив не вгаваючи ось уже понад два тижні.

Ота, раніше ледве помітна, зав'язь на деревах какао, якій смертельно загрозувало сонце, під дощами розрослась у величезну кількість плодів, що над усе потребували тепер саме сонця. Якщо дощі не припиняться, урожай може зогнити на пні. Знову сповненими тривоги очима дивились полковники на свинцеве небо, шукаючи серед безпросвітних хмар хоч натяку на рятівне сонце. Запалали свічки на вівтарях святого Жорже, святого Себастьяна, Марії Магдалини і навіть в каплиці Носса Сеньйора да Віторія на кладовищі. Ще тиждень такого дощу — і про урожай залишиться тільки сумна згадка. Чекування ставало трагічним.

Ось чому того ранку, коли почалися події, про які згадувалось на початку розповіді, старий полковник Мануел дас Онсас¹ (названий так тому, що його плантація знаходилась на краю світу, де, як усі казали і він сам підтверджував, постійно ревли ягуари) вийшов з хати на світанку, десь о четвертій годині, і побачив вільне од хмар неправдиво голубе небо, таке, яке воно буває лише на світанку. Він зачудовано звів руки догори і радісно вигукнув лише одне слово:

— Нарешті!..

Полковник наддав ходи в напрямку рибної ятки біля порту, де щоранку збиралось чимало його знайомих навколо великих банок з кашею «мінгау», якою торгували жінки з Баїї. Він знав, що в таку ранню пору нікого там не здибає, але поспішав так, ніби на нього вже давно ждали, аби почути радісну для всіх новину. На обличчі сеньйора Мануела сяяла щаслива посмішка.

---

¹ Онсас — ягуар (порт.).

Урожай обіцяв бути гарним, більшим, аніж завжди. І, найголовніше, ціни на какао все зростали того року, такого насиченого політичними і соціальними подіями, того року, коли багато чого змінилося в Ільєусі, того року, який вважався вирішальним у житті області. Для одних цей рік був роком розв'язання проблеми порту, для других — загостренням політичної боротьби між Мундінью Фалканом, експортером какао, і полковником Раміро Бастосом, давнім місцевим діячем; для третіх — сенсаційним процесом полковника Жезуїньяо Мендонси; для четвертих — роком прибуття першого торгового пароплава зі Швеції, який розпочав експорт какао безпосередньо з Ільєуса. Ніхто, на жаль, не згадує про цей урожайний 1925—1926 рік, як про рік кохання Насіба і Габрієли, і навіть, коли кажуть про велич їхнього кохання, не помічають того, що найважливішою подією за всі події того часу була історія саме їхньої божевільної пристрасті, яка й визначала пульс життя міста тієї епохи, коли стрімкий прогрес і невблаганна цивілізація змінювали образ старого Ільєуса.

ПРО МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ, ЩО ПЕРЕМІШАЛИСЯ НА ВУЛИЦЯХ ІЛЬЄУСА

Рясні дощі перетворили шляхи і вулиці в болото, котре щоденно ретельно місили копита коней, ослів, мулів.

Щойно відкрита шосейна дорога, яка з'єднала Ільєус з Ітабуною і по якій тепер рухались автобуси та вантажні машини, вийшла з ладу. Невеличкі місточки було знесено бурхливими потоками води, а на окремих ділянках глиняні наноси зупиняли найхоробріших водіїв. Росіянин Яків і його компаньйон — молодий Моасір Естрелла, власники спільного гаража, були злякані не на жарт. Перед початком дощів вони організували транспортну компанію по забезпеченню пасажирських рейсів між двома столицями зони какао. На півдні вони замовили для цієї мети чотири невеликі автобуси. В той час, коли залізницею (при умові, що поїзд не запізнивався) з одного міста до іншого можна було дістатися за три години, подібна подорож по шосе забирала вдвічі менше часу.

Раніше росіянин Яків був власником вантажних машин, що транспортували какао з Ітабуни в Ільєус. Моа-

сір Естрелла мав також гараж вантажних машин в центрі міста. Вони об'єдналися, звернулись в банк по кошти, видали векселі і замовили автобуси. Загодя передбачаючи прибуткове діло, вони радісно потирали руки. Власне, притирав руки лише росіянин, Моасір віддавав перевагу свистові. В гаражі лунав веселий свист, а на рекламних щитах міста оголошення повідомляли всіх мешканців про майбутній автобусний маршрут, про його переваги над залізницею в часі, у вартості проїзду.

Але трапилось так, що доставка автобусів затрималась, а коли нарешті, на превелику радість компаньйонів і городян, їх вивантажили з невеличкого вантажного судна в порту, дощі досягли свого апогею, і про автобусні рейси годі було й думати. Дерев'яний міст через річку Кашоейру — серце шосейної магістралі — з години на годину міг бути знесений бурхливими водами завжди спокійної річечки. Компаньйони не могли ризикувати і тому вирішили відкласти відкриття автобусної лінії. Новенькі автобуси два місяці припадали курявою в гаражі в той час, як росіянин проклинав все на світі своєю незрозумілою мовою, а Моасір розлючено насвистував одному йому відомі мелодії. Векселі виявились простроченими, і якби Мундіньйо Фалкан не виручив компаньйонів з біди, добрий зачин загинув би, не встигнувши народитись. Мундіньйо сам покликав до себе Якова і запропонував йому гроші без будь-яких умов. Мундіньйо Фалкан вірив у прогрес Ільеуса і не міг не допомогти його розвиткові.

Дощі поступово вщухали, рівень води в річках спадав, і, хоча погода залишалась все ще похмурою, Яків і Моасір найняли робітників для ремонту мостів і розмитих ділянок дороги, а невдовзі — автобуси рушили в рейс. Перший рейс, під час якого за кермом автобуса сидів сам Моасір Естрелла, дав привід для жартів і розмов. Всі пасажири були запрошені: префект, Мундіньйо Фалкан і ще кілька експортерів, полковник Раміро Бастос, інші плантатори, Капітан, Доктор, адвокати і лікарі. Де-хто, не довіряючи гарантованій безпеці руху, під різними приводами відмовився від поїздки, але вільних місць не виявилось. Більше того, пасажирів було стільки, що чимало аматорів автобусного руху їхало стоячи. Подорож тривала дві години, їхати було ще дуже важко, але все обійшлося щасливо, без пригод. В Ітабуні на честь відкриття автобусного сполучення було влаштовано урочистий сніданок і фейєрверк.

Під час сніданку Яків оголосив, що в кінці другого тижня регулярного сполучення між містами-сусідами в Ільєусі буде влаштовано великий обід, на який запрошуються всі визначні діячі обох муніципалітетів, аби достойно відзначити ще раз цю знаменну перемогу місцевого прогресу. Бенкет було доручено провести Насібу.

На той час слово «прогрес» було найпоширеніше в Ільєусі та Ітабуні. Його повторювали скрізь на всі лади. Воно не сходило із газетних шпальт щоденних випусків, а також тижневиків, було приводом дискусій в паперовій крамниці «Модело», в барах та кабаре. Мешканці Ільєуса повторювали його, коли заходила мова про нові вулиці, сквери, про споруди комерційного центру і новітні котеджі на узбережжі, про поліпшення друкарні ільєуської газети, про вечірні і вранішні автобуси на Ітабуну, про вантажні автомобілі для транспортування какао, про яскраве освітлення кабаре, про новий кінотеатр «Ільєус», про футбольний стадіон і коледж доктора Еноха, про хирлявих доповідачів із Баїї і навіть з Ріо, про клуб «Прогрес» з його танцювальними вечірніми програмами. «Це справді прогрес!» — з гордістю промовляли вони, гідні тієї високої місії, яка припадала на долю кожного з них у розвитку і зміцненні рідного міста.

Навколо панувала атмосфера розквіту і небувалого прогресу. Прорізувались вулиці в напрямку моря і гір, засаджувались сквери, розплановувались майдани, споруджувались будинки, палаци, приватні коледжі. Збільшувалась орендна плата, в комерційному центрі вона досягла шалених розмірів. Південні банки створювали свої агентства, «Банко до Бразіл» збудував новий чотириповерховий корпус для своїх потреб.

Місто поступово втрачало вигляд військового табору, такий характерний для нього з часів завоювання земель. Уже не їздили верхи фазендейро з пістоletами при поясі в оточенні напівдиких охоронців з ружницями в руках; затихли постріли, що сповнювали тривогою темні і брудні вулиці; зникли бродячі крамарі із своїми бездонними валізами. Все це поступово умирало і відступало перед новим містом з яскравими вітринами численних крамниць. Бродячих крамарів можна було здибати лише в дні ярмарків; тепер їхнім ринком збуту стала провінція. Відкривалися нові школи, коледжі, кінотеатри, кабаре. І хоч релігія в цих краях не користувалась великою пошаною, все ж ільєусці гордились тим, що в їхньому місті було

засновано єпархію, і першого єпископа зустріли радісно і щиро. Плантатори, експортери, банкіри, комерсанти щедро вносили гроші на спорудження монастирської школи для ільєуських дівчат і на палац для єпископа. Обидва приміщення будувались на узвишші гори Конкіста. З неменшою щедрістю городяни вносили гроші на організацію клубу «Прогрес», заснованого з ініціативи комерсантів і бакалаврів на чолі з Мундіньйо Фалканом. Засновувались футбольні і спортивні клуби, активізувалось літературне товариство імені Руя Барбози¹. В ті роки область Ільєуса поступово набула в країні слави «королеви Півдня». Какао розводилось на всьому півдні штату Баїя, і не було культури, прибутковішої за нього. Достатки зростали, столиця какао — місто Ільєус — переживала період розквіту.

Проте цей всеперемагаючий прогрес, ця майбутня велич, ще перемішувалася на вулицях із залишками епохи завоювання земель, епохи недавнього минулого з його збройними сутичками і бандитським диктатом. Каравани ослів, нав'ючених мішками з какао для експортних складів, стояли в центрі міста поруч із своїми бездушними конкурентами — вантажними автомашинами. Ще ходило по вулицях чимало людей, озброєних пістолетами; на околицях і в завулках часто спалахували бійки; славнозвісні наймані вбивці, жагунсо, вихвалялись своїми заслугами в дешевеньких корчмах; і хоч рідко, але, як і раніше, просто перед очима у людей чинили вбивства.

Ці королі темних справ ходили чистими тротуарами разом із заможними експортерами, з численними, галасливими комівояжерами, які завжди знали найсучасніші анекдоти, з лікарями, адвокатами, агрономами, дантистами, інженерами, що прибували кожним пароплавом. Більшість полковників зняли тепер чоботи і виглядали цілком мирними громадянами, бо зброї із собою не носили; вони будували для своїх родин котеджі, вільний час проводили в місті, дітей своїх посилали до коледжу доктора Еноха або до гімназій Баїї. Їхні дружини лише на свята їздили у свої володіння, ходили одягнені в шовкові сукні, у модних туфлях, були постійними відвідувачами вечорів у «Прогресі».

Але ще безліч деталей нагадували про колишній Ільєус.

---

¹ Р у й Б а р б о з а (1849—1923) — відомий бразильський політичний діяч, юрист, письменник.

Не той, звичайно, Ільєус часів убогих плантацій кави, благородних сеньйор, чорних рабів і розквіту фазенди Авілів. Про ті часи залишився тільки туманний спогад. Збереглися сліди недавнього минулого, відомого своєю кривавою боротьбою за землю після того, як отці езуїти вперше привезли в ці краї насіння какао. Тоді люди, що приїхали сюди в пошуках багатства, накинулись на ліси і почали рушницями та пістолетами утверджувати своє право на кожний аршин землі. Тоді всі ці Бадаро, Олівейри, Браз Дамасіо, Теодоро дас Бараунас і безліч інших почали прокладати дороги, прорубувати просіки в непрохідних нетрях і, супроводжувані своїми охоронцями, затівали смертельні сутички. Ліси було знищено, і саджанці какао посаджено в землю, щедро скроплену людською кров'ю. В ті часи все тут трималося на обмані, підкупі, хабарях, а правосуддя було в руках завойовників. Майже кожне високе дерево служило засідкою, з якої стрілець вистежував свою жертву. Сліди цього недавнього минулого збереглися ще в деяких рисах сучасного міста і в звичаях народу. Минуле відступало воно нехотя, опираючись, і особливо тоді, коли йшлося про звичаї, що з часом перетворилися майже в закони.

Одним з таких прихильників минулого, що з недовір'ям ставився до змін у житті міста, був полковник Мануел дас Онсас. Як і всі його однодумці, більшість часу він проводив на плантаціях і приїздив до міста лише для того, щоб уладнати справи з експортерами. Йдучи безлюдною вулицею того сонячного ранку, першого після довгих дощів, полковник думав про те, що сьогодні неодмінно виїде у свою фазенду. Наближався час збору урожаю, сонце зробить свою справу, і плантації матимуть чудовий вигляд. Полковнику імпонувало життя на лоні природи, серед милих серцю какаових дерев, і місто — з його кіно, барами, кабаре, красивими жінками — не змогло взяти його в полон. Він любив ходити на полювання, милуватись плантаціями какао, розмовляти з робітниками про давні часи, коли землю завойовували зброєю, любив слухати нескінченні розповіді про гадюк; йому подобались покірні індіанки з бідних периферійних будинків розпустити. Він приїхав до Ільєуса, щоб домовитись з Мундінью Фалканом про продаж йому какао, а також взяти аванс для розширення господарства. Фалкана не було вдома, він саме виїхав до Ріо, і полковник, який не хотів говорити про справи з управля-

ючим експортера, змушений був затриматись у місті до приїзду Мундінью.

Увесь цей час, що йому довелося чекати у веселому, незважаючи на дощі, місті, друзі водили його в кіно, де він преспекійно засинав, не проглянувши і половини фільму, в бари і кабаре. Святий боже, які напарфумлені були там жінки — прямо дихати нічим! Та й брали вони недешево, канючили коштовності, каблучки... Цей Ільеус міг будь-кого пустити з торбами по світу. Проте сонячне небо, впевненість в доброму урожаї, вигляд соковитих плодів какао, що сушилися у «шаландах», каравани ослів, навантажених цими плодами, розважливо впливали на настрої полковника, і йому навіть спало на думку, що він чинить нерозумно, тримаючи свою родину в маєтку, залишаючи дітей без школи, а дружину на кухні, наче наймичку-негритьянку. Живуть же інші поміщики в місті, будують собі гарні будинки, одягаються по-людському, відпочивають, як усі...

За час своїх коротких відвідин міста полковник Мануел дас Онсас найбільше уподобав ранкові бесіди з друзями біля рибної ятки. Ось і сьогодні він поспішав туди, аби швидше розповісти їм про своє рішення побудувати дім в Ільеусі для родини. Заглиблений у ці думки, він ішов пустельною вулицею і, вийшовши в район порту, здивався з росіянином Яковом. Неголений і нерозчесаний Яків, ледве побачивши полковника, з радістю кинувся йому назустріч і щось вигукнув своєю мовою. Не дивлячись на те, що плантатор був людиною малоосвіченою і не знав жодної іноземної мови, він чудово зрозумів співбесідника і відповів не вагаючись:

— Це правда. Нарешті... Сонце, друже, таки згадало про нас.

Росіянин потирав руки:

— Тепер ми збільшимо число маршрутів до трьох на день. О сьомій ранку, після полудня, і о четвертій дня. А згодом придбаємо ще кілька машин.

Вони підійшли разом до воріт гаража, і полковник урочисто повідомив:

— Цього разу я також скористаюся з послуг вашої фірми. Вирішив спробувати...

Росіянин розсміявся:

— Коли дорога просохне, подорож триватиме не більше години...

— Хто б міг подумати! Що тільки діється на білому

світі! Тридцять п'ять кілометрів за якусь годину... Ще недавно така подорож займала не менше двох днів... Так ось, коли я сьогодні влаштую свої справи, ви можете забронювати мені один квиток на завтрашній ранковий рейс.

— Е, ні, полковнику, на завтра ні в якому разі.

— Що? Як це — ні в якому разі?

— А дуже просто. Завтра банкет, і ви мій гість. Першокласний обід. Запрошено полковника Раміро Бастоса, префектів, нашого і з Итабуни, сеньйора Мундіньйо Фалкана, одним словом — товариство буде добірне. Ще приїде управляючий бразильським банком... Як то кажуть, буде де потрусити гаманцем!

— Та куди мені до цих бенкетів!.. Адже ви знаєте, що живу я скромно, не вилажу із свого закутка.

— І все ж таки запрошення не втрачає чинності. Обід відбудеться в барі Насіба «Везувій».

— В такому разі я поїду післязавтра.

— Гаразд. Ви матимете місце на першому сидінні.

Полковник розкланявся і запитав наостанок:

— А ви справді гадаєте, що ваша тачка не перекинеться? Адже швидкість є швидкість... Просто не вириться...

ДВІ ЗНАМЕНИТОСТІ БІЛЯ РИБНИХ ЯТОК

Вони замовкли на якусь мить, слухаючи сирену пароплава.

— Просять вислати лоцмана,— промовив Жоан Фулженсіо.

— Це «Іта» з Ріо. Цим пароплавом прибуває сеньйор Фалкан,— проінформував присутніх Капітан, що, як завжди, знав усі новини.

Потім знову заговорив Доктор, піднявши вказівний палець, немов наголосуючи на важливості своїх слів:

— Ось згадаєте мене. Десь років за п'ять Ілгеус стане справжньою столицею, більшим від Аракажа, Натала, Масейо... Північ країни не має іншого міста, де спостерігався б такий бурхливий прогрес. Нещодавно мені довелося прочитати про це в одній з газет Ріо... — Він говорив повільно, статечно. Навіть в простій розмові голос Доктора нагадував голос оратора, його завжди слухали уважно. Чиновник-пенсіонер, що зажив слави культурної і талановитої людини, публікував у газетах Баїї довжелез-

ні і досить плутані історичні статті: він, Пелопідас де Ассуансан д'Авіла, корінний мешканець Ільєуса, був мало не історичною реліквією міста.

Слухачі схвально кивали головами, задоволені закінченням дощів і безсумнівним прогресом області. Майже кожен, хто зупинявся того ранку біля рибної ятки, за винятком Пелопідаса. Капітана і Жоана Фулженсіо, були не корінними ільєусцями, але доля зв'язала їх з цим краєм какао, і вони вважали його рідним.

Сивоголовий полковник Рібейрінью пригадував:

— Коли я висадився тут у 1902 році (цього місяця ми нає двадцять три роки з того дня), тут була така глушина, що й словами не розповіси. Місто називалося тоді Олівенса,— усміхнувся він.— Не було тут ані пристані для швартовки кораблів, ані самого порту. Вулиці брудні, незабруковані. Сиди й доживай віку. А погляньте лишень на місто сьогодні: щодня обновлюються вулиці, з'являються нові. В порту повно кораблів.— Він показав рукою на гавань: вантажний пароплав компанії «Ллойд» стояв біля причалу залізниці, пароплав «Баїяна» — біля дебаркадера навпроти складів, катер відпливав від найближчого причалу, звільняючи місце для «Іти». Баркаси, катери і човни, що прибули з плантацій річкою, снували між Ільєусом і Понталом.

Розмовляли вони біля рибного базару, побудованого на пустирищі навпроти вулиці Уньан, де мандрівні циркачі споруджували свої балагани. Негритянки продавали тут мінгау¹ і кускус,² варену кукурудзу і пиріжки з тапіоки. Полковники, що звикли на своїх плантаціях прокидатися до схід сонця, дехто з мешканців міста — Доктор, Жоан Фулженсіо, Капітан, Нью-Гало, інколи суддя і доктор Езекієл Прадо, що приходив просто з сусіднього будинку своєї коханки,— збирались тут щодня задовго до того, як прокидалося місто. Під приводом купівлі найкращої і найсвіжішої, ще живої, риби, яка тріпотіла на столах рибних яток, вони обговорювали останні події, обмінювались враженнями щодо врожаю і дощу, прикидали ціни на какао. Дехто з них, подібно до полковника дас Онсаса, з'являлись тут так рано, що могли спостерігати, як останні запізнилі відвідувачі залишають кабаре «Батаклан», а рибалки вивантажують із шаланд і баркасів сріблястих

¹ Мінгау — каша з маниокового або пшеничного борошна.

² Кускус — страва з рисового або кукурудзяного борошна.

морських окунів, доурадо та інші дари моря. Полковник Рібейрінью, власник естансії «Принцеса гір», людина проста і добра, незважаючи на свої чималі достатки, з'являвся тут майже завжди о п'ятій ранку, саме тоді, коли Марія де Сан-Жорже, красуня негритянка, що майстерно готувала мінгау і кускус, приходила сюди в своїй широкій, барвистій спідниці і накрохмаленій, глибоко декольтованій блузці, з якої так і просилися на волю тугі груди. Хто знає, скільки раз допомагав їй полковник поставити страви на землю, не відводячи погляду від того спокусливого декольте!

Дехто приходив сюди просто в піжамних куртках і старих штанях та хатніх шльопанцях. Доктор, звичайно, в такому вигляді не з'являвся ніколи. Взагалі складалося враження, що він ніколи не скидає свого строгого чорного костюма, черевиків, краватки, ретельно випрасуваної сорочки навіть на ніч. Щодня все починалося з порції мінгау, потім тривав обмін новинами, що переривався вибухами сміху. Далі всі йшли до головного причалу порту, на хвилину зупинялись там і розходились кожний у своєму напрямку біля гаража Моасіра Естрелли, де ранковий автобус чекав на своїх пасажирів до Ітабуни...

Та ось знову пролунала сирена корабля, заклично і весело, немов розбуджуючи місто від сну.

— Лоцман на борту. Зараз зайде в гавань.

— Так, Ільєус — це місто з величезним майбутнім.

— Якщо ціни на какао зростуть цього року хоч до п'ятдесяти сентаво, такий урожай, як ми маємо, дасть небувалий зиск... — поставив крапку полковник Рібейрінью, і очі його збуджено заблищали.

— Навіть я вирішив для своєї родини придбати пристойний будинок. Або куплю, або збудую... — оголосив полковник дас Онсас.

— Та це ж здорово, сеньйоре! Нарешті ви наважились! — схвально мовив Капітан, поплескавши плантатора по широкій спині.

— Давно, Мануеле, пора... — усміхнувся Рібейрінью.

— Нічого не вдієш. Менші хлопці вже майже школярі за віком, і я не хочу, щоб вони залишились такими неосвіченими, як їхні старші брати з батьком разом. Я мрію про те, щоб принаймні хоч один з них одержав диплом бакалавра.

— Окрім того, — докинув Доктор, — такі заможні люди, як ви, мусять сприяти прогресу міста, забудовуючи

його гарними будинками, бунгало, котеджами. Гляньте лишень, який будинок встругнув для себе на набережній Мундіньйо Фалкан, а він же прибув до нас тільки два роки тому, та до того ж він ще й парубок. Зрештою, на дідька здались гроші, якщо ти живеш дикуном на фазенді, не користуючись жодними здобутками цивілізації.

— Щодо меше,— обізвався полковник Амансіо, сліпий на одне око і з перебитою ще в часи боротьби за землю рукою,— то я збираюся купити будинок в Баї. Відвезу сім'ю туди.

— Це непатріотично,— обурився Доктор.— Там чи в Ільеусі заробили ви гроші? Яка ж потреба вкладати капітал, зароблений в Ільеусі, в банк Баї?

— Спокій, Докторе, спокій! Ільеус місто гарне і таке інше. Але, як вам відомо, Баїя — все-таки столиця, і там є гарні школи саме для моїх дітей.

Але Доктор не вгавав:

— Який тут до біса спокій! Адже ви приїжджаєте сюди бідні, мов церковні миші, набиваєте гаманці і їдете витратити гроші в Баю.

— Але...

— Я гадаю, куме Амансіо,— сказав Жоан Фулженсіо,— що наш Доктор має рацію. Коли ми будемо байдужими до нашого Ільеуса, то хто ж піклуватиметься про нього?

— Та хіба ж я що... — поступився Амансіо. Він був людиною спокійною і над усе не любив дискусій. Хто б міг подумати, що саме цей урівноважений господар був відомим отаманом жагунсо і пролив чимало крові в цих районах під час боїв за землі Секейро-Гранде.

— Для мене особисто немає іншого міста, крім Ільеуса, але в Баї більше комфорту та й школи кращі. Хто може це заперечити?.. Мої менші хлопчачки навчаються там в коледжі езуїтів, і дружина не хоче жити далеко від них. В мене серце болить, коли я подивлюся, як вона побивається за тим сином, що в Сан-Пауло. Де ж вихід? Аби це стосувалось лише мене, то я б довіку звідси не поїхав...

В розмову втрутився Капітан:

— Виїжджати через школу, це, брате Амансіо, м'яко кажучи, не мудро. Для чого ж тоді існує коледж доктора Еноха? Ти зваж, кращого від нього немає навіть у Баї.— Капітан був викладачем історії у школі, заснованій адвокатом Енохом, і дуже симпатизував останньому, бо той, вводячи нові методи навчання, викреслив із вжитку

традиційну лінійку, що була неабиякою рушійною силою у формуванні свідомості тогочасних учнів.

— Але ж цей коледж не державний заклад.

— Вважай, що все вже уладналося. Енох одержав телеграму від Мундіньйо Фалкана, де той повідомляє йому про обіцянку міністра освіти розв'язати цю справу за кілька днів...

— І що тоді буде?

— Цей Мундіньйо Фалкан третій калач...

— Цікаво знати, що йому треба, як ви гадаєте? — запитав полковник Мануел дас Онсас, але ніхто йому не відповів, бо саме спалахнула дискусія між Рібейрїньйо, Доктором і Жоаном Фулженсіо щодо методів навчання в школах.

— ...Все може бути, не заперечую. Але, як на мене, то для того, щоб вчити «ба-ба», «ма-ма», — кращої вчительки, ніж дона Гільєрміна, гріх навіть бажати. Хто вже потрапить до її рук... Мій син лише в неї зміг навчитися читати і рахувати. А ось навчання без лінійки...

— На жаль, полковнику, це відстале уявлення про навчання, — усміхнувся Жоан Фулженсіо. — Ці часи давно минули. Сучасна педагогіка...

— Що?

— Лінійка необхідна, але...

— Ви відстали на цілу епоху. В Сполучених Штатах...

— Дівчаток я, звичайно, віддам до монастирської школи, а що стосується хлопчиків, то тут справа вирішена — вони залишаються з доною Гільєрміною...

— Сучасна педагогіка скасувала лінійку разом з іншими методами фізичного впливу, — вдалося нарешті докинути їй своє слово Жоану Фулженсіо.

— Не знаю, добродію, про кого ви говорите, але б'юся об заклад, що це не кращий вихід. Коли вже я вмю писати і читати...

Гаряче обговорюючи методи доктора Еноха і відомої дони Гільєрміни, славної своєю легендарною суворістю, вони простували до причалу. Чимало людей ішло в тому ж напрямку зустрічати пароплав. Незважаючи на ранню пору, в гавані вже починався день. Вантажники носили мішки какао із складів на пароплав «Баїяна». Готувався зняти з якоря баркас з піднятими білими вітрилами, схожий на якусь казкову птицю. Переливисто засвітіла боцманська дудка, даючи команду на відплиття. Полковник Мануел дас Онсас не вгавав:

— Якого дідька треба цьому Мундіньйо Фалкану? Судомиться людина невідомо чого. Займався б своїми справами і не тикав носа в чужі.

— Та тут все ясно. Незабаром вибори, і чоловікові кортить стати префектом.

— Не думаю... Це для нього дрібнувато... — сказав Жоан Фулженсіо.

— Він людина честолюбна.

— А що, префект би з нього був підходящий. Він доволі енергійний і рішучий...

— Він ще тут людина чужа. Ніхто його як слід не знає...

Доктор, прихильник Мундіньйо Фалкана, перебив попереднє висловлювання:

— Люди, на зразок Мундіньйо Фалкана, нам потрібні. У нього є ерудиція, сміливість.

— Карамба, Докторе! Сміливості, по-моєму, мешканцям цих країв не бракувало ніколи.

— Я маю на увазі не ту сміливість, що необхідна для стрілянини і вбивств. Йдеться про щось значно важче і важливіше.

— Про важче?

— Мундіньйо Фалкан, як каже Амансіо, справді приїхав сюди нещодавно. Але ж погляньте, скільки він встиг зробити? Чудовий проспект на набережній, в який ніхто не вірив і який так прикрасив місто,— справа його рук! Він привіз перші вантажні автомобілі, без його допомоги не виходила б «Діаро де Ільеус», не було б у нас і клубу «Прогрес».

— Подейкують, що він позичив грошей росіянину Якову і Моасіру для розвитку автобусного сполучення.

— Я згоден з Доктором,— сказав Капітан, який до цього не промовив жодного слова.— Такі люди нам потрібні... Люди, які розуміють прогрес і сприяють його розвитку.

Першим, кого вони зустріли на причалі, був Нью-Гало, службовець податкової контори, типовий представник богеми, непримиренний антиклерикал, постать, без якої вода, як то кажуть, ніде не освячувалась. Одразу ж залунав його гугнявий голос:

— Привіт добірному товариству!.. — Він кинувся тиснути всім руки і, захлинаючись, розповідав: — Спати хочеться, аж очі злипаються. Були ми в «Батаклані» з арабом Насібом, а потім відвідали Машадан... Що

й казати, кухня! Жінки!.. Але я не міг не зустріти Мундінйо Фалкана...

Проти гаража Моасіра Естрелли збирались пасажери першого автобуса. Зійшло сонце. Був чудовий день.

— Урожай, є надія, буде добрячий.

— Завтра в нас обід на честь відкриття автобусного руху.

— Знаю. Яків мене запросив.

Мирну розмову обірвали тривожні звуки сирени з пароплава. Були вони уривчастими, різкими. Натовп на причалі насторожився. Навіть докери зупинились, прислухаючись до сирени.

— Сів на мілину!

— Триклята мілина!

— Якщо так триватиме й далі, то навіть «Баїяна» не наважиться заходити до порту.

— Це вже не кажучи про «Костейру» і «Ллойда».

— «Костейра» вже попереджувала, що анулює маршрут.

Ільєуська мілина, затиснута з одного боку міським узвишшям Уньан, а з протилежного — пагорбом Пернамбуко, що підводився на острівці по сусідству з Понталом, була небезпечною і важкою. Вузкий і неглибокий фарватер весь час змінювався, бо в часи припливів і відпливів придонні піски перебували в постійному русі. Нерідко траплялося, що, сівши на мілину, судна знімались з неї протягом цілої доби. Пароплави з великою водотоннажністю взагалі не ризикували проходити над цією загрозливою і підступною мілиною, незважаючи на чудову якірну стоянку Ільєуса.

Тривожні сигнали сирени не вгавали, і люди, що прийшли зустрічати пароплав, рушили вулицею Уньан, аби побачити з берега, що ж воно діється на отій злочасній мілині.

— Ходімо й ми?

— Це неподобство,— обурювався Доктор, поки група йшла незабрукованою вулицею, що огинала пагорб.— Ільєус виробляє лев'ячу долю всього какао, що споживає світовий ринок, має першокласну гавань, а прибутки від експорту какао одержує Баїя. І все через цю кляту мілину...

Тепер, коли нарешті вщухли дощі, не було для мешканців Ільєуса проблеми, важливішої над мілину в порту. Боротьба за те, щоб великі кораблі могли спокійно за-

ходити до порту, мала починатись з мілини. Суперечки точились скрізь, щоденно. Було запропоновано ряд заходів, критикувався уряд за байдужість і бездіяльність, перепадало на горіхи місцевій префектурі, але ніхто нічого серйозного не досягнув, влада обмежувалась обіцянками, а порт Баїї, як і раніше, збирав величезне експортне мито.

Знову виникла дискусія на цю тему. Капітан, взявши під лікоть Нью-Гало, котрого він залишив напередодні десь опівночі біля дверей закладу Марії Машадан, запитав:

— Ну, як ваша дівчинка?

— Ласий шматочок... — прогугнявив Нью-Гало. — Ви чимало втратили. Варто було б подивитись на араба Насіба, котрий освідчувався в коханні якійсь косоокій дівці, що була з ним. Можна було б луснути від сміху...

Сирена пароплава ревла надсадно і відчайдушно. Друзі прискорили кроки. З усіх вулиць до порту поспішали люди.

ПРО ТЕ, ЯК У ЖИЛАХ ДОКТОРА МАЛО НЕ ЗАПУЛЬСУВАЛА КОРОЛІВСЬКА КРОВ

Доктор не був доктором, Капітан не був капітаном, так само як переважна більшість полковників не була полковниками.

Лише декому з плантаторів поталанило в перші роки Республіки, коли почалось культивування какао, і вони одержали патенти полковників національної гвардії. Але зберігся звичай, за яким кожний господар плантацій, де вироблялось більше 1000 арроб¹ какао, присвоював собі звання полковника, хоча це свідчило не про його військово-доблесть, а про достаток і заможність. Жоан Фулженсіо, який полюбляв глузувати над місцевими звичаями, говорив, що більшість полковників — «полковники жагунсо». Адже чимало з них справді відзначились у кривавих сутичках за землю.

Серед молодшого покоління траплялися такі, що навіть ніколи й не чули гучного і славного імені Пелопідаса де Ассунсан д'Авіла. Вони звикли до благородного і вишуканого слова «Доктор». Що ж до Мігеля Батісти де Олівейра, сина покійного Казузінї, колишнього префекта часів боротьби за землю, який мав достатки, але помер бідним, чие добре

¹ Арроба — міра ваги, що дорівнює 15 кілограмам.

ім'я ще й тепер згадується старими кумасями,— то його з дитинства називали Капітаном. Він і справді був верховодю всіх навколишніх хлопчаків, вирізняючись серед них хоробрістю і зухвальством.

Незважаючи на те, що двоє цих відомих у місті людей були давніми друзями, симпатії мешканців до них розділялися навпіл, а суперечкам з приводу того, хто ж таки з двох шановних добродіїв є найполум'яніший і найкрасномовніший оратор, не припинялися ніколи. Слід зауважити, що на паритетних засадах висувалася також кандидатура адвоката Езекієла Прадо, неперевершеного промовця в судових засіданнях. В дні національних свят 7 вересня¹, 15 листопада², 13 травня³, на святах з приводу початку і кінця року з рейзадо⁴, презепіо⁵, бумба-меу-бой⁶, під час приїзду до Ільєуса письменників і журналістів з Баїї мешканці міста захоплювались красномовством Капітана і Доктора і знову розмежовувались на два табори, аби достойніше оцінити їхнє уміння.

В цих суперечках, що тривали роками, ніколи ще не було досягнуто згоди. Одним імпонували вишукані тиради Капітана, де величні прикметники гуртувались в стрімкі кавалькади, а тремтіння голосу на високих нотах викликало шалені оплески; інші віддавали перевагу глибокодумним періодам Доктора, з яких поставала безліч імен і фактів, що свідчили про чималу ерудицію промовця, а сенс окремих слів був інколи таким мудрим, що збагнути їх значення могли лише одиниці.

Навіть сестри Дос Рейс — взірць одностайності в життєвих питаннях — в цьому випадку дотримувались різних поглядів. Тендітна і нервова Флорзінья захоплювалась словесною експресією Капітана, його «сяючими світанками свободи», вслухалася в модуляції його голосу, від якого фрази, здавалося, вібували в повітрі. Кінкіна, дебела і весела Кінкіна, віддавала перевагу вченості Доктора, його старовинним словам, його патетичній манері, з якою

¹ 7 вересня — річниця проголошення незалежності Бразилії.

² 15 листопада — річниця проголошення республіки.

³ 13 травня — річниця скасування рабства у Бразилії.

⁴ Рейзадо — бразильський народний обрядовий танець, який виконується під час релігійного свята Дня волхвів.

⁵ Презепіо — багатопланова панорама на тему народження Христа.

⁶ Бумба-меу-бой — танець північно-східної Бразилії, в якому беруть участь такі дійові особи: бугай, морський кінь, апостол Матфій, лікар та інші.

він, піднявши вказівний палець, виголошував: «Народе! О мій народе!» Повертаючись додому з міських зборів біля ратуші або на площі Префектури, сестри гаряче сперечались про достоїнства великих представників їхнього міста і, як і всі мешканці, не могли дійти в цьому питанні якогось певного висновку.

— Я нічого не зрозуміла, але це було так чудово... — підсумовувала суперечку Кінкіна, прихильниця Доктора.

— А мене мов морозом обсіпає, коли він говорить,— кидає Флорзінья на захист Капітана.

Найвизначнішими, звичайно, днями були ті дні, коли на трибуні площі Митріс де Сан-Жорже, прикрашеній квітами, Капітан і Доктор виступали з промовами, змінюючи один одного. Один — як офіційний промовець музичної групи 13 травня, що об'єднувала аматорів музики; другий — від імені гуртка Руя Барбози — осередка літераторів міста.

Інші промовці (навіть професор Жозуе, який зумів своєю ліричною балаканиною завоювати симпатії дівчат з монастирської школи) відсувалися на задній план, і наступала урочиста тиша, коли над трибуною з'являлось або смагляве, вкрадливе обличчя Капітана, одягненого в сніжно-білий костюм з квіткою в петлиці і діамантовою шпилькою в краватці, звіддала схожого на хижу птицю, або тонкий силует Доктора, маленького, непосидючого, схожого на неспокійну канарку і одягненого в постійний чорний костюм, з-під якого виглядала сорочка з накрохмаленою манишкою та високим комірцем, в пенсне на ланцюжкові і з майже сивою головою.

— Сьогоднішній виступ Капітана був воістину водоспадом красномовства. А мова, яка мова!

— Мова гарна, але порожня. Доктор, може, і відстає в красномовстві, проте в його промові відчувалась думка. Це не людина, а енциклопедія!

Лише доктор Езекієл Прадо міг конкурувати з ними в ті винятково рідкі випадки, коли йому, завжди непробудно п'яному, вдавалося видертись на незвичну для нього несудову трибуну. Він мав також свої переваги, і що стосується юридичних дебатів, громадська думка не мала розходжень: з ним нікого було порівняти.

Пелопідас де Ассунсан д'Авіла за походженням був португальським гідальго, батьки якого прибули до Ільєуса в часи капітаній. Принаймні так стверджував Доктор, посилаючись на геральдичні папери. Оскільки це була

думка історика, думка вченого, то всі сприймали її як аксіому.

Нащадок славнозвісних Авілів, чий родинний замок височів між Ільеусом і Олівенсою, доки не перетворився в похмурі руїни, з одного боку відмежовані океаном, а з іншого кокосовими пальмами, а також нащадок нікому невідомих Ассунсанів — плебеїв і комерсантів, хай буде земля їм пером, він возвеличував культ пам'яті і тих і інших з однаковим захопленням і запалом. Звичайно, про Ассунсанів Доктору було розповідати важче, оскільки предки по цій лінії залишили мало письмових пам'яток про себе, в той час коли хроніка родини Авілів була невичерпно багатою. Скромний державний чиновник-пенсіонер, Доктор жив у полоні великих фантазій — в світі давньої слави родини Авілів і славетного сьогодні Ільеуса. Про Авілів, про їхні подвиги і походження він писав протягом багатьох років об'ємну і вичерпну книжку. Що ж стосується прогресу Ільеуса, то він був його полум'яним пропагандистом і добровільним співробітником.

Батько Пелопідаса був збанкрутілим нащадком Авілів по бічній лінії. Від вельможної родини він успадкував лише ім'я та аристократичну звичку не працювати. Проте кохання, а не розрахунок, як тоді казали, спричинилось до його шлюбу з плебейкою, донькою хазяїна процвітаючої господарської крамниці. Справи в крамниці старого Ассунсана йшли настільки добре, що внук Пелопідас дістав змогу вчитися на факультеті права в Ріо-де-Жанейро.

Але старий Ассунсан невдовзі помер, так і не пробачивши свою доньку за її безглуздий шлюб з благородним жебраком, а гідальго, перейнявши в плебеїв любов до азартних ігор та до півнячих боїв, поступово sproдав крамницю — тканини метр за метром, гребінці — дюжина за дюжиною, різнобарвні стрічки — клубок за клубком. Так було покинчено з розквітом Ассунсанів вслід за величчям Авілів. І залишився Пелопідас, студент уже третього курсу, в Ріо без грошей не тільки для навчання, а й для існування.

Ще в ті часи, коли він приїздив до батька на канікули в Ільеус, його називали Доктором — спершу дідусь і прислуга в будинку, а згодом і сусіди.

Друзі діда влаштували його на скромну посаду в державну установу, він покинув навчання і залишився в Ріо. На роботі в нього все йшло добре, але жив він бідно,

бо не мав протекції, не вмів підлабузнюватись і принижуватись. Через тридцять років він пішов на пенсію і назавжди повернувся до Ільєуса, аби повністю присвятити себе «своїй праці» — монументальній розвідці про родину Авілів і минуле Ільєуса.

Ця книжка стала вже майже легендарною ще з тих часів, коли Доктор, будучи студентом, опублікував в одному столичному журналі, що виходив для обмеженого кола читачів і припинив своє існування після першого номера, славнозвісну статтю про амурні пригоди імператора Педро II під час його подорожі на північ країни з непорочною Офенізією, романтичною і анемічною представницею родини Авілів.

Статтю молодого студента ніхто б не помітив, якби випадково не потрапила вона до рук письменника-мораліста, графа і члена Бразильської Академії наук. Затятий прихильник добродетності і добропорядності монарха, граф сприйняв як особисту образу цю брудну «анархістську інсинуацію», що показувала «видатного і шановного діяча» в смішному становищі провінційного донжуана, безчесного гостя, котрий домагався прихильності порядної дівчини з родини, ошчасливленої його відвідинами.

Вишуканою португальською мовою XVI століття граф вщент розбив хороброго студента, приписавши йому такі погляди і наміри, про які Пелопідас ніколи і гадки не мав.

Студент не склав зброї і відповів професору ще однією статтею, написаною не менш добірною португальською мовою з посилками на беззаперечні факти і в першу чергу на поезії Теодоро де Кастро. Стаття була досить аргументована і завдавала серйозної шкоди науковому авторитету графа, але журнал на той час перестав виходити, а газета, в якій граф нападав на Пелопідаса, відмовилась друкувати відповідь останнього і лише після довгих переговорів згодилась дати замітку на двадцять друкованих рядків в самісінькому кутку шпальти, де резюмувалась стаття Доктора, написана на вісімнадцяти сторінках. Але ще й сьогодні Доктор вихваляється своєю «гарячою полемікою» з членом Бразильської Академії наук, відомим у всій країні вченим.

— Моя друга стаття розбила його і змусила замовкнути...

В літописі культурного життя Ільєуса про цю полеміку згадується охоче і з гордістю, як про доказ високого

інтелекту його синів. Вона займає почесне місце поряд з позитивним відгуком одного столичного журналу про оповідання Арі Сантоса — теперішнього президента товариства Рюя Барбози, а також поряд з поезіями Теодоро де Кастро, про якого вже згадувалось.

Що ж стосується потаємного флірту імператора і Офенізії, то справа там, очевидно, закінчилась подум'яними поглядами, зітханнями і тихими клятвами. Мандрівник імператор познайомився з нею на святі в Баїї і до нестями закохався в її чарівні очі. А коли взяти до уваги, що в будинку Авілів на Ладейре-до-Пелоуріньйо мешкав падре Ромуальдо, славнозвісний латиніст, то імператор не раз з'являвся там ніби щоб відвідати мудрого і вченого священика. На мальовничих балконах будинку імператор пристрасною латинню висловлював свої палкі почуття до прекрасної квітки з роду Авілів. Офенізія, стривожена розмовами няньок, ходила навколо зали, де мудрий чорнобородий імператор про щось дискутував з падре під шанобливим наглядом Луїса Антоніу Авілі, її брата і старшого в родині, котрий анічогісінько не розумів з розмови мудрих.

Офенізія після від'їзду закоханого імператора спробувала наполягти на переїзді родини до імператорського двору, але їй не вдалося зламати впертого опору Луїса Антоніу, охоронця дівочої і родинної честі.

Луїс Антоніу Авіла героїчно загинув під час війни з Парагваєм, в званні полковника, на полі бою, відступаючи із Лагуни. Він очолював загін людей, мобілізованих на його цукроварнях. Романтична Офенізія, так і зоставшись дівчиною, померла в маєтковій Авілів від сухот і неподіленого кохання до бородатого імператора; а поет Теодоро Кастро, пристрасний і ніжний співець достоїнств Офенізії, вірші якого мали в свій час популярність, а тепер незаслужено забуті національними антологіями, помер від непробудної пятики. Офенізії були присвячені його найкращі, найнатхненніші вірші, в яких він оспівував її ламку, хворобливу красу і пристрасно молив подарувати йому її неприступну любов. Вірші його дотепер декламуються ученицями монастирської школи на святах і вечірках.

Поет Теодоро Кастро, постать трагічна і яскрава, без сумніву, помер від тяжкої душевної травми — неподіленого кохання (хто може заперечити щось Доктору?) — через десять років після того, як з воріт повітого жалобою замку вивезли у білій домовині тіло Офенізії. Поет помер,

а вірніше втопився, в дешевій на ті часи кашасі¹ із заводів Авіла.

Як бачите, Доктор мав досить цікавого матеріалу для своєї ще не виданої, але вже відомої книжки. Авіла — з цукроварнями і броварнями, з сотнями рабів; Авіла — із замком в Олівенсі і резиденцією на Ладейре-до-Пелоруїньо в столиці штату; Авіла — із казковим апетитом Пантагрюеля; Авіла — з придворними коханками; Авіла — з прекрасними жінками і хоробрими чоловіками разом з юристом. Окрім Луїса Антоніо і Офенізії, до них і після них були й інші видатні Авіли, наприклад, той, що в 1823 році в Реконкаво разом з дідом Кастро Алвесом² боровся проти португальських військ, відстоюючи незалежність батьківщини. Був ще Жеронімо Авіла, котрий встряв у політику і якого прокатали на вороних під час виборчої кампанії (в Ільеусі він сфальсифікував наслідки голосування, а в провінції це ж саме зробили його супротивники). Після невдачі «політичний діяч» створив бандитську зграю, почав грабувати людей на дорогах, а згодом навіть рушив на штурм столиці штату. Посередники домоглися мирного урегулювання конфлікту і матеріальної компенсації для розгніваного Авіли.

Занепад роду особливо посилювався через Педро Авілу, рудобороду людину з шаленим темпераментом. Він залишив маєток (величезний особняк в Баїї вже було продано), плантації, броварні (на той час теж віддані під заклад) і, покинувши родину в місті, втік з циганкою, неперевершеною красунею та, за свідченням дружини Педро, злою чарівницею. Про цього Педро Авілу кажуть, що під час вуличної бійки його вбив інший коханець циганки.

Все це становило частину того давнього минулого, що було забуте мешканцями Ільеуса. Після того, як з'явилося какао, — життя тут почалося заново. Про минувшину не згадували. Цукроварні, броварні, плантації цукрової тростини і кави, легенди й історії тих років зникли безповоротно. Замість них зросли плантації какао і народились нові легенди та історії, в яких розповідалось про нещадну битву між людьми за землю. Сліпі співці славили по ярмарках найвіддаленіших районів країни імена й подвиги зви-

¹ К а ш а с а — бразильська горілка.

² К а с т р о А л в е с (1847—1871) — відомий прогресивний бразильський поет, що активно боровся за скасування рабства.

тяжців какао, возвеличували славу Ільєуса. І лише Доктора тривожила минувшина роду Авілів, що, слід віддати належне об'єктивності земляків, не впливало на його авторитет, котрий з кожним роком все зростав серед мешканців міста. У цих грубих і жорстоких завойовників земель, малоосвічених і малограмотних естансьєро, була прямотаки містична повага до знань і до вчених людей, які могли виступати в пресі, а також з промовами на зборах.

Що ж тоді й казати про людину такого розуму й ерудиції, котра здатна написати книгу, а може, вже й написала її? Адже стільки чуток поширювалось про книжку Доктора, так вихвалялась її якість, що більшість вважала книгу виданою багато років тому, а що це золотий фонд вітчизняної літератури, ніхто навіть не сумнівався.

ПРО ТЕ, ЯК НАСІБ ЗАЛИШИВСЯ БЕЗ КУХОВАРКИ

Насіб прокинувся від настирливого стукоту в двері. Додому він повернувся вдосвіта, — після того, як бар зачинили, він ходив з Тоніко Бастосом і Нью-Гало по різних кабаре, а потім доля закинула його до Марії Машадан, де й відбулася зустріч з Різолетою, молоденькою, трохи косоокою дівчиною з Аракажа.

— Хто там?

— Це я, сеньйоре Насібе. Я їду і хочу попрощатись.

В морі загув пароплав, очевидно, викликаючи лоцмана.

— Куди ж ти їдеш, Філомено?

Насіб підвівся, мимоволі прислухаючись до сирени, і подумав: «Мабуть, прийшла «Іта». Помацав стрілки будильника, намагаючись визначити час. Тільки шоста. А він повернувся десь біля четвертої. Ну й жінка ж ця Різолета! Ніхто б не назвав її красунею, навіть косоока трохи, але ж вона знала свою справу! Гризнула його за вухо, а потім відсахнулась та як зарегоче... Що воно за гедзь вкусив стару Філомену, з глузду з'їхала, чи що?

— ...В Агуа-Прету до сина. Житиму в нього.

— Ти що це вигадала, Філомено? Можна подумати, що ти збожеволіла!

Він розшукував ногами капці і ще напівсонний згадував про Різолету. Запах дешевих парфум цієї жінки ще зберігався на його волохатих грудях. Босий, в довгій со-

рочці, він вийшов у коридор. Стара Філомена чекала на нього в залі, запнута новою хусткою і з парасолькою в руках. На підлозі стояла валіза і пакунок з іконами. Вона прислужувала Насібу з того дня, коли він купив бар, тобто десь понад чотири роки. Була вона зухвалою, буркотливою, але охайною, працювитою, серйозною і дивовижно чесною жінкою. «Справжня перлина, коштовний самоцвіт» — говорила про неї дона Армінда, коли мова заходила про служницю. Траплялося, що прокидалася вона в поганому настрої, і тоді все, що вдавалося від неї почути, зводилось до загрози виїхати в Агуа-Прету до сина, який кілька років тому придбав крамничку для торгівлі городиною. Розмови про цю поїздку вже стали звичними, і Насіб не зважав на них, приймаючи їх як дивацтва старої, котра жила в його будинку скоріше на правах родички, а не служниці.

Знову подав голос пароплав. Насіб відчинив вікно. Це була дійсно «Іта», що прийшла із Ріо-де-Жанейро і стояла біля скелі Рапа, викликаючи лоцмана.

— Але, Філомено, це ж божевілля! Як же можна так зразу, не попередивши заздалегідь?.. Дурниці!

— Бійтеся бога, сеньйоре Насіб! З тієї хвилини, як я переступила поріг вашого будинку, я щодня говорила: «Настане день, коли я неодмінно поїду до мого Вісенте...»

— Але ж принаймні вчора ви могли мене попередити про своє рішення?

— Я так і зробила,— попросила Шіко, щоб він вам сказав, але ви не зважили на це і навіть не навідались додому...

Справді, Шіко Молеза (Шіко-ледар), його прислужник і сусіда — син дони Армінди,— приніс йому разом із сніданком попередження старої. Але оскільки це траплялося щотижня, то Насіб не зважив на його слова.

— Я цілу ніч чекала на вас... До світанку... А ви тим часом волочились по різних забігайлівках. Люди у вашому віці мали б уже одружуватись і сидіти вдома, а не вештатись після роботи де заманеться... А то, хоча ви й міцний на вигляд, колись не витримаєте і зляжете.

Підвівши худий палець, вона вказувала на груди Насіба, що прозирали через комір сорочки, вишитої дрібненькими червоними квіточками. Насіб опустил очі і побачив сліди губної помади... Різолета!.. Стара Філомена і дона Армінда засуджували його за те, що він і досі парубкує, весь час на щось натякали і шукали для нього наречених.

— Але ж, Філомено...

— Нічого не вдієш, доне Насібе. Я їду і притому за кілька хвилин. Вісенте написав мені, що має намір одружитися і що без мене йому буде важко. Я вже запакувала свої речі...

Напередодні грандіозного банкету автобусної компанії «Сул Баїяна» залишитись без людини, котра мала обслуговувати тридцять запрошених осіб,— це щось таки означало і будь-кого вивело б із рівноваги!

— До побачення, доне Насібе! Хай береже вас господь і допоможе вам знайти гарну наречену, яка б піклувалася про вашу господу.

— Але ж зараз лише шоста ранку, а поїзд відходить майже о восьмій?..

— Я не йму віри поїздам, вони ненадійні. Краще я приїду задалегідь.

— Давайте я хоч розрахуюсь з вами...

Все це скидалось на примарний сон. Він босоніж ходив по залі, ступаючи на холодні кахлі, чхнув, тихенько вилаявся. Бракувало йому ще простудитись... От божевільна стара...

Філомена простягнула кістляву руку і подала йому кінчики пальців.

— Зоставайтеся здоровенькі, сеньйоре Насібе! Буватимете в Агуа-Преті, навідайтесь до нас.

Насіб порахував гроші, додав ще кілька рейсів¹ (все ж стара цього заслужила), допоміг їй підняти валізу, а також важезлезний пакунок з іконами, що прикрашали її невеличку кімнату у флігелі, і, нарешті, парасольку. Через вікно до кімнати зазирали теплі промені сонця, грайливий вітрець приносив пахощі моря, лунали співи птахів, голубе небо, таке незвичне після довгих дощів, здавалось казковим. Насіб глянув на пароплав, до якого вже підпливав човен з лоцманом, махнув рукою і вирішив більше не спати. Краще вже подрімати якусь годину в обідню перерву, щоб увечері не клювати носом — він обіцяв Різолеті повернутись. От клята стара, зіпсувала день!..

Він підійшов до вікна і провів поглядом служницю. Легкий бриз змусив мимоволі здригнутись. Його будинок стояв на схилі Сан-Себастьяна якраз напроти мілини. Добре, що хоч дощі закінчились. Було б горе для плантаторів, недаремне хвилювались полковники!

¹ Р е й с — стара португальська і бразильська грошова одиниця.

У вікні сусіднього будинку з'явилась дона Армінда,— вона махала хустиною велід Філомені, своїй добрій подрузі.

— Доброго ранку, сеньйоре Насібе!

— Божевільна Філомена... Поїхала до сина...

— Знаю... Ви навіть не уявляєте собі, сеньйоре Насібе, який тут збіг обставин! Ще вчора я сказала Шіко, коли він прийшов з бару: «Завтра Філомена поїде, син прислав їй листа, кличе...»

— Так. Він мені сказав про це, але я не повірив.

— Вона допізна чекала на вас. Ми довго розмовляли з нею, сидючи на порозі вашого будинку. Але чекання наше була марним... — Вона засміялась, і важко було зрозуміти — схвалює той сміх вчинок Насіба чи засуджує...

— Я не мав часу, доно Арміндо. Робота.

Вона не відводила від нього погляду. Насіб стривожився: може, в нього і на обличчі помада? Все може бути...

— Я завжди казала, що таких працюютих людей, як сеньйор Насіб, в Ільєусі не густо... Подумати тільки, працювати до ранку...

— І ось саме сьогодні, коли треба готувати обід на тридцять осіб, замовлений на завтра...

— Я навіть не чула, коли ви увійшли. А я лягла десь біля другої ночі...

Насіб муркнув щось нерозбірливе. Ця дона Армінда була занадто цікавою до всього.

— Я не дивився на годинник. Мене одне тривожить: хто приготує обід?

— Це складна справа. На мене ви краще не розраховуйте. Дона Елізабет ось-ось має народити дитину. Вже минули всі терміни. Я через неї ніч не спала, все чекала, що прибіжить дон Пауло по мене. Та я й не вмю готувати ці вишукані страви...

Вдова дона Армінда, мати Шіко, хлопчиська, що працював у барі Насіба, спіритистка і плетуха, була ще й славнозвісною акушеркою. Чимало дітлахів Ільєуса, що побачили світ протягом двадцяти останніх років, перейшли через її руки, і перші враження від навколишнього світу пов'язувалися в них з її рум'янощоким обличчям і міцним духом часнику.

— А дона Клорінда вже народила? Щось сеньйора Раула не видно було вчора в барі...

— Так, так. Вчора ввечері. Але вони покликали цього лікаря Демосфенаса. Що поробиш, нові звичаї. Сеньйоре

Насібе, чи не вважаєте ви непристойністю те, що лікар приймає дитину і бачить чужу жінку зовсім голою? Неподобство!..

Це питання було першорядним для дони Армінди — лікарі почали конкурувати з нею. Подібного неподобства раніше не було. Як можна дивитись на голу жінку, та ще й під час пологів? Але Насіба тривожило питання завтрашнього обіду і все пов'язане з ним: де взяти закуску, пиріжки і таке інше, що після від'їзду куховарки перетворилось в першочергову проблему.

— Це прогрес, доно Арміндо! А стара підсунула мені свиню. Нічого не скажеш.

— Прогрес? Безсоромство це — ось як це називається.

— Де мені тепер шукати куховарку?

— Доручить все тимчасово сестрам Дос Рейс...

— Та вони ж з мене три шкури здеруть. А я ж уже наїняв двох дівчат на допомогу Філомені.

— Так воно вже заведено в житті, сеньйоре Насібе, — чого найменше сподіваєшся, те й трапляється. Мені щастить, бо про всі прикромці мене попереджає небіжчик чоловік. Ось нещодавно, ви навіть уявити собі не можете... Це було під час сеансу в кума Теодоро...

Але Насібу менш за все кортіло вислуховувати зараз історії з галузі спиритизму, другої спеціальності акушерки.

— Шіко вже прокинувся?

— Де там, сеньйоре. Бідолаха прийшов десь за північ.

— Розбудить його, будь ласка. У мене сьогодні до біса різного клопоту. Ви ж розумієте, обід на тридцять осіб, всі люди поважні, святкується важлива дата — відкриття автобусного сполучення.

— Кажали, що якийсь автобус перекинувся на мосту через Кашоейру?

— Дурниці! Автобуси від'їжджають і приїжджають повними і цілими. Прибуткова справа.

— Тепер в Ільеусі все можна побачити, чи не так, сеньйоре Насібе? Мені розповідали, що в новому готелі буде якийсь самохідний ящик «ліфт», чи що, котрий сам підніматиметься і опускатиметься...

— То ви розбудите Шіко?

— Іду, іду. Кажуть, що взагалі не буде сходів... Що воно робиться, бог його святий знає!

Насіб постояв ще якусь мить біля вікна, дивлячись на пароплав компанії «Костейра», до якого швартувався човен з лоцманом. В барі хтось казав, що Мундіньйо Фалкан

має прийти цим пароплавом. Звичайно, він привезе чимало новин. Прийдуть також нові дівчата для кабаре, для закладів на вулицях Уньан, Сапо, Флорес. Кожний пароплав з Баїї, Аракажа або Ріо привозив веселих дівчат. Можливо, на цьому судні прибула також автомашина доктора Демосфенеса. Лікар мав силу-силенну грошей і найкращий в місті кабінет. Варто було одягнутись і сходити в порт, щоб роздивитися прибулих. Там уже, мабуть, зібралось чимало знайомих — з тих, що зустрічають світанки в порту. Чого доброго, йому ще можуть порекомендувати підходящу куховарку, яка впоралась би з роботою в барі. Справжня куховарка була в Ільеусі рідкістю, за неї боролись готелі, пансіонати, бари, заможні родини. Клята стара... Треба ж було їй так підвести його саме тоді, коли він знайшов цей скарб — Різолету! Іншого виходу із становища, що склалося, аніж піти в добровільну кабалу до сестер Дос Рейс,— він не бачив. Хай на кілька днів, але доведеться потрапити в їхні пазури. Життя — річ справді складна: до вчорашнього дня все йшло як слід. У нього не було ніяких клопотів, він виграв підряд дві партії в карти у такого сильного супротивника, як Капітан, поласував справді неперевершеною мокекою¹ із сірі² в Марії Машадан і знайшов цю молоденьку Різолету... А зараз нерозв'язні питання навіси на нього з самісінького ранку. І все через божевільну стару... Правду кажучи, він уже по-справжньому жалкував що вона поїхала. Згадував її охайність, вміння приготувати ранкову каву з кукурудзяним кускусом, солодким бататом, смаженими бананами і бейжу³. Йому бракуватиме її материнського піклування, її уваги і навіть її буркотіння. Коли якось він захворів (на той час в штаті шаленів тиф, малярія і віспа), вона не залишала його кімнати, спала прямо на підлозі. Де він знайде тепер таку куховарку?

Дона Армінда виглянула у вікно.

— Шіко вже встав, сеньйоре Насібе. Вмивається.

— Дякую. Піду-но і я вмиюся.

— Приходьте потім пити каву. У нас, правда, сніданок скромний. Я хочу розповісти вам сон про те, як я бачила покійного чоловіка. Він мені й каже: «Арміндо, старенька

¹ М о к е к а — бразильська страва з тушкованої риби, рачків, креветок з оливковим маслом і перцем.

² С і р і — десятиногі ракоподібні.

³ Б е й ж у — бразильська страва: кульки з тіста маніоко або тапіоко.

моя, диявол заволодів розумом мешканців Ільєуса. Тут думають лише про власні гроші, про багатство і збагачення. Це матиме невеселий кінець... Скоро тут таке діятиметься...»

— Для мене, доно Арміндо, вже діється... Почалось воно з від'їзду Філомени. Так, для мене вже почалось... — Він сказав це жартома, але він знав, що це справді так.

Лоцман висадився на борт корабля, і тепер пароплав маневрував, аби вдало обігнути міліну і зайти в порт.

ПРО ПОХВАЛУ ЗАКОНОВІ Й ПРАВОСУДДЮ, АБО ПРО НАРОДЖЕННЯ Й НАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Незважаючи на те, що Насіба всі називали арабом і навіть турком, слід одразу ж підтвердити, що був він справжнім бразильцем, а не натуралізованим іноземцем. Народився він в Сирії, прибув до Ільєуса, коли йому було чотири роки, припливши до Баїї французьким пароплавом. В той час, йдучи по сліду какао, яке давало гроші, в місто, прославлене на весь світ, щоденно морем, річками, суходолом, на пароплавах, баркасах, човнах і човниках, верхи на ослах і просто пішки прибувало звідусіль сотні бразильців та іноземців. Люди їхали із Сержіпе, Сеарі, Алагуаса і Баїї, із Ресіфе і Ріо, із Сирії та Італії, із Лівану і Португалії, з Іспанії та багатьох інших країн. Робітники, комерсанти, юнаки, що шукають світлого майбутнього, бандити й авантюристи, барвисте збіговисько жінок, навіть подружжя греків, що з'явилось бог його знає звідки,— всі були тут. І всі вони, білочубі німці з щойно відкритої фабрики шоколадного порошку і статечні англійці із залізниці, були всього лише людьми зони какао, що засвоїли звичаї ще майже варварської області, з кривавими битвами, засітками, смертю. Вони приїздили і потроху перетворювались у справжніх ільєусців, справжніх грапіунас¹, що вирощують какао, відкривають крамниці і ятки, прокладають шляхи, убивають людей, грають у кабаре, п'ють у барах, проторюють дороги через грізну сельву, заробляють і витрачають гроші і почувають себе так, як найстаріші сини Ільєуса, як нащадки родин, що жили тут задовго до епохи какао.

¹ Г р а п і у н а с — прізвисько міських жителів штату Баїя.

Завдяки цим різноманітним людям Ільєус почав потроху втрачати вигляд розбійницького табору і став перетворюватися на місто.

Всі вони, навіть найостанніший волоцюга, котрий приїхав сюди, аби видурити гроші у розбагатілих полковників,— сприяли дивовижному прогресові зони.

Родичі Насіба — Ашкари — були не просто натуралізованими бразільцями, вони стали справжніми ільєусцями — і за зовнішністю, і за переконаннями. Ашкари брали участь в боротьбі за землю, причому їхні подвиги були найгероїчнішими, і слава про них відлунювала довго. Подвиги ці можна було порівняти лише з тими, які здійснили Бадаро, Браз Дамазіо, відомий негр Жозе Ніке, полковник Амансіо Леал. Один з братів Ашкарів, на ім'я Абдулла, третій за віком, загинув в ігорній залі кабаре в Піранжі, де він мирно грав собі в покер. Загинув, убивши трьох з п'яти підсланих до нього жагунсо. Брати так помстились за його смерть, що про це пам'ятали довго всі місцеві старожили.

Для того, щоб довідатись докладніше про родичів Насіба, досить лише підняти архіви суду, перечитати промови прокурора і адвокатів.

Турком і арабом його називали часто, але робили це його найближчі друзі, намагаючись не розсердити його. Сам він не любив цих прізвиськ і, бувало, гнівався не на жарт:

— Дивіться, щоб я вам не поскручував в'язи...

— Але ж, Насібе...

— Плетіть що завгодно, але облиште в спокої турків. Я — бразілець,— він бив величезним кулачищем себе в груди,— син сірійця, дякувати богові.

— Араб, турок, сірієць — чи це не все одно...

— Що? Все одно?! Та як ви смієте зі своїм невіглаством валити в одну купу все на світі: існують же науки — географія, історія, треба ж хоч трохи цікавитись ними. Турки — це бандити, найгірші люди в світі. Важко знайти більшу образу для сірійця, аніж назвавши його турком.

— Ну, годі, Насібе! Адже я і гадки не мав тебе образити. Просто для мене всі ці східні національності на одне лице...

Можливо, його називали так ще й завдяки чорним вислим вусам, що скидались на вуса скинутого султана і які він мав звичку настобурчувати під час розмови. Ці густі

вуса росли над товстими губами, що при найменшій нагоді привітно усміхалися. Крім того, надовго запам'ятовувались його виразні очі на лагідному приємному обличчі, які загорались невидимим полум'ям при зустрічі з першою-ліпшою жінкою. Це був величезний бразилець, високий, оградний, з густою чуприною, з помітним червцем «на дев'ятому місяці», як любив покепкувати Капітан, програючи Насібу чергову партію в шашки.

— На землі мого батька... — Так починались всі його розповіді в тісному колі друзів, які залишались в барі до останніх хвилин.

Тому, що своєю землею він вважав Ільеус, веселе приморське місто в багатому краю какао, де він виріс і став людиною. Його батько і дядьки, наслідуючи приклад Ашкарів, прибули сюди спершу самі, залишивши сім'ї в Сирії. Насіб приїхав пізніше з матір'ю і старшою шестирічною сестрою. Самому Насібу не було тоді й чотирьох років. Він майже не пригадував подорожі в третьому класі і порту в Баїї, де на них чекав батько. Потім переїзд до Ільеуса теж пароплавом, висадка на берег з човна, оскільки в ті часи тут не було ще навіть причалу. Про рідну землю, про Сирію, не залишилось навіть віддалених спогадів. Насіб став бразилцем, ільеусцем. Йому завжди здавалося, що він народився в ту мить, коли його із сльозами на очах обняв батько в порту Баїя. До речі, першим кроком, який зробив бродячий комерсант Азіз, прибувши до Ільеуса, була його поїздка з дітьми до Ітабуни, яка називалась тоді Табокасом, де в нотаріальній конторі старого Сегісмундо малят було зареєстровано бразильцями.

Незабарний процес натуралізації було здійснено за кільका рейсів шановним нотарем, який виконав все з почуттям високого обов'язку. Не будучи визискувачем, він брав дешево, тим самим даючи змогу всім пройти через його руки, перетворюючи дітей емігрантів, або і їх самих, раз вони приїхали працювати на нашій землі, в повноцінних бразильських громадян з видачею їм справжніх свідочств про народження.

Трапилось так, що стара нотаріальна контора була підпалена під час боротьби за землі з метою знищення фальшивих актів обміру і реєстрації ділянок Секейро-Гранде. Про це розповідається навіть в одній з книг. Годі було шукати винуватця пожежі, а тим паче найменшою була вина старого Сегісмундо в тому, що книжки, де записувались дати народження й смерті, також згоріли у не-

вблаганному вогні. Це змусило сотні ільєусців заново пройти реєстрацію (в ті часи Ітабуна ще була районом муніципалітету Ільєус). Реєстраційні книжки загинули, але залишилися свідки, які могли потвердити, що маленький Насіб і неслива Салма, діти Азіза і Зораї, народились в приміському районі Феррадас і були раніше, до пожежі, зареєстровані в цій нотаріальній конторі. Хіба ж міг Сегіс-мундо взяти під сумнів свідчення заможного полковника Жозе Антунеса або власника мануфактурної крамниці комерсанта Фадела, відомої людини на біржі? Або чи ж можна було сумніватись в скромному свідченні паламаря Боні-фасіо, завжди готового дешищо додати до свого мізерного заробітку виступом у ролі свідка, що заслуговує довір'я? А чи можна було не погодитись зі словами одноногого Фабіана, вигнанця із Сікейродо-Еспіньйо, котрий мав лише один засіб для існування — фальшиві свідчення за винагороду.

Майже тридцять років минуло з того часу. Старий Сегіс-мундо помер в пошані, і його похорони згадуються й досі. На них були присутні всі мешканці міста, оскільки в Сегіс-мундо не було ворогів; невідомо, куди поділись навіть ті, що спалили його контору. Над його могилою виступали промовці, вихваляючи його добронормальність і добродесність. Він був, як стверджували оратори, зразковим слугою правосуддя, прикладом для майбутніх поколінь.

Він без зайвих розмов реєстрував як такого, що народився в муніципалітеті Ільєус (штат Баїя, Бразилія), будь-якого малюка, не вдаючись до розслідувань навіть тоді, коли кожному було ясно, що той народився після пожежі в нотаріальній конторі. Він не був ні формалістом, ні скептиком, хоч це, правда, було й неможливим в Ільєусі часів початку ери какао. На той час досягла розквіту фальсифікація нотаріальних актів і актів обміру земель, були винайдені іпотеки, нотаріальні контори, і нотарі були важливими деталями в машині захоплення і узаконення захопленої землі. Як відрізнити справжній документ від підробленого? Де вже там було думати про такі мізерні законницькі подробиці, як точне місце і час народження дитини, коли життя проходило серед перестрілок, небезпечних зіткнень з бандами жагунсо, коли людей просто вбивали з-за рогу. Життя було розмаїте і цікаве, то ж чи до вивчення якихось там географічних понять було старому Сегіс-мундо? Яке це, зрештою, мало значення, де народився бразилець, котрого реєструють,— в сірійському селі чи в

Феррадасі, на півдні Італії чи в Піранжі, в Трас-ос-Монтес чи Ріо-до-Брасо? Старому Сегісмундо вистачало клопоту з документами на володіння землею. Для чого ж було йому ще ускладнювати життя чесних громадян, які прагнули лише одного — виконати вимоги закону і записати своїх дітей? Він просто вірив словам цих симпатичних емігрантів, брав їхні скромні подарунки, підкріплені вірогідними свідченнями шановних співгромадян, людей, чії слова нерідко були вагомішими за будь-який законний папірець.

А коли якісь сумніви і западали в його душу, то тканина на сукню для дружини, курка або індик для його кухні були не дуже вже й високою платою, яка заспокоювала совість. Він, як і більшість населення, справжнього бразільця оцінював не за місцем його народження, а по його праці в ім'я землі, по його відвазі, виявленій при освоєнні сільви і в хвилини смертельної небезпеки, по кількості посаджених какаових дерев або по кількості яток чи крамниць — одним словом, по тому внеску, який було зроблено у розвиток зони. Такою була психологія ільєусців, такою була психологія і старого Сегісмундо, людини з великим життєвим досвідом, який він ставив на сторожі інтересів зони какао. Що ж до чесності і делікатності, то з певністю можна стверджувати одне — не завдяки цим якостям досягли прогресу міста півдня Баї, були пробиті дороги, закладені плантації, виникла торгівля, виріс порт, збудувались житлові і ділові квартали, заснувалась газета, вивозиться какао у всі частини світу. Все це завойовано під час перестрілок і засідок, фальшивих земельних обмірів, актів реєстрації, вбивств та інших злочинів, ціною крові, мужністю. Не останню роль зіграли тут жагунсо, авантюристи, повії, шулери.

Проте якось Сегісмундо довелось згадати про делікатність. Йшлося про обмір лісів Секейро-Гранде, і йому запропонували досить мізерну винагороду, тому його педантичність пропорційно збільшилась. Щоб не заривався — контору його спалили, а в ногу всадили кулю. Куля, правда, була спрямована в груди Сегісмундо, але старому поталанило. З того часу він перестав бути педантом і з ним, як з будь-яким іншим істинним графіно, можна було, хвалити бога, знайти спільну мову.

Тому-то, коли, вже доживши до вісімдесяти літ, старий віддав душу всевишньому, його похорони перетворились у справжнісіньку маніфестацію. Ільєусці сплатили належ-

не людині, яка була в цих місцях взірцем патріотизму і вірності правосуддю.

З його легкої руки Насіб в один звичайний вечір став корінним бразільцем, хоча на той час уже давно виріс із свого дитячого костюмчика, пошитого з французького оксамиту.

**ПРО ТЕ, ЯК З'ЯВЛЯЄТЬСЯ МУНДІНЬО ФАЛКАН,
ВАЖЛИВА ОСОБА, ЩО РОЗГЛЯДАЄ ІЛЬЄУС У БІНОКЛЬ**

З капітанського містка пароплава, що стояв, чекаючи на лоцмана, на місто замріяно дивився молодик, гарно вдягнений і ретельно поголений. Можливо, його чорний чуб і виразні очі спричинялись до того, що жінки одразу звертали на нього увагу. Але різко окреслений рот і круте підборіддя свідчило про його волю і рішучість, про наполегливість в досягненні поставленої мети.

Капітан з обвітраним обличчям, покусуючи люльку, простягнув йому бінокль. Мундіньо Фалкан взяв його і сказав:

— Він мені, власне, ні до чого... Я знаю тут кожен будинок, кожную людину. Немовби народився на цьому березі.— Мундіньо вказав пальцем на берег.— Ось той будинок ліворуч, поруч з двоповерховим особняком,— мій. Можу додати, що й набережну побудував я...

— Це багата земля, з великим майбутнім,— голосом знавця заговорив капітан.— Одна незручність: при вході в порт — мілина.

— Це питання ми теж розв'яжемо,— запевнив його Мундіньо.— Причому — незабаром.

— Дай-то боже! А то як тільки мені доводиться тут бувати, не обернуся страху за свою посудину. На всій півночі гіршої бухти годі й шукати...

Мундіньо підняв бінокль і навів його на місто. Він побачив свій будинок, споруджений в сучасному стилі,— для його побудови було виписано архітектора з Ріо,— особняки на набережній, сад полковника Місаела, шпиль церкви Богородиці, шкільне приміщення. Зубний лікар Осмундо, закутавшись в халат, виходить з двору, щоб покупатись в морі зранку: він не хоче підривати моральні підвалини населення. На майдані Сан-Себастьян порожньо. В барі «Везувій» двері замкнено. Нічний вітер зірвав рекламну афішу з фасаду кінотеатру. Мундіньо уважно вивчав кожную деталь.

Йому й справді все більше подобалася ця земля, і він не картав себе за той шалений порив, який кілька років тому завів його сюди, немов людину, що, зазнавши корабельної катастрофи, була віддана у владу течії і для якої будь-яка земля правила рятівним пристановищем. До того ж ця земля була не простою. Тут вирощували какао. Чи ж є де краще місце для розміщення капіталу з метою його збільшення? Варто лише мати любов до праці, нахил до комерції, спритність і сміливість. Все це в нього було, але було й дещо значно більше — жінка, яку не мав сили забути, пристрасть, яку не міг вирвати з серця і думок.

Цього разу в Ріо мати й брати в один голос відзначили, що з ним відбулися якісь зміни і що він не схожий сам на себе.

Старший брат Лоурівал не міг не зауважити своїм вічно невдоволеним голосом:

— Хлопчина вбивається в колодки.

Еміліо усміхнувся і затягнувся сигарою.

— І непогано заробляє. Ми даремно дозволили тобі виїхати,— звернувся він до Мундіньйо.— Але хто б міг подумати, що в нашого юного кавалера виявиться такий хист до комерції?! Адже тут ти переважно налягав на вино. Тому, коли ти поїхав, забравши належні тобі гроші, ми всі вирішили, що це твоє чергове дивацтво, нічим не краще і не гірше від інших. Ми домовились дочекатись твого повернення і вже потім заходиться гуртом наvertати тебе на путь істинний.

Мати роздратовано підсумувала:

— Він уже не хлопчик.— Але на кого вона, власне, гнівається? На Еміліо за його слова чи на Мундіньйо, який, навіть втративши свою місячну платню, не приходять до неї канючити гроші? Мундіньйо дав їм можливість поговорити, йому подобався цей діалог, і коли всі вони висловились, оголосив:

— Тепер я маю намір взятися за політику. Думаю висунути свою кандидатуру (аби мене вибрали) на якусь посаду. Можливо, стану депутатом... З роками я стану там шановною людиною. Що ти скажеш, Еміліо, коли побачиш мене на трибуні палати, з якої я дам відповідь на одну з твоїх підлабузницьких промов, спрямованих на угоду уряду? Я маю намір виступити від опозиції.

У великій похмурій вітальні їхньої родинної резиденції, умебльованої строгими меблями, зібрались на розмову мати, горда, немов королева, з сивими розкішними коса-

ми, і всі три брати. Лоурівал, який замовляв собі костюми в Лондоні, нізачо б не погодився стати депутатом або сенатором. Він відмовився навіть від міністерської посади, коли йому цю посаду якось запропонували. Бути губернатором штату Сан-Пауло — це ще можна зрозуміти.. Звичайно, можливо, Лоурівал і згодився б, якби його обрали всі політичні партії. Еміліо не був федеральним депутатом, його обирали і переобирали заново без будь-яких ускладнень. Будучи значно старшими від Мундіньйо, брати занепокоїлись, почувши, що він самостійно влаштовує справи, експортує какао, одержує чималі прибутки, із захопленням розповідає про цей варварський край, куди він знічев'я подався і де збирається незабаром стати депутатом.

— Ми можемо тобі допомогти,— батьківським тоном сказав Лоурівал.

— Ми зробимо так, щоб твоє ім'я занесли до урядового списку одним з перших, тоді тебе обов'язково оберуть,— додав Еміліо.

— Я приїхав сюди не просити у вас допомоги, а просто розповісти про свої справи.

— Надто ти, хлопче, зарозумілий,— зневажливо промимрив Лоурівал.

— Тебе просто не оберуть,— попередив Еміліо.

— Оберуть. Як представника опозиції. Але я буду діяти лише в Ільєусі. Ще раз повторюю, що приїхав сюди не заради вашої допомоги. Щиро вам дякую.

Мати підвищила голос:

— Ти вільний робити все, що тобі спаде на думку. Але чого ти постаєш проти братів, чому відмежовуєшся від нас? Вони зичать тобі лише добра, адже це твої брати.

— Я вже не хлопчик. Ви, здається, сказали про це самі.

Потім він розповів їм про Ільєус, про події минулого, про землі, завойовані з допомогою зброї, про сьогоднішній прогрес, про нові проблеми.

— Я хочу, щоб мене поважали, щоб мене послали в палату представником від Ільєуса. Яка мені користь від того, коли ви поставите моє ім'я в якийсь виборчий список? Щоб репрезентувати фірму, вистачить кандидатури Еміліо. Я тепер належу до патріотів Ільєуса.

— Психологія містечкового мешканця. Із стріляниною і оркестром,— усміхнувся Еміліо чи то іронічно, чи то поблажливо.

— Навіщо ризикувати, коли в цьому немає потреби? — запитала мати, намагаючись приховати тривогу.

— Щоб не бути тільки братом своїх братів. Щоб стати кимось і самому.

Він розвинув бурхливу діяльність в Ріо-де-Жанейро. Відвідував міністерства, розмовляв по-дружньому з міністрами в їхніх кабінетах і в будинку матері, де ті сиділи за столом, а мати головувала, в будинку Лоурівала в Сан-Пауло, де вони усміхались його дружині Мадлен. Коли міністр освіти, який кілька років тому був його суперником в боротьбі за симпатії однієї прекрасної голландки, сказав йому, що вже пообіцяв губернаторові штату Баїя надати коледжеві доктора Еноха на початку навчального року права державного учбового закладу, Мундінью розсміявся:

— Друже, не забувай, що ти багато чим завдячуєш Ільєусу. Якби я туди не поїхав, тобі ніколи б не поталанило спати з твоєю легковажною голландочкою. Я хочу, щоб офіційний статут було надано коледжу негайно. Губернаторові ти можеш розповідати про якісь там закони. Мені ж — ні... Для мене ти мусиш зробити навіть те, що суперечить законові, є важким і неможливим...

В міністерстві шляхів сполучення і громадських робіт він поставив вимогу про необхідність приїзду інженера до Ільєуса. Міністр розповів йому все про міліну Ільєуса, про порт Баїї, пояснив, чому в цьому питанні виявляють зацікавленість люди, зв'язані з губернаторовим зятем.

— Це неможливо. Твоя вимога, дорогий друже, справедлива, але задовольнити її неможливо. Це просто виключено. Губернатор дертиметься на стіну.

— Це він тебе призначив?

— Звичайно, ні.

— Він може тебе зіпхнути з крісла?

— Думаю, що ні.

— Тоді якого ж ти біса вагаєшся?

— Ти не розумієш?

— Ні. Губернатор — старий. Його зять — злодюга. Обом їм ціна — мідяк. Разом з урядом загине і їхній клан. Ти що ж, підеш проти мене, проти найзаможнішого і наймогутнішого в штаті? Дурниці! Я — це майбутнє, губернатор — минуле. Окрім того, коли я до тебе й звертаюся, то лише тому, що вважаю себе твоїм другом. Я ж можу постукати й вище. Тобі це відомо. Якщо я поговорю з Лоу-

ривалом і Емілію, ти одержиш розпорядження про посилку інженера від самого президента республіки. Чи не так? — Йому було приємно шантажувати губернатора іменами братів, до яких він насправді ніколи б не звернувся з проханням. Потім вони вечеряли з міністром. Грала музика. Були жінки, квіти, шампанське. Домовились, що наступного місяця інженер прибуде до Ільєуса.

Три тижні пробув Мундіньйо в Ріо. Він на якусь мить повернувся до минулого життя: свята, вечірки, дівчата з вищого світу, акторки з музичного театру. Він дивувався, чому все це, що заповнювало його життя протягом багатьох років, тепер так мало його цікавить і так швидко стомлює. Йому, як розібратись, бракувало Ільєуса, гомінкої контори, інтриг, пліток, декого з тамтешніх людей. Ніколи не думав він, що так звикне до цього міста, що воно так заповнить його. Мати знайомила з багатими дівчатами, впливовими родинами, шукала для нього наречену, яка відволікла б його думки від Ільєуса. Лоурівал хотів відвезти брата до Сан-Пауло, адже Мундіньйо ще вважається його компаньйоном по плантаціях кави, і йому б слід побувати на них. Він не поїхав: зовсім недавно зарубцювалася рана на серці, тільки-но почав з його уяви зникати образ Мадлен. Ні, він не хоче знову зустрітись з нею, страждати від погляду її закоханих очей. Могутньою була ця пристрасть, про яку вони ніколи не говорили, але яка владно володіла ними. Витримка могла зрадити їх в будь-яку мить, і тоді вони кинулись би в обійми одне до одного. Ільєусу він був зобов'язаний своїм зціленням. Заради Ільєуса він і жив тепер. Лоурівал, пихатий і пересичений, схильний завжди похизуватись своєю зверхністю, самозакоханий сноб, бездітний вдівець, що похоронив дружину-мільйонершу, раптом — під час однієї із своїх подорожей до Європи — одружився вдруге, на французенці, манекенші з ательє мод. Між подружжям була помітна різниця у вікові, і Мадлен не збиралася приховувати причин, які спонукали її вийти заміж за Лоурівала. Мундіньйо відчував, що коли він не виїде звідси назавжди, то ніщо — ані моральні перестороги, ані скандал, ні муки совісті — не стануть на перешкоді їхньому зближенню. Вони постійно переслідували одне одного очима, руки їхні здригалися від дотиків, голоси схвильовано переривалися. Пихатий і холодний Лоурівал ніяк не міг собі уявити, що молодший брат, цей божевільний Мундіньйо, кинув все заради нього, заради свого брата.

Ільеус вилікував Мундіньйо, а коли він вилікувався, то, мабуть, зміг би вже спокійно дивитися на Мадлен, адже ніяких почуттів тепер до неї в нього не було.

Він оглянув крізь бінокль Ільеус, побачив араба Насіба, що стояв біля відчиненого вікна свого будинку. Усмінувся, бо господар бару нагадав йому про Капітана, з яким він, як водиться, грав у шашки і в карти. Капітан йому буде корисним. Він став найближчим товаришем Мундіньйо і вже давно натякає на необхідність взятися за політичну діяльність. В місті всі знали про неприязнь Капітана до Бастосів, бо саме вони усунули його від влади і розбили в політичній боротьбі двадцять років тому. Мундіньйо вдавав, що не розуміє натяків Капітана, бо на той час він лише готував ґрунт для майбутньої діяльності. Тепер настав слухний час. Треба буде викликати Капітана на відверту розмову і запропонувати йому очолити опозицію. Він доведе братам, на що він здатний. Не кажучи вже про те, що для прогресу Ільеуса, для прискорення темпів розвитку місту гостро бракувало такої людини, як він,— адже ці полковники не розуміють, що зараз потрібне району.

Мундіньйо віддав бінокль, в цей час лоцман піднявся на борт, і корабель розвернувся носом до входу в гавань.

ПРО ПРИБУТТЯ ПАРОПЛАВА

Незважаючи на ранню годину, невеличкий натовп стежив, як команда пробувала зняти пароплав з мілини. Він застряв біля входу в бухту, засівши там, здавалося, назавжди.

З вершини пагорба Уньан допитливі спостерігачі бачили капітана та лоцмана, що метушилися на палубі і віддавали накази, матросів, заклопотаних офіцерів. Невеличкі шлюпки, що підійшли з боку Понталу, оточили корабель.

Пасажири стояли біля борту, майже всі в піжамах і хатніх шльопанцях, дехто, між іншим, був уже й одягненим, готовим до висадки. Вони заповзятливо перегукувались з рідними і знайомими, котрі, вставши вдосвіта, прийшли в порт їх зустрічати, розповідали про подорож, кепкували з триклятої мілини. Хтось гукнув до рідні, що стояла на причалі:

— Бідолашна, вона помирала в страшних муках!

Після цієї звістки голосно заридала жінка середнього

віку, одягнена в чорне. Поруч стояв засмучений худорлявий чоловік з чорною стьожечкою в петлиці піджака і муаровою перев'яззю на рукаві. Двоє їхніх дітей стояли поряд, не звертаючи жодної уваги на сльози матері.

Глядачі, розбившись на групи, обговорювали пригоду в гавані.

— Ця мілина — ганьба для міста...

— Вона значно небезпечніша, ніж здається. Першого-ліпшого дня перший-ліпший пароплав застряне тут назавжди, і тоді прощай, порт Ільєус...

— Уряд штату не вживає заходів...

— Не вживає заходів? Та вони навмисне залишають цю мілину, щоб до нас не заходили великі пароплави і щоб какао експортувала лише Баїя!

— І префектура також палець об палець не вдарить. Префект боїться навіть голос подати. Він тільки те й робить, що підтакує урядові.

— Ільєус має показати, на що він здатний.

Група, яка прибула з рибного базару, встряла теж у розмову. Доктор, з властивою для нього гарячковістю, закликав виступити проти політичних діячів і уряду Баїї, які ставляться до Ільєуського муніципалітету зневажливо, немовби не він є найзаможнішим і найпрогресивнішим у штаті, немовби не він дає найбільші прибутки, не кажучи вже про Ітабуну, місто, що росте, наче гриб після дощу, — адже тамтешній муніципалітет також страждає від бездіяльності правителів, від їхньої упередженості, від байдужого ставлення до проблеми порту Ільєуса.

— Провина, справді, наша, і ми маємо це визнати, — сказав Капітан.

— Чому наша?

— А чия ж іще? Це легко довести: хто робить політику в Ільєусі? Ті ж самі люди, що й двадцять років тому. Ми обираємо на посади префектів, депутатів, сенаторів штату і федеральних депутатів — людей, які не мають нічого спільного з Ільєусом, і все це на угоду старим зобов'язанням, взятим бог знає ким і коли.

Жоан Фулженсіо підтримав Капітана:

— Що правда, то правда. Полковники продовжують голосувати за тих людей, які їх в свій час підтримували.

— А як наслідок, в жертву приносяться інтереси Ільєуса.

— Зобов'язання слід виконувати... — захищався полковник Амансіо Леал. — Коли ми потребували підтримки...

— Тепер перед містом стоять зовсім інші проблеми...

Доктор посварився пальцем:

— Час уже покласти край цьому неподобству. Треба обрати людей, які б уособлювали справжні інтереси нашої округи.

Полковник Мануел дас Онсас розсміявся:

— А голоси, Докторе? Де ви візьмете голоси?

Полковник Амансіо Леал сказав, як завжди, м'яко:

— Послухайте, Докторе, тепер чимало гомонять щодо прогресу, цивілізації, про необхідність докорінних змін в Ільеусі. Я щодня тільки про це й чую. Але скажіть, на милість божу, завдяки кому здійснювався цей прогрес? Хіба робили його не ми, плантатори? У нас є свої зобов'язання, які ми взяли у важкі хвилини, а ми люди слова. Допоки я живий, свій голос я віддаватиму куму Раміро Бастосу і тому, на кого він покаже. Хай навіть не знатиму його імені. А все це тому, що Раміро виявив мені велику підтримку, коли ми ризикували життям в цих нетрях...

Араб Насіб пристав до гурту, що палко обговорював важливі політичні питання. Він ще не зовсім проснувся і мав досить заклопотаний і розгублений вигляд.

— Про що мова?

Капітан пояснив:

— Полковники через свою відсталість не розуміють, що тепер уже не ті часи, бо зараз усе виглядає інакше. І проблеми сьогодні стоять не ті, що стояли двадцять-тридцять років тому.

Але араба ця тема не зацікавила, хоча в інший час неодмінно схвилювала б його. Він ніяк не міг зжитися з думкою, що бар залишився без куховарки напередодні бенкету, тому він лише кивнув головою у відповідь на слова Капітана.

— Ви чого це такий розгублений. Що трапилось?

— Куховарка поїхала...

— Оце так причина!.. — Капітан знову поринув у дискусію, яка набирала все гостріших форм і в яку вступало все більше людей.

«Оце так причина!.. Оце так причина!..» Насіб відійшов на кілька кроків, немовби зберігаючи безпечну відстань. Гучний голос Доктора переплітався з м'яким, але вольовим голосом полковника Амансіо. Але, зрештою, його, Насіба, зовсім не обходить префектура Ільеуса, депутати, сенатори і тому подібне! Зараз для нього немає в світі нічого важливішого, ніж завтрашній обід на тридцять

осіб... Коли сестри Дос Рейс і згодяться допомогти йому, то здуплять з нього, як з батька... Треба ж було трапитись біді саме в цей час, коли все йшло добре... Адже коли він купив бар «Везувій» на майдані Сан-Себастьяна в житловому кварталі далеко (проте навіть не далеко, оскільки відстані в Ільєусі мікроскопічні, а швидше — за межами) від торгового центру і зони порту, де були його основні конкуренти, то дехто з друзів і його дядько вирішили, що він збожеволів. Бар був занедбаний, ніхто його не відвідував, мухи роями вкривали стіни. А кафе в порту розквітали, там завжди було повно відвідувачів. Але Насіб не хотів, як раніше, міряти матерію за прилавком крамниці, що дісталася йому в спадщину від батька. Йому не подобалась ця робота, а ще більше товариство дядька і свояка, агронома з дослідної станції какао. Доки батько жив, крамниця торгувала добре, старий був людиною діловою і користувався повагою серед мешканців навколишніх кварталів. Дядько ж, руки в якого були зв'язані численною родиною, боявся усього нового, лякливо тупцював на місці, вдовольнячись малим. Насіб продав свою частину паю, пустив кошти в обіг, здійснив низку ризикованих операцій, продаючи і купуючи какао, і нарешті купив бар; це було майже п'ять років тому. Купив він його в одного італійця, який виїхав у провінцію, в пошуках кращої долі на плантаціях какао.

Бар в Ільєусі давав значний прибуток, навіть більший, аніж кабаре. В місті завжди було багато людей, які приїхали сюди, повіривши в чутки про можливість розбагатіти на землях какао. Юрми комівояжерів тіснились на вулицях, чимало було й приїжджих. Не одну справу було влаштовано за столиками барів, до того ж існував звичай демонструвати свою доблесть у випивці і стала модою звичка, занесена англійцями в період спорудження залізниці: пити перед сніданком і перед обідом аперитив, розігруючи в кості, кому платити. Цю звичку перейняло все чоловіче населення Ільєуса. До полудня і після п'ятої вечора бари були переповнені.

Бар «Везувій» був найстаровиннішим у місті. Він містився на першому поверсі будинку, що стояв на розі невеличкого затишного майдану неподалік від моря. Поруч височіла церква святого Себастьяна. На протилежному розі нещодавно відкрився кінотеатр «Ільєус». «Везувій» занепав не тому, що стояв віддалік од торгових вулиць, де розквітали кафе «Ідеал», бар «Шик», бар «Золота

горілка» Плінію Араси, з якими конкурував Насіб. До цього занепаду спричинився італієць, який марив плантаціями какао. Він не піклувався про бар, не поновлював запасів вина, не вживав жодних заходів, аби закликати відвідувачів до себе. Старезний грамофон з комплектом платівок із скрипучими оперними аріями стояв зламаний, вкритий павутинням. Стільці порозсихалися, ніжки в столиків були поламані, сукно на більярді подерлося. Навіть назва бару, написана вогненними літерами на тлі виверження вулкана, вицвіла і вилянула під сонцем та дощами і ледве читалась. Насіб придбав увесь цей мотлох, а також назву і приміщення за безцінь! Італійцю залишився тільки грамофон і платівки. Насіб все пофарбував заново, замовив нові столи, стільці, дістав шахівниці, збув більярд барові Мауко, влаштував у глибині бару куточок для гри в покер. У нього завжди був широкий вибір вин, морозиво для сімейних відвідувачів в час вечірніх прогулянок по набережній і в години закінчення кіносеансів, а під аперитив подавали вишукані закуски і солодоші.

Все це скидалося на дрібниці, які на перший погляд не грали жодної ролі: піріжки з маніоки, запіканки з ніжних креветок і тріски, тістечка з солодкою маніоки і кукурудзи.

Ідея належала Жоанові Фулженсіо.

— Чому ви не готуєте цих страв для продажу в барі? — запитав він якимось, ласуючи шербетом старої Філомени, приготвленим для араба, любителя смачних страв.

Спершу бар відвідували лише приятелі Насіба: товариство з «Папеларія Модело», яке з'являлось сюди посперечатись після закриття крамниці, аматори покеру і шашок, а інколи й респектабельніші особи, наприклад, суддя, а також адвокат Маурісіо, які не любили портових барів, бо там вештались різні підозрілі постаті, що розв'язували свої «принципові» суперечки бійкою і стріляниною.

Потім бар почали відвідувати цілі родини, яких спокшало морозиво і прохолоджувальні напої. Але відвідувачів значно побільшало і одразу настала ера відродження для бару лише після того, як в години аперитиву з'явилась на столах закуска і солодоші.

Чимало людей приходило пограти в покер. Для постійних відвідувачів: полковника Амансіо Леала, Малуфа, полковника Мелка Тавареса, Рібейрінью, власника взуттєвої крамниці сірійця Фуада, Оснара Фарії (єдиною роботою для якого була гра в покер та інтрижки з негритяноч-

ками на пагорбі Конкіста), Езекієла Прадо та ще декого — Насіб приборігав до півночі запіканку, пиріжки, солодоші. Пи́ли в барі багато, прибутки Насіба зростали.

Через деякий час «Везувій» досяг розквіту. Він обігнав кафе «Ідеал», бар «Шик», лише в «Золотій горілці» відвідувачів було, мабуть, більше. Насіб не скаржився на долю, хоча працював, як віл. Йому допомагали Шіко Молеза і Біко Фіно, інколи негренья Туїска, що сиділо із своїми щітками і гуталіном на широкому тротуарі біля бару. Справи йшли пристойно, робота припала Насібові до душі, в барі обговорювались різні новини і найдрібніші міські події, а також звістки з-за кордону. Відвідувачі симпатизували Насібові, «людині порядній і роботящій», як любив висловлюватись суддя, всідаючись після обіду за один із столиків на вулиці і розглядаючи море і натовп на майдані.

Все йшло добре до сьогоднішнього дня, коли божевільна Філомена виконала свою давню погрозу. Хто тепер готуватиме страви для бару і для нього? Нічого було й думати про те, щоб постійно користуватися послугами сестер Дос Рейс,— навряд чи вони погодяться, та й платити їм довелось би чимало, адже вони відомі здириці. Слід сьогодні ж знайти куховарку, та ще до того ж справжню, бо інакше...

— Пароплавові, очевидно, доведеться скинути вантаж в море, аби знятися з мілини,— зауважив чоловік без піджака.— Він, мабуть, засів таки по-справжньому.— Насіб на мить забув про свої турботи й клопоти: машини на пароплаві працювали на всю потужність, але спроби знятися з мілини були даремні.

— Час уже покласти край цьому неподобству... — пролунав голос Доктора, що брав участь у супереччі.

— Ніхто до пуття не знає, хто він такий, цей Мундіньйо Фалкан,— як і раніше, м'яко говорив Амансіо Леал.

— Ніхто не знає? Ну, а я вам скажу, що він — саме той, кого потребує Ільєус.

Пароплав тремтів од напруги, кіль його терся об пісок, машини надсадно ревли, лоцман вигукував команди. На капітанському містку з'явився чоловік, ще молодий, гарно вдягнений. Затулившись рукою від сонця, він намагався знайти в натовпі тих, що зустрічали своїх друзів.

— Он він... Мундіньйо! — вказав рукою Капітан.

— Де?

— Там, зверху...

Залунали вигуки:

— Мундіньйо! Мундіньйо!

Той почув, помахав рукою, зійшов трапом вниз, зник на якусь мить, потім, усміхаючись, став біля борту серед пасажирів. Склавши долоні рупором, гукнув:

— Інженер скоро приїде!

— Який інженер?

— З міністерства шляхів сполучення, обстежувати бухту. Важливі новини...

— Чули? Ну, що я вам казав?

З-за спини Мундіньйо Фалкана з'явилась незнайома жінка, блондинка у великому зеленому капелюшку. З усмішкою вона торкнулася до руки Мундіньйо.

— Оце жіночка, чорт забирай! Мундіньйо не любить гаяти часу даремно...

— Нічого собі! — погодився Нью-Гало, хитнувши ствердно головою.

Пароплав різко нахилився, злякавши пасажирів, — блондинка навіть скрикнула, — і знявся з мілини; радісні вигуки залунали на березі і на палубі пароплава. Смагливий, худорлявий чоловік, що стояв поряд з Мундіньйо із сигаретою в зубах, байдужим поглядом озирав все навколо. Експортер сказав йому щось, той розсміявся у відповідь.

— Цей Мундіньйо зух... — схвально зауважив полковник Рібейрінйо.

Пароплав загук голосно і заклично і рушив до причалу.

— Він денді, зовсім з іншого світу, — похмуро кинув полковник Амансіо Леал.

— Ходімо довідаємось, які новини привіз Мундіньйо, — запропонував Капітан.

— А я піду в пансіон, переодягнусь і вип'ю кави. — Мануел дас Онсас відкланявся.

— Я теж... — Амансіо Леал рушив за ним.

Друзі попрямували в порт, обговорюючи повідомлення Мундіньйо.

— Мабуть, йому таки вдалося розворушити міністерство. Він побував там не дарма.

— Мундіньйо справді людина авторитетна.

— Ох і жінка! Апетитна, нічого не скажеш... — зітхнув полковник Рібейрінйо.

Коли вони підійшли до дебаркадера, пароплав маневрував, готуючись причалити. Пасажири, що їхали в Баїю, Аракаж, Масейо, Ресіфе, поглядали на берег з нетерпін-

ням. Мундіньйо Фалкан ступив на причал одним з перших і одразу потрапив у обійми друзів. Араб вітав його підкреслено люб'язно.

— Поправився...

— Помолодшав...

— В Ріо-де-Жанейро всі молодшають...

Блондинка — не така молода, як видавалось на відстані, проте ще вродливіша, вишукано одягнена і вміло підфарбована («Іноземна лялька», — вирішив полковник Рібейрїньйо) — і худий, немов скелет, чоловік зупинились неподалік в чеканні. Мундіньйо жартівливо відрекомендував їм, наслідуючи циркових закликів:

— Принц Сандра, фокусник екстра-класу, і його дружина, танцівниця Анабела... Їхні гастролі відбудуться в Ільєусі.

Чоловік, який гукав з пароплава про те, що якась жінка померла в страшних муках, обнімався тепер з родиною і розповідав сумні подробиці:

— Вона конала цілий місяць, бідолаха! Мені ніколи не доводилось бачити подібних страждань... Вона стогнала день і ніч так, що серце краялось на шматки.

Літня жінка заридала ще голосніше. Мундіньйо, актори, Капітан, Доктор, Насіб і фазендейро пішли до дебаркадера. Носильники несли чемодани. Анабела розкрила парасольку.

— Чи не запросите ви цю дівчину танцювати у вашому барі? — запитав у Насіба Фалкан.— У неї танець з покривалами, це справляє такий фурор...

Насіб звів очі до неба:

— В барі? Адже в мене не кіно і не кабаре... А ось куховарка мені зараз справді потрібна до зарізу.

Всі розсміялись. Капітан взяв Мундіньйо під лікоть:

— Як з інженером?

— В кінці місяця буде тут. Міністр дав мені гарантію.

ПРО СЕСТЕР ДОС РЕЙС І ЇХНЕ ПРЕЗЕПО

Сестри Дос Рейс — огрядна Кінкіна і худорлява Флорзінья, — повертаючись з семигодинної меси, задріботіли швидше, побачивши Насіба, який чекав на них біля воріт будинку. Це були веселі бабусі; разом вони мали сто двадцять вісім років гарантованої, безперечної незайманості. Були вони близнятами, останніми представницями

давньої ільєуської родини, що існувала ще до початку ери какао, тобто були нащадками тих, хто поступився місцем владням із Сержіпе, Сеари, арабам, італійцям, іспанцям. Власниці пристойного будинку на вулиці полковника Адамі, де вони мешкали — і придбати який, до речі, вперто намагалось чимало полковників, — а також трьох інших будинків на головному майдані, жили за рахунок орендної плати за ці будинки і на прибутки від продажу солодошців, якими торгувало вечорами негрєня Туїска. Відомі кондитерки, чарівниці кухні, вони інколи брали замовлення на приготування сніданків і обідів для окремих родин. Проте прославились вони — і це стало окрасою міста — великим різдвяним презепіо, що споруджувалось щороку в одному з парадних залів їхнього голубого будинку. Вони працювали увесь рік, вирізуючи і наклеюючи на картон малюнки із журналів, щоб презепіо було ще більшим, ще багатшим, ще благочестивішим, ніж раніше.

— Ви сьогодні щось рано прокинулись, сеньйоре Насібе...

— Інколи доводиться.

— А де обіцяні вами журнали?

— Принесу, доно Флорзіньє, обов'язково принесу. Вже підбираю.

Діяльна, рухлива Флорзінья випрошувала журнали у всіх знайомих, спокійна, статечна Кінкіна лише задоволено усміхалася. В своїх допотопних сукнях, з хустками на головах, вони скидалися на комедійні персонажі, що зійшли із сторінок давніх книжок.

— Чого це ви завітали до нас ні світ ні зоря?

— Я хотів поговорити з вами про одну справу.

— Тоді заходьте...

Вхідні двері вели на веранду, де росли квіти, ретельно доглянуті господинями.

Зігнута тягарем років прислужниця, ще старіша і немічніша від старих дів, ходила поміж клумбами і поливала квіти з відра.

— Проходьте до зали презепіо, — запросила Кінкіна.

— Анастасіє, дайте сеньйорові чарку лікеру! — наказала Флорзінья. — Якого ви бажаєте? З женіпапо¹ а чи ананасовий? У нас ще є помаранчевий і з маракужі²...

---

¹ Женіпапо — плід, що дає сік темнуватого забарвлення. Із женіпапо на півночі Бразилії роблять лікер.

² М а р а к у ж а — бразильський фрукт, має тринадцять різновидів.

Насіб знав з власного досвіду, що, коли хтось намагався досягти згоди в розмовах з сестрами Дос Рейс, мусив неодмінно скуштувати їхнього лікеру — в таку ранню пору, боже милосердний! — похвалити його, поцікавитись, як обладнується презепіо, виявити до нього інтерес. Насібу треба було запастись на кілька днів закусками для бару, а також солодощами, домовитись про обід для автобусної компанії на завтрашній вечір... Доки не вдасться знайти нову куховарку.

Це був старовинний будинок з двома вітальнями, вікна з яких виходили на вулицю. Однією з них вже давно не користувались, перетворивши її в залу презепіо. Але презепіо було в ній не протягом року. Його споруджували лише в грудні і показували для бажаючих аж до карнавальних свят, потім Кінкіна і Флорзінья ретельно розбирали його і починали спроквола готуватись до чергового різдва. Презепіо сестер Дос Рейс було не єдиним в Ільеусі. Існували й інші, причому серед них були і гарні, і багаті, але все ж таки, коли заходила мова про презепіо, то на увазі неодмінно малось презепіо сестер Дос Рейс. Інші не витримували конкуренції. Протягом п'ятдесяти з гаком років презепіо збільшувалось. Перше невеличке презепіо сестри обладнали ще в ті часи, коли Ільеус був безнадійною глушиною, а Кінкіна і Флорзінья — молоденькими, енергійними, веселими дівчатами, які мали успіх у молодиків (ще й досі незрозумілим є той факт, чому вони не вийшли заміж, — можливо, занадто довго обирали судженого). В затишному Ільеусі часів докакаової ери поміж родинами існувало змагання у влаштуванні найкрасивіших і найбагатших різдвяних презепіо. Європейського різдва з Дідом Морозом, закутанним від холоду в теплий кожух, з подарунками для дітей в бездонній торбині, в Ільеусі не було. Тут на різдво споруджували презепіо, відвідували богадільні, вечеряли після меси під Новий рік, а потім починались народні гуляння з танцями рейзадо, зворушливі пасторінї¹ та бумба-меу-бой. З року в рік презепіо сестер Дос Рейс збільшувалось, і в міру того, як їхня зацікавленість в танцях зменшувалась, вони все більше часу віддавали презепіо, прикрашали його новими фігурами, розширювали поміст, на якому воно стояло, аж доки не зайняло трьох стін зали з чотирьох. З березня по листопад увесь вільний час, що залишився од відвідувань

¹ Пасторінья — народна драматична вистава півночі Бразилії.

церкви (о шостій ранку — меса і о шостій вечора — благословіння), від приготування солодощів, які продавало постійній клієнтурі негрєня Туїска, від візитів друзів і далеких родичів, від пересудів з сусідками, вони вирізували картинки з ілюстрованих видань, а потім акуратно наклеювали їх на картон. Встановлювати презепію в кінці року їм допомагали: Жоакім, прикажчик з крамниці «Папеларіа Модело», барабанщик з гуртка імені 13 травня, завдяки чому він вважав себе артистом, Жоан Фулженсіо, Капітан, Діоженес (власник кінотеатру «Ільеус» і протестант), учениці монастирської школи, професор Жозуе, Нью-Гало, хоча останній був затятим антиклерикалом; всі вони допомагали сестрам збирати журнали. Коли в грудні роботи ставало більше, до старих приходили сусідки, подруги, а після іспитів — дівчатка з монастирської школи. Презепію сестер Дос Рейс стало майже колективною власністю місцевого товариства, гордістю мешканців міста, і день його відкриття ставав святом для всіх. Будинок сестер не міг тоді вмістити всіх бажаючих, цікаві збирались навіть на вулиці попід вікнами, всім кортіло побачити презепію, освітлене різнобарвними лампочками. Електрику до них підводив, до речі, теж Жоакім, який з нагоди цього славетного дня хоробро напивався солодких лікерів.

Презепію відтворювало, як і належить, різдво Христове в занедбаному хліві далекої Палестини. Але убога, неродюча східна земля була лише деталлю в центрі пістрявого світу, де з демократичним розмахом перемішувались найрізноманітніші сцени і постаті із різних історичних періодів, причому кількість їхня зростала з року в рік. Політичні діячі, вчені, військові, літератори і актори — еліта суспільства, свійські і дикі тварини, строгі лики святих по сусідству з сліпучою плоттю напівроздягнених кінозірок.

На естраді моделювались пагорби з невеличкою долиною посередині, в одній з печер був хлів з колискою Ісуса, поруч сиділа Марія і стояв святий Іосиф, тримаючи за гнуздечку смирного віслюка. Ці постаті не були найбільшими чи найрозкішнішими в презепію. Навпаки, вони видавались маленькими і бідненькими в порівнянні з іншими, але, оскільки вони були в першому презепію, влаштованому Кінкіною і Флорзіньєю, сестри наполягали на тому, щоб зберегти їх. Зовсім інакше виглядала таємнича комета, що провістила різдво Христове,— вона підвішу-

валась на дротиках між хлівом і небом, зробленим з голу-бого шовку, до якого були пришпилені зорі. Це був шедевр Жоакіма, і недаремно всі гаряче розхвалювали його, викликаючи слюзи радощів на очах у автора: величезна, з малиновим хвостом зоря із целофану була так дотепно задумана і зроблена, що, здавалось, вона випромінює світло, яке сяє у величезному презепію.

Біля хліва немовлям милувались корови, розбуджені цією знаменною подією від свого мирного сну, коні, коти, собаки, качки, кури, різні дикі тварини, серед них лев, тигр і жираф. Під проводом світла жоакімової зорі туди прийшло троє волхвів — Каспар, Мельхіор і Валтасар, з золотом, ладаном і міррою. Постаті білих біблійних волхвів були вирізані із старого альманаху. Що ж до чорного волхва, який зіпсувався від вологи, то його нещодавно замінили на портрет султана Марокко, що саме широко друкувався тоді у всіх газетах і журналах (бо й справді, який правитель найбільше пасує для заміни відсирілого Мельхіора, аніж той, що так потребує заступництва, вибираючи зі зброєю в руках незалежність своєї держави?).

Річка — струмінь води, що текла руслом, зробленим з розрізаної навпіл гумової трубки, — спускалась з пагорбів у долину, а винахідливий Жоакім спроектував і спорудив на ній водоспад. Пагорби перетинались дорогами, що вели до хліва; тут і там видно було село. А на шляхах перед будинками з освітленими вікнами, серед зображень тварин видно було портрети чоловіків і жінок, що чимось прославились в Бразилії і у всьому світі і чий портрети публікувалися в пресі. Був тут Сантос-Дюмон в спортивному кашкеті, зображений біля своїх примітивних літаків; вигляд мав він досить сумний. Неподалік від нього, на правому схилі пагорба, розмовляли Ірод і Пілат. Поодаль розташувались політичні діячі періоду першої світової війни: англійський король Георг V, кайзер, маршал Жоффер, Ллойд-Джордж, Пуанкаре, цар Микола II. На лівому схилі красувалась Елеонора Дузе з діадемою на голові і оголеними руками. Тут же були: Руй Барбоза, Ж. Ж. Сеабра¹, Люсьєн Гітрі², Віктор Гюго, дон Педро II³, Еміліо

¹ Ж. Ж. Сеабра — Жозе Жоакім Сеабра (1855—1942), видатний бразильський політичний діяч.

² Люсьєн Гітрі (1860—1925) — відомий французький актор.

³ Дон Педро II (1825—1891) — імператор Бразилії.

де Менезес¹, барон до Ріо Бранко², Золя і Дрейфус, поет Кастро Алвес і бандит Антоніо Сілвіно. Всі вони були розміщені поряд з наївними кольоровими гравюрами, побачивши які в журналах, сестри вигукували в захваті:

— Ох, як це пасуватиме для презепіо!

За останні роки значно збільшилась кількість портретів кіноакторів — це був внесок учениць монастирської школи. Внаслідок цього Вільям Фарнум, Едді Поло, Лія де Путті, Родольфо Валентіно, Чарлі Чаплін, Ліліан Гіш, Рамон Наварро, Вільям Харт не на жарт загрожували окупувати всі шляхи і пагорби презепіо.

З'явилися також портрети місцевих діячів: колишнього мера міста Казузи Олівейри, що прославився своїми організаторськими здібностями, покійного полковника Орасіо Маседо, піонера освоєння тутешніх земель. Був тут, зрештою, малюнок, зроблений Жоакімом на прохання Доктора. На ньому була відтворена незабутня Офенізія, а також грізні жагунсо і люди з гвинтівками у засідці. На столі, біля вікна, валялися журнали, ножиці, клей, картон.

Насіб поспішав, йому не терпілось швидше домовитись про обід для автобусної компанії, про солодощі і закуски. Він випив чарчину лікеру з женіпапо і похвалив нове оформлення презепіо.

— В цьому році все обіцяє бути прекрасним!

— Хвалити бога...

— Багато додали нового?

— Як вам сказати... Не дуже.

Сестри вместились на каналі, суворо випростались і, усміхаючись арабу, чекали, коли той почне розмову.

— Так ось... Послухайте лишень, що сьогодні трапилось... Стара Філомена поїхала до сина в Агуа-Прету...

— Що ви кажете?... Невже поїхала? А втім, вона вже давно про це говорила... — заторохтіли обидві сестри водночас — для них це була цікава новина.

— Але я зовсім не чекав, що вона поїде саме тепер. Сьогодні, як на зло, базарний день, в барі чимало відвідувачів. Окрім того, мені замовлено обід на тридцять осіб.

— Обід на тридцять осіб?

---

¹ Еміліо де Менезес — іспанський промисловець, відкрив метод виплавлення срібла.

² Барон до Ріо Бранко — Жозе Марія да Сільва Параньос до Ріо Бранко (1844—1912), бразильський політичний діяч, дипломат.

— Його влаштовують росіянин Яків і Моасір з гаража. Хочуть відсвяткувати відкриття автобусного маршруту.

— А-а! — вигукнула Флорзінья.— Мені вже казали.

— Так! — додала Кінкіна.— Я теж про це чула. Кажуть, приїде префект з Итабуни.

— Буде тутешній префект, префект з Итабуни, полковник Місаел, керуючий відділенням «Банко до Бразіл», сеньйор Уго Кауфман — одним словом, добірне товариство.

— Ви гадаєте, що цей маршрут дасть добрий прибуток? — поцікавилась Кінкіна.

— Що значить дасть?.. Вже дає... Незабаром залізницею ніхто не користуватиметься. Ціла година різниці...

— А небезпека? — запитала Флорзінья.

— Яка небезпека?

— Автобус може перекинутись... В Баїї був такий випадок,— я читала в газеті, троє людей загинуло...

— Тому я ніколи не їздитиму в цих машинах. Автомобіль не по мені. Я, звичайно, можу загинути під колесами автомобіля, якщо він придушить мене на вулиці, але самій лізти в нього — це вже даруйте... — сказала Кінкіна.

— Днями кум Еузебіо прямо за руку тягнув нас до своєї машини. Хотів покатати. Навіть кума Нока назвала нас дикунками... — підхопила Флорзінья.

Насіб розсміявся.

— Я сподіваюсь, сеньйорини, побачити вас на вашому власному автомобілі.

— Нас?.. Та коли б ми навіть мали гроші...

— Гаразд. Давайте поговоримо про справу.

Вони трохи поварили воду, Насібові довелося їх умовляти, але, зрештою, сестри дали згоду, додавши, що роблять це винятково з поваги до сеньйора Насіба, достойного молодика. Де це бачено, щоб за день замовляти обід на тридцять осіб, та ще й при умові, що на ньому будуть такі шановні гості? Це вже не кажучи про те, що ці дві доби будуть втрачені для презепіо — адже в них не залишиться часу зробити бодай одну вирізку. Почім ще треба підшукати помічників...

— Я домовився з двома каброшами¹, щоб вони допомагали Філомені.

— Ми віддаємо перевагу сеньйорі Жукудіні з дочками. Ми вже звикли до неї. До того ж вона гарно готує.

---

¹ К а б р о ш а — чорна метиска, майже негритьянка.

— Чи не згодилась би вона стати до мене на роботу?

— Хто? Жукудіна? Навіть і не думайте, сеньйоре Насібе. Дома в неї троє дорослих синів, чоловік — хто ж їх догляне? До нас вона приходять лише з дружніх міркувань...

Взяли вони дорого. Якщо так платити куховаркам, обід не дасть ніякого прибутку. Якби Насіб не пообіцяв Моасіру і Якову... Але він людина слова, не підведе друзів, не поставить під загрозу таку важливу справу. Не може він залишити також бар без закусок і солодошів. Адже там можна втратити теж клієнтів, і збитки ще збільшаться. Без куховарки він може побути лише кілька днів. Про більший термін навіть подумати страшно.

— Гарну куховарку знайти нелегко... — сказала Кінкіна. Вона мала рацію. Куховарка цінувалася в Ільєусі на вагу золота, заможні родини запрошували куховарок з Аракажа, з Фейра-де-Сант-Ана, з Естансії.

— Отже, домовились. Я пошлю Шіко Молезу купити все необхідне.

— Чим швидше ви це зробите, тим буде краще, сеньйоре Насібе.

Він встав і потиснув руки сестрам. Поглянув ще раз на закиданий журналами стіл, на поміст, вже приготовлений для встановлення презепію, на картонні коробки з вирізками.

— Я принесу журнали. Я вам дуже вдячний за те, що ви мені допомогли...

— Пусте! Ми охоче зробимо це для вас. Але все-таки, сеньйоре Насібе, ви мусите одружитись. Якби ви були одружені, подібних історій з вами б не траплялося...

— У місті стільки гарних дівчат...

— У мене є для вас на прикметі гарна наречена, сеньйоре Насібе. Дівчина порядна, не з цих вертихвісток, що мають на думці лише танці та кіно... Вихована, уміє навіть грати на піаніно. Правда, з бідної родини.

Старі дуже любили бути сватами. Насіб розсміявся:

— Коли я вирішу одружуватись, неодмінно прийду прямо до вас. По наречену.

В БЕЗНАДІЙНИХ ПОШУКАХ

Він розпочав свої безнадійні пошуки з пагорба Уньан. Нахилившись вперед усім своїм могутнім тілом, обливаючись потом під нещадними сонячними променями, Насіб

обійшов майже все місто з кінця в кінець. На вулицях відчувалось веселе поживалення. Фазендейро, експортери, торгівці голосно вітались між собою.

В цей базарний день крамниці були переповнені, лікарські кабінети і аптеки не могли вмістити тих, хто бакав туди потрапити. Пересічений рельєф міста давався взнаки. Насіб лаявся, але вперто продовжував пошуки. Коли вчора вночі він прийшов додому, зморений після робочого дня і побачення з Різолетою, він склав собі план на завтра — перш за все спати до десятої години, доки Шіко Молеза та Біко Фіно, закінчивши прибирати бар, почнуть обслуговувати перших відвідувачів; потім подрімати під час сієсти після сніданку, зіграти партію в шашки з Нью-Гало або Капітаном, погомоніти з Жоаном Фулженсіо, довідатись про місцеві і світові новини, сходити після закриття бару до кабаре і, очевидно, знову провести вечір з Різолетою. І ось, замість цього, він змушений бігати по вулицях Ільєуса і лазити крутими схилами...

На Уньані він відмовився від послуг двох каброш, з якими домовлявся раніше про допомогу Філомені. Одна з них, сміючись беззубим ротом, сказала, що вміє готувати лише прості страви. Друга — не вміла навіть цього... Що ж стосується акараже, абара, солодоців, мокеки і запіканки з креветок, то їх би могла приготувати хіба сама Марія де Сан-Жорже... Насіб, продовжуючи розпитувати всіх зустрічних, спустився з протилежного схилу пагорба. Знайти в Ільєусі куховарку, яка могла б готувати для бару, було нелегкою, майже неможливою справою.

Насіб побував у порту, потім завітав до дядька: може, там порадять кого-небудь? У відповідь він вислухав тітчині скарги: була в них одна більш-менш підходяща жінка, вміла дещо робити, але пішла від них з доброго дива. І ось тепер їй самій доводиться не вилазити з кухні, доки не знайдуть іншу куховарку. Чому б Насібові не поснідати з ними?

В одному місці йому розповіли про знамениту куховарку, яка живе на пагорбі Конкіста. «Першокласний майстер», — сказав іспанець Феліпе, що ремонтував не лише черевики і чоботи, а й сідла та гнuzдечки. Балакун, яких мало, гострий на язик, але з добрим серцем, цей Феліпе уособлював в Ільєусі крайнє ліве крило, оголошуючи себе при кожній слушній нагоді анархістом і загрожуючи звільнити світ од капіталістів і клерикалів. Але це не заважало йому бути другом і нахлібником багатьох фазендейро,

в тому числі й отця Базілію. Прибиваючи підметку, він виспівував анархістські пісні, і варто було послухати ті лайки, які він кидав на адресу священнослужителів, коли грав у шашки з Нью-Гало. Феліпе зацікавився кулінарною драмою Насіба.

— Є тут одна Маріазінья. Диво, а не куховарка!

Насіб рушив на Конкісту, схил був ще слизький після дощів, негритяночки, що стояли в гурті, дружно розсміялися, коли він упав і забруднив штани. Після довгих пошуків він знайшов, нарешті, на вершині пагорба помешкання куховарки — курінь з дощок та бляхи. Цього разу йому чомусь здалося, що він на вірній дорозі до мети. Сеньйор Едуардо, який розводив молочних корів, дав Маріазіньї позитивну характеристику. Вона в свій час працювала в нього, догодити вміє. Єдиний її недолік — це потяг до алкоголю. Куховарка страшенно полюбляла кашасу і, коли напивалась, починала буянити, ображала дружину Едуардо, дону Маріану, тому йому довелося звільнити Маріазінью.

— Але для вас, як неодруженого...

П'яниця вона чи ні, але, коли вона добра куховарка, він її візьме. Принаймні до того часу, поки знайде іншу. Нарешті він побачив убоге помешкання і босоногу Маріазінью, що сиділа біля дверей. Вона розчісувала свої довгі коси і давила воші. Це була жінка років тридцяти — тридцяти п'яти, опухла від пиятики, але з слідами минулої краси на смаглявому обличчі. Вона вислухала його, не випускаючи з рук гребінця. Потім розсміялася, немовби Насіб сказав їй якийсь жарт:

— Ні, сеньйоре. Тепер я готую лише для чоловіка і для себе. Він навіть не хоче чути, щоб я була у когось куховаркою.

З будиночка почувся чоловічий голос:

— Хто там, Маріазіньє?

— Якийсь сеньйор шукає куховарку. Пропонує мені йти до нього... Обіцяє добре платити...

— Пошли його до дідька! Яка ти куховарка!

— От бачите, сеньйоре? Він навіть слухати не хоче, щоб я була прислужницею. Ревнивий... Через кожную дрібницю зчиняє галас... Мій чоловік поліцейський сержант, — закінчила вона з гордим і задоволеним виглядом.

— Ти ще довго розмовлятимеш з незнайомою людиною, жінко? Жени його, доки я не розсердився...

— Краще вам піти тихенько...

Вона знову почала розчісувати коси, вишукуючи вошей, і простягнула ноги, підставляючи їх під сонячні промені. Насіб стеноу плечима:

— Може, знаєш ще кого-небудь?

Вона не відповіла, лише похитала головою. Насіб спустився схилом Віторія, пройшов через кладовище. Внизу виблискувало місто, щедро затоплене сонцем. Пароплав «Іта», що прибув вранці, стояв на розвантаженні. Паршиве містечко. Стільки базикається про прогрес, а не можна знайти навіть простої куховарки.

— Це тому, що зростають запити,— пояснив йому Жоан Фулженсіо, коли араб зайшов перепочити в «Папеларіа Модело»,— робочу силу стає все важче знайти, і вона дорожчає. Послухайте, а спробуйте пошукати щастя на базарі.

Недільний базар являв собою святкове видовище, галасливе і колоритне. Величезне пустирище навпроти дебаркадера тягнулось аж до залізниці. Шматки в'яленого і копченого м'яса, свині, вівці, олені, різноманітна дичина. Мішки з білим маніоковим борошном. Золотисті банани, товсті гарбузи, зелене жило¹, кіабо², помаранчі. В наметах подавали на бляшаних жаровнях сарапател³, фейжоаду⁴, мокеки з риби. Селяни закусували, запиваючи страви кашасою. Насіб спробував щастя тут. Огрядна негритянка, в тюрбані, з намистом на шиї і браслетами на руках, наморщила ніс:

— Працювати на господаря? Хай бог милує!

В клітках сиділи яскраві папуги, що вміли розмовляти.

— Хазяйко, скільки правите за цього блондина?

— Вісім рейсів, і то, як для вас...

— Така ціна мені не підходить.

— Але ж він справді говорить. Знає всі слова.

Папуга, немовби підтримуючи господарку, пронизливо заспівав: «Ай, сеу⁵». Насіб пройшов поміж горами молодого сиру, сонце відтінювало жовтизну стиглих жак⁶. Папуга горлав: «Селюки! Селюки!» Ніхто не міг порадити Насібу нічого путнього.

¹ Жило — плід бразильської рослини жилоейро.

² Кіабо — плід бразильської рослини кіабејро.

³ Сарапател — страва, приготовлена з свинячої і баранячої крові, печінки, нирок, легень, серця.

⁴ Фейжоада — страва з квасом і салом, сушеним м'ясом, свинячою ковбасою.

⁵ Скорочено «сеньйор».

⁶ Жак — плід хлібного дерева — жакејри.

Сліпий, перед яким на землі лежав капелюх, розповідав під гітару історії з часів боротьби за землю:

Був Амансіу хоробрим,
Та й стрільцем він був метким,
Лиш один Жука Феррейра
Потягались міг із ним.
Уночі, посеред лісу,
Якось здивались вони,—
На деревах, поміж листя,
Досипали мавпи сні.
— Стей, хто йде? — гукнув Феррейра...
Прокотився лісом гул...
То Амансіу у нього
Мовчки вистрілив впритул.
Розкотився постріл лісом
І над жертвою заляк...
Лиш розбіглися спросоння
Зграї зляканих макак.

Сліпі, як водиться, завжди добрі інформатори. Але зараз і вони не могли допомогти Насібу. Один з них приїхав із сертану і, на чім світ стоїть, проклинав ільєуську кухню. Не вміють тут готувати. От в Пернамбуко харчі так харчі! Не те що тутешня бридота. Тут ніхто не уявляє навіть, що то значить справжня кухня!

Араби, бродячі торговці, розклали свої чемодани з грошовим крамом — шматками дешевого ситцю, яскравим фальшивим намистом, каблучками із скляними діамантами, парфумами з іноземними назвами, виготовленими в Сан-Пауло. Мулатки і негрятянки — служниці із заможних будинків — юрмились навколо арабів.

— Купуйте, хазяйки, купуйте. Дешевше дешевого... — У крамаря була смішна вимова, але голос його приваблював. Торгувались довго. Намисто на чорних грудях, браслети на смаглявих руках мулаток — велика знада! Скло в каблучці горіло проти сонця яскравіше від будь-якого діаманта.

— Все найсправжнісіньке. Все найвищої якості.

Насіб на хвилинку перервав торгівлю — запитав, чи ніхто не порекомендує йому пристойної куховарки?

— Була тут, сеньйоре, одна. Дуже гарна, на всі руки майстриня. Служила у командора Домінгоса Феррейри. З нею так поводитись, ніби вона й не прислуга...

Крамар простягував Насібу різні блискітки:

— Купіть, шановний сеньйоре, подарунок для дружини, або для нареченої, або для коханки.

Насіб рушив далі, байдужий до всього. Негрятяночки

купували речі дешево, але все ж таки дорожче, аніж ті коштували.

Якийсь тип з ручною гадюкою і маленьким крокодилем клявся оточуючим людям, що може вилікувати від усіх хвороб. Він демонстрував слоїк з чудодійними ліками, буцімто винайденими індіанцями в сільві за плантаціями какао.

— Виліковує нежить, кашель, сухоти, болячки, вітряну віспу, кір, чорну віспу, лихоманку, головний біль, грижу, будь-яку погану хворобу, ревматизм...

За мізерні гроші — півтора рейси — він ладен був продати цей незвичайний слоїк. Гадюка повзала по руці торгівця, крокодил лежав біля його ніг непорушний, мов камінь. Насіб продовжував пошуки.

— Ні, сеньйоре, куховарки не знаю. А от муляра гарного може порекомендувати...

Глиняні горщики, пляшки і глечики для води, каstrулі, миски для кускуса, глиняні коні, бички, собаки, півні, жагунсо з гвинтівками, вершники, поліцейські і навіть цілі групи, що зображають бандитів у засідці, похорони і весілля, коштували тостан¹, або два тостани, або крузадо²; це були витвори грубих, але вмілих рук кустарів. Негр, майже такий високий, як Насіб, випив нахильці склянку кашаси і смачно плюнув на землю.

— Гарна горілка, слава нашому господу Ісусу Христу.

Потім він відповів на запитання Насіба, поставлене змореним голосом:

— Не знаю, сеньйоре. А ти, Педро Пака, не чув, чи немає де-небудь куховарки? Тут полковник цікавиться...

Ні, Педро нічого не чув. Може, куховарку поталанить знайти на базарі невільників. Але там зараз порожньо — біженців із сертану вже не було давно.

Насіб не пішов на невільницький базар, що містився біля залізниці і тому був за притулок біженцям, котрі через посуху полишали сертан і шукали роботи в різних районах країни. Тут полковники наймали робітників і жагунсо, а також підшукували для сім'ї прислуг. Але в ті дні базар стояв порожній. Насібові порадили піти і спробувати щастя в Понталі.

Ну що ж, принаймні йому не доведеться дряпатись на

---

¹ Т о с т а н — старовинна бразильська монета, рівна ста реалам.

² К р у з а д о — старовинна бразильська монета вартістю в чотириста реалів (чотири тостани).

гору. Він найняв човна, переплив гавань. Пройшов кілька пішаними вулицями набережної, де на осонні діти бідняків грали у футбол ганчір'яним м'ячем. Господар будиночної Еуклідіс розвіяв його останні сподівання:

— Куховарку? Годі й думати... Ви не знайдете ані пристойної, ані поганої. На шоколадній фабриці вони заробляють краще. Даремно гаєте час.

В Ільєус він повернувся зморений, хилило на сон. В цей час бар має бути відчиненим і, очевидно, переповнений в зв'язку з базарним днем. Відвідувачі не можуть обійтися без Насіба, без його уваги, його жартів, його розмов, його гостинності. Двоє помічників — викінчені йолопи — без нього, звичайно, не впоруються. Але в Понталі, сказали йому, живе бабуся, яка була колись непоганою куховаркою, слугувала у багатьох родинах, а зараз мешкає у своїй доньки неподалік од майдану Сеабра. Він вирішив ще раз випробувати долю.

— Потім навідаюся у бар...

Бабуся, як виявилось, померла десь біля півроку тому, дочка намагалась розповісти йому історію її хвороби, але в нього й так бракувало часу та ще до того не було жодного бажання слухати чиясь базікання. Він зовсім підупав духом і, коли б його воля, пішов би спати додому не роздумуючи...

Насіб вийшов на майдан Сеабра, де розміщувалась префектура і клуб «Прогрес». Він ішов, думаючи про своє скрутне, майже безвихідне становище, і мало не спіткнувся об ноги полковника Раміро Бастоса, що сидів на лавці перед муніципалітетом і грівся на сонці. Насіб зупинився, привітався. Полковник запросив його сісти:

— Щось давно я вас не бачив, Насібе. Як ваш бар? Процвітає? Так чи ні, але я бажаю вам саме цього.

— Мене спіткало лихо, полковнику!.. Куховарка пішла. Я обходив увесь Ільєус, побував навіть в Понталі і ніде не знайшов жінки, яка бодай би хоч щось тямилася в кухонних справах.

— Це складне питання. Хіба що виписати звідки-небудь. Або пошукати на плантаціях...

— А тут, немов навмисно, росіянин Яків замовив на завтра обід...

— Так-так. Мене також запрошували, і я, можливо, прийду.

Полковник усміхнувся, насолоджуючись сонцем, що грало на вікнах префектури і ніжило його стомлене тіло.

ПРО ГОСПОДАРЯ КРАЮ,
ЩО ГРІЄТЬСЯ НА СОНЦІ

Насібові не вдалося попроситися — полковник Раміро Бастос не дав йому такої змоги. А хто буде суперечити наказові полковника, навіть коли він віддається з усмішкою, навіть тоном прохання.

— Ще рано. Давайте трохи посидимо, поговоримо.

В сонячні дні полковник Раміро Бастос, хвилина в хвилину о десятій ранку, виходив з дому і, опираючись на ціпок із золотою ручкою, повільним, але ще твердим кроком ішов вулицею, що вела його від будинку префектури; на майдані на нього чекала лавка.

— Гадюка виповзла погрітись на сонці... — говорив Капітан, побачивши його з вікна податкового бюро навпроти «Папеларія Модело».

Полковник також помічав Капітана, скидав панаму, кивав сивою головою. Капітан відповідав на привітання, хоч йому й не дуже хотілось це робити.

Сквер, де полюбляв сидіти полковник, був найкращим у місті. Місцеві дотепники стверджували, що префектура чимало уваги приділяє саме цьому скверові з причини його сусідства з будинком полковника Раміро. Але ж на площі Сеабра було також приміщення префектури, клуб «Прогрес», кінотеатр «Вікторія», на другому поверсі якого поселялись молоді холостяки, а в залі, що виходила вікнами на вулицю, знаходилось товариство імені Руя Барбози. Окрім того, площу оточували кращі в місті особняки та інші будівлі. Тож цілком природним було те, що влада ставилась до цієї площі з особливою турботою. Під час одного з господарювань полковника Раміро на ній було закладено сквер.

Того дня старий був у доброму гуморі і прагнув порозмовляти. Нарешті знову з'явилося сонце; полковник Раміро відчував його тепло на своїй згорбленій спині, на кістлявих руках і навіть у серці. Це ранкове сонце для нього, вісімдесятидвохлітнього діда, було найбільшою, невимовною радістю. Коли йшли дощі, він почував себе знедоленим, сидів у вітальні на своєму віденському стільці, приймав відвідувачів, вислуховував їхні прохання, обіцяв допомогти. Щоденно приходили десятки людей. Але в сонячну погоду він рівно о десятій годині — хто б у нього не був — вставав, вибачався, брав костюр і виходив на майдан. Він

сідав на лавку в сквері, минав якийсь час, і незабаром вже хтось його розважав.

Погляд його блукав майданом, зупиняючись на приміщенні префектури. Полковник Раміро Бастос окидав поглядом усе навколишнє, немовби воно було його власністю. А втім, у якійсь мірі так воно й було, бо він і його однодумці ось уже чимало літ неподільно управляли Ільєусом.

Це був сухорлявий стариган, якого старість ніяк не могла здолати. Його невеликі очі зберігали сталевий полиск, що свідчило про його владний характер. Один з найбільших фазендейро району, він став шанованим і грізним політичним лідером. Влада прийшла до нього під час боротьби за землю, коли можуть Казузи Олівейри похитнулося. Він підтримував старого Сеабру, той віддав йому владу над районом. Двічі він був префектом, тепер — сенатором штату. Що два роки він міняв префекта, підташовуючи наслідки виборів, але суть справи не змінювалась, бо управляти продовжував той самий полковник Раміро, чий портрет на увесь зріст можна було бачити в парадній залі префектури, де відбувались різні збори і урочисті свята. Його найближчі родичі або друзі по черзі обіймали посаду префекта і жодного кроку не ступали без погодження з ним. Син Раміро Бастоса — дитячий лікар і депутат палати штату — зажив слави доброго адміністратора. Він прорізавав вулиці, розпланував майдани і сади; за час його правління місто почало змінювати свій вигляд. Подекували, що полковник Раміро робив усе це задля того, аби його сина обрали до палати штату. Насправді ж полковник по-своєму любив місто, як любив садок при міському будинкові чи фруктовий сад у маєткові. В міському садочку він посадив побіля дому навіть яблуні і груші, виписавши щепи аж із Європи. Йому подобалось, щоб місто було чистим, охайним (заради цього він переконав префектуру в доцільності заміни ослів вантажними автомобілями), забрукованим, озелененим, зі справною каналізацією. Він наполягав на будівництві красивих будинків, радів, коли приїжджі говорили про красу Ільєуса, про красу його майданів і садів. Але водночас вперто залишався глухим до деяких інших нагальних проблем: наприклад, спорудження лікарні, заснування міської гімназії, будівництва доріг у провінції і організації спортивних майданчиків. Він невдоволено морщився, коли заходила мова про клуб «Прогрес», і навіть чути не хотів про боротьбу з мілиною в порту. Цими питаннями він займався лише тоді, коли це було

вкрай необхідно, коли він відчував, що в противному разі його авторитет може похитнутися. Так було, зокрема, з шосейною дорогою, спорудження якої було започатковано зусиллями двох префектур — Ільєуса та Ітабуни. Раміро Бастос з недовір'ям ставився до різних новацій, особливо до нових звичаїв. А оскільки опозиція складалась зі жменьки невдоволених, які не мали ані сили, ані ваги, то полковник майже завжди здійснював те, що хотів, абсолютно ігноруючи громадську думку.

Проте, незважаючи на всю свою владу, останнім часом він відчув, що його незаперечний авторитет і сила його слів, котрі раніше ставали законом,— дещо похитнулися. Зробила це не опозиція, ні, хіба на таке здатні ці безпринципні люди? Було схоже, що до цього призвів сам розвиток міста і зони какао, які, здавалося, ось-ось випорснуть із його тремтячих рук. Чи не власні онуки виступили проти нього, коли він примусив префектуру відмовити у позиції клубові «Прогрес»? А газета Кловіса Кости, хіба не здумала вона обговорювати проблему відкриття гімназії? Одного разу він почув, як його онуки сказали: «Наш дід — ретроград!» Він терпимо ставився до кабаре, будинків розпусти, до шалених нічних оргій Ільєуса. Чоловікам це потрібно, він сам був молодим. Але він не розумів, навіщо ці клуби для юнаків і дівчат, де вони допізна патякають і де навіть заміжні жінки (ох, оці вже сучасні танці!) кружляють в обіймах сторонніх чоловіків. Яке безсоромство! Жінка має сидіти вдома і піклуватися про сім'ю та дітей. Дівчина на виданні має вчитися шити, грати на піаніно, осягати премудрості кухні. І все ж таки йому не вдалося, як він не намагався, заборонити заснування клубу.

Цей Мундінью Фалкан, приїжджий з Ріо, випорснув з його рук, він не приходив до нього ні за порадою, ані просто з візитом, він усе ухвалював сам і робив те, що хотів. Полковник інтуїтивно відчував у експортері ворога, який завдасть йому чимало прикрощів. Зовні вони підтримували якнайкращі відносини, коли вони зустрічалися, а це траплялося нечасто,— то обмінювалися ввічливими словами, дружніми запевненнями, пропонували взаємну допомогу. Але цей Мундінью почав скрізь пхати свого носа, навколо нього гуртувалося все більше людей, він говорив про Ільєус, про його життя, про його прогрес, немов це було його особистою справою, входило лише в його компетенцію, немовби він мав тут якусь владу. Мундінью походив з родини, котра звикла порядкувати на півдні

країни, його брати мали вагу в суспільстві і чималі кошти. Полковника Раміро, здавалось, для нього не існувало. Хіба не цим пояснюється вчинок Мундіньйо з прокладанням проспекту вздовж морського узбережжя? Він раптово з'явився у префектурі як власник узбережних земельних ділянок з уже готовими планами і кресленнями.

Насіб повідомив Раміро Бастосу найсвіжіші новини, полковник уже знав про те, що пароплав «Іта» сів на міліну.

— Мундіньйо Фалкан прибув на ньому. Кажуть, що справа з розчисткою міліни...

— Зайда... — перебив його полковник. — Якого дідька він приїхав до Ільєуса, що йому треба від нас? — говорив він суворим голосом людини, яка в минулому палила фазенди, здійснювала напади на селища, жорстоко знищувала суперників.

Насіб здригнувся.

— Зайда...

Немов Ільєус не був краєм іноземців, що зїхались з усіх усюд. Але Мундіньйо відрізнявся від решти. Інші поводитись скромно, одразу ж підкорялися владі Бастосів, їхні бажання не сягали далі того, щоб заробити побільше грошей, обжитися, пошвидше взятися за освоєння лісу. Вони не претендували на турботи про «прогрес міста і району», не брали на себе клопоту у розв'язанні питань, що треба Ільєусу? Кілька місяців тому до полковника Раміро Бастоса звернувся власник одного ільєуського тижневика — Кловіс Коста. Він задумав організувати кампанію для видання щоденної газети. Кловіс Коста уже нагледів машини в Баїї, тепер йому потрібні були гроші. Він почав популярно пояснювати свою ідею: щоденна газета, мовляв, означатиме новий крок у прогресі Ільєуса, адже жодне провінційне місто штату ще не видає своєї газети. Журналіст розраховував одержати гроші у фазендейро, всі вони стали б його компаньйонами в органі, котрий захищав би інтереси зони какао. Раміро Бастосу ідея не сподобалась. Від кого і від чого захищатиме цей орган? Хто загрожує Ільєусу? Чи не уряд часом? Опозиція була надто мізерною і до уваги не бралася. Щоденна газета видалася полковнику надмірністю. Якщо у нього попросять коштів на щось інше, він готовий їх дати. Але тільки не на щоденну газету...

Кловіс вийшов від нього пригнічений, він поскаржився Тоніко Бастосу, другому синові полковника, міському по-

тареві. Він міг би одержати трохи грошей у деяких фазендейро. Але відмова Раміро означала відмову більшості. Коли б він звернувся до них, вони, поза всяким сумнівом, запитали б:

— А скільки дав полковник Раміро?

Полковник більш не думав про цей випадок. Видання щоденної газети становило, окрім того, певну небезпеку. Варто буде коли-небудь не задовольнити якесь прохання Кловіса, і газета, чого доброго, об'єднається з опозицією, почне втручатися в муніципальні справи, чинити розслідування, очорнювати репутації шановних людей. Своєю відмовою полковник Раміро раз і назавжди похоронив цю витівку. Так він і сказав Тоніко, коли той прийшов до нього увечері обговорити різні справи і передав скаргу Кловіса:

— Тобі потрібна щоденна газета? Ну, й мені не потрібна. А, значить, Ільєусу також.— І він перевів розмову на інше.

Яким же було здивування полковника, коли через якийсь час він побачив на рекламних щитах і на стінах будинків оголошення про вихід газети. Він викликав Тоніко:

— Отже, газета все-таки виходить?

— Яка? Кловіса?

— А чия ж! Уже скрізь оголошено про це.

— Машини прибули і монтуються.

— Як же це трапилось? Адже я відмовив йому в підтримці. Де ж він дістав грошей? В Баї?

— Ні, батьку, тут. Його підтримав Мундіньйо Фалкан...

А хто натхненник заснування клубу «Прогрес», хто дав гроші для молоді торговельних підприємств на організацію футбольних клубів? Тінь Мундіньйо Фалкана ширяла всюди. Його ім'я все настирливіше лізло до вух полковника. Ось і зараз араб Насіб розповідав про нього, буцімто, приїхавши, він оголосив, що скоро з'явиться інженер з міністерства шляхів сполучення для вивчення питання про ліквідацію мілини. Хто його просив викликати інженера, хто дав йому право втручатися в справи міста?

— А хто його просив? — рвучко повернувся старий до Насіба, немовби той мав нести відповідальність за вчинки Мундіньйо.

— А цього вже я не знаю... За що купив, за те й продаю...

Яскраві квіти в саду купалися у промінні щедрого

сонця, птахи співали в гушавині. Полковник насупився, а Насіб не наважувався відкланятись. Старий був розгніваний, але раптом знову заговорив. Якщо вони вважають, що він вийшов з гри, то помиляються. Він ще не помер, у нього ще є сили. Вони хочуть боротися? Що ж, він боротиметься, йому не зникати, цим він займається протягом усього життя. Як він створював плантації, визначав кордони своїх величезних фазенд, зміцнював свою могуть? Адже все це не дісталось йому в спадок від батьків, він не ніжився під братовими крильцями в столичних містах, як цей Мундіньйо Фалкан... Як він зводив рахунки зі своїми політичними супротивниками? Він ішов у ліси з пістолетом у руках на чолі своїх жагунсо. Будь-хто зі старших ільєусців може розповісти про це. Ще не вивітрились з пам'яті земляків його подвиги. Мундіньйо Фалкан допускається величезної помилки, він не знає історії Ільєуса, варто б йому все-таки поцікавитися спершу нею... Полковник постукував костуром по бетону тротуару. Насіб мовчки слухав.

Ввічливий голос вчителя Жозуе перебив Раміро Бастоса:

— Доброго здоров'я, полковнику. Засмагаєте? — Полковник усміхнувся і простяг руку.

— Та ось розмовляю з товаришем. Сідайте.— Він посунувся, звільнюючи місце для вчителя.— В мої роки тільки й лишається на сонці грітися...

— Не кажіть, полковнику, не всім ще юнакам впоратись з вами.

— А я щойно саме це й казав Насібу... Мене ще рано живцем ховати. Хоча є люди, котрі вважають, що пісня моя вже одспівана...

— Ніхто так не думає, полковнику,— сказав Насіб.

Раміро Бастос, перейшовши на інше, запитав у Жозуе:

— Як там справи у коледжі доктора Еноха?

Жозуе був викладачем і заступником директора коледжу.

— Добре, дуже добре. Коледж прирівняно до державних учбових закладів. Тепер в Ільєусі є своя державна гімназія. Це дуже важливо.

— Уже прирівняно? А я не знав... Губернатор повідомив мені, що це буде оформлено лише на початку року. Міністр не міг зробити цього раніше, оскільки подібний акт не зовсім відповідає законам. Я пильно цікавився цим питанням.

— Ви маєте рацію, полковнику, оформлення офіційного статуту відбувається, як заведено, на початку року, до того, як розпочнеться навчання. Але Енох попросив Мундінью Фалкана, коли той їхав до Ріо...

— А!

— ...і той домігся, щоб у міністерстві зробили виняток із правил. Вже цього року на екзамени до коледжу приїде федеральний інспектор. Для Ільєуса це дуже важливо...

— Так, так... Так, так...

Молодий викладач продовжував говорити, Насіб скористався з цього, аби піти так, щоб полковник не помітив. Думки Раміро Бастоса були десь далеко-далеко. Що, дідько його візьми, робить у Баї його син Альфредо? Депутат палати штату, який має доступ до губернаторського палацу і може в будь-який час розмовляти з губернатором, чим же він там, чорт забирай, займається? Хіба він, Бастос, не наказував йому піклуватися про коледж, про розширення його прав? Якби губернатор під тиском Альфредо по-справжньому зацікавився цією справою, то Енох і місто були б зобов'язані реорганізацією йому, Бастосу, і жодній людині більше. Він, Раміро, за останній час майже не бував у Баї на засіданнях сенату, він погано почував себе під час подорожей. І ось наслідки: його прохання перед урядом припадають пилом по міністерствах, ідуть звичайною бюрократичною дорогою, тоді коли... Коледж поза всяким сумнівом матиме права державного учбового закладу на початку року,— губернатор повідомив це так, немовби без зволікання задовольнив його прохання. І він, Раміро, був задоволений, передав цю новину Еноху, підкресливши оперативність, з якою уряд задовольнив його прохання.

— Через рік ви матимете в своєму коледжі федерального інспектора.

Енох подякував йому тоді, але не витримав і поскаржився:

— Шкода, полковнику, що ми не маємо інспектора вже зараз. Ми втратимо рік, багатьох хлопчиків пошлють вчитися бо Баї.

— Посеред року така реорганізація неможлива. Доведеться трохи почекати...

І ось тепер ця неждана новина. Коледж буде позачергово, терміново дорівняно до учбових закладів державного значення завдяки турботам і милості Мундінью Фалкана. Ну, гаразд! Він, Раміро, поїде в Баїю, губернаторові

доведеться дещо почути такого, що не зовсім приємно слухати... Не така він людина, з ним жартувати не варто, він не дозволить топтати свій авторитет. Але що, чорт забирай, робить його син в палаті штату? У хлопця немає жодних даних для політичної кар'єри, він знаючий лікар, непоганий адміністратор, але він занадто лагідний, не вміє бути наполегливим. Другий, Тоніко, думає лише про жінок, а все інше для нього не варте жодної уваги... Жозуе попросився.

— До побачення, сину мій. Передай Епоху моє вітання. Я чекав, що мені повідомлять невдовзі...

Полковник знову залишився сам. Сонце більше не радувало його, обличчя старого спохмурніло. На думку спадали колишні часи, за яких подібні справи розв'язувались вельми просто. Якщо хтось ставав на заваді, варто було викликати жагунсо, пообіцяти гроші, назвати потрібне ім'я. Тепер все не так. Але цей Мундіньйо Фалкан все одно помиляється. Ільєус невпізнанно змінився за останні роки, це так. Полковник Раміро силкувався збагнути це нове життя, цей Ільєус, що народжувався з того, колишнього, який належав йому. Він думав, що зрозумів цей новий Ільєус, пізнав його запити, його інтереси. Хіба не він борювався за благоустрій міста, не він планував майдани і сади, забрукував вулиці, хіба не він вимостив шосе, всупереч зобов'язанням, взятим перед англійцями, які будували залізницю? Чого ж тепер, і так нагально, місто вислизає з його рук? Чого раптом всі почали робити те, що їм стукне в голову, на свій розсуд, не слухаючи його, не чекаючи його розпоряджень! Що трапилось з Ільєусом, невже він більше не розуміє його, не керує ним?

Але ж він не з таких, щоб здатися без бою. Це його земля, ніхто не зробив для неї більше від нього, Раміро Бастоса; ніхто, ким би він не був, не відніме в нього маршальського жезла. Він відчував, що настає новий етап боротьби, не схожої на ту, що точилася раніше, і, очевидно, значно важчої. Він підвівся, випростався, здавалось, зовсім не відчуваючи тягаря літ. Можливо, він таки і старий, але ще не похоронений, і доки він живий, влада тут належатиме йому. Раміро вийшов із саду і рушив до палацу префектури. Поліцейський біля входу виструнчився. Полковник Раміро Бастос усміхнувся.

В ту мить, коли полковник Раміро Бастос заходив до приміщення префектури, а араб Насіб повернувся у бар «Везувій», так і не розшукавши куховарки, Мундіньйо в своєму кабінеті на набережній розповідав Капітанові:

— Довелося таки повоювати, мій любий. Все виявилось не таким простим, як здавалося.

Мундіньйо відсунув чашку і простягнув ноги, ліниво розсівшись на стільці. Дорогою він заглянув до контори і запросив до себе товариша, аби, мовляв, розповісти йому різні столичні новини, а насправді — з метою довідатись про місцеві справи і погомоніти з ним у домашніх умовах. Капітан надпив каву і почав цікавитися подробицями:

— Але чому вони так опираються? Зрештою, Ільєус не якесь там селище. Наш муніципалітет дає понад тисячу конто¹ прибутку.

— Ну, мій любий, міністр теж не бог. Йому доводиться зважати на інтереси губернаторів. А уряд штату Баїя найменше зацікавлений в ліквідації ільєуської мілини. Кожний мішок какао, який відвантажується з порту Баїї,— новий прибуток для тамтешнього порту. А зять губернатора має зв'язки з власниками порту. Міністр так мені й сказав: «Сеньйор Мундіньйо, ви завдасте шкоди моїм стосункам з губернатором Баїї».

— Шахрай цей зять, а полковники ніяк не хочуть з цим погодитись. Щойно, доки «Іта» знімалася з мілини, я сперечався з ними. Вони підтримують уряд, який все забирає в Ільєуса і нічого не дає на заміну.

— Де вже там... Але й місцеві політичні діячі сидять, як миші в норах.

— Коли б хоч сиділи, а то ще й заважають, варто лише почати запроваджувати щось нове. Подібну дурість важко й уявити. Раміро Бастос сидить склавши руки, йому бракує перспективного мислення, а полковники йдуть за ним.

Поспішність, яку виявив Мундіньйо в конторі, вирішивши залишити клієнтів і перенести на вечір всі важливі торговельні переговори, одразу зникла, щойно він помітив нетерпіння Капітана. Конче було потрібним, щоб Капітан

¹ К о н т о — старовинна бразильська грошова одиниця, що дорівнює тисячі реїсів.

сам запропонував йому політичне кермо, щоб умовляв його, а Мундіньо удавав би здивованого. Він підвівся, підійшов до вікна, замилувався хвилями, що дрібнилися об берег, і чудовим сонячним днем.

— Я інколи запитую себе, Капітане, якого дідька я приїхав сюди? Зрештою, я міг би чудово влаштуватися в Ріо чи Сан-Пауло. Мій брат Еміліо ще й зараз питає мене: «Тобі ще не набридла ця божевільна витівка з Ільєусом? Ніяк не візьму до тями, чим тебе приваблює ця нора?» Адже ви знаєте, що наша родина вже чимало років займається торгівлею кави?..

Мундіньо постукав пальцями по віконному склу і глянув на Капітана.

— Не подумайте, що я скаржуся, какао — справа вигідна. Навіть дуже. Але тутешнє життя не йде в ніяке порівняння з життям у Ріо. І все одно я не хочу туди повертатися. А знаєте чому?

Капітанові подобалась відвертість експортера, йому була приємною дружба з такою людиною.

— Що й казати, мені було б цікаво знати. А втім, не лише мені... Всі цікавляться, чому ви приїхали сюди, це одна з найхвилюючіших таємниць на світі...

— Чому я приїхав, це значення не має. Чому я залишився — ось те запитання, яке можна поставити. Коли я прибув сюди і зупинився в готелі Коельо, першим моїм бажанням було сісти на тротуарі і заридати.

— Це через нашу відсталість...

— Так ось я думаю, що саме вона мене і втримала. Саме вона... Багатий, незвіданий край, де все треба починати спочатку, де все попереду. Навіть те, що вже зроблено тут, зроблено здебільшого погано і вимагає заміни. Цивілізація тут перебуває, так би мовити, в процесі зародження.

— «Цивілізація в процесі зародження», — непогано сказано... — підтримав Мундіньо Капітан. — В минулому, в часи боротьби за землю, говорили, що той, хто приїхав до Ільєуса, ніколи звідси не поїде. Ноги засмоктує сік какао, вони прилипають до тутешньої землі навіки. Ви ніколи не чули про це?

— Чув. Але, оскільки я експортер, а не фазендейро, я вважаю, що мої ноги засмоктали вуличні калюжі. Саме ці калюжі і спонукали мене залишитися тут, аби спробувати щось зробити. Не знаю, чи зрозумієте ви мене...

— Цілком.

— Звичайно, якби тут не було змоги заробити, якби какао не було пристойним бізнесом, я не залишився б. Але самого лише какао було б недостатньо, щоб мене за-тримати. Мені здається, що в мене душа піонера,— за-сміявся він.

— Так ось чому ви беретесь за стільки справ? Розу-мію... Купуєте ділянки, прорізаєте вулиці, споруджуєте будинки, вкладаєте кошти в найрізноманітніші підпри-ємства...

Коли Капітан перераховував все це, він з усією ясністю уявляв собі, якого розмаху досягли справи Мундіньйо і як розширилась сфера його впливу в Ільєусі: відкрива-лись нові банківські філіали, було створено автобусну компанію, зроблено набережну, щоденно виходила в світ газета, прибували майстри для підрізування дерев какао, а божевільний архітектор, що спроектував будинок Мун-діньйо, став згодом модним і не мав тепер відбою од замов-ників.

— ...Навіть акторку ви привезли... — підсумував він з усмішкою, натякаючи на балерину, що прибула на «Іті» вранці.

— Гарна, га? Бідолахи! Я їх зустрів у Ріо, вони не знали, що їм робити. Хотіли поїхати в турне, але в них не було грошей навіть на квитки... Ось я і став їм за імпресаріо...

— В цьому випадку, мій любий, справа не в грошах. Навіть я б згодився бути її імпресаріо. Її чоловік, схоже на те, належить до братства...

— До якого?

— До братства святого Корнелія — терпеливих і благо-честивих чоловіків-рогоносців.

Мундіньйо заперечливо підвів руку:

— Та що ви... Вони не є подружжям, ці люди не одру-жуються. Живуть вони разом, але кожний не залежний від іншого. Як ви гадаєте, що вона робить, коли ніде не танцює? Для мене це було розвагою під час нудної по-дорожі. А тепер все. Вона у вашому розпорядженні. Але їй треба платити, мій любий.

— Полковники втратять глузд... Але не розповідайте їм, що вони не одружені. Мрія кожного полковника — спати з заміжною жінкою. Проте, звичайно, коли комусь закортить лягти з їхньою дружиною, то... Та повернімось краще до питання про міліну... Ви справді маєте намір не залишити його напризволяще?

— Звичайно, ні! В Ріо я сконтактувався з однією шведською компанією торговельного судноплавства. Вони мають намір організувати прямий зв'язок з Ільєусом одразу після того, як прохід буде поглиблено настільки, що кораблі з глибокою посадкою зможуть швартуватися в нашому порту.

Капітан уважно слухав, водночас обмірковуючи плани і перспективи, які його вже давно цікавили. Настав час запровадити їх у життя. Приїзд Мундінью до Ільєуса був для нього манною небесною. Але як він поставиться до його пропозиції? Слід діяти обережно, увійти в довіру до Мундінью і лише потім переконати його. А Мундінью почував себе зворушеним вірністю Капітана, йому хотілося бути відвертим, і він не втримався.

— Послухайте, Капітане, коли я приїхав сюди... — Він на мить замовк, немовби вагаючись, чи варто говорити далі. — ...Я був майже втікачем. — Знову мовчання. — Але тікав я не від поліції, а від жінки. Колись, але не сьогодні, я розповів вам про це... Чи знаєте ви, що таке пристрасть? Навіть більше, ніж пристрасть, — божевілья? Через нього я і приїхав сюди, залишивши її. Мені й раніше доводилося чути про Ільєус і какао. Я приїхав роздивитися місто і більше не повернувся назад. Решту ви знаєте: експортна фірма, моє життя тут, приємне коло знайомств, яке я маю, ентузіазм, на який мене надихнули ці краї. Ви розумієте, що мене спокусили не лише справи і гроші. Я міг би заробляти стільки ж і навіть більше, експортуючи каву. Але тут я сам щось роблю, я чимось став... Я роблю діло своїми руками... — І він окинув поглядом випещені, тонкі руки з нананікюреними, немов у жінки, нігтями.

— Про це я хочу з вами поговорити...

— Зачекайте. Дайте мені висловитися до кінця. Я приїхав завдяки інтимним справам, я втік. Але коли я тут залишився, то в цьому мої брати. Я наймолодший серед трьох, набагато молодший від них, я народився занадто пізно. Всього вже було досягнуто, мені не треба було докладати ні до чого жодних зусиль. Все йшло само по собі. Я завжди був лише третім. Першими — двоє старших. Це мене не влаштовувало.

Капітан був страшенно задоволений, відвертість Мундінью зараз була саме доречною. Він заприятелював з Мундінью, пойно той прибув до Ільєуса і почав засновувати нову експортну фірму. Капітан був федеральним збирачем податків, і на його долю випало коригувати

перші кроки молодого капіталіста. Вони почали подорожувати разом, Капітан правив за гіда. Звонив Мундіньйо на фазенду Рібейрінью, в Итабуну, в Піранжі, в Агуа-Прету, розповів йому про звичаї краю, навіть рекомендував жінок. Мундіньйо поводився просто, сердечно, легко знаходив спільну мову з людьми. Спершу Капітан просто гордився дружбою з цим багатієм, що прибув з півдня і походив з впливової у політичних і ділових колах родини. Адже ж недарма один з його братів був депутатом, а родичі — дипломатами. Про старшого брата навіть ходили чутки, що бути йому невдовзі міністром фінансів. Лише потім, через певний час і в міру того, як Мундіньйо розпочав свою різнобічну діяльність, Капітан став розмірковувати і накреслювати плани: ця людина може виступити супроти Бастосів і повалити їх...

— В дитинстві я ріс пестунчиком. Мені не доводилось нічого робити, все залежало від братів. Я вже став дорослим чоловіком, а для них все ще був хлопчиком. Вони вважали, що я маю розважатися, доки не настане моя черга, не прийде «мій час», як каже Лоурівал... — Мундіньйо завжди насуплювався, коли згадував про старшого брата. — Ви розумієте? Я зморився від неробства, від ролі молодшого брата. Можливо, я ніколи не виявив би опору, лишився таким би собі глєвтяком і продовжував безтурботне і бездумне життя. Але тут з'явилася ця жінка. Створилось безвихідне становище... — Мундіньйо кинув погляд на море, що простиралось перед розчиненим вікном, але, заповнений спогадами, він бачив за видноколом лише образи, видимі тільки йому.

— Вона гарненька?

Мундіньйо посміхнувся.

— Гарненька — для неї звучить образливо. Чи знаєте ви, що таке краса, Капітане? Найбільша довершеність? Таку жінку гріх називати просто гарненькою.

Він провів долонею по очах, немов відганяючи видиво.

— Загалом... В душі я задоволений. Тепер я вже не брат Лоурівала і Емілію Мендес Фалканів. Я тепер сам собі пан. Це моя земля, у мене своя фірма, і я, сеньйоре Капітан, виверну Ілєус навиворіт, зроблю з нього...

— ...столицю, як казав сьогодні Доктор... — перебив його Капітан.

— Цього разу, коли я приїхав, брати вже дивилися на мене іншими очима. Вони втратили надію зустріти мене після поразки зігнутих у три погибелі різними

незгодами. А й справді, все йде в мене непогано. Чи не так?

— Непогано? Але ж ви прибули сюди, як то кажуть, лише вчора, а вже стали першим експортером какао.

— Ну, не перебільшуйте, ще не першим... Кауфмани вивозять значно більше. Стевесон теж. Але я їх випереджу. Мене приваблює те, що цей край лише починає розвиватися, тут все ще перебуває в зародку. Тут все слід переробляти заново, і це мені під силу. Принаймні,— виправився він,— буду намагатися. А це і є стимулом для такої людини, як я.

Ви знаєте, які тут ходять чутки? — Капітан підвівся, зробив кілька кроків по вітальні. Настав момент.

— Які? — Мундіньйо чекав, здогадуючись, що скаже Капітан.

— Що у вас є риси політичного діяча. Не пізніше, як сьогодні...

— Риси політичного діяча? Ніколи про це не думав, в усякому разі, серйозно. Я думав лише про те, як заробити гроші і стимулювати прогрес цього краю.

— Все це дуже добре, і все це вам цілком під силу. Проте вам не вдасться зробити й половини того, що ви задумали, доки ви не втрутитесь у політичне життя, не зміните умов, які тут існують.

— Яким чином? — Карти було роздано, гра розпочалася.

— Ви самі сказали: міністр змушений прислухатися до думок губернатора. Уряд не зацікавлений в прогресі Ільєуса, тутешні політичні діячі — кретини. Полковники не здатні дивитися далі свого носа. Основне їхнє захоплення — садити і збирати какао. Все інше їх не обходить. Вони обирають до палати ідіотів, голосують за тих, на кого вкаже Раміро Бастос. Префектура переходить з рук сина Раміро до рук кума Раміро.

— Але ж полковник щось таки робить...

— Брукує вулиці, прорізає дороги, садить квіти... Оце і все... Про шосе, приміром, він і гадки не має. Навіть прокладення шосейної дороги до Ітабуни не обійшлося без боротьби. Він посилався на домовленість з англійцями, власниками залізниці, і на цілу низку інших причин... А мілина? У нього якісь там справи з губернатором... Здається, що Ільєус ось уже біля двадцяти років тупцюєтья на місці...

Тепер Мундіньйо сидів мовчки. В голосі Капітана вчу-

валась щирість, пристрасність, він намагався переконати Мундіньйо, а той думав: «Він має рацію, запити полковників уже не відповідали запитам краю, що швидко йшов шляхом прогресу».

— Очевидно, ви маєте рацію...

— Звичайно, маю.— Капітан поплескав експортера по плечі.— Любий мій, хочете ви того чи ні, але у вас є лише один вихід — взятися за політичну діяльність...

— А навіщо?

— Бо цього вимагають Ільєус, ваші друзі, народ!

Капітан говорив урочисто, розводячи широко руки, немовби виголошував промову з трибуни. Мундіньйо Фалкан запалив сигарету.

— Це слід обміркувати... — І він на мить уявив, як входить до федеральної палати депутатом: колись він пророкував це для Еміліо.

— Ви навіть не уявляєте... — Капітан знову сів, вдоволений собою.— Ні про що інше зараз стільки не говорять. Всі зацікавлені в прогресі Ільєуса, Ітабуни, всієї зони. У вас би одразу з'явилося безліч прихильників.

— Я маю порадитись, а поки що не скажу ні за, ні проти. Але мені не хотілося б встрявати у якусь авантюру.

— Авантюру? Якби я вам сказав, що все це дуже просто і справа минеться без боротьби, я збрехав би. Боротьба буде, і, поза всяким сумнівом, буде вона нелегкою. Але відомо одне — ми можемо виявитися на коні.

— Мені треба все обміркувати... — повторив Мундіньйо Фалкан.

Капітан усміхнувся: Мундіньйо виявив зацікавленість, а від зацікавленості до згоди — один крок. В Ільєусі лише Мундіньйо Фалкан може виступити проти влади полковника Раміро Бастоса, він, і ніхто інший, лише він зможе помститися за батька Капітана. Хіба не Бастоси усунули старого Казузінью, довівши його до жебрацтва політичною боротьбою, що безславно закінчилася для нього. Хіба не через це Капітан залишився без спадщини і тепер цілком залежав від державної служби?

Усміхнувся і Мундіньйо Фалкан. Капітан пропонує йому владу або, в крайньому випадку, підказує засоби, завдяки яким можна її досягнути. А влада — це те, до чого він прагне.

— Ви кажете, що мусите все обміркувати? Але зважте, вибори, як кажуть, на носі. Слід все розпочинати негайно.

— Ви справді вважаєте, що я матиму підтримку, що знайдуться люди, які захочуть приєднатися до мене?

— Вам варто лише зважитись. Не забувайте, що питання про міліну може стати вирішальним. Воно зачіпає інтереси всього населення. І не лише тут, а і в Ітабуні, в Ітапірі, у всій провінції. Ось побачите, прибуття інженера викличе сенсацію.

— А слідом за інженером прибудуть землечерпалки, буксири...

— І кому Ільєус усім цим зобов'язаний? Бачите, який у ваших руках козир? А знаєте, що слід найперше зробити?

— Що?

— Опублікувати в «Діарію» серію статей, що викрикують уряд, префектуру і показують усю важливість «міліного» питання. Адже ж ми навіть газету маємо.

— Ну, газета не моя. Я, правда, вклав у неї гроші, щоб допомогти Кловісу, але у нього немає жодних зобов'язань переді мною. Мені здається, що він приятелює з Бастосами. Принаймні з Тоніко вони часто бувають разом...

— Він приятелює з тими, хто більше платить. Дозвольте мені ним зайнятись.

Мундіньйо вирішив удати, нібито він ще трохи вагається.

— І все ж таки, чи варто? Політика завжди видавалась мені брудною справою... Але коли для користі краю... — Він відчував комізм становища.— Можливо, це буде навіть цікаво,— додав він.

— Мій любий, якщо ви хочете здійснити свої плани і прислужитися Ільєусу, я не бачу для вас іншої можливості.

— Це так...

Біля дверей хтось сплеснув долонями, покоївка пішла, щоб відчинити. Характерна постать Доктора стала на порозі. Він вигукнув:

— Я заходив до вашої контори, щоб привітати зі щасливим поверненням. Не застав і ось з'явився сюди, аби таки привітати вас.— Його сорочка з накрохмаленою манишкою і стоячим коміром була мокра від поту.

Капітан поспішив оголосити:

— Як ви дивитесь на те, Докторе, щоб Мундіньйо Фалкан став нашим кандидатом на виборах?

Доктор підніс руки вгору.

— Яка разюча новина! Сенсація! — Він обернувся до експортера.— Якщо мої скромні послуги можуть виявитися корисними...

Капітан поглянув на Мундіньяо, немовби кажучи: «Бачите, я не збрехав? Кращі люди Ільєуса...»

— Але це поки що таємниця, Докторе.

Вони посідали. Капітан почав детально аналізувати роботу політичної машини краю і зв'язки між впливовими особами, зацікавленими у грі. Езекиєл Прадо, наприклад, у якого є чимало друзів серед фазендейро, незадоволений Бастосами, оскільки ті не зробили його головою муніципальної ради...

ПРО МИСТЕЦТВО ПЛІТКИ

Насіб засукав рукава сорочки і окинув поглядом відвідувачів у барі. Всі вони в цей час були переважно приїжджими, що прибули до міста ненадовго, а то й просто на базар. Було також кілька пасажирів з «Іти»,— вони тримали курс у північні порти. Постійних відвідувачів ще не було. Він підкликав Біко Фіно і забрав у нього пляшку португальського коньяку.

— Де це бачено? — обурився Насіб і підійшов з офіціантом до буфету.— Подавати різним забродам справжній коньяк?.. — Він взяв іншу, зовні схожу пляшку, з такою самою етикеткою, в якій були змішані португальський і вітчизняний коньяки,— на цій суміші араб непогано заробляв.

— Але ж це для моряків, сеньйоре Насібе.

— Ну то й що? А в чому їхня перевага?

Справжній коньяк, вермут без домішків, нерозмішані портвейн і мадеру подавали лише постійним відвідувачам і друзям. Він ні на мить не міг залишити бар — офіціанти одразу починали робити все не так. Якщо за всім не стежити самому, то за якийсь час можна піти з торбами по світу. Насіб відімкнув касу. Сьогодні слід чекати чималої кількості відвідувачів, а значить, буде безліч різних розмов. Через від'їзд Філомени він зазнав не лише матеріальної шкоди і зморився, але й втратив душевний спокій, не зміг реагувати на велику кількість новин та належно в них розібратися, аби потім наодинці з друзями все проаналізувати. Новин безліч, а на думку Насіба, немає нічого

приємнішого (хіба що окрім їжі та жінок), аніж обговорювати новини чи обмірковувати їх. Пліткарство — найвище мистецтво і найбільша насолода мешканців Ільеуса. Мистецтво, якому старі діви надали неймовірної довершеності. «Ось він, клубок отруйних гадюк», — казав Жоан Фулженсіу, побачивши їх біля церкви в годину благословення. Але хіба ж не в «Папеларія Модело» Жоана Фулженсіу, де він чаклував серед книжок, зошитів, олівців і ручок, збиралися місцеві «таланти» з не менш гострими, аніж у старих дів, язиками? Тут, як і в портових барах, як і під час гри в покер, розпускали плітки і гомоніли про всяку всячину. Якось Нью-Гало передали, що точаться розмови про його пригоди в будинках розпусти. Він відповів своїм гугнявим голосом:

— Братику, я не звертаю на це уваги. Я знаю, що говорять про мене і що говорять про інших. Але я зразковий патріот і намагаюсь постачати їх темами для подібних розмов.

Плітки були основною розвагою міста. Оскільки ж не всі були власниками ангельського характеру Нью-Гало, то інколи в барах виникали бійки, ображені вимагали сатисфакції, вихоплювали із-за ременів револьвери. Таким чином, мистецтво плітки не було безпечним, бо загрожувало розплатою.

Того дня чимало тем підлягало обговоренню. Та на першому плані стояла проблема мілини — складна і важлива проблема, пов'язана з найрізноманітнішими подіями: з тим, що пароплав «Іта» сів на мілину, з тим, що незабаром прибуде інженер, з тим, яких заходів вживав Мундіньйо Фалкан («Чого він хоче?» — обурювався полковник Мануел дас Онсас), і, нарешті, з тим, що полковник Раміро Бастос був дуже роздратований. Вже одного цього питання вистачало цілком, аби захопити всіх. А як забути подружжя акторів — красуню блондиночку і жалюгідного принца з обличчям голодного пацюка? Делікатна і чарівна тема, яка дасть матеріал для кепкування Капітанові і Жоану Фулженсіу, для саркастичних зауважень Нью-Гало і викличе громовитий регіт. Тоніко Бастос, звичайно, почне упадати за балериною, але цього разу його випередив Мундіньйо Фалкан. Зрозуміло, що не через любов до танців привіз її експортер, притягнувши ще й дивакуватого чоловіка; він, мабуть, і проїзд їхній оплатив. Знову ж таки, завтрашній банкет автобусної компанії. От би довідатись, чому запросили такого-то і не запроси-

ли такого-то! А свіжі жіночки в кабаре, ніч з Різолетою...

Ньо-Гало зайшов до бару мимохідь. О такій порі він, як водиться, сидів у податковому бюро.

— Я наробив дурниць, коли, повернувшись додому після прибуття «Іти», ліг спати і проспав до цього часу. Налийте-но чого-небудь, пора йти на роботу.

Насіб, як завжди, подав йому суміш вермуту з кашасою.

— Ну, як кривляко, га? — Ньо-Гало усміхнувся. — Ви були вчора чудовим, арабе, просто чудовим. — Потім він констатував: — Вибір жінок у нас помітно кращає, в цьому немає жодного сумніву.

— Я ще не зустрічав такої вправної молодички... — Насіб пошепки розповів подробиці.

— Не може бути!

З ящиком для чищення взуття з'явилося негренья Туїска; сестри Дос Рейс передали ним, що все в порядку, Насіб може бути спокійним. Надвечір вони пришлють таці з солодощами і закусками.

— До речі, про закуски, — дайте мені щось перекусити.

— Хіба ви не бачите, що в мене нічого немає? Буде лише ввечері. Від мене пішла куховарка.

Ньо-Гало саркастично зауважив:

— Чому б вам не найняти Машадіньйо або міс Піранжі?

Він натякав на двох відомих у місті гомосексуалістів. Перший був мулат Машадіньйо, пральник за фахом, винятково охайна, акуратна людина. Його ніжним рукам сімейні люди доручали полотняні і парусинові костюми, тонкі сорочки, крохмальні комірці. Другий — страшний негр, працював в пансіоні Кастано, вечорами ж його можна було зустріти на узбережжі моря, де він блукав у пошуках розпусних насолод. Хлопчаки швиргали на нього каміння і дражнили: «Міс Піранжі! Міс Піранжі!»

Після такої знущальницької поради Насіб розсердився:

— Пішли б ви... під купу гною!

— Туди я і йду. Буду вдавати, що працюю. Десь згодом я повернуся, і якби ви розповіли про вчорашню ніч — все до найменших дрібниць...

Бар поступово заповнювався людьми. Насіб побачив, як з боку набережної з'явилися Капітан і Доктор. Вони йшли обабіч Мундіньйо Фалкана і про щось жваво розмовляли. Капітан жестикулював, а Доктор час від часу перебивав його. Мундіньйо слухав, схвально кивав голо-

вою. «Вони щось задумали... — вирішив Насіб.— Що, чорт забирай, робив експортер дома (адже він ішов саме звідти) в такий час в товаристві цих двох приятелів? Приїхавши сьогодні, після майже місячної відсутності, Мундіньйо мав би сидіти у своїй конторі, приймати полковників, обговорювати справи, скуповувати какао». Та вчинки Мундіньйо Фалкана не піддавались логіці, він все робив не так, як інші. Ось він крокує з незалежним виглядом і жваво сперечається про щось з двома товаришами, немовби на нього й не чекають серйозні справи, що мають бути негайно розв'язані, не чекають клієнти, у котрих обмаль вільного часу. Насіб залишив касу на Біко Фіно і вийшов на вулицю.

Ну як, знайшов куховарку? — запитав Капітан, сідаючи за стіл.

— Обійшов увесь Ільєус. Хоч би на якусь натрапив...

— Коньяку, Насібе. До того ж справжнього! — гукнув Мундіньйо.

— І піріжків з тріскою...

— Будуть лише увечері...

— Еге, арабе, що тут діється?

Так можна розгубити клієнтуру. Ми поміняємо бар... розсміявся Капітан.

До вечора все буде. Я замовив у сестер Дос Рейс.

Добре хоч так...

Добре? Так вони ж три шкури деруть... Я зазнаю суцільних збитків.

Мундіньйо Фалкан порадив:

— Вам, Насібе, слід модернізувати свій бар. Дістати холодильник, щоб у вас завжди був під руками лід, сучасне обладнання теж не зашкодило б.

Зараз мені потрібна куховарка...

Випишіть із Сержіпе.

А що робити, доки вона прибуде?

Стежачи за друзями, що мали змовницький вигляд, Насіб помітив задоволену посмішку Капітана, а також те, як раптово всі замовкли при його наближенні.

Підійшов Шіко Молеза з пляшкою вина на таці. Насіб сів за столик до друзів.

— Сеньйоре Мундіньйо, чим ви насолити полковнику Раміро Бастосу?

— Полковнику? Аж нічим. А хіба що?

Насіб стримано відповів:

— Та нічого, просто так...

Капітана зацікавили слова Насіба, і він поплескав його по спині:

— Розколюйся, арабе. В чому справа?

— Сьогодні я з ним бачився,— він сидів навпроти префектури, гріючись на сонці. Погомоніли про всяку всячину, я розповів йому, що сеньйор Мундіньйо приїхав сьогодні і що незабаром прибуде інженер... Старий прямо осатанів. Запитав, до чого тут сеньйор Мундіньйо, чого, мовляв, він пхає свого носа туди, де його ніхто не просить.

— Бачите? — перебив Капітан.— Мілина...

— Ні, не лише мілина. Потім до нас підійшов учитель Жозуе і сказав, що коледж має нарешті офіційний статус. Полковник аж підскочив. Очевидно, він сам входив з клопотанням до уряду, але не зумів досягти успіху. Розгнівавшись, він навіть стукав костуром об землю.

Насіба задовольняла мовчанка друзів і те враження, яке справила на них його оповідь. Він помстився їм за конспіративний вигляд, з яким вони сюди прибули.

Жартують, скоро він знатиме їхню таємницю! Капітан промовив байдужим голосом:

— Так ви кажете, він розгнівався? Ну, нічого, незабаром цей старий відьмак ще не тієї заспіває. Він думає, що він тут єдиний господар...

— Для нього Ільеус немов власна фазенда. А нас, ільеусців, він має за своїх наймитів... — зауважив Доктор.

Мундіньйо Фалкан мовчки посміхався. На порозі кінотеатру з'явилися Дюженес і подружжя акторів. Вони побачили друзів за столиком у барі і попростували до них. Насіб сказав:

— Так воно і є. Сеньйор Мундіньйо для нього «зайда».

— Він так і сказав? — запитав експортер.

— Це його слова.

Мундіньйо доторкнувся до руки Капітана.

— Можете домовлятися, Капітане. Я згоден. Старий ще потанцює під нашу дудку.— Останні слова були адресовані Насібу.

Капітан підвівся, допив свою чарку, подружжя акторів було вже недалечко. «Що вони, чорт забирай, затівають?» — намагався збагнути Насіб. Капітан почав прощатись.

— Пробачте, мені час. Термінові справи.

Чоловіки встали з-за столу, почали переставляти стільці. Анабела, тримаючи розкриту парасольку, кокетливо

усміхнулася. Принц, затиснувши довгий мундштук у зубах, простягав свою худу, нервову руку.

— Коли дебют? — запитав Доктор.

— Завтра... Ми домовляємось з сеньйором Діоженесом. Господар кінотеатру, як завжди, неголений, пояснив своїм безбарвним і жалібним голосом псаломщика:

— Гадаю, успіх забезпечено. Дітям та й дорослим теж подобаються фокуси. Але вона...

— А чому ви за неї турбуєтесь? — запитав Мундіньйо, доки Насіб подавав аперитиви.

Діоженес почухав підборіддя.

— Всім відомо, що Ільєус — ще відсталала провінція. На танці, які вона виконує майже роздягнена, сім'ї не підуть.

— У залі будуть самі лише чоловіки... — запевнив його Насіб.

Та в Діоженеса була ціла купа відмовок. Йому не хотілося зізнатися, що він сам, протестант і цнотлива людина, був шокований сміливими танцями Анабели.

— Це більше пасує до кабаре... Для естради при кінотеатрі такі танці не підходять.

Доктор дуже вишукано і ввічливо вибачився перед артисткою за своє місто:

— Сеньйора пробачить нам. Відсталий край, справжнього мистецтва тут не розуміють. Такі танці у нас вважають аморальними.

— Але ж це високе мистецтво,— промовив заупокійним голосом фокусник.

— Звичайно. Звичайно... Але все ж таки...

Мундіньйо Фалкан потішався:

— Проте, сеньйоре Діоженесе...

— В кабаре вона може більше заробити. В кінотеатрі ж — допомагатиме чоловікові, а вечорами танцювати ме в кабаре...

При згадці про більший заробіток очі принца заблищали. Анабела запитала Мундіньйо:

— А ви як гадаєте?

— По-моєму, це думка. Фокусниця в кінотеатрі і танцюристка в кабаре... Чудово!

— А це зацікавить власника кабаре?

— Зараз узнаємо... — Мундіньйо звернувся до Насіба: — Насібе, зробіть ласку, пошліть хлопчика по Зеку Ліму, я хочу з ним поговорити. Тільки швидше, і нехай нехайно приходить.

Насіб гукнув негрєня Туїску, і той миттю вибіг з бару —

Мундіньо був щедрий на чайові. Араб звернув увагу що голос експортера лунав владно і нагадував голос полковника Раміро Бастоса, коли той був молодшим,— це був голос людини, що звикла владарювати, диктувати закони. Ні, щось таки мало статися.

Веремія в барі збільшувалась щомиті, надходили нові відвідувачі, за столиками дужчав шум, Шіко Молеза бігав, немов учадівши. Знову з'явився Нью-Гало і приєднався до гурту. Підійшов і полковник Рібейрінйо і почав поїдати очима танцівницю. Анабела зачарувала чоло віче товариство. Принц Сандра, зберігаючи, як і дотепер вигляд голодного факіра, сидів тихо і прикидав подумки який з усього цього буде зиск. Варто, мабуть, було таки залишитися в цьому кублі, щоб видряпатися, зрештою зі злиднів.

— Це ви непогано придумали з кабаре...

— А в чому справа? — зацікавився Рібейрінйо.

— Вона танцюватиме в кабаре.

— А в кіно?

— В кіно будуть лише фокуси. Для сімейних В кабаре ж вона виконає танок семи покривал...

— В кабаре? Чудово... Там буде повно... Але чому вона не танцює в кіно? Я думав...

— У неї новітні танці, полковнику. Покривала опадають одне за одним...

— Одне за одним? Всі семеро?

— Сімейним це може не сподобатись...

— Можливо... Одне за одним... І всі? Тоді справді краще в кабаре... Там веселіше.

Анабела розсміялася, вона дивилася на полковника багатообіцяючим поглядом. Доктор повторив:

— Відсталий край, де мистецтво поневіряється в кабаре.

— Навіть куховарку тут не знайдеш,— поскаржився Насіб.

Прийшли вчитель Жозуе і Жоан Фулженсіо. Настав час аперитиву. Бар був переповнений. Насібу довелося самому обслуговувати відвідувачів. Чимало з них вимагало закусок і солодошів, а араб повторював свою розповідь і на чім світ ляв стару Філомену. Росіянин Яків, спітнілий, з розкошланим рудим чубом, поцікавився, як справи із завтрашнім бенкетом.

— Не турбуйтеся. Я не дівка з вулиці, і обдурювати не в моїй звичці.

Жозуе, людина досить вихована, поцілував руку Анабелі. Жоан Фулженсіо, який ніколи не відвідував кабаре, різко засудив святенництво і пуританство Діоженеса:

— Ніякого скандалу навіть бути не може. Цей протестант звичайнісінький святенник.

Мундіньйо Фалкан поглядав на вулицю, чекаючи Капітана. Час від часу він презирався з Доктором. Насіб стежив за їхніми очима і помітив, що експортером оволодіває нетерпіння. Ну, ні! Його їм не обдурити. Щось таки затівається! Вітер, що рвучко повіяв з моря, вихопив з рук Анабелі парасольку і кинув поряд зі столиком. Нью-Гало, Жозуе, Доктор і полковник Рібейрїньйо кинулися піднімати її. Лише Мундіньйо Фалкан і принц Сандра залишилися за столиком. Та підняти парасольку судилося Езекієлу Прадо, що саме нагодився до бару.

Похитуючись від надмірної дози коньяку, він пробурмотів:

— Прийміть з повагою, сеньйоро...

Очі Анабелі, обрамлені довгими чорними віями, перебігали з одного чоловіка на іншого, затримуючись на Рібейрїньйо.

— Які виховані, які гречні люди,— промовив принц Сандра.

Тоніко Бастос, що саме прийшов зі своєї нотаріальної контори, з підкресленою дружелюбністю кинувся обіймати Мундіньйо Фалкана.

— Ну, як Ріо? Чи сподобалось вам? От де життя...

Він вивчав Анабелу очима досвідченого серцеїда і найчарівнішого чоловіка в місті.

— Хто мене відрекомендує? — запитав він.

Нью-Гало і Доктор сіли за столик для гри в шашки. За сусіднім столиком хтось розповідав Насібові дивовижні історії про якусь куховарку. Іншої такої — годі й шукати... На жаль, вона мешкає в Ресіфі, служить в сім'ї Коутїньйо — впливових у місті людей.

ГАБРІЄЛА В ДОРОЗІ

Пейзаж змінився. Негостинна каатінга¹ поступилася родючим землям, зеленим пасовищам, густим, непрохідним лісам з річками і струмками. Час від часу випадали

¹ Каатінга — пустельна зона з рідкими, низькими деревами і колючим чагарником.

зливи. Переселенці заночували неподалік від гуральні в нетрях цукрової тростини, що тихо шелестіла під вітром. Якийсь наймит ретельно пояснив їм, як іти далі. Ще день — і вони будуть в Ільєусі, закінчиться важка подорож, почнетсья нове життя.

— Біженці, як водиться, розташовуються табором поряд з портом, за коліями залізниці, в кінці базару.

— А хіба не треба одразу іти шукати роботу? — запитав негр Фагундес.

— Краще почекати. Незабаром вас прийдуть наймати на какаої плантації і на роботу в місті...

— На роботу в місті? — поцікавився Клементе, чоловік з насупленим, стурбованим обличчям, що ніс за плечима гармошку на широкому ремені.

— Так, сеньйоре. Беруть тих, хто має фах: мулярів, малярів, столярів. В Ільєусі будують багато будинків...

— Отож там лише така робота?

— Не тільки, є робота і на складах какао, і в доках.

— Що стосується мене,— сказав другий сертанежо¹ середніх років,— то я наймуся трелювати ліс. Кажуть, там можна непогано заробити.

— Колись можна було, зараз трохи важче.

— Я чув, що людину, котра вмє влучно стріляти, в місті теж зустрічають гостинно... — сказав негр Фагундес, лагідно провівши рукою по прикладові рушниць.

— Колись так було.

— А зараз?

— Як вам сказати, попит, звичайно, є..

У Клементе не було ніякого фаху. Він завжди працював на полі; садити, орати, гнути спину на жнивах — більше він не вмів нічого. Він ішов з єдиним наміром влаштуватися на яку-небудь плантацію,— адже йому доводилося стільки чути про людей, що тікали, як і він, із випаленого спекую сертану напівмертвими від голоду, а потім розбагатіли в цих краях. Так розповідали в сертані. Слава про Ільєус летіла світом, сліпі, під акомпанемент гітар, оспівували його достатки, комівояжери переповідали, буцімто в цих багатих краях, заселених хоробрими людьми, можна швидко влаштуватися, бо немає в світі сільсько-господарської культури, що давала б такий зиск, як какао.

Безліч переселенців прибувало із сертану, рятуючись

---

¹ С е р т а н е ж о — мешканець сертану, бразильського степу.

від посухи. Вони залишали випалену землю, де гинула худоба і горіло збіжжя; ішли, пробираючись стежками, прорубаними в нетрях у південному напрямку. Немало їх гинуло в дорозі, не витримавши жаху тієї подорожі, інші помирили в районі дощів, де на них чигали тиф, пропасниця, віспа. Ті, що залишалися, брели змучені, напівживі від втоми, але їхні серця вперто билися, чекаючи останнього дня подорожі. Ще одне, нехай неймовірне, зусилля — і вони досягнуть багатого міста, де так легко влаштуватися, вони прийдуть в край какао, де вулиці встелено грощима.

Клементе ніс на плечах чимало вантажу. Окрім своїх речей — гармошки і півмішка хліба,— він ніс вузлик Габрієли. Біженці йшли повільно, бо серед них були й літні люди, та й молоді вже ледве тягнули ноги, рухаючись з останніх сил. Деякі йшли мов сомнамбули, тримаючись тільки завдяки примарливій надії.

Лише Габрієла, здавалося, не відчувала всіх злигоднів дороги, її ноги легко ступали стежкою, нерідко щойно прорубаною в нетрях величезним кривим ножем. Для неї немовби й не існувало каміння, переплутаних ліан. Курява доріг каатінги вкрила обличчя Габрієли таким товстим шаром, що риси його важко було вгадати, і кіс вже не можна було розчесати уламком гребеня — стільки було в них пилюки. Вона скидалася зараз на божевільну, що бредє дорогою в невідомість. Та Клементе знав, якою вона була насправді, він пам'ятав усе її тіло: і кінчики пальців, і шкіру на грудях. Коли їхні групи зустрілись на початку подорожі, обличчя Габрієли і її ноги ще не були вкриті курявою, а пишні, духмяні коси були зав'язані тугим вузлом на потилиці. Але й тепер, незважаючи на бруд, що вкривав її, він уявляв її такою, якою побачив вперше,— струнка, усміхнена, вона стояла, прихилившись до дерева, і їла соковиту гуяву¹.

— По тобі не видно, що мандруєш здалека...

Вона розсміялася.

— Вже небагато залишилось. Скоро доберемося. Аж не віриться, що все вже позаду.

— Ти радий?

— Не зовсім.

— Чому? — вона підвела очі на суворе обличчя чоловіка.— Хіба ти йшов у таку важку дорогу не для того,

¹ Гуява — широко відомий у Бразилії фрукт.

щоб знайти роботу на плантаціях какао і заробити грошей? Адже в тебе тільки й мови про це?

— Ти сама знаєш чому,— гнівно пробурмотів він.— Я міг би йти цією дорогою все життя. Для мене немає значення...

В її сміхові почувалася якась гіркота, але не сум. Габрієла покірно, немов примирившись з долею, сказала:

— Все має свій кінець — і хороше, і погане.

Гнів, шалений гнів вирував у ньому. Він знову, стримуючись, повторив запитання, яке вже не раз ставив їй на стежках і в безсонні ночі:

— Отже, ти не хочеш іти зі мною в ліси? Працювати вдвох на плантаціях, садити какао? Ми скоро б купили землю і почали б нове життя.

Габрієла відповіла лагідно, але рішуче:

— Я вже говорила тобі про свої наміри. Я залишуся в місті, не хочу більше жити в лісі. Наймуся куховаркою, пралею, прислугою... Я вже працювала в домі багатих і навчилася куховарити.

— Ти не досягнеш нічого. А коли б ти згодилася працювати зі мною, ми змогли б зібрати грошей і чогось таки досягти...

Габрієла не відповіла, перестрибуючи через вибоїни на дорозі. Нечесана, брудна, з пораненими ногами, ледве прикрита лахміттям, вона викликала глибоке співчуття. Клементе бачив її стрункою і прекрасною, з високими грудьми, з розкішними косами навколо витонченого, натхненного обличчя.

Клементе ще більше спохмурнів; як би йому хотілося, щоб вона назавжди лишилася з ним. Як же він житиме без її тепла? Коли на початку походу мандрівники зустрілися, він одразу помітив дівчину. Вона йшла з хворим дядьком, який зовсім вибився із сили і захлинався від кашлю. В перші дні Клементе здалеку стежив за нею, не наважуючись навіть наблизитись. А вона підходила то до одного, то до іншого, розмовляла з людьми, допомагала їм, втішала.

Ночами, в каатінзі, де безліч гадюк і де людину мимоволі полонить страх, Клементе брав гармошку, і звуки її розганяли самотність і тугу. Негр Фагундес розповідав про подвиги і пригоди бандитів — він був раніше зв'язаний з жагунсо і убивав людей. Фагундес пильно дивився на Габрієлу своїми уважними, лагідними очима і рвучко підхоплювався, коли вона прохала його сходити по воду.

Клементе грав для Габрієли, але не наважувався звернутися до неї. І ось одного вечора вона підійшла до нього своєю граціозною ходою і, блиснувши чудовими, чистими очима, розпочала розмову. Її дядько тривожно і важко дихав уві сні. Габрієла прихилилась до дерева. Негр Фагундес розповідав:

— З ним було п'ятеро солдатів — п'ятеро макак, яких ми порішили ножами, щоб не переводити патронів за дарма...

В темряві моторошної ночі Клементе гостро відчував близькість Габрієли, але не мав сили навіть глянути на дерево, до якого вона прихилилася. Звуки гармошки затихли, голос Фагундеса лунко гримів у тиші. Габрієла прошепотіла:

— Грай, а то вони помітять.

Він заграв мелодію сертану, в горлі в нього застряв клубок, серце завмерло. Дівчина тихо заспівала. Стояла глуна ніч, догорало вугілля в багатті, коли вона лягла поруч з ним, немовби в цьому не було нічого незвичайного. Ніч була така темна, що вони майже не бачили одне одного.

Після тієї чарівної ночі Клементе жив під вічним страхом втратити її. Спершу він думав, що, раз так сталося, вона вже його не кине, піде з ним шукати долі в лісах краю какао. Але невдовзі він почав турбуватись. Вона поводитись так, ніби між ними нічого й не було, ніяк не вирізняла його з-поміж інших. Габрієла любила сміх, веселощі, жартувала навіть з негром Фагундесом, до всіх усміхалася, і ніхто ні в чому не міг їй відмовити. Але, коли надходила ніч, вона, уклавши спати дядька, приходила в далекий куток табору, де був Клементе, і лягала поруч, немовби протягом дня ні про що інше і гадки не мала.

Наступного дня, коли Клементе відчув, що звук до Габрієли ще більше, коли йому здавалося, що вона стала часткою його самого, він захотів поговорити з нею про плани на майбутнє, але вона розсміялася у відповідь і, мало не знущаючись над ним, пішла до дядька, що схуд до невпізнанності за останні дні.

Якось пополудні їм довелося зупинитися: дядькові Габрієли стало зовсім кепсько. Він харкав кров'ю і вже не міг рухатись. Негр Фагундес перекинув його через плече, немов мішок, і ніс частину дороги. Старий задихався, і Габрієла не відходила від нього. Він помер підвечір, коли

горлом пішла кров. Уруб¹ закружляли над його трупом.

І ось Клементе побачив її сиротою, сумною, самотньою, безпомічною. Йому вперше здалося, що він зрозумів її: вона просто бідна дівчина, майже дівчинка, яку треба підтримати. Він підійшов до неї і довго говорив про свої плани. Йому багато доводилось чути про цей край какао, куди вони простують. Він знав людей, котрі вийшли із Сеари без жодного тостана, а десь за кілька років приїздили в гості з повними кишнями грошей. Так буде і з ним. Він хоче корчувати ліс, садити какао, мати власну землю, пристойно заробляти. Аби лиш Габрієла пішла з ним, а коли там з'явиться падре, вони одружаться. Вона похитала головою, вона вже не усміхалася зверхньо, а лише промовила:

— На плантацію я не піду, Клементе.

Ще багато померло в дорозі; тіла їхні залишилися на шляхах на поталу уруб¹.

Каатінга закінчилася, почались родючі землі, пішли дощі. Габрієла, як і раніше, лягала з Клементе, як і раніше, стогнала, і сміялася, і плакала, припавши до його голих грудей. Клементе ставав все похмуріший. Він обіцяв їй золоті гори, а вона лише сміялася і заперечливо хитала головою. Якось вночі він грубо відштовхнув її од себе:

— Ти мене не любиш!

Раптово, невідомо звідки з'явившись, перед ним став негр Фагундес з рушницею в руках. Очі його палали недобрим вогнем. Габрієла сказала:

— Не треба, Фагундесе.

Вона вдарилась об корч, біля якого вони лежали. Фагундес нахилив голову і пішов. Габрієла засміялася, лют в серці Клементе росла. Він підійшов до неї, схопив її за руку, вона упала на куш, подряпала обличчя:

— Я ладен убити тебе, та й себе також...

— Чому?

— Ти не любиш мене.

— Дурень ти...

— Але ж, мій боже, що мені робити?

— Все це не варте уваги... — сказала вона і притиснулася до нього. Зараз, в останній день мандрів, розгублений і пристрасно закоханий, він, зрештою, наважився: залишиться в Ільєусі, відмовиться від своїх планів — адже він прагне лише одного: бути поруч з Габрієлою.

¹ Уруб¹ — південно-американський гриф.

— Коли ти не хочеш іти на плантації, я спробую влаштуватися в Ільєусі. Щоправда, у мене немає ніякого фаху, я нічого не вмію, окрім роботи на землі.

Вона раптом взяла його за руку, і він відчув себе щасливим переможцем.

— Ні, Клементе, не залишайся. Навіщо?

— Тобто як це навіщо?

— Ти йшов сюди, щоб заробити грошей, купити плантацію, стати фазендейро. Це тобі до вподоби. Навіщо ж залишатися в Ільєусі і страждати від нестатків?

— Щоб бачити тебе, щоб нам бути разом.

— А раптом ми не зможемо бачитись? Ні, йди вже краще своєю дорогою, а я своєю. Колись, може, ми й зустрінємось. Ти станеш багатою людиною і не впізнаєш мене.— Вона говорила спокійно, немовби ночі, проведені разом, нічого не означали, немовби вони були просто знайомими.

— Але ж, Габрієло...

Він не знав, як їй заперечити, забув усі переконливі докази, усі образи, забув про свій намір побити її, аби вона знала, що з чоловіком жартувати не можна.

Він ледве спромігся вимовити:

— Ти не любиш мене...

— Добре, що ми зустрілися, дорога видалась мені коротшою.

— Ти справді не хочеш, щоб я залишився?

— Для чого? Щоб поневірятись в злиднях? Не варто. У тебе є своя мета, і ти мусиш її досягнути.

— А яка твоя мета?

— Я не хочу йти до лісу, не хочу працювати на плантаціях. Решта відома одному богові.

Він замовк. Страждання й біль розривали груди, йому, як ніколи, хотілося вбити Габрієлу і порішити себе, перш ніж вони дістануться до міста. Вона усміхнулась:

— Все це не варте уваги, Клементе.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

САМОТНІСТЬ ГЛОРИЇ

(що зітхає у своєму вікні)

Відсталі й неосвічені, неспроможні
збагнути законів нового часу,
прогресу і цивілізації, ці люди
вже не можуть стояти біля керма...

*(Із статті Доктора
в «Діарію де Ільсус»)*

СКАРГА ГЛОРІЇ

ПАЛА ВОГОНЬ В МОЄМУ СЕРЦІ,
СКАЖІТЬ ЖЕ, ПРОШУ ВАС, МЕНІ,
КОМУ ЗГОРІТЬ НА ТІМ ВОГНІ?
НІ В ЧІМ ВІДМОВИ Я НЕ ЗНАЮ —
ПОЛКОВНИК ВСЕ МЕНІ ДАЄ:
НАЙКРАЩІ В МІСТІ МЕБЛІ МАЮ,
ШОВКОВІ СУКНІ В МЕНЕ Є.
ТА ЩО ДЛЯ МЕНЕ СУКНІ ПИШНІ,
САТИН, АТЛАС І ОКСАМИТ,
КОЛИ ДЕСЬ ЩАСТЯ ЗАБЛУКАЛОСЬ
І НЕ ПРИХОДИТЬ НІ НА МИТЬ?
МЕНЕ РЯТУЄ ПАРАСОЛЬКА
ВІД СОНЦЯ ПРОМЕНІВ ЩОЧАС,
А ХТО Ж ВОГОНЬ ОТОЙ ПОГАСИТЬ,
ЩО В СЕРЦІ Й ДОСІ НЕ ПОГАС?
В КРАМНИЦЯХ КРАЩИХ Я КУПУЮ
ВСЕ ЗА ПОЛКОВНИКА ПЛАТНЮ,
А ДЕ Ж МЕНІ ДОБУТИ ЛІКІВ
ПРОТИ СЕРДЕЧНОГО ВОГНЮ?

НА ГЛОРІЮ, ПРИСЛУГУ ВТІХИ,
УСІМ ПОГЛЯНУТИ КОРТИТЬ,
КОЛИ Б ЖЕ ЛЮДИ ТІЛЬКИ ЗНАЛИ,
ЯК ВАЖКО В СВІТІ ЦЬОМУ ЖИТЬ!
БАГАТОМУ НАЛЕЖУ ДІДУ,
МЕНЕ ЗА ГРОШІ ВІН ТРИМА,
ТА ВІН БУВА ЗІ МНОЮ РІДКО,
І МУШУ СПАТИ Я САМА.
В МОЇХ ОЧАХ ЗАВЖДИ УТОМА,
І ГУБИ СПРАГА ОБПІКА,
НЕВЖЕ Ж МЕНЕ НЕ ПРИГОЛУБИТЬ
МІЦНА КОХАНОГО РУКА?
ТОГО БАГАТТЯ НЕ ПОГАСИТЬ
ТОНКЕ ГОЛЛАНДСЬКЕ ПОЛОТНО,
НА ЗМІНУ МУК БЕЗМОВНИЙ МІСЯЦЬ
ВСЕ ПОГЛЯДАЄ У ВІКНО.
ТАК НА ПОСТЕЛІ ОДИНОКІЙ
МЕНЕ ТЕРЗАЄ ЧОРНА МЛА;
І НОЧІ СХОЖІ МІЖ СОБОЮ,—
ТАКА Ж СЬОГОДНІ, ЯК БУЛА.

КОМУ СТРАЖДАННЯ ОПОВІСТИ?
ШУКАТИ В КОГО СПІВЧУТТЯ?
ХІБА ДО МІСЯЦЯ ЗВЕРНУТИСЬ,
ЩО ДОБРЕ ЗНА МОЄ ЖИТТЯ?
МЕНІ Б СТУДЕНТА З ЛЕДЬ ПОМІТНИМ
ПУШКОМ, ДЕ ВУСАМ ЩЕ РОСТИ,
МЕНІ Б СОЛДАТА У МУНДИРІ
ЗУСТРІТИ Б, ГОСПОДИ, ПРОСТИ...

І ХАЙ ВОНИ ХОЧА Б КРАПЛИНУ
КОХАННЯ В ДАР ДАЛИ МЕНІ,
ПОТАМУВАЛИ ЛЮТУ СПРАГУ,
ПОГРІЛИСЬ НА КРУТИМ ВОГНІ.
СВОЇХ ДВЕРЕЙ НЕ ЗАМИКАЮ,—
НУ ДЕ Ж ВИ, ЛЮБІ? ДЕ ВИ? ДЕ?
ВСЮ НІЧ ОЧЕЙ Я НЕ ЗМИКАЮ,
АЖ ПОКИ СОНЕЧКО ЗІЙДЕ,
Я ЗА КОХАННЯ КРАПЕЛИНУ
ВІДДАМ УСЕ, ЩО ТІЛЬКИ Є,
АБИ ХОЧ РАЗ ВНОЧІ ПОБАЧИТЬ,
ЩО ЛІЖКО НЕ ПУСТЕ МОЄ!

ПАЛА ВОГОНЬ В МОЄМУ СЕРЦІ,
СКАЖІТЬ ЖЕ, ПРОШУ ВАС, МЕНІ:
КОМУ ЗГОРІТЬ НА ТІМ ВОГНІ?

ПРО СПОКУСУ У ВІКНІ

Будинок Глорії стояв на розі майдану, і опівдні вона мала звичай сидіти край вікна, виставляючи напоказ свій розкішний бюст, немовби пропонуючи себе перехожим. Це шокувало старих дів, які простували до церкви, і щодня в годину вечірньої молитви викликало одні й ті ж нарікання:

— Ганьба!

— Чоловіки стають грішниками поза власною волею. Варто їм лише поглянути...

— І хлопчачки позбуваються невинності, коли бачать її.

Сувора Доротея, у всьому чорному, як це заведено у старих дів, зашепотіла у святому гніві:

— Полковник Кориолано міг би найняти для цієї дівки будинок і на околиці міста. А він посадив її перед очима найдостойніших людей міста. Просто перед носом у чоловіків...

— Майже поряд з церквою. Це зневага до бога.

Починаючи з п'ятої вечора чоловіки, що сиділи в переповненому барі, не відводили поглядів від Глорії, що сиділа біля вікна з протилежного боку майдану. Учитель Жозуе, пристебнувши синього в білу цяточку метелика і намастивши голову брильянтином, високий, прямий («Мов печальний, самотній евкаліпт», — писав він про себе в одній з поем), із запалими сухотними щоками, переходив майдан і простував тротуаром повз вікно Глорії, тримаючи в руках томик поезій. У віддаленому закутку майдану, облямований невеличким акуратним садом, в якому росли чайні троянди і білі лілеї, височів новий будинок з кущем жасмину край воріт; він належав полковнику Мелку Таваресу і був причиною довгих і жорстоких суперечок в «Папеларія Модело». Дім було споруджено в модерному стилі — перший твір архітектора, випсаного з Ріо Мундінью Фалканом.

Думки місцевої інтелігенції про його вартість розійшлися, і суперечки точилися без кінця. Своїми чіткими і простими лініями він контрастував з нековирними двоповерховими будівлями і приземкуватими особняками в колоніальному стилі.

Доглядала квіти єдина донька Мелка, учениця монастирської школи Малвіна, за якою упадав Жозуе. Із

замріяним виглядом ставала вона на коліна перед квітами і була гарніша від них самих. Щовечора, після навчання і традиційних бесід в «Папеларія Модело», вчитель ішов прогулятися майданом; не менше двадцяти разів проходив він повз сад Малвіни; не менше двадцяти разів жалібно поглядав на дівчину з німим виразом кохання. Постійні відвідувачі бару Насіба спостерігали це щоденне паломництво, кидаючи в'їдливі дотепи:

— А вчитель наполегливий...

— Хоче завоювати незалежність і одержати плантацію какао, не обтяжуючи себе роботою по його посадці.

— Рушив на покаяння... — мурмотіли старі діви, зустрівши захеканого вчителя, що вже в котрий раз оббігав майдан. Вони симпатизували йому, співчували його гарячій пристрасі, яка залишалася без взаємності.

— Та вона просто кривляка, удає з себе царицю. Чого вона ще прагне, чим для неї не пара цей інтелігентний, вихований молодик?

— Але ж він бідний...

— Шлюб з розрахунку не веде до щастя. Такий пристойний хлопець, такий вчений, навіть вірші пише...

Підходячи до церкви, Жозуе притишував ходу і знімав капелюха, доземно уклоняючись старим дівам...

— Такий вхований... Такий вишуканий...

— А він, кажуть, слабує на груди...

— Доктор Плінію казав, що з легенями в нього все гаразд. Просто він такого ніжного складу.

— Кривляка вона, і все. Та й чого чекати від неї, коли має гарненьке обличчя і грошовитого батька? А юнак, бідолаха, так побивається... — І з пласких грудей старої діви виривається зітхання.

Під доброзичливі зауваження старих дів і насмішки відвідувачів бару Жозуе наближався до вікна Глорії. Він ішов, щоб побачити чудову, крижану Малвіну. Заради неї він щовечора проробляв цей моціон з книгою поезій у руках. Та мимохідь його натхненний погляд зупинявся на розкішних, високих персах Глорії, що лежали на підвіконні, немов на блакитній таці. Від персів погляд Жозуе звертався до смаглявого обличчя з повними, пристрасними губами і променистих, закличних очей. Замріяний погляд Жозуе запалювався грішним, підлим бажанням, а його бліде обличчя рожевіло на якусь лише мить, бо, минувши вікно, що зажило недоброї слави, він

знову прибирав благочестивого вигляду, обличчя його ставало ще блідішим, а очі шукали Малвіну.

Вчитель Жозуе в глибині душі також не схвалював злополучної ідеї багатого полковника Коріолано Рібейро поселити свою таку спокусливу і таку відверто доступну іншим коханку на майдані Сан-Себастьяна, де мешкали кращі сім'ї міста, та ще й поряд з будинком полковника Мелка Тавареса. Якби Глорія жила на якійсь іншій вулиці, подалі від саду Малвіни, він, можливо, в одну з темних ночей ризикнув би одержати те, що обіцяли закличні очі Глорії і її напіврозтулені губи.

— І ч ти, як їсть хлопця очима!..

Старі діви в довгих, чорних, наглухо застебнених сукнях, з чорними хустками на плечах, здавалися нічними птахами, що сіли на паперть невеличкої церкви. Вони бачили, як, повертаючи голову, Глорія стежила за Жозуе в час його прогулянок перед будинком полковника Мелка.

— Він порядний хлопець. Дивиться лише на Малвіну.

— Я молитимусь святому Себастьяну,— сказала огрядна Кінкіна,— щоб Малвіна любила його. Я поставлю святому якнайбільшу свічку.

— І я... — додала худорлява Флорзінья, у всьому солідарна з сестрою.

Зітхання Глорії, що сиділа край вікна, нагадували стогін. Сум, печаль, гнів чулися у цих зітханнях, що лінули над майданом.

Її переповнював гнів до чоловіків взагалі. Всі вони були боягузами і лицемірами. Коли в години пообідньої спеки майдан порожнів і вікна будинків зачинялися, чоловіки, проходячи повз відчинене вікно Глорії, усміхалися до неї, благали її поглядом і вітали з неприхованим хвилюванням. Але коли на майдані з'являлася бодай одна-однісінька стара діва або коли чоловік йшов не сам, він одразу відвертався, вперто дивився в протилежний бік, немовби йому було противно бачити Глорію з її розкішним бюстом, що рвався на волю з-під вишитої батистової кофтини. Вони вдавали з себе ображених, невинних хлопчиків, навіть тоді, коли, не пізніше як учора, говорили їй на самоті різні люб'язності. Глорія з насолодою розчинила б вікно так, щоб ударити кого-небудь з них по обличчю, але, на жаль, вона не могла цього зробити хоча б тому, що іскра бажання, яка тліла в очах чоловіків, була єдиною розрадою її самотності. Ця іскра все одно не могла втамувати її спраги, її голоду. Але коли б Глорія когось ударила

рамою, то не змогла б у подальшому розраховувати навіть на крадькома вимовлені слова, такі бажані для неї. В Ільєусі не було одруженої жінки (а в Ільєусі всі заміжні жінки жили строго, нікуди не ходили і займалися лише господарством), яку б так надійно охороняли і яка була б такою неприступною, як ця любовниця. З полковником Коріолано жартувати не було охочих.

Його так боялися, що з бідною Глорією не наважувались навіть вітатися. Лише Жозуе був трохи сміливішим. Щовечора його погляд спалахував, коли він ішов повз вікна Глорії, і романтично згасав перед ворітьми Малвіни. Глорія знала про пристрасть вчителя і також почувала неприязнь до дівчини, що була байдужою до такого кохання. Вона називала її нудотною дурепою. Знаючи про пристрасть Жозуе, Глорія все одно не переставала усміхатися тією ж закличною і обіцяючою усмішкою і була йому вдячною, оскільки він ніколи, навіть у тих випадках, коли Малвіна була біля воріт під квітучим кущем жасмину, не відвертався від неї, Глорії. Ех, якби він був хоробріший і штовхнув уночі вхідні двері, які Глорія залишала незамкненими... Хто знає?.. А раптом... От тоді вона б примусила його забути горду дівчину.

Але Жозуе не наважувався штовхнути масивні вхідні двері. Та й інші теж не осмілювались. Чоловіки боялися гострих язиків старих дів, пліток і скандалів, а найбільш — полковника Коріолано Рібейро. Адже всі знали історію Жуки і Шікіньї.

Того дня Жозуе прийшов трохи раніше, в години сісти, коли майдан вже спорожнів. Відвідувачів у барі залишилося обмаль, там сиділо лише кілька комівояжерів і Доктор з Капітаном, що грали в шашки. Енох, вирішивши відсвяткувати одержання коледжем офіційного статусу, відпустив після сніданку всіх учнів додому. Учитель відвідав невільничий базар, де спостерігав за прибуттям чималої групи біженців-переселенців, погомонів у клубі «Папеларія Модело», а тепер пив коктейль у барі, перемовляючись з Насібом.

— Безліч біженців. Посуха знищує сертан.

— А жінки між ними є? — поцікавився Насіб.

Жозуе зажадав довідатися про причину такої зацікавленості:

— Вам що, не вистачає жінок?

— Ви жартуєте, а моя куховарка поїхала, і я шукаю іншу. Інколи серед цих біженок трапляються варті уваги..

— Там є кілька жінок, але вигляд у них жахливий. Одягнені в лахміття, брудні і наче зачумлені...

— Пізніше піду туди, може, щось підшукаю...

Малвіна не з'являлася у воротах, і Жозуе починав помітно нервувати. Насіб повідомив:

— Дівчинка зараз на набережній. Вона нещодавно попрямувала з подругами саме туди...

Жозуе миттю розраховався і встав з-за столика. Насіб довго ще стояв на порозі бару, спостерігаючи його швидкі кроки — мабуть, таки добре почувати себе закоханим. Мабуть, коли дівчина не зважає на тебе, вона стає ще бажанішою. Рано чи пізно таке кохання все одно має завершитися шлюбом. Глорія з'явилася у вікні, очі Насіба спалахнули. Якщо тільки полковник її колись покине, всі ільєуські чоловіки кинуться полювати на неї. Але й тоді йому, Насібові, не володіти нею, заможні полковники цього не дозволять.

Таці із солодощами і закусками нарешті принесли, любителі аперитивів тепер не ремствуватимуть. Проте не може ж він платити такі шалені гроші сестрам Дос Рейс. Як тільки надвечір зміліє потік відвідувачів, він неодмінно сходить подивитися на переселенців. Хто знає, а може, там йому поталанить знайти куховарку?

Раптом пообідня тиша була порушена шумом і криком. Капітан, не зробивши ходу, закам'янів із шашкою в руці, Насіб ступив крок до виходу. Гамір наростав.

Негрєня Туїска, що продавало солодощі сестер Дос Рейс, примчало з набережної, тримаючи тацю на голові. Воно щось гукнуло, але ніхто нічого не второпав. Капітан і Доктор зацікавлено озирнулися, відвідувачі повставали з місць. Насіб побачив Жозуе і з ним ще кількох людей, що поспішали до набережної. Нарешті йому вдалося розібрати слова негрєняти Туїски:

— Полковник Жезуїньо убив дону Сіньязінью і лікаря Осмундо! Скільки там крові!..

Капітан відштовхнув столик з шахівницею і вибіг з бару. Доктор кинувся за ним. Після миттєвого вагання Насіб і собі поспішив слідом.

ПРО ЖОРСТОКИЙ ЗАКОН

Звістка про вбивство поширилась по місту з блискавичною швидкістю. На пагорбі Уньан і на пагорбі Конкіста, у фешенебельних віллах на узбережжі і в халупах

Острова Змій, в Понталі і в Мальядо, в пристойних будинках і в будинках розпусти — скрізь обговорювалась ця жахлива пригода. До того ж був базарний день, і до міста наїхало чимало люду з провінції — з висілків і з плантацій, всі хотіли щось продати і щось придбати. В крамницях, в бакалійних лавках, в аптеках, у лікарських кабінетах, у конторах адвокатів і в конторах по експорту какао, в соборі святого Жорже і в церкві святого Себастьяна тільки й мови було, що про вбивство.

Особливо багато гомоніли по це в барах, де, як тільки стало відомо про цю пригоду, одразу зібралось безліч люду. Не був винятком і «Везувій», що знаходився неподалік від трагічного місця. Біля будинку дантиста — невеличкого бунгало на набережній — юрились цікаві. Поліцейський, що стояв біля дверей, давав пояснення. Люди оточили розгублену і перелякану покоївку і випитували подробиці. Дівчата з монастирської школи, охоплені якимось хворобливим екстазом, ходили по набережній групами, перемовляючись пошепки про подію.

Вчитель Жезуе скористався з нагоди, щоб підійти до Малвіни, він нагадав дівчатам про долю уславлених коханців: Ромео і Джульєтти, Елоїзи і Абелара¹, Дірсеу і Марілії².

Потім всі, хто був біля будиночка дантиста, опинилися в барі Насіба, столики було зайнято, розпалювались суперечки. Всі одностайно виправдовували фазендейро, і не почулося жодного голосу — навіть на церковній паперті — на захист бідної чарівної Сіньязіні. Полковник Жезуїньйо знову підтвердив славу сильної, рішучої, хороброї і чесної людини, що він, між іншим, не раз доводив ще в часи боротьби за землю. Подейкували небезпідставно, мабуть, що чимало хрестів на цвинтарі і обабіч шляхів з'явилося завдяки його жагунсо, слава про яких живе ще й до сьогодні. Полковник не лише вдавався до послуг жагунсо, а й командував ними особисто в таких славнозвісних баталіях, як сутичка з людьми покійного майора Фортунато Перейри на перехресті Боа Мorte і на

---

¹ А б е л а р — Пьер Абелар (1079—1142), французький філософ, схоласт і богослов. Елоїза і Абелар зажили слави трагічною історією свого кохання.

² Дірсеу і Марілія — популярні у Бразилії романтичні герої. (На їхню честь у штаті Сан-Пауло названо містечко Дірсеу, муніципалітет Марілія).

небезпечних дорогах Феррадаса. Полковник Жезуїньйо був людиною вольовою і хороброю.

Жезуїньйо Мендонса, що походив з відомої в Алагоасі родини, прибув до Ільєуса ще зовсім юнаком. Боротьба за землю була тут саме в розпалі. Він корчував селву і садив плантації, зі зброєю в руках виборював своє право на землю, його володіння поступово розширювались, його ім'я вимовлялося із все більшою повагою. Він одружився з Сіньязіньєю Гuedes, красунею зі старовинної ільєуської родини, котра отримала в спадщину після смерті рідних какаові гаї в районі Олівенси. Сіньязінья була майже на двадцять років молодшою від чоловіка, любила гарно одягнутися, охоче брала на себе організацію церковних свят на честь святого Себастьяна і доводилась, окрім всього, ще й далекою ріднею Доктору. Вона місяцями жила на фазенді і ніколи за всі роки подружнього життя не дала численним міським пліткарям жодного приводу для лихослів'я. І ось, як грім з ясного неба, в тихий час сієсти полковник Жезуїньйо Мендонса розрядив свій револьвер в дружину й коханця, схвилювавши все місто, немовби знову на мить відтіснивши його в призабуту епоху кровопролиття. Навіть Насіб забув про те, що йому слід шукати куховарку. Капітан і Доктор облишили свої політичні справи, а полковник Раміро Бастос перестав думати, нарешті, про Мундінью Фалкана. Звістка поширилась блискавично, і повага та захоплення, яких раніше теж не бракувало дещо сухуватому, похмурому фазендейро, тепер зросли ще більше. Бо так уже велося в Ільєусі: образа, завдана обдуреному чоловікові, могла бути змита лише кров'ю.

Так уже велося... В районі, де нещодавно час від часу виникали збройні сутички, де дороги для караванів ослів і навіть вантажних машин прокладалися просіками, що їх прорубували жагунсо і помічали хрестами — згадками про вбитих, людське життя розцінювалося дешево, і не було іншої кари для дружини-зрадниці, аніж її смерть разом з коханцем. Початок цього закону простежувався десь на зорі ери какао, його ніде не було зафіксовано на гербових паперах, не занесено до кодексу, але, попри все, він був найдійовішим з усіх законів; і суд присяжних, який збирався з метою вирішення долі вбивці, щоразу одногосно схвалював цю традицію, знаходячи способи обминути закон, який передбачав засудження вбивці ближніх.

Незважаючи на конкуренцію трьох місцевих кінотеатрів, що виникла недавно, розваг і танцювальних вечорів у клубі «Прогрес», футбольних матчів по неділях і лекцій літераторів з Баї, навіть з Ріо, що не минали Ільєуса, аби пожитися кількома рейсами в цьому некультурному, багатому краю, засідання суду присяжних, котрі збиралися двічі на рік, до цього часу лишалися найпопулярнішими, найцікавішими розвагами в місті.

В Ільєусі було кілька відомих адвокатів, таких як Езекієл Прадо, Маурісіо Каїрес і лютий Жоан Пейшото з лунким басом. Це були визнані промовці, видатні ритори, що примушували публіку тремтіти і плакати. Маурісіо Каїрес, палкий прихильник церкви і її служителів, голова братства св. Жорже, зажив слави як майстер цитування біблії. Перш ніж поступити на факультет права, він вчився в семінарії, а тому нерідко вживав у своїй мові латинь, і дехто вважав його не менш ерудованим, аніж Доктор. В суді ораторські дуелі тривали годинами, у відповідь на репліку одразу лунала інша; засідання, що були найзнаменнішими явищами в культурному житті Ільєуса, тривали інколи до ранку.

Мешканці Ільєуса билися об заклад під чималі суми грошей — виправдають чи засудять винного? Вони любили азартні ігри і тому користувались найменшим приводом, щоб посперечатися. Часом, тепер уже рідше, після ухвали суду присяжних виникала перестрілка, яка закінчувалася новим убивством. Полковника Педро Брандана, наприклад, було вбито на сходах префектури після того, як суд присяжних виправдав його: син Шіко Мартінса, по-звірячому вбитого полковником і його жагунсо, здійснив акт правосуддя своїми власними руками.

Проте ніхто не бився об заклад, коли суд присяжних збирався з метою винесення ухвали в справі убивства невірної дружини: всі знали, що виправданям ображеного чоловіка буде єдино справедливим рішенням, і в суд ішли з єдиною метою — послухати промови прокурора та адвоката, довідатись про пікантні подробиці. Що ж стосувалось нудної судової процедури і пустопорожньої балаканини законників, то це нікого не цікавило. Вбивцю зрадливої жінки ще жодного разу не було засуджено, адже це суперечило законам краю — ошуканий чоловік лише кров'ю може змити свою ганьбу.

Вбивство Сіньязіньї і дантиста викликало жваві коментарі, воно обговорювалося всюди. Висловлювались

різноманітні версії, наводились суперечливі подробиці, але всі сходилися на одному: полковник заслуговує виправдання, а його мужній вчинок — схвалення.

ПРО ЧОРНІ ПАНЧОХИ

В базарні дні відвідувачів у барі «Везувій» бувало більше, аніж завжди, але в день убивства їх було особливо багато, причому всі вони були по-святковому збуджені. Окрім постійних клієнтів, любителів аперитиву, і провінціалів, що приїхали на базар, прийшло чимало людей, котрі бажали узнати і обговорити різні новини. Спершу вони ішли на набережну поглянути на будинок дантиста, а потім осідали в барі.

— Хто б міг подумати! Адже вона прямо-таки не виходила з церкви...

Насіб, який сам бігав од столика до столика, підганяв своїх помічників і на око прикидав виторг. Такий би злочин та щодня, і він незабаром купив би омріяну плантацію какао!

Мундінью Фалкан, що призначив зустріч з Кловісом Костою в барі «Везувій», одразу потрапив у вир бурхливих дебатів. Він байдужо всміхався, заклопотаний своїми політичними проектами, які вже заповнили його цілком. Таким уже був Мундінью Фалкан: коли він щось задумував, то не заспокоювався до того часу, доки не виконував свого задуму. Але Доктора і Капітана зараз, здавалося, не цікавило нічого, крім убивства, немовби вранці між ними не було ніякої розмови. Мундінью обмежився тим, що висловив співчуття в зв'язку зі смертю дантиста, його сусіди і одного з небагатьох компаньйонів по морському купанню, яке вважалося на той час в Ільєусі мало не скандальною справою. Запальний, темпераментний Доктор почував себе в цих тривожних обставинах чудово. Історію Сіньязінї він використав як привід для того, щоб оживити в пам'яті образ Офенізії, коханої імператора.

— Дона Сіньязінья була, до речі, далекою родичкою Авілів, а це рід романтичних жінок. Вона, мабуть, успадкувала гірку долю першої з них.

— А що це за Офенізія? Хто вона така? — зацікавився крамар з Ріо-до-Брасо, який приїхав в Ільєус на базар і бажав телер привезти в своє містечко найбільше подробиць про убивство.

— Моя прародичка, вона володіла згубною красою і надихала поета Теодоро де Кастро, а також навіяла пристрасну любов дону Педро II. Офенізія померла з горя тому, що не змогла вирушити разом з ним...

— Куди?

— Гм, куди... — втрутився Жоан Фулженсіо. — В ліжку, куди ж ще...

Але Доктор серйозно вів далі:

— До двору. Вона ладна була стати його коханкою, і братові довелося замкнути її під сім замків. Брат — полковник Луїс Антоніо д'Авіла — брав участь у війні з Парагваєм. А Офенізія померла з горя. В жилах дони Сіньязінї текла кров Офенізії, кров роду Авілів, над яким нависло прокляття.

З'явився заспаний Нью-Гало і голосно повідомив новину:

— Жезуїньйо одержав анонімного листа.

— Хто б його міг написати?

Всі мовчки заглибились у роздуми. Мундіньйо, скориставшись з цього, тихо запитав Капітана:

— Ну, а як Кловіс Коста? Ви з ним розмовляли?

— Він не мав часу, писав про вбивство. Тому й затримався вихід газети. Ми домовились про зустріч у нього дома ввечері...

— Тоді мені пора...

— Так швидко? Хіба вас не цікавлять подальші подробиці?

— Я не тутешній, мій любий... — розсміявся експортер.

Така байдужість до гострої і цікавої новини викликала загальне здивування. Мундіньйо перетнув майдан і зустрівся з групою учениць монастирської школи, яких супроводжував вчитель Жозуе. При появі експортера очі Малвіни запалали, вона усміхнулася і обсмикнула сукню. Жозуе, щасливий з того, що нарешті опинився в товаристві Малвіни, привітав ще раз Мундіньйо з тим, що коледж одержав офіційний статус:

— Тепер Ільєус зобов'язаний вам і цим добродієм...

— Та що ви, облиште! Все це було так просто... — Мундіньйо скидався на принца, що великодушно жалував дворянські титули, гроші, милості.

— А що ви думаєте, сеньйоре, про вбивство? — запитала Ірасема, запальна шатенка, про яку вже гомоніли,

що вона надто довго кокетує зі своїми залицяльниками біля воріт будинку.

Малвіна подалась вперед, щоб почути відповідь Мундіньйо. Той розвів руками:

— Завжди стає сумно, коли довідуєшся про смерть красивої жінки. Особливо про таку жахливу смерть. Красиву жінку слід шанувати, як ікону.

— Але ж вона зраджувала чоловікові,— обурилась Селестіна, ще зовсім юна дівчина, але вже з переконаннями старої діви.

— Якщо вибирати між любов'ю і смертю,— я віддаю перевагу любові...

— Ви також пишете вірші? — усміхнулася Малвіна.

— Я? Ні, сеньйорито, мені бракує поетичного хисту. Ось наш учитель — поет.

— А мені здалося... Ваші слова так нагадували вірші...

— Чудові слова,— підтримав її Жозуе.

Мундіньйо вперше звернув увагу на Малвіну. Гарна дівчина. Вона не відводила від нього очей, глибоких і таємничих.

— Ви так кажете тому, що ви самотній,— багатозначно зауважила Селестіна.

— А ви, сеньйорито, хіба не самотні?

Всі розсміялися, Мундіньйо попрощався. Малвіна провела його замріяним поглядом. Ірасема кинула майже з викликом:

— Ох, цей уже сеньйор Мундіньйо... — І, дивлячись, як експортер віддаляється в напрямку домівки, додала: — А він гарний...

Арі Санто, що друкувався під псевдонімом Аріосто у відділі хроніки «Діаріо де Ільеус», службовець експортної фірми і голова товариства імені Руя Барбози, нахилився над столиком у барі і зашепотів:

— Вона була гола-голісінька...

— Зовсім?

— Невже зовсім? — тоном ласуна перепитав Капітан.

— Як мати народила... На ній були лише чорні панчохи.

— Чорні? — Нью-Гало був здивований.

— Чорні панчохи! — Капітан прицмокнув язиком.

— Це розпуста... — осудливо сказав Маурісіо Каїрес.

— А це, мабуть, красиво.— Араб Насіб, що стояв поруч, уявив собі роздягнену дону Сінязіньйо в чорних панчохах і зітхнув.

Подробиці вбивства стали відомими пізніше з протоколів суду. Поза всяким сумнівом, обдарований дантист, Осмундо Піментел, був столичним молодиком — він народився і виховувався в Баїї; звідти, одержавши диплом, приїхав до Ільеуса кілька місяців тому. Його, як і багатьох інших, приваблювала слава багатого, квітучого краю. Влаштувався він добре. Найняв бунгало на набережній і обладнав у ньому зубний кабінет в кімнаті, що виходила вікнами на вулицю. Перехожі, таким чином, мали змогу бачити через широке вікно з десятої до дванадцятої години ранку і з третьої до шостої дня новеньке крісло японського виробництва, облямоване блискучим металом, а поряд з кріслом — елегантного дантиста в сніжно-білому халаті, заклопотаного своїм пацієнтом. Батько дав Осмундо гроші для обладнання кабінету, а також переказував першої пори гроші на витрати — він був у Баїї відомим торгівцем, мав крамницю на вулиці Чілі. Зубний кабінет було влаштовано в першій кімнаті, Фазендейро ж знайшов дружину в спальні, на ній, як розповідав Арі і як підтверджували судові протоколи, були тільки «розпусні чорні панчохи». Що ж стосується Осмундо Піментела, то він був босий, без шкарпеток і взагалі без жодного іншого одягу, котрий прикривав би його горду, торжествуючу молодість. Фазендейро несхибною рукою вистрілив двічі в кожного з коханців. Стріляв він на диво влучно, патренувавшись у цій справі в перестрілках на нічних тривожних дорогах.

Бар був переповнений, Насіб хитався від утоми. Шіко Молеза і Біко Фіно бігали від столика до столика, обслуговуючи відвідувачів, і намагалися довідатися з розмов ще про якусь подробицю убивства. Негрєня Туїска помагало їм, але було заклопотане: хто тепер оплатить йому тижневий рахунок за солодоші для дантиста, якому Туїска щоденно носив додому пиріг з кукурудзи і солодкої маніюки, а також маніюковий кускус? Інколи, окидаючи поглядом переповнене приміщення і бачачи, що солодоші і закуски з таці, присланої сестрами Дос Рейс, уже зникли, Насіб згадував недобрим словом стару Філомену. Треба ж було їй поїхати, залишивши його без куховарки саме в такий день, коли відбулося стільки подій! Переходячи від столика до столика, Насіб втручався в розмови, випивав з друзями, та все одно не міг з повним задоволенням обговорювати подробиці трагедії так, як йому цього хотілося і як, напевно, і було б, коли б не ця турбота про нову куховарку.

Історії, подібні до цієї, де є все: і заборонене кохання, і смертельна помста, і такі соковиті деталі, як чорні панчохи,— трапляються не щодня. А він, немов навмисно, мусить незабаром рушати на пошуки куховарки серед біженців, що прибули на невідільничий базар.

Шіко Мозеза, непоправний ледацюга, розносячи пляшки і келихи, час від часу зупинявся послухати, що говорять.

Насіб підганяв його:

— Давай, давай жвавніше...

Шіко зупинявся біля столиків, адже йому кортіло довідатись про новини, узнати більше про чорні панчохи.

— Найтонші, мій любий, закордонні... — Арі Сантос повідомляв нові дані.— Таких в Ільєусі годі й шукати...

— Звичайно, він їх виписав із Баї. З батьківської крамниці.

— Оце так! — Полковник Мануел дас Онсас аж рота роззявив од здивування.— Чого тільки не трапляється на цьому світі...

— Коли увійшов Жезуїньйо, вони обіймали один одного і нічого не чули.

— А покоївка ж закричала, коли побачила Жезуїньйо...

— В такі хвилини нічого не чуєш... — сказав Капітан.

— Полковник молодчага, вчинив правосуддя...

Маурісію, здавалось, уже готував промову для суду:

— Він зробив те, що зробив би кожний з нас за подібних обставин. Він вчинив, як порядна людина: не задля того він народився, щоб жити рогносцем. Є лише один засіб позбутися рогів — він і скористався з нього.

Бесіда стала загальною, відвідувачі, що сиділи за різними столиками, гучно перемовлялися, але жоден голос в цій крикливій асамблеї, де зібралися відомі люди міста, не став на захист раптово розквітлого почуття Сін'язіні, її бажань, які спали тридцять п'ять років і раptom, розбуджені вкрадливими словами дантиста, перетворилися в нестримну пристрасть. Її нав'яли і ці вкрадливі слова, і хвилястий чуб, і проникаючі в душу сумні очі, схожі на очі пронизаного стрілами святого Себастьяна в головному вітварі невеличкої церкви неподалік від бару. Арі Сантос, що бував разом з дантистом на літературних зібраннях товариства Руя Барбози, де для обраної аудиторії недільними ранками декламувалися поезії, розповідав, як все починалося. Спершу Сін'язіні помітила і повірила, що Осмундо схожий на святого Себастьяна, якому вона молилася, казала, що в дантиста такі ж очі.

— А все це тому, що вона занадто часто відвідувала церкву... — зауважив Ньо-Гало, переконаний безбожник.

— Так, такі так... — погодився полковник Рібейрїнь-йо.— Заміжня жінка і кроку не може ступити без падре...

Йому треба було заплombувати ще три зуба, тому він з таким сумом пригадував приємний голос дантиста під шум японської бормащини, його приповідки і образні порівняння, схожі на вірші...

— В ньому пульсувала поетична жилка,— промовив Доктор.— Якось він продекламував мені кілька чудових сонетів. Блискучі рими, достойні Олаво Білака¹.

Такий не схожий на суворого і похмурого чоловіка, старшого від Сіньязїнї десь років на двадцять, дантист був молодший від неї на дванадцять років! А ці благальні очі святого Себастьяна?.. Боже ти мій! Яка б жінка не піддалась спокусї, а особливо жінка в розквіті сил, та ще й при старому чоловікові, котрий більшість часу проводить на плантації; котрому вона вже набридла, і він бігає слідом за всіма молоденькими мулатками на фазенді; при чоловікові черствому, грубому в поводженні, а особливо, коли в цієї жінки немає дітей, про яких би вона мала піклуватися! Ну як їй було вистояти?

— Не захищайте ви цю безсоромницю, любий сеньйоре Арї Сантос... — перебив його Маурїсіо Каїрес.— Цнотлива жінка — це неприступна фортеця.

— Кров... — похмуро мовив Доктор, немовби на нього ліг тягар вічного прокляття.— Кров роду Авїлів, кров Офенїзїї...

— І ви вважаєте, що виною всьому спадковість... Порівнюєте платонічне кохання, яке не пішло далі поглядів і не мало жодних наслідків, з цією брудною оргією. Порівнюєте невинну, благородну дівчину з цією розпусницею, а нашого мудрого, добропорядного імператора з цим розпутним дантистом...

— Я не порівнюю. Я лише нагадую про спадковість, про кров моїх предків...

— І я нікого не захищаю,— поспішив поправитись Арї,— я лише розповідаю.

— Сіньязїнья перестала цікавитись церковними святами. Вона почала відвідувати танцювальні вечори в клубі «Прогрес»...

---

¹ Олаво Білак — Олаво Браз Мартїнс дос Гїмараєнс Білак (1865—1918), відомий бразильський поет, прозаїк і оратор.

— Ось вам приклад занепаду моралі... — докинув Маурісіо.

— ...і продовжувала лікування, але вже без бормашини і не в блискучому металевому кріслі, а в ліжку.

Юний Шіко Молеза, зупинившись з пляшкою і склянкою в руках, жадібно вбирив подробиці, вилупивши очі і роззявивши рота в дурній посмішці. Арі Сантос завершив свою промову фразою, яка видалась йому лапідарною:

— Ось як доля обернула чесну, богобоязну і скромну жінку в героїню трагедії...

— Героїню? Ви мені своєю літературщиною баки не забивайте. Не виправдовуйте цю грішницю, в протилежному випадку куди ми тоді прийдемо? — Маурісіо погрозило простягнув руку. — Все це — наслідок розкладу моралі, який в нашому місті набуває загрозливого розмаху: бали, танцюльки, нескінченні вечірки, флірт у темряві кінозалів. Кіно вчить, як обдурювати чоловіків, і теж призводить до падіння моралі.

— Не звалюйте провину на кіно і на бали, сеньйоре. Жінки зраджували чоловікам ще задовго до кіно і до балів. Започаткувала цю справу Єва зі змієм... — засміявся Жоан Фулженсіо.

Капітан його підтримав. Адвокат перебільшує небезпеку. Він, Капітан, також не виправдовує заміжньої жінки, що забуває свій обов'язок. Але це не означає, що слід закрити клуб «Прогрес» і всі кінотеатри... Чому він не звинувачує чоловіків, які не приділяють достатньої уваги жінкам, поводяться з ними, немов із служницями, і дарують коштовності, сукні, предмети розкошів дівчатам легкої поведінки, цим мулаткам, яких вони утримують і для яких наймають будинки? Хоча б розкішний особняк Глорії на майдані. Глорія одягається ліпше будь-якої сеньйори, а чи витрачає полковник Коріолано стільки ж на свою дружину?

— Його дружина така сама стара потерть, як і він...

— Мова не про неї, а про те, що в нас діється взагалі. Так я кажу чи ні?

— Заміжня жінка мусить сидіти вдома, виховувати дітей, піклуватися про чоловіка і родину...

— А дівчатка для того, щоб просяджувати гроші?

— Я не вважаю, що дантист так уже й завинив. Зрештою... — Жоан Фулженсіо втрутився в суперечку: необдумані слова Капітана можуть бути невірною витлумачені присутніми фазендейро.

Дантист був одинак, молодий, серце його було вільним. Не його вина в тому, що жінка вважала його схожим на святого Себастьяна. Він не був католиком, разом з Діоженесом вони уособлювали єдиних протестантів міста.

— Він не був навіть католиком, сеньйоре Маурісію.

— Але чому він не подумав, перш ніж зблизитись із заміжною жінкою, про незаплямовану честь її чоловіка? — запитав адвокат.

— Жінка — це спокуса, це диявол; через неї ми всі втрачаємо глузд.

— І ви гадаєте, що вона сама, ні сіло ні впало, кидається до нього в обійми? А він, бідолаха, жодного кроку не робить в цьому напрямку?

Присутніх зацікавила суперечка між двома шановними інтелігентами — адвокатом і Жоаном Фулженсію, один з яких тримався суворо і агресивно, виступаючи неухильним захисником моралі, а другий добродушно усміхався, любив пожартувати і поіронізувати так, що важко було збагнути, чи він жартує, чи говорить серйозно. Насіб любив такі суперечки. До того ж тут були присутні і могли взяти участь в дискусії Доктор, Капітан, Нью-Гало, Арі Сантос...

Жоан Фулженсію не вважав, що Сіньязінья сама кинулась в обійми дантиста. Мабуть, той був люб'язний з нею, цілком можливо. Але, запитував він, хіба це не є прямим обов'язком справжнього лікаря-дантиста, який мусить бути ввічливим з пацієнтами, переляканими його інструментами, бормашиною і цим страшним кріслом? Осмундо був чудовим зубним лікарем, одним з кращих в Ільєусі, хто може з цим не погодитись? Але хто може не погодитись також з тим, що зубних лікарів всі бояться?.. Тому дивними є спроби осудити лікаря за його люб'язність, завдяки якій він намагався створити відповідні обставини для лікування, розвіяти страх, викликати у пацієнта почуття довір'я.

— Обов'язок дантиста — лікувати зуби, мій друже, а не читати вірші вродливим пацієнткам. Я не раз казав уже і повторюю знову, що аморальність, властива великим містам, загрожує прижитися і в нас. Ільєуське суспільство просякає отрутою, чи, правдивіше, брудом розкладу...

— Цей прогрес, Докторе...

— Цей прогрес я називаю аморальністю... — Він окинув бар розлученим поглядом. Шіко Молеза навіть здригнувся.

Почувся гунявий голос Нью-Гало:

— Про яку мораль тут ідеться? Про бали, кіно?.. Але ж я живу в Ільєусі понад двадцять років, і завжди були в нас кабаре, пияцтво, азартні ігри, жінки легкої поведінки... Все це з'явилося не сьогодні. Це було завжди.

— Але відвідували кабаре, пиячили і грали в азартні ігри чоловіки. Я не можу сказати, що схвалюю їхню поведінку, але вона не так розкладає сім'ю, як клуби, куди молоденькі дівчата і жінки ходять танцювати, забуваючи про сімейні обов'язки. Кіно — це школа розпусти...

Тоді Капітан висунув друге питання: як міг чоловік — і це також справа честі — зігнорувати вродливу жінку, коли ця жінка вважала його схожим на святого і, зачарована його словами, сп'яніла від аромату його чорних кучерів, кинулась до нього в обійми, бо, вилікувавши їй зуби, він навіки поранив її серце? У чоловіка теж є чоловіча честь. На думку Капітана, дантист сам був жертвою; він швидше заслуговує на співчуття, а не на осуд.

— Цікаво, що б зробили ви, сеньйоре Маурісіо, коли б дона Сіньязінья, прекрасна дона Сіньязінья, в самих лише чорних панчохах, впала у ваші обійми? Кинулись би кликати на допомогу?

Дехто із слухачів — араб Насіб, полковник Рібейріньйо, навіть сивоволосий полковник Мануел дас Онсас — подумали над поставленим запитанням і вирішили, що відповісти на нього неможливо. Всі вони знали дону Сіньязінью, не раз бачили, як вона із зосередженим і серйозним виглядом в наглухо застебненій сукні переходить майдан, прямуючи до церкви... Шіко Молеза, забувши про те, що йому слід обслуговувати відвідувачів, зітхнув, уявивши собі роздягнену Сіньязінью, що кидається до нього в обійми. Та в цю мить на нього напосівся Насіб:

— Ану, ворущись, хлопче. Це що ще за витівки?!

Сеньйор Маурісіо уже почував себе зовсім на суді присяжних.

— *Vade retro!*¹

Дантист, щоправда, не був тим невинним молодиком, яким його описав Капітан (він мало не назвав його «шановний колега»). Але, щоб відповісти Маурісіо, Капітан вдався до біблії, цієї книги книг, і згадав для порівняння Йосифа...

— Який Йосиф?

---

¹ Скорочена форма від «*Vade retro, satana!*» «Згинь, сатано!» (Латин.).

— Той, якого спокушала дружина фараона...

— Ну, цей тип був, очевидно, неповноцінним... — розсміявся Нью-Гало.

Маурісіо спопелів його поглядом.

— Такі жарти тут недоречні. Він зовсім не був невинним ягнятком, цей Осмундо. Можливо, він був непоганим дантистом, але, поза всяким сумнівом, становив небезпеку для ільєуських родин...

І він накинувся на Осмундо так, неначе справа відбувалася в суді і він стояв перед суддею та присяжними: правда, що Осмундо умів бути чемним, зі смаком одягався, але до чого ця елегантність у місті, де фазендейро ходять в бриджах і високих чоботях? Чи не є вона свідченням занепаду моралі і її розкладу? Вже невдовзі після прибуття його до міста виявилось, що він прекрасно танцює аргентинське танго. А все цей клуб, куди по суботах і по неділях приходять стрибати дівчата, юнаки і заміжні жінки... Цей самий клуб «Прогрес», який краще було б назвати «Клубом розпусти»... Адже там всі гублять залишки сорому і скромності. Цей метелик Осмундо закохав у себе за вісім місяців перебування в Ільєусі біля півдесятка найвродливіших дівчат, перелітаючи знічев'я від однієї до іншої. Проте дівчата на виданні його не цікавили, він хотів володіти заміжною жінкою, щоб харчуватися на дурняка з-за чужого столу. Осмундо — один з тих лобуряк, що вряди-годи починають з'являтися на вулицях Ільєуса.

Він одкашлявся і схилив голову, немовби дякуючи за аплодисменти, які часто лунають в суді, незважаючи на категоричні заборони судді.

Але в барі також заплодували.

— Гарно сказано... — схвалив фазендейро Мануел дас Онсас.

— Які можуть бути сумніви, — підтримав його Рібейрінью. — Жезуїнійо подав добрий приклад, саме так і слід було вчинити.

— Не заперечую, — сказав Капітан. — Але ж по суті ви, сеньйоре Маурісію, і чимало інших висловлюєтесь проти прогресу?

— З якого це часу прогрес ототожнюється з аморальністю?

— Ви проти прогресу, і не кажіть мені про аморальність в місті, де безліч кабаре і повій, де кожна заможна людина може мати утриманку. Ви проти кіно, клубів,

навіть проти родинних вечірок. Ви домагаєтесь, аби ваші дружини не потикали носа за кухонний поріг...

— Домашнє вогнище — цитадель добропорядної жінки.

— Що стосується мене, то я не проти клубів,— виголосив полковник Мануел дас Онсас.— Я навіть люблю відвідати кіно, посміяйтесь, коли показують веселий фільм. Правда, човгати ногами — це вже даруйте: літа не ті. Та це одна справа, і зовсім інша — вважати, що заміжня жінка має право обдурювати чоловіка.

— А хто про це говорить? Хто міг би погодитися з цим?

Навіть Капітан, людина бувала в бувальцях, колишній мешканець Ріо, що засуджував чимало звичаїв Ільєуса, навіть він не набрався мужності виступити проти жорстокого закону. Настільки суворого і невідворотного, що бідолашний Фелісіно, лікар, який прибув до Ільєуса кілька років тому з метою відкрити клініку, не зміг тут працювати і, довідавшись про інтимну близькість між своєю дружиною Ритою та агрономом Раулом Лімою, вигнав її до коханця. Він, правда, був щасливий з нагоди позбутися нелюбої дружини, з якою обвінчався невідомо чому. Він ніколи ще не був такий радий, як того дня, коли дізнався про зраду: агрономові, який не вгадав його намірів, довелося напівголому бігти вулицями Ільєуса. Фелісіно вирішив, що немає кращої помсти, найвитонченішої і найстрашнішої, аніж перекласти на плечі коханця віроломність Рити, її пристрасть до розкошів, її нестерпний характер. На жаль, мешканці Ільєуса не володіли розвинутим почуттям гумору, ніхто лікаря не зрозумів: його прийняли за циніка, боягуза і аморальну людину; клієнтура, яку він уже мав, відмовилась від його послуг, дехто навіть перестав подавати руку, а прізвисько Мерин змінило йому ім'я. Потрапивши у безвихідне становище, Фелісіно змушений був покинути місто.

ПРО ЗАКОН ДЛЯ НАЛОЖНИЦЬ

Цього дня в збудженому, майже як на свята, барі згадали, окрім сумної пригоди з життя лікаря Фелісіно, чимало інших історій. Майже всі без винятку були вони повчальними: любов, зрада і жахлива помста. І цілком природно, оскільки Глорія, як завжди, сиділа край вікна своєї кімнати поруч з баром, самотня і сумна (її служниця

вешталась серед цікавих на набережній і навіть забігла у «Везувій», щоб почути останні новини), хтось пригадав славнозвісну історію Жуки Віани і Шікіньї. Звичайно, вона не йшла в жодне порівняння із сьгоднішнім випадком, адже полковники застосовували смертну кару лише в разі зради дружини. Утриманки ж такої кари не заслужували. Так вважав і полковник Рібейро.

Коли полковникам ставало відомо про зраду жінок, яких вони утримували,— або оплачуючи квартиру, їжу і розкішну меблю в пансіонах для проституток, або наймаючи для них будинки на малонаселених вулицях,— то вони втамовували свій гнів тим, що просто залишали їх напризволяще, тим самим позбавляючи комфортабельних умов, і знаходили собі іншу коханку. Хіба не обмінялися нещодавно пострілами в «Золотій горілці» полковник Ананіас і торговельний службовець Іво, відомий під прізвиськом Тигр, яке він одержав за майстерну гру центрфорвардом у футбольній команді «Віра-Крус»? Перестрілка виникла через Жоану, проститутку з Пірманбуко, вісுவату, некрасиву з лиця.

Полковник Коріолано Рібейро був одним з тих, хто перший почав вирубувати ліси і насаджувати какаові дерева. Мало які фазенди могли тягатися з його плантаціями, закладеними на чудових землях, де какаові дерева давали урожай через три роки після посадки. Впливова людина, кум полковника Бастоса, Рібейро неподільно владарював в одному з найбільших районів зони Ільеуса. Будучи простим у поведженні, він продовжував дотримуватися звичаїв старовини і був поміркований у своїх вчинках; єдине, що він собі дозволяв,— це утримання коханки в найнятому для неї будинку. Майже увесь час полковник Рібейро жив на фазенді, до Ільеуса він приїздив верхи, ігноруючи зручності залізниці і нещодавно поставлених на лінію автобусів. Він носив штани із дешевого сукна, злинялий під дощами і сонцем піджак, старий капелюх і заквацьовані глиною чоботи. Йому подобалося жити на плантаціях, віддавати накази робітникам, врубуватися в лісові нетрі. Злі язики стверджували, що він їв рис лише в неділю або на свята — настільки був скупим,— а в будні перебивався квасолею і шматочками сушеного м'яса — їжею наймитів. А сім'я його, між іншим, жила на широку ногу в розкішному будинку в Баїї, зі смаком умебльованому; син його студював юриспруденцію, а донька проводила вільний час на балах Атлетичної асоціації. Дружина

рано постаріла ще в ті часи, коли траплялося чимало збройних сутичок і коли тривожними ночами полковник виїздив із дому на чолі своїх жагунсо.

— Ангел доброти і демон відрази... — говорив про неї Жоан Фулженсіо, коли хто-небудь дорікав полковникові за те, що він залишає дружину самотньою і надто рідко навідується в Баїю. Але й тоді, коли родина полковника жила в Ільєусі — в будинку, де тепер влаштувалася Глорія, — у нього завжди були полюбовниці, чие житло і їжу він завжди оплачував. Інколи, приїхавши з фазенди, він, не злазячи з коня, прямував у свій «філіал», навіть не привітавшись з родиною. Вони були його примхою, його радістю, ці мулаточки в розквіті літ, які належали йому.

Як тільки діти досягли гімназичного віку, він перевіз родину до Баїї, а сам, приїжджаючи до Ільєуса, зупинявся в будинкові утриманки. Там він зустрічався з друзями, обладнував різні справи, сперечався про політику, розлігшися у гамаку і смакуючи дорогу сигару. І коли син приїздив до Ільєуса чи на фазенду під час канікул, йому доводилося розшукувати батька в коханок. Полковник звик заощаджувати у власних витратах кожний мідяк, але щедро платив полюбовницям, йому подобалося бачити їх розкішно одягненими, а кімнати їхні умебльовані найкращими меблями. Він ні в чому їм не відмовляв.

До Глорії чимало жінок користувалися щедротами полковника, причому, як велося, захоплення полковника тривало недовго. Його коханки переважно сиділи вдома, рідко виходили на вулицю, жили самотньо, оскільки їм було заборонено підтримувати знайомства і приймати гостей. Полковник зажив слави неперевершеного ревнивця.

— Я не люблю утримувати жінок, якими користуються інші... — пояснював він, коли з ним розпочинали розмову на цю тему.

Майже завжди першими кидали його жінки, не витримуючи умов життя полоненої, нагородованої, гарно вдягненої рабині. Деякі потрапляли згодом до будинків розпусти, інші поверталися на плантації, а одну забрав із собою до Баїї комівояжер. Бувало й так, що коханка набридала полковникові, йому хотілося чогось нового. В таких випадках майже завжди він знаходив на своїй або на сусідній фазенді гарненьку мулатку і виганяв попередню коханку, щедро розрахувавшись з нею. Для однієї утриманки, що прожила з ним понад три роки, він придбав корчму на вулиці Сапо. Час від часу він провідував цю жінку, розмов-

ляв з нею, цікавився справами. Про коханок полковника Коріолано розповідалося чимало історій.

Одна історія — про Шікінью, дуже молоденьку і скромну дівчину, — стала повчальною. Шістнадцятирічну дівчинку, яка, здавалося, боялася всього на світі, худеньку, слабеньку, з лагідними величезними очима, полковник виявив у себе на плантації і, привізши до міста, поселив у будинку на околиці. Приїжджаючи до Ільєуса, Рібейро завжди зупинявся в неї. Полковникові було вже майже п'ятдесят, і все ж він сам — такою скромною і несмілою здавалась Шікінья — купував для неї туфлі, тканини й парфуми. А вона, в найінтимніші хвилини, шанобливо називала його сеньйором і полковником. Коріолано був у захопленні.

Студент Жука Віана, що приїхав на час канікул додому, побачив Шікінью в день церковного свята. З того часу він почав блукати по напівтемній вулиці біля її дому, хоча друзі й попереджали його про небезпеку: до коханок полковника Коріолано ніхто не залицяється, полковник жартів не любить. Жука Віана, студент другого курсу факультету права, що мав славу хороброго хлопця, стенив плечима. Його зухвалі вуса, елегантний костюм і любовні клятви перемогли скромність Шікіньї. Вона стала відчиняти вікно, яке майже завжди було зачинене, коли фазендейро не ночував дома, а якось вночі відчинила й двері. З того часу Жука став компаньйоном полковника в ліжку дівчини. Компаньйон без капіталу і обов'язків, він мав найбільший зиск з пристрасті і запалу, про який стало невдовзі всім відомо і про який загомоніло все місто.

Ще й дотепер історію цю в усіх деталях смакують і завсідники «Папеларія Модело», і старі діви, і гравці в покер. Жука Віана, забувши про обережність, заходив до будинку серед білого дня. Сором'язлива Шікінья, ставши сміливою коханкою, дозволила собі найбільшу зухвалість — вечорами, разом із Жукою, виходила полежати на пустельному пляжі при місячному світлі. Шістнадцятирічна дівчина і юнак, якому не виповнилося ще й двадцяти, здавалися втікачами з буколічної поеми.

Жагунсо полковника приїхали смерком, вихилили по кілька склянок кашаси в порожньому барі Тоїньйо «Осляча морда» і, вигукуючи погрози, рушили до будинку Шікіньї. Коханці не гаiali часу на оплаченій полковником постелі; впевнені у своїй безпеці, вони щасливо усміхалися одне одному. Сусіди, що мешкали поруч, чули їхній

сміх, уривчасті зітхання і час від часу голос Шікіньї, який із стогоном вимовляє: «О любов моя!» Жагунсо увійшли з двору, і сусіди, тепер уже й далекі, почули нові звуки. Вся вулиця прокинулась від крику, люди з'юрмилились біля будинку, але ніхто не втручався в те, що відбувалось. Спершу, як розповідають очевидці, юнака і дівчину по-звірячому побили, потім їх постригли, обрізавши розкішні, довгі коси Шікіньї та хвилястого, кучерявого чуба Жуки Віани, і від імені ошуканого полковника звеліли їм тієї ж ночі назавжди зникнути з Ільєуса.

Тепер Жука Віана — прокурор в Жекіє; навіть після одержання диплома він не повернувся до Ільєуса. Про Шікінью ніхто більше нічого не чув. Після цієї історії хіба хтось наважився б переступити поріг будинку коханки без запрошення полковника? Та ще поріг будинку Глорії, найпокусливішої, найвродливішої з усіх наложниць, яких тільки утримував Коріолано! Полковник постарів, його політичний вплив занепав, але згадка про історію Жуки Віани і Шікіньї жила до цього часу, і сам Коріолано турбувався про те, щоб оживляти її, коли це видавалось необхідним. А втім, в нотаріальній конторі Тоніко Бастоса нещодавно трапилась нова подія.

ПРО СИМПАТИЧНОГО ПАДЛЮКУ

Тоніко Бастос, з великими чорними очима і романтичним чубом, посрібленим ранньою сивиною, найпоказніший чоловік у місті, справжній денді в своєму синьому піджаку, білих штанях і до блиску наваксованих черевиках, безтурботною ходою зайшов до бару і відразу ж почув своє ім'я. Запанувала ніякова тиша, і Тоніко підозріло запитав:

— Про що йшлося? Я чув, як згадувалось моє ім'я.

— Про жінок, про що ж іще... — відповів Жоан Фулженсіо. — А коли мова заходить про жінок, вашого імені не обминути. Інакше й бути не може...

Тоніко самовдоволено усміхнувся і сів до гурту за стіл. Зажити слави невідпорного серцеїда — це було сенсом його існування. В той час, як його брат Алфредо, лікар і депутат палати, оглядав дітей у своєму лікарняному кабінеті в Ільєусі або виголошував промови в Баї, Тоніко вештався вулицями, розважався з повіями, наставляв роги фазендейро в постелях їхніх утриманок. Біля кожної

вродливої жінки, що прибула до міста, миттю з'являвся Тоніко Бастос. Він упадав біля неї, щедро обдаровував її компліментами, був гречним і зухвалим. Він справді мав успіх, але охоче перебільшував його, коли заходила мова про жінок. Тоніко був другом Насіба і приходив звичайно в години сієсти, коли спорожнілий бар дрімив, приходив, щоб здивувати араба своїми пригодами, перемогами і розповідями про те, як його ревнують жінки. Не було в Ільєусі людини, якою більше б захоплювався Насіб.

В оцінці Тоніко Бастоса були розходження. Одні вважали його гарним хлопцем, в міру егоїстичним, в міру хвалькуватим, але приємним співрозмовником і, в цілому, не підлим. Інші вважали його самозакоханим віслюком, нездарою, боягузом, ледарем і пройдисвітом. Але привабливість Тоніко визнавалася одногосно: обеззброювала його усмішка задоволеної геть усім на світі людини, його гречність і доброзичливість.

Сам Капітан говорив, коли заходила мова про Тоніко:

— Він — симпатична каналія, але в нього бісова вдача.— Тоніко Бастосу не вдалося протриматися більше трьох років із семи, які необхідні для проходження повного курсу навчання на інженерному факультеті в Ріо. Його послав туди полковник Раміро, якому набридли постійні скандали Тоніко в Баїї. Та все ж настав день, коли полковник припинив посилати грошові перекази і, втративши надію побачити сина із закінченою вищою освітою, який працював би за фахом так, як Алфредо, звелів йому повернутися до Ільєуса, дав Тоніко найкращу в місті нотаріальну контору, знайшов синові найбагатшу наречену.

Єдина донька вдови фазендейро, що наклав головою в боротьбі за землю, дона Олга була для Тоніко зовсім не підходящою дружиною. Він не успадкував батькової відваги, і багато кому доводилося спостерігати, як він мівився з лиця, розгублювався, коли потрапляв у скрутне становище через різних жінок, але навіть це не могло пояснити того страху, який він постійно відчував перед дружиною. Поза всяким сумнівом, головною причиною цього страху був можливий скандал, який пошкодив би авторитетові старого Раміро, що користувався загальною повагою. А дона Олга саме й погрожувала час від часу вчинити такий скандал. Вона постійно невдоволено буркотіла, будши глибоко переконаною, що всі жінки міста не байдужі

до її Тоніко. Сусіди щодня вислуховували погрози дебелої сеньйори, якими вона бомбардувала чоловіка:

— Не приведи господь, щоб я довідалась про твої зв'язки з якою-небудь...

Хатні робітничі в її домі довго не затримувались: дона Ольга не спускала з них очей і звільняла при найменшій підозрі — адже всі вони напевне прагнули спокусити її красеня Тоніко. З недовірою поглядала вона на дівчат з монастирської школи, на дам, що танцювали в клубі «Прогрес»; про її ревності, невихованість, погані манери, небачену нетактовність в Ільєусі розповідали анекдоти. Вона не знала нічого певного про пригоди Тоніко, і в неї не було підстав підозрювати його в тому, що він відвідує будинки розпусти, коли йде увечері, як він каже, «погомоніти про політику». Вона все поставила б догори ногами, якби лишень довідалася про щось подібне. Але Тоніко тримав язика за зубами і завжди знаходив можливість обдурити її, приспати її ревності. З виглядом найвірнішого і найвідданішого чоловіка він прогулювався з дружиною по обіді набережною, частував її морозивом в барі «Везувій» або водив до кіно.

— Ви лишень погляньте, який він незворушний, коли прогулює свою слониху... — говорили перехожі, зустрічаючи Тоніко під час таких моціонів.

— Цікаво, чи лусне сьогодні на ній сукня, чи витримає,— кепкували дотепники.

А вже за кілька хвилин по тому, як він одводив дружину додому на вулицю Паралелепіпедів, де містилась його нотаріальна контора, і йшов «погомоніти з друзями про політику»,— Тоніко годі було впізнати. Він вечеряв у будинках розпусти, розважався і танцював у кабаре; Тоніко мав успіх, а тому через нього часто лаялись повії, інколи навіть рвали одна одній коси.

— Колись таки вдарить грім з ясного неба і прийде всім його походенькам кінець,— провіщали одні.— Дона Ольга про все довідається, і не зберегти Тоніко голови.

Уже не раз стояв Тоніко на краю прірви. Але він обплутував дружину павутиною брехні, спритно розвіював її підозри. Не малою була ціна, яку він сплачував за славу невідпорного чоловіка, першого серцеїда міста.

— Ну, а ви якої думки про вбивство? — запитав його Нью-Гало.

— Який жах! Подумати тільки...

Тоніко розповіли про чорні панчохи, він змовницьки під-

моргнув. Знову почали пригадувати подібні історії, наприклад, згадали, як полковник Фабрісіо заколов дружину і послав жагунсо застрелити коханця, коли той повертався із засідання масонської ложі. Жорстокі звичаї, що вимагають помсти і крові. Суворий закон зони какао.

Навіть араб Насіб, незважаючи на свої клопоти (солодощі і закуски сестер Дос Рейс зникли, мов їх і не було!), взяв участь у розмові. І, як завжди, лише для того, аби розповісти, що в Сирії, країні його предків, звичаї були ще страшнішими. Він зупинився біля столика, його могутня постать височіла над усіма присутніми. Тиша запанувала і біля решти столиків, всім хотілося послухати Насіба.

— На батьківщині мого батька все це виглядало ще суворіше... Там честь чоловіка свята, ніхто не сміє її заплямувати. Під загрозою...

— Чого?

Насіб повільно окинув поглядом слухачів — відвідувачів і друзів,— прибрав драматичної пози і похилив свою крупну голову.

— Гулящу дружину прирізають ножем, тіло її розтинають на шматки...

— На шматки? — прогугнявив Ньо-Гало.

Насіб наблизив до нього своє пухке обличчя з м'якими білими щоками, надав йому бандитського виразу і підкрутив кінчик вуса.

— Так, куме Ньо-Гало, там ніхто не задовольниться тим, щоб убити двома-трьома пострілами зрадницю і негідника, що її спокусив. Наш край — край мужніх людей, і з невірною дружиною чинять по-нашому: шматують її, зміюку, починаючи із сосків...

— Із сосків? Який вандалізм! — Навіть полковник Рібейрінью здригнувся.

— Ніякого вандалізму! Дружина, що зрадила чоловіка, на інше й не заслуговує. Якби я був одружений і дружина подарувала мені роги — о-о! — я розрахувався б з нею за сирійським законом: пошаткував би її на капусту... На інше я не погодився б.

— А що роблять з коханцем? — зацікавився Маурісіо Каїрес, на якого слова Насіба справили величезне враження.

— З негідником, що заплямував честь чоловіка? — Він кинув насуплений погляд і, піднявши руку, коротко і глухо розсміявся.— Його хапають кілька дужих сирійців,

спускають з нього штани, розсувають ноги... і чоловік, гарно вигостреною бритвою... — Насіб рвучко змахнув рукою, доповнюючи подальший хід подій виразним жестом.

— Невже? Не може бути!

— Саме так! Каструють, як кнура...

Жоан Фулженсіо провів рукою по шиї.

— Але ж це неймовірно, Насібе. Хоч, правда, кожна країна має свої звичаї...

— Чорт батька зна що,— сказав Капітан.— У вас, мабуть, половина чоловіків кастрати... коли взяти до уваги темперамент цих турків...

— А хто їх спонукує лізти в чужий дім і красти те, що їм не належить? — втрутився Маурісіо.— Та й потім, честь родини...

Араб Насіб тріумфував, усміхаючись і лагідно поглядаючи на відвідувачів. Йому подобалося бути господарем бару, де точаться такі цікаві розмови і суперечки, де грають в кості, шашки, покер.

— Ходім зіграємо... — запропонував Капітан.

— Сьогодні не можу. Багато людей. Та ще незабаром треба знову іти шукати нову куховарку.

Доктор згодився на гру, і вони з Капітаном сіли за стіл. Нью-Гало приєднався до них, він вирішив зіграти з переможцем. Поки перемішували кості, Доктор почав розповідати:

— Схожий випадок трапився з одним із Авілів... Він почав упадати біля дружини наглядача, але чоловік довівся...

— І кастрував вашого родича?

— Хто сказав, що кастрував? Чоловік вдерся зі зброєю в руках, але прадід встиг вистрілити раніше...

Компанія почала розходитись, наступала обідня година. Йдучи з готелю до кінотеатру, з'явився, як і вранці, Дюженес з подружжям акторів. Тоніко Бастос поцікавився:

— Вона лише для Мундіньйо?

Капітан, не відволікаючись від гри у кості, відповів, почувуючи, що тепер він певною мірою відповідальний за вчинки Мундіньйо:

— У них немає нічого спільного. Вона вільна, як пташка, і коли ваша ласка...

Тоніко свиснув від захоплення. Подружжя привіталось до них. Анабела усміхнулась.

— Піду-но і я привітаю їх від імені міста.

— Не вплутуйте місто у ваші темні справи, шелихвосте ви такий.

— Обережно: у чоловіка, мабуть, знайдеться бритва... — промовив полковник Рібейрінью.

Але вони не встигли підійти до акторів: з'явився полковник Амансіо Леал, і цікавість взяла гору — всі знали, що після вбивства Жезуїньйо переховувався в його будинку. Вчинивши акт помсти, полковник спокійно вийшов з кімнати, щоб уникнути арешту на місці злочину. Він перетнув, не кваплячись, майже все місто, де, як і кожного базарного дня, панувало пожвавлення, з'явився у будинок свого соратника і друга з часів боротьби за землю і послав передати судді, що прийде до нього наступного дня. Він, поза всяким сумнівом, знав, що його негайно звільнять і суду він чекатиме на волі, як це вже не раз бувало у подібних випадках. Полковник Амансіо пошукав когось очима і підійшов до Маурісіо:

— Я можу з вами поговорити, сеньйоре?

Адвокат підвівся, і вони рушили обоє в глибину приміщення. Фазендейро щось сказав Маурісіо, той схвально кивнув головою і повернувся до столика по свій капелюх.

— З вашого дозволу я вас залишаю.

Полковник Амансіо попрощався:

— На все добре, сеньйори.

Вони пішли вулицею полковника Адамі: будинок Амансіо стояв біля майдану, де була початкова школа. Найцікавіші перехожі зупинялися, щоб поглянути, як вони ідуть вулицею, мовчазні і серйозні, немов супроводжують релігійну процесію або покійника.

— Хоче найняти Маурісіо для захисту.

— Правильно зробити, не схибить. На суді буде репрезентовано і Старий і Новий завіт.

— Воно-то так... Але ж Жезуїньйо не потребує адвоката. Все одно його виправдають.

Капітан обернувся, тримаючи в руках кості, і сказав:

— Цей Маурісіо — брехун і лицемір... Розпусний вдівець.

— Кажуть, що одна негритьяночка не витримала, потрапивши до його рук.

— Я теж чув про це...

— А втім, одна бігає до нього аж з пагорба Уньан щоночі.

На порозі кінотеатру знову з'явилися принц і Анабела,

а позад них Діоженес, як завжди, з невдоволеним виразом на обличчі. Жінка тримала в руках книжку.

— Ідуть сюди... — пробурмотів полковник Рібейрінью.

Вони підвелись при наближенні Анабели і запропонували їй стілець. Книга виявилась альбомом у шкіряній оправі, і пішла по руках. В альбомі були зібрані газетні вирізки і рукописні відгуки про мистецтво танцівниці.

— Після дебюту я хочу мати відгук всіх сеньйорів.— Анабела не захотіла сісти («Ми поспішаємо до готелю!...») і стояла, обпершись ліктями на стілець полковника Рібейрінью.

Вона мала дебютувати в кабаре того ж вечора, а наступного дня — в кінотеатрі разом з принцом, котрий був мастаком-фокусником. Він гіпнотизував і був надзвичайно обізнаним у телепатії. Вони швидко закінчили пробну демонстрацію для Діоженеса, і власник кінотеатру визнав, що ніколи нічого подібного бачити йому не доводилось. На паперті собору старі діви, розтривожені убивством Сіньязіньї і Осмундо, стежили тепер за Анабелою та чоловіками і бурмотіли:

— Ну, тепер ще одна почне зводити їх з розуму...

Анабела запитала своїм м'яким голосом:

— Я чула, що сьогодні в Ільєусі трапилось вбивство?

— Так. Один фазендейро убив дружину з коханцем.

— Бідолашна... — зворушено сказала Анабела, і це було єдине слово співчуття до трагічної долі Сіньязіньї, промовлене за цілий день.

— Феодальні звичаї... — мовив Тоніко Бастос, звертаючись до танцівниці.— Ми тут живемо у минулому віці.

Принц зневажливо усміхнувся, кивнув головою і випив нахильці склянку чистої кашаси — він недолюблював суміші. Жоан Фулженсіо, прочитавши похвали мистецтву Анабели, повернув їй альбом. Подружжя пішло. Вони хотіли відпочити перед дебютом.

— Сьогодні я чекаю на всіх вас у «Батаклані».

— Неодмінно прийдемо.

Старі діви стовпилися на паперті собору, вони були шоковані і тільки те й робили, що хрестилися. «Пропащий край, цей Ільєус...» Біля воріт будинку полковника Мелка Тавареса вчитель Жозуе розмовляв з Малвіною. Самотня Глорія зітхала біля свого вікна. Сутінки окутували Ільєус. Бар поступово порожнів. Полковник Рібейрінью рушив слідом за акторами.

До стойки бару підійшов Тоніко Бастос і зіперся на прилавок біля каси. Насіб одягнув піджака, віддав наказ Шіко Молезі і Біко Фіно. Тоніко, заглиблений у власні роздуми, уважно вивчав дно порожньої чарки.

— Мрієте про танцівницю? Це дорога штучка, на неї доведеться чимало витратити... Та ще вважайте, що й конкуренція буде чимала. Рібейрінью вже накинув оком.

— Я думав про Сінъязінью. Який жах, сеньйоре Насібе...

— Мені вже розповідали про неї і дантиста. Клянуся, я не повірив. Вона була така серйозна.

— Ви надто наївні.— Тоніко сам обслуговував себе на правах постійного відвідувача бару; він налив собі ще склянку вина і звелів записати на його рахунок; розплачувався він завжди в кінці місяця.— Але могло ж бути ще гірше, набагато гірше.

Насіб, насупившись, понизив голос:

— І ви плавали в цих водах?

Тоніко багатозначно помовчав, для нього важливим було викликати сумнів або посіяти зерно підозри. Рукою ж він зробив невизначений рух.

— А вона ж здавалася такою святою та божою... — Голос Насіба став єхидним.— Виявляється ж, що всі ці зовнішні ознаки були... Отож, значить, і ви!

— Не розпускайте пліток, арабе. Залиште покійницю в спокої.

Насіб розтулив рота, хотів щось сказати, але промовчав і лише зітхнув. Отже, дантист був не самотнім... Цей пройдисвіт Тоніко зі своїми сивинами, бабій, яких треба ще пошукати, мабуть, також обнімав її і володів нею. Скільки раз він, Насіб, дивився на Сінъязінью поглядом, сповненим бажання і водночас поваги, коли вона проходила повз бар до церкви.

— Ось чому я не одружуюсь і не тягаюся за одруженими жінками.

— І я також... — сказав Тоніко.

— Цинік...

Насіб рушив до виходу:

— Сходжу погляну і спробую знайти куховарку. Прийшли біженці із сертану, можливо, серед них є жінка, яка згодиться працювати в мене.

Стоячи під вікном у Глорії, негренья Туїска розповідало їй нові подробиці вбивства, які йому вдалося почути

в барі. Вдячна мулатка гладила жорсткий кучерявий чуб хлопчати, поплескувала його по щоці. Капітан, вигравши партію, спостерігав за цією сценкою.

— Бач, повезло негрентяті!

ПРО СУМНИЙ ПРИСМЕРКОВИЙ ЧАС

В цей сумний присмерковий час Насіб, в капелюсі з розлогими крисами і з револьвером за поясом, прямував до залізниці і згадував Сіньязінью. З будинків долинав шум, сміх, розмови. Всі обідали і, поза всяким сумнівом, розмовляли про Сіньязінью і Осмундо. З ніжністю згадував про неї і Насіб, десь глибоко в душі бажаючи, щоб цього Жезуїньйо Мендонсу, пихатого і неприємного типа, неодмінно покарало правосуддя. Звичайно, на це годі було сподіватися, але він цілком заслуговував бути покараним. Жорстокі звичаї в Ільєусі...

Всі хвалькуваті розповіді Насіба, його жахливі історії про Сірію, про жінку, яку шматують ножем, про коханця, якого каструють бритвою, були справжнісінькою вигадкою. Як він міг стверджувати, що молода вродлива жінка заслуговує на смерть лише тому, що обдурила старого, неотесаного чоловіка, який навіть не підозрював про існування на світі ласки і ніжних слів. Цей край, тепер уже його край, був ще далекий від справжньої цивілізації. Точилося безліч розмов про прогрес, зростав достаток, какао проторювало нові шляхи і дороги, воно споруджувало селища, змінювало обличчя міст, але старі, варварські звичаї залишилися. У Насіба не вистачало мужності сказати про все це вголос — мабуть, тільки єдиний Мундіньйо Фалкан міг наважитись на таке зухвальство. В цей сумний час, коли густішали сутінки, Насіб ішов, занурившись у невеселі роздуми, він відчував утому.

Через ці та й через інші причини він і не одружувався: щоб не бути ошуканим, щоб не довелось убивати, проливати кров, вганяти кулі в жіночі груди. А йому б дуже хотілося одружитись... Йому бракувало ласки, ніжності, родинного затишку, квартири, де відчувалась би присутність жінки, що чекає на нього пізно вночі після закриття бару. Думка про одруження приходила до нього не раз, як ось і зараз, під час подорожі до невільницького ринку. Але він був не таким, щоб шукати собі наречену, йому бракувало часу для цього, адже бар забирав не лише робочий

день, а й увесь вільний час. Насіб мав більш-менш тривалі інтрижки з дівчатами з кабаре і жінками, які належали всім,— мимолітні пригоди без кохання. Коли він був ще молодшим, у нього було кілька захоплень. Але тоді він і не думав про одруження, тому справа не пішла далі розмов, записочок, в яких призначалися побачення в кіно, і цютовливих поцілунків на молодіжних ранках.

Зараз у нього не лишалося часу навіть для флірту, він проводив у барі увесь день. Він намагався побільше заробити, щоб купити, нарешті, землю для плантації. Як усі ільєусці, Насіб марив какао, землею, де ростуть дерева з жовтими, немов золото, плодами, за які платять золотом. Можливо, тоді вже подумає і про одруження. Тепер же він задовольнявся тим, що задивлявся на вродливих сеньйор, які прогулювались майданом, на неприступну Глорію у вікні її особняка і, коли знаходив свіженьких дівчат, на зразок Різолети, лягав з ними.

Він усміхнувся, пригадавши вчорашню трохи косооку дівчинку із Серпіже, її витонченість в коханні. Провідати її сьогодні ввечері чи не варто? Вона неодмінно чекатиме на нього в кабаре, але Насіб почував себе стомленим, на душі було невесело, він знову подумав про Сіньязінью: безліч разів він стояв перед баром, спостерігаючи, як вона переходила майдан, як заходила до церкви. В його очах відбивалось пристрасне бажання заволодіти власністю фазендейро, заплямувати його честь хоча б у думках, коли вже не було змоги заплямувати діями і божевільними вчинками. Але він не знав слів, чудових, як вірші, у нього не було кучерявого чуба, і він не танцював аргентинського танго в клубі «Прогрес». Коли б то Насіб був схожим на Осмундо, то, можливо, саме він би лежав зараз у калюжі крові, з порешеченими кулями грудьми, поряд з голою жінкою в чорних панчохах.

Насіб ішов у сутінках, час від часу відповідаючи на привітання, але думки його ширяли далеко. Груді коханця, пробіті кулями, білі перса коханки, пронизані пострілами наскрізь,— ця сцена стояла перед очима: два голих трупи, що лежать поруч у калюжі крові, вона в чорних панчохах з підв'язками, а може, й без підв'язок. Без підв'язок, йому здавалося, елегантніше, тонкі панчохи тримаються на білих ногах без будь-якої допомоги. Гарно! Гарно й сумно. Насіб зітхнув, він уже бачив не дантиста Осмундо поряд із Сіньязіньєю. Він бачив себе: трохи худорлявішого і з меншим, аніж насправді, черевцем, він лежить

мертвий поруч з жінкою. Картина! Його груди пробито кулями. Він знову зітхнув. Насіб мав романтичну вдачу, і жахливі історії, які він розповідав, нічогісінько не означали. Так само як револьвер, заткнутий за ремінь,— звичний атрибут мешканців Ільєуса тих часів. Цього вимагали звичай краю... Він любив смачно поїсти, обожнював добряче приперчені страви, любив випити холодного пива, зіграти партію в шашки, до ранку посидіти за покером, ніколи, між іншим, багато не програючи, бо знав ціну грошам, які потрібні були йому для купівлі землі. Він замінював етикетки на пляшках з вином, щоб більше заробити, і обережно приписував по кілька рейсів до рахунків тих, хто платив щомісячно. Йому подобалося разом з друзями відвідувати кабаре і завершувати ніч у обіймах якої-небудь Різолети. Все це, як і засмаглі мулатки, було йому до смаку. Любив він також погомоніти, посміятись.

ЯК НАСІБ НАЙНЯВ КУХОВАРКУ, АБО ПРО НЕЗВІДАНІ ШЛЯХИ КОХАННЯ

Насіб проминув базар, де вже розбирали намети і вивозили товари, і пройшов поміж станційними будовами. Біля підніжжя пагорба Конкіста розкинувся невеличкий ринок. У свій час хтось дав цьому місцю таку назву, бо тут біженці ставали табором і чекали, доки їх наймуть на роботу. Назва прижилася, і тепер ніхто не називав цього району інакше. Тут збиралися люди, що втекли від посухи, найбідніші з тих, що залишили свої домівки і землі, відгукнувшись на заклик какао.

Фазендейро оглядали свіже поповнення, поляскуючи нагайкою по халявах чобіт. Сертанежо мали славу справних робітників.

Схудлі і зголоднілі чоловіки і жінки чекали. Зовсім поряд вони бачили базар, де продавали все, чого душі забажається, і надія гріла їхні серця. Вони зуміли подолати дороги, каатінгу, побороти голод, зміїв, епідемії, втому. Вони досягли землі обітованої, їм здавалось, що злидням настав кінець. Їм доводилося колись чути про вбивства і насильства, але вони знали і про те, що ціни на какао зростають, що люди, прибулі, як і вони, із сертану виснаженими до останнього ступеня, тепер ходять в лакованих чоботях, тримаючи в руках нагаї із срібними держаками,— господарі плантацій какао.

Раптом на базарі виникла бійка, з'юрмився народ, в призахідному сонячному промінні блискавкою сяйнув ніж, крики долинули і до невільничого ринку. Базар завжди завершувався п'яною бійкою. Звідти, де стояли сертанежо, почувлися мелодійні звуки гармошки, жіночий голос заспівав.

Полковник Мелк Таварес зробив знак гармоністу, той перестав грати.

— Одружений?

— Ні, сеньйоре.

— Хочеш разом з ними,— він показав на відібраних раніше,— працювати у мене? Гарний музикант ніколи не зашкодить на фазенді. З ним у свята веселіше... — Полковник самовпевнено засміявся; про нього йшла чутка, що ніхто так не вміє вибирати робітників, як він. Його фазенди були в Кашоейре-до-Сул, і зараз величезні човни чекали його на річці біля залізничного мосту.

— А хто вам потрібен? Агрегадо¹ чи емпрейтейро?²

— І ті, й інші. У мене є ліси, які треба корчувати, отже, потрібні й емпрейтейро.

Сертанежо віддавали перевагу роботі емпрейтейро на закладенні нових плантацій какао, бо це давало їм можливість заробляти гроші, яким вони самі були господарями.

— Гарзд, сеньйоре.

Побачивши Насіба, Мелк пожартував:

— Роздобули плантацію, Насібе, прийшли наймати робочу силу?

— Де вже мені, полковнику... Я шукаю куховарку, моя сьогодні покинула мене...

— А що ви скажете про пригоду?

— Все це трапилося так раптово...

— Я вже заходив до Амансіу, щоб обняти Жезуїньйо... Адже мені треба відвезти ще сьогодні на фазенду цих людей. Слава богу, тепер усталилась сонячна погода, урожай буде чудовий. Сертанежо справжні робітники, не рівня тутешнім. Грапіуна не любить важкої праці, йому більше до смаку тинятися по місту...

Ще якийсь фазендейро ходив серед біженців. Мелк провадив далі:

---

¹ Агрегадо — робітник, що поселявся на поміщицькій землі на певних умовах.

² Емпрейтейро — робітник, що брав замовлення і одержував акордну платню, а не поденну.

— Сертанежо не боїться роботи, він хоче заробити. О п'ятій ранку він уже на плантації, а кидає мотику лише пізно ввечері. Якщо в них є квасоля і сушене м'ясо, кава і горілка, вони задоволені. Як на мене, то немає робітника, що міг би потягатися із сертанежо,— закінчив він авторитетно.

Насіб оглянув людей, відібраних полковником, і схвалив його вибір. Фазендейро в чоботях, що теж наймав робітників на плантацію, позаздрив Мелку. Що ж до Насіба, то він шукав лише жінку, не дуже молоду, статечну, яка могла б доглядати його будинок на Ладейре-де-Сан-Себастьян, прати білизну, варити йому їсти, а також готувати закуски і солодоці для бару. На прибирання і кухню у неї, звичайно, ітиме цілий день.

— Куховарку тут знайти нелегко... — сказав Мелк.

Інстинктивно Насіб шукав серед сертанежо жінку, яка скидалась би на Філомену, була приблизно б такого віку і така ж буркотлива.

Полковник Мелк потиснув Насібу руку, навантажені човни чекали на нього.

— Жезуїньйо вчинив правильно. Він людина честі...

Насіб теж повідомив новину:

— Виявляється, приїздить інженер для обстеження бухти.

— Я вже про це чув. Але він тільки час згає. З цією мілиною нічого зробити не можна...

Насіб блукав серед сертанежо. Старі й молоді з надією поглядали на нього. Жінок було мало, і майже всі з дітьми, що міцно трималися за їхні спідниці. Нарешті він помітив жінку років п'ятдесяти, рослу, міцну:

— Чоловік залишився на дорозі, сеньйоре...

— Варити вмієш?

— Лише прості страви.

Боже мій, де ж знайти куховарку? Не може ж він і надалі платити сестрам Дос Рейс такі шалені гроші. А тут ще, немов на зло, у барі стільки відвідувачів: сьогодні вбивство, завтра похорон... На додачу до всього йому тепер доведеться снідати і обідати в готелі Коельйо, їсти несмачне вариво. Мабуть, слід буде виписати куховарку з Аракажа, оплативши їй проїзд. Насіб зупинився перед такою старою бабусею, що навряд чи вона б додиралась до його будинку — вмерла б дорогою. Вона спиралася на костур; і як їй лише вдалося подолати відстань до Ільєуса?

Вона дійшла, хоча вже нічого, окрім турбот, не може принести людям. Скільки лише того горя в світі!..

В цю мить з'явилася інша жінка, одягнена в жалюгідне лахміття, вкрита брудом настільки, що неможливо було роздивитись риси її обличчя і визначити вік. Коси від куряви у неї злиплися, ноги були босі. Вона принесла кухоль з водою і віддала у тремтячі руки старої. Та почала жадібно пити.

— Хай допоможе тобі бог, дочко...

— Нема за що, бабусю...— У неї був голос молодої дівчини, можливо, той самий голос, що співав пісню, коли Насіб прийшов сюди.

Полковник Мелк і його люди зникли за вагонами залізниці, лише гармоніст зупинився на мить і помахав прощально рукою. Жінка підняла руку і теж помахала у відповідь. Потім знову повернулася до старої і забрала в неї порожнього кухля. Вона хотіла вже йти, але Насіб, якого так вразила згорблена стара, запитав:

— Це твоя бабуся?

— Ні, молодий господарю.— Вона зупинилася і усмінулася, і тільки тоді Насіб переконався, що вона справді молода, так заблищали її очі.— Ми зустріли її дорогою, днів чотири тому.

— Хто ми?

— А ось... — Вона показала пальцем на гурт біженців і знову розсміялася джерельним, кришталевим сміхом.— Ми йшли разом, ми всі з одного краю. Посуха вбила там усе живе, випила всю вологу, дерева перетворила в сухий хмиз. Потім ми зустріли інших людей. Вони також рятувалися від голоду.

— У тебе є рідня?

— Ні, молодий господарю. Я одна на цьому світі як палець. Зі мною ішов дядько, але віддав богу душу дорогою, не дійшовши до Жеремоабо. Сухоти... — І вона знову засміялася, немов у цьому було щось смішне.

— Це ти співала?

— Я, сеньйоре. Тут був хлопчина з гармошкою, його взяли на плантацію, він каже, що розбагатіє в цих краях... Коли співаєш, забуваєш про горе...

Вона тримала кухоль у руці, а руку поклала на стегно. Насіб намагався роздивитися її крізь шар куряви. Вона здавалася сильною і здоровою.

— Що ти вмієш робити?

— Все потроху, сеньйоре.

— Прати?

— Ну, хто цього не вмiє? — здивувалася вона. — Була б лише вода та мило

— А варити?

— Я служила куховаркою у одній багатій родині, — і знову засміялася, немовби пригадавши щось веселе.

Може, саме через її сміх Насіб вирішив, що вона його не влаштує. Голодні люди із сертану можуть набалакати чого завгодно, аби одержати роботу. Що вона могла приготувати? Засмажити солонину і зварити квасолю — оце і все. Йому потрібна була жінка літня, серйозна, охайна і працьовита, така, як стара Філомена. І перш за все вона мусить бути справжньою куховаркою, розбиратися в приправах, уміти готувати солодощі. Дівчина стояла, чекаючи його рішення і дивлячись прямо в очі. Насіб, не знаходячи слів, махнув рукою:

— Ну гаразд... До побачення. Бувай щасливою.

Він повернувся і вже ступив кілька кроків, коли почув позад себе неквапливий, грудний голос:

— Який красень!

Він зупинився. Щось йому не пригадувалось, щоб хтось, за винятком його старенької матері Зорайї, вважав його вродливим. Та й то було в дитячі роки. Насіб прямо таки розгубився:

— Зачекай.

Він знову почав її роздивлятися. А чому б йому і не спробувати?

— Так ти справді умієш куховарити?

— А ви, молодий господарю, візьміть мене до себе, тоді й побачите...

Якщо вона і не вмiє готувати, буде принаймні прибирати хату, пратиме білизну.

— Скільки ти правиш?

— Ну, молодий господарю, це вже ваша справа. Скільки захочете, стільки й заплатите...

— Спершу побачимо, що ти вмiєш робити. Потім домовимось про платню. Згода?

— Для мене, молодий господарю, як ви скажете, так буде й гаразд.

— Тоді забирай свої речі.

Вона знову засміялася, блиснувши білими, рівними зубами. Насіб зморився, йому почало здаватися, що він зробив дурницю. Пожальві цю дівчину із сертану і ось

тягне до себе в дім халепу. Але каятись пізно. Хоч би вміла прати...

Вона повернулася з невеличким вузликом — в ньому була та дещиця, яку вона принесла з далекої домівки. Насіб рушив поволеньки, вона йшла за кілька кроків позаду. Коли вони проминули залізницю, він, обернувшись, запитав:

— Як же тебе звати?

— Габрієла, до ваших послуг, сеньйоре.

Вони йшли далі, він, як і раніше, попереду, знову заглиблений в думки про Сінязінью, про божевільний день, про пароплав, що сів на міліну, про вбивство. А до всього ще таємниці Капітана, Доктора і Мундіньйо Фалкана. Вони щось затівають; його, Насіба, не обведеш навкруг пальця. Та скоро їхня таємниця впливе на поверхню. Правду кажучи, звістка про вбивство змусила його забути навіть про конспіративний вигляд цієї трійки і про невдоволення полковника Раміро Бастоса. Вбивство на якийсь час всіх вибило із сідла, інші справи відійшли на другий план. Симпатичним хлопцем був цей дантист, і він дорогою ціною заплатив за бажання володіти заміжною жінкою. Надто велика небезпека чужа дружина,— справа закінчується, так уже заведено тут, пострілом впритул. Тоніко Бастосу не слід ігнорувати ці життєві уроки, а то немає ніякої гарантії, що подібне не трапиться і з ним. Чи справді він спав із Сінязіньєю, чи просто хвалився, щоб справити враження на нього, Насіба? Та що б там не було, а Тоніко відчайдушний хлопець, і коли йому зрадить удача, може все трапитись... А втім, можливо, погляд, зітхання, поцілунок жінки варті цього ризику?

Габрієла зі своїм вузликом ішла позаду Насіба, вже забувши про Клементе, щаслива з того, що нарешті вибралась з юрби біженців, з цього брудного табору. Вона ішла з усмішкою на вустах, босі ноги її легко торкалися землі, їй хотілося співати пісні сертанів, але вона не співала, боячись, що молодому, сумному, гарному її господареві це може не сподобатись.

ПРО ЧОВЕН У СЕЛВІ

— Кажуть, полковник Жезуїньйо вбив свою дружину і лікаря, який залицявся до неї. Це правда, полковнику? — запитав один з гребців у Мелка Тавареса.

— Я теж чув про це... — додав другий.

— Так, це правда. Він заскочив дружину разом з дантистом і порішив обох.

— Жінка — брудна тварина, нам від них лише горе й неприємності.

Човен плив угору проти течії, сельва виростала на високому березі. Сертанежо дивилися зачудовано на незнайомий для них пейзаж, і в серця їхні закрадалося мимовільне почуття страху. Моторошна чорна ніч опускалася з дерев на річку. Човен був величезний, завбільшки з баржу; він спустився по річці вниз, навантажений мішками з какао, і тепер повертався назад, наповнений продовольчими товарами. Гребці старалися з усіх сил, але човен рухався повільно. Один з них засвітив ліхтарика на кормі, і червоне світло кидало на воду фантастичні промені.

— В Сепарі також трапився подібний випадок... — почав хтось із сертанежо.

— Жінки всі блудниці, ніколи не второпаєш, чого вони хочуть... Я знав одну, вона здавалася святою, ніхто і гадки не мав... — вдався до спогадів негр Фагундес.

Клементе мовчав. Мелк Таварес почав розмову з агрегадо, йому кортіло довідатись про переваги і недоліки нових робітників, почути про їхнє минуле. Сертанежо розповідали про себе, історії їхні скидалися одна на одну, як дві краплі води: неродюча земля, випалена посухою, знищені посіви кукурудзи, маніоки; виснажлива мандрівка. Агрегадо були скупі на слово. Їм доводилося дещо чути про Ільеус, там родючі землі і можна легко розбагатіти. Край майбутніх збройних сутичок і вбивств. Коли посуха не залишила ніяких надій, вони покинули все і рушили на південь. Негр Фагундес був говіркішим від інших, тому розповів кілька історій про бандитів

Сертанежо поцікавились:

— Кажуть, тут залишилось чимало невирубаного лісу?

— Для вирубки за підрядом є. Але у власність більше не продається. Вся земля уже розподілена між господарями,— усміхнувся гребець.

— Але заробити можна, і немало, коли працювати як слід,— сказав Мелк Таварес.

— Так, ті часи, коли людина приходила з порожніми руками, але, рішуча й хоробра, вирушала в ліс, щоб силою здобути для себе плантацію, тепер закінчились. Тоді було добре... Якщо ти мав міцні груди, ти рубав ліс і,

пристреливши кількох чоловік, що ставали поперек дороги, вибивався у заможні господарі...

— Мені розповідали про ті часи... — сказав негр Фагундес.— Тому я сюди і прийшов...

— А мотика тобі не до вподоби, чорнявий? — запитав Мелк.

— Ні, я не проти, сеньйоре. Але я більше звик до цієї палиці... — засміявся він, поглажуючи рушницю.

— Тут ще залишилися великі ліси. Біля гір Бафоре, наприклад. Кращої землі для какао годі й шукати.

— Але тепер доводиться купувати кожний вершок лісу. Все обміряно і зареєстровано. У нашого господаря там є земля.

— Зовсім мало. Клаптик,— признався Мелк.— Наступного року, дасть бог, почнемо корчувати.

— Тепер уже місто не таке, як колись, і люди нікчемні. Ільєус стає великим,— з жалем промовив гребець.

— Тому й люди здрібніли?

— Раніше тут цінували у людей мужність. Сьогодні ж наживається лише турок-крамар та іспанець, власник крамниці. Не те, що було колись...

— Тих часів уже не вернути,— сказав Мелк.— Тепер до нас прийшов прогрес і все змінилося. Але працелюбам все ще можна влаштуватися, для них знайдеться робота.

— Тепер і стріляти на вулицях не можна, миттю заарештують.

Човен повільно плив проти течії, нічний морок щільно укутав його своєю запоною, із сільви долинали крики тварин, на деревах не вгавали папуги. Лише Клементе мовчав, решта брали активну участь в розмові, розповідали різні історії, сперечалися про Ільєус.

— Ця земля стане ще заможнішою, коли какао почнуть експортувати безпосередньо з Ільєуса.

— Звичайно.

Сертанежо не зрозуміли. Мелк Таварес їм пояснив: все какао для закордону — для Англії, Німеччини, Франції, Сполучених Штатів, Скандинавії, Аргентини — вивозиться через порт Баїї. Величезні суми податків і митних прибутків залишаються в столиці штату, Ільєусові ж дістаються рештки, і то в кращому разі. Прохід до бухти Ільєуса вузьенький і мілководний. Лише з величезними труднощами (а дехто вважає, що це взагалі неможливо) вдається пристосувати його для проходження великих кораблів. І коли

гігантські вантажні судна прийдуть по какао в порт Ільеус, лише тоді можна буде говорити про справжній прогрес...

— Зараз у полковників тільки й розмови про якогось Мундінью Фалкана. Є чутки, що він може виклопотати дозвіл... що він дуже ділова людина.

— А ти все думаєш про дівчину? — запитав Фагундес у Клементе.

— Вона не попросалася зі мною... Навіть не глянула...

— Закрутила вона тобі голову. Ти сам на себе перестав бути схожим.

— Наче ми й знайомими не були... Хоч би сказала «до побачення».

— Жінки всі такі. Не варто через них переживати.

— Він, звичайно, людина заповзятлива. Але хіба йому під силу розв'язати це питання, коли навіть сам кум Раміро нічого не досяг? — Мелк говорив про Мундінью Фалкана.

Клементе гладив гармошку, що лежала на дні човна, йому чувся голос Габрієли, її пісні. Він озирнувся, немовби розшукуючи її: сельва облямовувала річку, дерева і переплутані ліани, моторошні крики звірів, пугукання сичів; шедра зелень, що здавалась чорною,— тут все було не так, як в сірій і голій каатінзі. Один з гребців показав пальцем на хащі.

— Тут була перестрілка між Онофре і жагунсо сень-йора Амансіу Леала... Загинуло не менше десяти чоловік.

В цьому краю, щоб заробити грошей, не слід боятися роботи. Так, він заробить грошей і повернеться до міста на розшуки Габрієли. Він мусить знайти її за всяку ціну.

— Та не думай ти про неї, викинь її з голови,— порадив Фагундес. Погляд негра намагався проникнути в темну сельву, голос його потеплів, коли він згадав ім'я Габрієли.— Викинь її з голови. Вона не для нас з тобою. Вона не така, як ці повії...

— Ні, я не можу не думати про неї, не можу її забути, коли б навіть захотів.

— Ти з глузду з'їхав! Така жінка з тобою довго не житиме.

— Що ти базикаєш?

— Не знаю, але, по-моєму, це так. Ти можеш з нею спати і робити що завгодно. Але володіти нею, стати її господарем, як ти б став господарем іншої жінки, тобі ніколи не вдасться та й, мабуть, нікому взагалі.

— Чому?

— Біс його знає чому. Цього я тобі не зумію пояснити.

Так, негр Фагундес мав рацію. Вночі вони спали разом, а на ранок вона немовби і не пам'ятала про це, дивилась на нього, як і на інших, розмовляла з ним, як з іншими. Мовби все це нічого не означало...

Морок вкриває човна, сельва немов насувається і змикається над ними. Крик сови колошкає ніч. Ніч без Габрієли, без її смаглявого тіла, без її хвилюючого сміху, без її рожевих, немов плід пітанги, вуст... Навіть не попрощалася. Дивна жінка. Біль розриває душу Клементе. Раптом до нього приходять впевненість, що він ніколи більше не зустрінеться з нею, не буде тримати її у своїх обіймах, притискати до грудей, ніколи не почує її пристрасного, любовного стогону.

Серед нічної тиші пролунав голос полковника Мелка Тавареса. Він звертався до Клементе:

— Ану, хлопче, заграй нам веселої, щоб час минав швидше.

Клементе взяв гармошку. З-за дерев над річкою з'явився місяць. Клементе побачив перед собою обличчя Габрієли. Десь далеко миготіли вогні ліхтарів. В музиці чувся плач гармоніста, що навіки залишився самотнім. В сельві, під холодним промінням нічного світла, сміялася Габрієла.

СПЛЯЧА ГАБРІЄЛА

Насіб привів її у свій дім на Ладейре-де-Сан-Себастьян. Не встиг він відімкнути двері, як злякана дона Армінда з'явилась у вікні.

— Подумати тільки, сеньйоре Насібе! Здавалася такою пристойною, порядною жінкою, щодня ходила до церкви. Ось чому я завжди кажу... — Тут вона помітила Габрієлу і не докінчила речення.

— Ось знайшов нарешті служницю. Пратиме, варитиме.

Дона Армінда оглянула біженку з голови до п'ят, немовби знімаючи мірку і оцінюючи. Потім запропонувала свою допомогу:

— Якщо тобі, дівчинко, щось буде треба, гукни мене. Сусіди для того й на світі існують, аби помагати одне одному, чи не так? Тільки сьогодні ввечері мене не буде. Спиритичний сеанс у кума Деодоро, небіжчик чоловік розмовлятиме зі мною... І, можливо, навіть дона Сіньязінья з'явиться... — Її очі перебігали з Габрієли на Насіба.—

Дівчина, га? Більше не хочете бабусь на зразок Філомени? — Вона засміялася із змовницьким виглядом.

— Нічого іншого знайти не вдалося...

— Так от, я ж почала розповідати: все це для мене не було такою раптовістю. Якось я зустріла дантиста на вулиці. В той день випадав якраз спиритичний сеанс. Було це з тиждень тому. Я поглянула на Осмундо і в ту ж мить почула голос покійного чоловіка: «Ось він іде, але не вір, він мертвий». Я подумала, що покійник жартує. А ось сьогодні, коли я довідалась про вбивство, то зрозуміла, що чоловік мене попереджував.

Дона Армінда обернулася до Габрієли. Насіб уже зайшов у дім.

— Що б тобі не знадобилося, гукай мене неодмінно. Завтра поговоримо. Я тобі завжди допоможу, адже сеньйор Насіб для мене як рідний. Він хазяїн мого Шіко...

Насіб показав Габрієлі кімнату у дворі. Раніше в ній мешкала Філомена. Потім коротко нагадав їй про обов'язки: прибирати в домі, прати білизну, варити їсти для нього. Він нічого не сказав про солодощі і закуски для бару, треба було ще перевірити, на що вона здатна взагалі. Показав їй комору, де Шіко Молеза залишав провізію, куплену на базарі.

Він поспішав — наближався вечір, бар невдовзі буде знову переповненим, а він ще й сам не обідав. У вітальні Габрієла широко розплющеними очима дивилася крізь вікно на море, вона бачила його вперше. Насіб кинув їй на прощання:

— Викупайся. Годі людей лякати.

В готелі Коельйо він зустрів Мундінйо Фалкана, Капітана і Доктора, що обідали разом. Насіб підсів до їхнього столу і одразу ж розповів про куховарку. Ті слухали його мовчки. Насіб зрозумів, що перебив якусь серйозну розмову. Вони трохи поговорили про сьогоднішнє вбивство, і, ледве Насіб взявся за обід, друзі, які вже на той час закінчили їсти, підвелися з-за столу і розкланялись. Насіб залишився наодинці зі стравами і тривожними думками. Ці троє таки щось затівають. Але що, чорт забирай?!

В барі того вечора Насібові довелося побігати. Він крутився, як білка в колесі, всі столики було зайнято, всі хотіли погомоніти про незвичайні денні пригоди. Десь години о десятій прийшли Капітан і Доктор в супроводі Кловіса Кости, головного редактора «Діаріо де Ільєус». Вони щойно бачились з Мундінйо Фалканом і оголосили, що

експортер прийде в «Батаклан» на дебют Анабели десь опівночі. Кловіс і Доктор говорили напівпошепки. Насіб нашорошив вуха.

За другим столом Тоніко Бастос розповідав про розкішний вишуканий обід у Амансіу Леала, на який було запрошено друзів Жезуїньйо Мендоси, серед них і Маурісіу Каїреса, що взяв на себе захист полковника в суді. Це був справжній бенкет з португальським вином, з щедрою закускою. Ньо-Гало зауважив, що все це виглядає мерзенно. Тіло дружини ще не охолело, і чоловік не має права... Арі Сантос розповідав, як прощалися із Сіньязінью в будинку її родичів: це була сумна і бідна заупокійна служба, на якій було присутніх не більше п'яти-шести осіб. З Осмундо вчинили ще гірше. Протягом кількох годин біля тіла дантиста чергувала лише служниця. Арі побував там, адже ж, зрештою, він був знайомий з небіжчиком, вони разом відвідували збори товариства Руя Барбози.

— Пізніше і я провідаю його... — сказав Капітан. — Він був гарним хлопцем і, безперечно, талановитим. Писав чудові поезії...

— Я також з вами, — підтримав його Ньо-Гало.

Насіб із цікавості пішов разом з ними в дім Осмундо, ще хтось пішов також. Було біля одинадцятої, і відвідувачів у барі ставало все менше. Бідолашний Осмундо посміхався на смертному одрі, схрестивши посинілі руки. Насіб розхвилювався:

— Він влучив прямо в серце.

Потім Насіб сховався все-таки в кабаре, щоб подивитися на танцівницю, а також, щоб забути про мерця. Він сів за столик поруч з Тоніко Бастосом. Навколо танцювали. В сусідній залі, через коридор, ішла гра. Вже було до сьомої пізно, коли до них підсів Езекієл Прадо. Він тицьнув вказівним пальцем у груди Насіба.

— Мені сказали, що ви закохані в цю кривляку? — показав він на Різолету, яка танцювала з комівояжером.

— Закоханий? Просто я був з нею минулої ночі, оце й по всьому.

— Ну й добре, а то я не люблю заважати друзям. Але коли... Вона гаряча дівка, чи не так?

— А куди ж Марту, сеньйоре Езекієл?

— Вона зовсім збожеволіла, я навіть побив її. Сьогодні до неї не піду.

Він узяв у Тоніко склянку і випив її до дна. Сварки

адвоката і його коханки, блондинки, яку він утримував уже кілька років, повторювались через кожних три дні. Чим більше він її бив, коли напивався, тим міцніше вона його любила. Вона була пристрасно закохана в Езекієла і розшукувала його по кабаре, витягала нерідко з ліжка іншої жінки. Родина адвоката мешкала в Баїї, з дружиною він розлучився.

Езекієл Прадо підвівся, похитуючись, протиснувся поміж танцюючими парами і забрав Різолету від її партнера.

Тоніко Бастос оголосив:

— Зараз буде бійка.

Але комівояжеру була відома скандальна слава Езекієла, він залишив Різолету і пошукав очима іншу жінку. Різолета кинулась була слідом за комівояжером, але Езекієл стиснув її за руки і обняв.

— Ну, на сьогодні апетитний шматок вами втрачено... — засміявся Тоніко Бастос, звертаючись до Насіба.

— Він мене здорово виручив. Сьогодні вона мені не потрібна. Тільки-но танцівниця виконає свій номер, іду додому. Я прямо з ніг падаю від втоми. День сьогодні видався для мене жахливим.

— Ну, а як справа з куховаркою?

— Знайшов нарешті якусь дівчину із сертану.

— Молоду?

— А дідько її розбере... Наче молоду. На ній стільки бруду, що й не роздивишся. У цих сертанежо немає віку, сеньйоре Тоніко, навіть дівчатка у них виглядають бабусями.

— Гарненька?

— Звідки мені знати, якщо вона у лахмітті, нерозчесана і бозна-скільки невмивана? Мабуть, якась відьма, а втім, мій дім — не ваш, це у вас служниці виглядають благородними дівчатами.

— Та що ви? Хіба Ольга візьме таку! Якщо у бідолахи вродливий писок, дружина миттю вижене її на вулицю, та ще й вилає на всі заставки.

— Дона Ольга жартів не визнає. І правильно. Вас і справді слід тримати на прив'язі.

Тоніко Бастос з удаваною скромністю заперечив:

— Ну, ви перебільшуйте, друже. Звідки вам це відомо?...

Прийшов Мундіньйо Фалкан з полковником Рібейрінью, вони піділи до Капітана.

— А Доктор?

— Він же не ходить до кабаре. Його й на налігачі сюди не затягнеш.

Ньо-Гало підійшов до Насіба:

— Поступились дівчиною Езекиелу?

— Хочу сьогодні виспатись.

— А я піду до Зілди. Кажуть, там з'явилося дівчисько із Пернамбуко, апетитна пташечка.— Він прицмокнув язиком.— Може, вона завітає сюди...

— Чи не з косами, бува?

— Еге ж, і з товстим задом...

— Вона в «Тріаноні». Вона там щовечора... — сказав Тоніко.— Йї симпатизує полковник Мелк, це він привіз її до Баїї.

— Сьогодні полковник рушив на фазенду. Я бачив, як він відпливав,— повідомив Насіб.— Наймав робітників на невеличкому ринку.

— Тоді я піду в «Тріанон»...

— До виступу танцівниці?

— Ні, одразу після виступу.

«Батаклан» і «Тріанон» були відомими на увесь Ілзеус кабаре. Їх відвідували експортери, фазендейро, крамарі, а також представники крупних фірм, що приїздили до міста у справах. Але на околицях міста були інші кабаре, туди приходили портові робітники, наймити з плантацій, найдешевші жінки. Там усе робилося відкрито, бо інакше ніхто кабаре не відвідував би.

Невеличкий оркестр грав танець. Тоніко пішов запрошувати якусь даму. Ньо-Гало поглядав на годинника, настав час виходу танцівниці, і він виявляв нетерпіння. Йому кортіло швидше вирушити в «Тріанон» подивитися на цю дівчину з косами, утриманку полковника Мелка.

Була вже майже перша година ночі, коли оркестр замовк, світло погасили. Залишилися запаленими лише невеличкі сині лампи, з ігрової зали прийшло чимало людей, більшість розмістилася за столиками, деякі залишилися стояти біля вхідних дверей. Анабела вийшла з-за куліс з величезними віялами в обох руках. Цими віялами вона затулялася, залишаючи неприкритою то одну, то другу частину тіла.

Принц у смокінгу затарабанив на роялі. Анабела танцювала посеред зали, усміхалась до присутніх. Вона мала успіх. Полковник Рібейрнійо волав «біс» і аплодував

стоячи. Засвітилися вогні, Анабела подякувала за аплодисменти; вона була одягнена в трико тілесного кольору.

— От неподобство... Ми ж думали, що бачимо тіло, а виявляється, це лише трико...— обурився Нью-Гало.

Вона вийшла під аплодисменти і повернулася тільки за кілька хвилин для виступу в іншому, ще сенсаційнішому номері. Анабела була закутана в різнобарвні вуалі, які, за словами Мундіньйо, мали спасти одна за одною. І, коли незабаром упало останнє покривало і знову засвітилося світло, всі побачили її майже оголене худорляве і струнке тіло, на якому залишився тільки крихітний трикутник та червона стрічка, що обвивала її невеличкі перса. Публіка гриміла хором «біс». Анабела вийшла із зали, пробігши поміж столиками. Полковник Рібейрїньйо замовив шампанське.

— Оце справжній номер... — вигукнув навіть Нью-Гало.

Анабела і принц підсіли за столик Мундіньйо Фалкана.

«Розраховуюсь я»,— сказав Рібейрїньйо. Знову заграв оркестр, Езекієл Прадо потягнув танцювати Різолету, але спіткнувшись, упав на стільці. Насіб вирішив іти додому. Лише Тоніко Бастос, не спускаючи очей з Анабели, пересів до столика Мундіньйо. Нью-Гало зник. Танцівниця усміхнулася і підняла келих з шампанським.

— За здоров'я всіх присутніх! За прогрес Ільєуса! — їй заплодували. Ті, що сиділи за сусідніми столиками, поглядали на них із заздрістю. Багато відвідувачів знову пішло до ігрової зали. Насіб спустився сходами вниз і вийшов на вулицю.

Він ішов сонним містом. В будинку Маурісіо Каїреса ще горіло світло. Мабуть, вивчає справу Жезуїньйо, готує матеріали для захисту, подумав Насіб, згадавши обурене патякання адвоката в барі. Але з-за напіввідчиненого вікна долинув грайливий жіночий сміх і загубився на сонній вулиці. Казали, що вдівець ночами водить до себе негритаючочок з пагорба. І все ж Насіб не міг уявити, що в цю мить юрист, можливо з чисто професійною цікавістю, вимагав, щоб дівчисько з Уньяну, шепелява, перелякана мулаточка, лягла в постіль в чорних паперових панчохах.

— Чого тільки в світі не буває... — хихотіла дівчина, показуючи при цьому гнилі, рідкі зуби.

Насіб відчував утому після важкого дня. Йому, нарешті, вдалося довідатись, чому Мундіньйо так часто приходять і так швидко зникає, чому він перешіптється з Капітаном і Доктором, проводить потаємні розмови з Клові-

сом. Їхні маневри націлені на гавань. Насіб збагнув це, почувши уривки окремих їхніх фраз. Виходячи з того, що вони говорили, незабаром мав прибути інженер, а згодом землечерпалки та буксири. Нехай це не всім до смаку, але великі іноземні кораблі заходять у порт і забирають какао, експортом займатиметься безпосередньо Ільєус. А кому це могло не сподобатись? Чи не означає такий крок початку війни проти Бастосів, проти полковника Раміро? Капітан завжди прагнув стати верховою місцевою політикою. Але він не був фазендейро, і в нього бракувало коштів для подібних справ. Тепер стає зрозуміло його дружба з Мундінью Фалканом, насуваються серйозні випробування. Полковник Раміро, незважаючи на свій вік, не такий, щоб сидіти склавши руки, він не здається без боротьби. Насібові не хотілося встрявати у цю історію. Він був другом для них усіх: і Мундінью, і полковника, і Капітана, і Тоніко Бастоса. Власнику бару немає чого втручатися в політику. Це обіцяє лише збитки, це ще небезпечніше, аніж зв'язок із заміжною жінкою.

Сіньязінья і Осмундо вже не побачать буксирів і землечерпалок, що поглиблюватимуть вхід до гавані. Не побачать вони також бурхливого прогресу, про який розповідав Мундінью. Такий уже цей світ, зітканий із радощів і смутку.

Насіб обминув церкву і почав повільно підніматися крутосхилом. Невже ж Тоніко Бастос бував у Сіньязіньї? Чи він просто прибрехав, щоб похизуватися перед Насібом? Ньо-Гало стверджує, що Тоніко зухвало бреше. Він, як заведено, не зв'язується з одруженими жінками. Полюбовниці — інша справа: тут він з чоловіком не рахується. Везунчик. Завжди зі смаком одягнений, чуб з легкою сивизною, вкрадливий голос. Насібові хотілося бути таким, як Тоніко, — щоб жінки задивлялися на нього з пристрасстю і бурхливо ревнували. Йому хотілося, щоб його шалено кохали, так, як кохає Тоніко Лідія, дружина полковника Нікодемаса. Вона посилала до Тоніко листи, бігала вулицями, аби з ним побачитись, сохла по ньому, а він не звертав на неї уваги. Заради нього Лідія постійно ризикувала своїм становищем, заради одного його погляду, одного слова. Тоніко не погребує жодною утриманкою, окрім Глорії, і всі знають чому. Але з одруженими жінками, наскільки про це було відомо Насібові, він у стосунки не заходив.

Захекавшись після крутої дороги, Насіб всунув ключа в замкову щілину. Вітальня виявилася освітленою. Чи не

злодії, бува? А може, нова служниця забула вимкнути світло?

Він тихенько увійшов і побачив, що вона спить на стільці. Розкішні, довгі коси дівчини хвилями спадали на плечі. Помиті і розчесані, вони виявилися чорними, кучерявими, красивими. Вона була одягнена хоча і в стару, але чисту сукню. Через порвану спідницю проглядало стегно кольору кориці, уві сні її груди піднімались і опу-скались, уста усміхались.

— Боже праведний! — Насіб зупинився, не ймучи віри своїм очам.

Він роздивлявся її, прямо таки приголомшений,— невже ця врода була так замаскована дорожньою курявою і грязюкою? Габрієла, що спала на стільці, її повна рука, смагляве обличчя, усміхнене вві сні, так і просилися на картину. Цікаво, скільки їй років? Тіло немов у молодій жінки, обличчя як у дівчинки.

— Оце так! — прошепотів араб майже молитовно.

Зачувши його голос, вона злякано розплющила очі, але одразу ж усміхнулася, і кімната, здалося, теж усміхнулася разом з нею. Вона підвелася і обсмикала сукню, тиха і прозора, немов місячний промінь.

— Чому ти не спиш? — на інше запитання Насіб просто не спромігся.

— Молодий господар нічого мені не сказав...

— Який молодий господар?

— Ви, сеньйоре... Я випрала білизну, прибрала в кімнатах. Потім сіла, чекаючи на вас, і задрімала,— співучим голосом розповідала вона.

Від неї пахло гвоздикую, мабуть, то пахли її коси.

— Так ти справді можеш куховарити?

Відблиски світла грали на її косах, очі були опущені, права нога Габрієли сковзалась по підлозі, немовби вона збиралася танцювати.

— Можу, сеньйоре. Я працювала в заможних людей, вони мене навчили. Я люблю куховарити... — Вона усміхнулася, і все знову засміялося разом з нею, навіть араб, сівши на стілець.

— Якщо це так, я буду тобі добре платити. П'ятдесят рейсів на місяць. У нас заведено платити двадцять, найбільше тридцять. Якщо тобі буде важко, візьмеш собі на допомогу дівчину. Стара Філомена була надто впертою, нікого не хотіла брати. Казала, що вона ще не збирається вмирати і з усім впроєється сама.

— Я також впораюсь.

— А платня? Тебе влаштуває?

— Скільки ви, молодий господарю, будете платити, те мене і влаштує...

— Подивимось завтра, як ти готуєш. В годину сніданку я пришлю до тебе хлопчика... Я їм у барі. А зараз...

Габрієла стояла, чекаючи ще чогось, з усмішкою на вустах. Місячний промінь пестив її коси, і від них линув аромат гвоздики.

— ...іди спати, вже пізно.

Легенько погойдуючись, вона пішла до дверей, він подивився на її ноги, на стегно кольору кориці, що проглядало крізь дірку в спідниці. Вона озирнулась:

— Тоді на добраніч, сеньйоре молодий господарю.

Вона зникла в темряві коридора, Насібу здалося, що він почув, як вона тихо додала: «Красунчик...»

Він ледве стримався, щоб не погукати її. Ні, це вона сказала вчора на ринку. Якби він її покликав, вона б, можливо, злякалася, у неї такий непорочний вигляд, може, вона ще дівчина... Спішити нікуди, попереду багато часу. Насіб скинув піджака, повісив його на стілець, зірвав сорочку. У вітальні залишився запах гвоздики. Завтра він купить їй у подарунок ситцеву сукню і домашні туфлі.

Він сів на ліжку і почав розв'язувати черевики. Важкуватий випав деньок. Скільки різних пригод! Насіб одягнув довгу нічну сорочку. Гарна смугляночка! А які очі... І шкіра в неї засмагла, це йому подобається. Насіб ліг і вимкнув світло. Він поринув у неспокійний, тривожний сон: побачив Сінязінью, її голе тіло, ноги в чорних панчочках. Сінязінья лежала розпростерта на палубі іноземного корабля, що заходив у гавань. Виявляється, Осмундо втік автобусом, і Жезуїнійю стріляв у Тоніко Бастоса, а Муцдінійю прибув з доною Сінязіньєю, вона була живою, усміхалась до Насіба, простягала йому руку, але в неї було смагляве обличчя нової служниці. Насіб ніяк не міг її наздогнати, танцюючи, вона сховалася в кабаре.

ПРО ПОХОРОНИ І БЕНКЕТИ, З ОПОВІДЬЮ ДОСИТЬ ПОВЧАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Сонце підбилося уже високо, коли Насіб прокинувся від крику дони Армінди:

— Ходімо подивимось на похорони, дівчинко! Буде досить цікаве видовище!

— Ні, сеньйоро, молодий господар ще спить.

Насіб підхопився з ліжка: хіба можна не піти на похорони? Він виходив з ванної уже одягнений, коли Габрієла поставила на стіл гарячу каву і глечик з молоком. На столі, застеленому білою скатертиною, стояли кускус із кукурудзи з кокосовим молоком, смажені банани, іняме¹, солодка маніока. Вона зупинилася біля кухонних дверей і запитально поглянула на нього.

— Молодий господар мусить мені сказати, що він любить.

Насіб жадібно ковтав кускус, у його очах світилося задоволення, але цікавість змушувала його поспішати — чого доброго, ще запізниться на похорони!.. Чудовий кускус, і дуже смачні шматочками підсмажені банани... Насіб ледве одірвався від страви. Габрієла підв'язала коси стрічкою. Мабуть, приємно поцілувати її смагляву потилицю. Насіб вискочив з дому і мало не бігцем рушив у бар. Його супроводжував голос Габрієли, котра співала:

Обережно, мій коханий,
Пробирайся через сад,
Щоб не м'яти подум'яний
Одяг росяних троянд.

Похоронна процесія з домовиною Осмундо вийшла з набережної на майдан:

— Нікому навіть домовину нести... — зауважив хтось.

— Та-ак.

Не пригадується ще такої бідної і убогої процесії. Тільки найближчі друзі Осмундо набралися мужності супроводжувати його під час цієї останньої прогулянки вулицями Ільєуса. Той, хто ніс дантиста на цвинтар, ображав тим самим гідність полковника Жезуїньйо і все ільєуське суспільство. Арі Сантос, Капітан, Ньо-Гало, редактор «Діарію де Ільєус» і ще кілька осіб чергувалися біля ручок домовини.

Покійний не мав у Ільєусі ніяких родичів, але за ті місяці, що прожив тут, познайомився з багатьма людьми — Осмундо був люб'язним, чемним, постійним учасником вечорів у клубі «Прогрес», зборів товариства імені Руя Барбози, родинних вечірок, своїм його вважали також у барах і кабаре. І, незважаючи на все це, у свою останню дорогу він вирушав, немов жебрак, ніхто не при-

¹ І н я м е — бразильська рослина з їстівним корінням.

брав його домовини квітами, ніхто не плакав за ним. Батько Осмундо телеграфував одному торговцеві в Ільєусі, з яким у нього були ділові стосунки, і попрохав його влаштувати все, пов'язане з похоронами. Сам він збирався прибути до міста найпершим пароплавом. Торговець замовив домовину, заплатив за могилу, найняв у порту кількох робітників, щоби було кому нести небіжчика, раптом ніхто з друзів не прийде на похорони, але вінків і квітів не купив, мабуть, вважаючи їх непотрібною розкішшю.

Насіб не був близьким товаришем Осмундо. Інколи дантист відвідував його бар, але частішим гостем він був у кафе «Шик». Майже завжди Осмундо пив чарку в товаристві Арі Сантоса і вчителя Жозуе. Вони декламували сонети, читали улюблені уривки з прозових творів, дискутували на літературні теми. Інколи араб підсідав до них: слухав уривки з романів, вірші, присвячені жінці. Він, як і всі навколо, мав дантиста за гарного хлопця. Про нього відгукувались, як про справжнього лікаря, пацієнти все охочіше йшли до нього. Спостерігаючи зараз ці убогі похорони, бачачи жалюгідну жменьку друзів, цю голу домовину, без жодної квіточки, він відчув сум і жаль. Зрештою, це не гідно такого міста, як Ільєус, це несправедливо. Де ж ті люди, що славили його поетичне обдарування, де його пацієнти, які так захоплювались його легкими руками під час складних операцій, де колеги з товариства Руя Барбози, друзі по клубу «Прогрес», по бару? Вони боялися полковника Жезуїньйо, боялися язикатих старих дів і громадської думки, яка вважатиме їх солідарними з Осмундо.

Якийсь хлопчисько затесався у похоронну процесію, роздаючи рекламні листівки кінотеатру, де повідомлялося про дебют «відомого індійського факіра принца Сандри, найвизначнішого ілюзійніста нашого часу, фокусника і гіпнотизера, якого знає вся Європа, а також його неперевершеної асистентки мадам Анабели, провидиці, що являє собою диво телепатії». Листівка, підхоплена вітром, кружляла над домовиною. Осмундо не познайомиться з Анабелю, не пристане до почту залицяльників, не візьме участі в боротьбі за її симпатії і прихильність.

Похоронна процесія минала церкву. Насіб приєднався до жменьки людей, що проводжали покійного. Він не піде на цвинтар, йому не можна надовго залишати бар, сьогодні ж бенкет автобусної компанії. Але він пройде за домовиною хоч кілька кварталів, так велить

совість, так треба зробити, коли ти почуваш себе людиною.

Процесія вийшла на вулицю Паралелепіпедів; кому належала ця ідея? Пряміша і коротша дорога вела через вулицю полковника Адамі, для чого ж було проходити повз будинок, де стояла домовина з тілом Сінязіньї? Таке міг вигадати лише Капітан. Глорія спостерігала рух похоронної процесії із свого вікна, сидячи в капоті, накинутім на нічну сорочку. Домовина пропливла перед її грудьми, що були ледве прикриті тонкою мережкою.

Біля дверей коледжу Еноха, де юрмились зацікавлені подіями учні, вчитель Жозуе підмінив Нью-Гало біля однієї з ручок домовини. З усіх вікон виглядали люди, чулися різні вигуки. Біля будинку родичів Сінязіньї стояло кілька постатей в чорному. Домовина Осмундо повільно рухалась в супроводі мізерного почту. Перехожі скидали капелюхи. З вікна будинку, прибраного траурними стрічками, хтось гукнув:

— Не могли знайти іншої дороги, чи що? Вам ще мало, що бідолаха загинула через нього?

Дійшовши до центрального майдану, Насіб вернувся назад. Трохи постояв на похоронній відправі Сінязіньї. Її домовина ще не була забитою, у вітальні горіли свічки, стояли квіти, біля домовини — кілька вінків. Жінки плакали. А нещасного Осмундо не оплакував ніхто.

— Зачекаємо трохи. Хай його поховають,— сказав хтось із рідних Сінязіньї.

Господар будинку, чоловік двоюрідної сестри Сінязіньї, не приховуючи свого невдоволення, ходив по коридору. Смерть Сінязіньї виявилася для нього нежданим ускладненням; звичайно, тіло покійниці не можна було виносити з будинку Жезуїньйо, а тим більше з будинку дантиста, це було б непристойно. Його дружина була єдиною родичкою Сінязіньї, що жила в місті, решта мешкали в Олівенсі; ну як він міг не дозволити принести тіло сюди і здійснити похоронну відправу тут? І, як на гріх, він друг полковника Жезуїньйо, та ще й має з ним ділові стосунки.

— От уже не до речі,— бідкався він.

Скільки неприємного клопоту, не кажучи вже про втрати. А хто платитиме?

Насіб наблизився до мертвої Сінязіньї. Очі заплющені, обличчя спокійне, рівні коси розплетені; гарні, стрункі ноги. Він одвів погляд, не час зараз розглядати ноги Сін-

язині. У вітальні з'явилася урочиста постать Доктора. На мить він затримався біля домовини і сказав Насібу, але так, що почули всі:

— В її жилах пульсувала кров Авілів. Це кров, кров Офенізії, визначила її долю,— він понизив голос.— Я вважаю її за свою родичку.

Глядачі, що юрмилась в дверях і зазирали у вікна, були вражені, побачивши Малвіну з букетом квітів із власного саду. Нащо прийшла вона сюди, на похорони жінки, покараної за зраду, ця молода дівчина, ще учениця, донька фазендейро? Адже ж вони не приятелювали. Її супроводжували осудливими поглядами, перешіптувались по закутках. Малвіна усміхнулася Доктору, поклала квіти в ноги покійниці, тихо помолилася і вийшла, гордо випроставшись, як і увійшла. Насіб стояв, похиливши голову.

— Ця донька Мелка Тавареса — зухвале дівчисько.

— Вона фліртує із Жозуе.

Насіб теж провів Малвіну поглядом, йому сподобався її вчинок. Він не міг збагнути, що з ним діється цього дня, але він прокинувся з дивним настроєм, він відчував, що не може звинувачувати Осмундо і Сін'язінью, потім його обурило те, що на похорони дантиста прийшло так мало людей, драгувало квиління господаря будинку, де стояла домовина з покійницею. Прийшов падре Базіліо, потиснув усім руки, погомонів про яскраве сонце, про кінець дощового періоду.

Нарешті похоронна процесія вирушила з дому. Вона була велелюдніша від тієї, що супроводжувала Осмундо, але все одно мала жалюгідний вигляд. Падре Базіліо прочитав кілька молитов, рідні Сін'язіньї, що приїхали з Олівенси, ридали, господар будинку полегшено зітхнув. Насіб повернувся в бар. Чому їх не хоронили разом? Не винесли обидві домовини з одного будинку і не опустили в одну могилу? А належало зробити саме так. Підле життя, безсердечне, лицемірне місто, де шанують лише гроші!

— Сеньйоре Насібе, а служниця яка гарна... Прямо красуня! — почувся вкрадливий голос Шіко.

— Іди к бісу! — Насіб був сумний.

Потім він узнав, що домовину Сін'язіньї внесли у вота кладовища в ту саму мить, коли звідси виходили ті з небагатьох друзів Осмундо, що проводили його у останню дорогу. Майже в цей самий час полковник Жезуїньйо

Мендонса в супроводі Маурісіо Каїреса постукав у двері до судді, щоб стати перед лицем закону. Потім адвокат з'явився в барі, але відмовився пити будь-що, окрім мінеральної води:

— Вчора я перебрав у Амансіо. Подавали першокласне португальське вино...

Насіб відійшов убік, йому не хотілося знати подробиць про бенкет, влаштований напередодні похорону. Він вирішив навідатись до сестер Дос Рейс, перевірити, як іде підготовка до обіду. Сестри й досі ніяк не могли заспокоїтись.

— Ще вчора вранці вона, бідолашна, була в церкві,— сказала, хрестячись, Кінкіна.

— Коли ви прийшли до нас, ми щойно розлучилися з нею після меси,— схвильовано додала Флорзінья.

— Так, ось які бувають справи... Тому я і не одружуюсь.

Сестри провели Насіба на кухню, де поралася Жукундіна з дочками.

— Хай обід вас не тривожить, все буде гаразд.

— А ви знаєте, я все-таки знайшов куховарку.

— Прекрасно. Добре готує?

— Кускус зробила пристойно. А що вона взагалі уміє робити, довідаюся пізніше, під час сніданку.

— Отже, наших закусок і солодоців ви більше не потребуєте?

— Коли ваша ласка, приготуйте ще на кілька днів.

— Я тому питаю, що ми зараз маємо чимало клопоту з презепіо.

Коли відвідувачів у барі поменшало, Насіб послав Шіко Мозезу снідати.

— На зворотному шляху захопи і мій сніданок.

У години сніданку бар завжди бував порожнім. Насіб у цей час перевіряв касу, підраховував виторг і витрати. Першим після сніданку незмінно з'являвся Тоніко Бастос, він випивав «для травлення» кашасу з bitter¹. Того дня тільки й розмов було, що про вбивство та похорони. Потім Тоніко розповів про те, що відбувалось в кабаре після того, як Насіб пішов додому. Полковник Рібейрінью так налигався, що його довелося тягнути додому майже волоком. На сходах його тричі вирвало, він забруднив увесь костюм.

¹ Склянка гіркого пива.

— Рібейрінью вклепався в танцівницю...
— А Мундіньо Фалкан?
— Він рано пішов. Переконав мене, що з нею в нього немає нічого і що шлях вільний. Ну і я, звичайно...

— Кинувся в атаку...

— Точніше — почав гру.

— А вона?

— Що вам сказати? Здається, виявляє зацікавленість. Але, поки не підчепить Рібейрінью, буде, мабуть, вдавати з себе святу. Тут все відомо наперед.

— А чоловік?

— Цілком на боці полковника. Він уже все знає про Рібейрінью. А зі мною не хоче мати жодних справ. Хай жінка сміється для Рібейрінью, танцює з ним, притискується до нього, підтримує йому голову, щоб його краще знудило, — каналії все це подобається. Але варто лише підійти мені, і він одразу стає між нею і мною. Типовий професійний альфонс.

— Він боїться, що ви зіпсуєте йому всю справу.

— Згоден на залишки. Хай Рібейрінью платить, а я задовольнятимусь вихідними днями... Я думаю, що й чоловік не довго огинатиметься. Мабуть, йому вже відомо, що я син місцевого політичного лідера. Тому стосовно мене йому слід поводитися дещо інакше.

Шіко Молеза приніс сніданок. Насіб вийшов із-за прилавка і сів за один із столиків, пов'язавши серветку навколо шиї.

— Ну, побачимо, що вона за куховарка?..

— Нова? — поцікавився Тоніко.

— Ніколи не доводилося бачити такої вродливої смаглявки! — ліниво процідив Шіко Молеза.

— А ви мені казали, що вона страшна, наче відьма. Безсоромний ви араб. Хотіли втаїти правду від товариша?

Насіб розібрав посуд, поставив на столі їжу.

— О! — вигукнув він, вдихнувши аромат курячої кабідели¹, смаженої солонини, рису, квасолі і банана, нарізаного кружальцями.

— Справді гарненька? — розпитував Тоніко Шіко Молезу.

— Мало сказати гарненька...

Тоніко схилився над тарілкою.

---

¹ Кабідела — страва з пташних потрухів та крові, тушкована на вині.

— І ви ще кажете, що вона не вміє варити? От брехливий турок...

Насіб запросив його до столу:

— Тут вистачить для двох, пригощайтесь.

Біко Фіно відкрив пляшку пива, поставив її на стіл

— Що вона зараз робить? — запитав Насіб у Шіко.

— Про щось бесідує з матір'ю. Здається, про спіритизм. Вірніше, говорить мама, а вона лише слухає та сміється. А коли вона сміється, сеньйоре Насібе, можна просто отетеріти.

— О! — знову вигукнув Насіб, покуштувавши страву.— Це ж манна небесна, сеньйоре Тоніко. Тепер, дякувати богам, мене будуть гарно обслуговувати.

— За столом і в ліжку? Чи не так, турку?..

Насіб досхочу наївся і після того, як Тоніко пішов, розлігся за звичкою у шезлонгу в затінку дерев. Він узяв баїянську газету майже тижневої давності і запалив сигару, потім розправив вуса. Насіб був задоволений життям, ранковий сум розвіявся. Згодом він сходить у дядькову лавку і придбає там дешеву сукню та пару кімнатних туфель. Треба домовитись з куховаркою про закуски і солодоші для бару. Ніколи б не міг подумати, що ця біженка, така непоказна на вигляд, вся в лахмітті, вміє так куховарити... І що бруд таїть таку чарівну жінку... Він мирно заснув. Вітер з моря лагідно перебирав його вуса.

Ще не продзвонило п'ятої години вечора, і в податковому бюро, а також у інших установах було повно відвідувачів, коли схвильований Ньо-Гало з номером «Діаріо де Ільеус» в руках увірвався в бар. Насіб подав йому вермут і зібрався був розповісти про нову куховарку, але той голосно гукнув своїм гугнявим голосом:

— Почалося!

— Що?

— Ось сьогоднішня газета. Щойно вийшла.. Читайте...

На першій шпальті було надруковано довгезелзну статтю, набрану жирним шрифтом. Заголовок простилався над чотирма колонками: «Обурлива зневага до бухти». Різка критика була спрямована головним чином на адресу префектури і Алфредо Бастоса — «депутата палати штату», обраного населенням Ільеуса, щоб той «відстоював святі інтереси району какао» і який забув про це. Тихий голос цього депутата лунає лише тоді, писалося в статті, коли треба похвалити дії уряду; цей парламентарій вміє вигукувати лише «дуже добре!» та «підтримую!».

В статті критикувалося префекта, одного з кумів полковника Раміро,— «нікчемну посередність, здатну лише на низькопоклонство перед впливовою особою — місцевим касіком»¹, а також висувалося звинувачення проти політичних діячів, що по-нехлюйському ставляться до питання Ільеуської гавані. Як привід для статті було використано вчорашній випадок: пароплав «Іта», що сів на міліну.

«Найважливішої і найневідкладнішої проблеми району, яка становить альтернативу місцевого прогресу і означає або достаток і цивілізацію, або відсталість і злидні,— проблеми бухти Ільеуса, або, іншими словами, «величезної проблеми безпосереднього експорту какао», не існує для тих, хто «захопив за сприятливих умов командні висоти». Потім йшла убивча тирада, яка закінчувалась прозорим натяком на Мундіньйо, де нагадувалось, що «люди з високорозвиненими громадянськими почуттями мають намір у зв'язку із злочинною байдужістю муніципальної влади взятися за цю проблему і розв'язати її позитивно. Славетні і хоробрі мешканці Ільеуса, міста сивих традицій, зуміють засудити, покарати і винагородити по заслугах!»

— Справа серйозна, хлопчику...

— Стиль схожий на докторський.

— А мені здається, це робота Езекієла.

— Ні, Доктора. Я впевнений. Езекієл набрався вчора в кабаре. Стаття викличе шум...

— Шум?! Ви оптиміст... Буде грім і ще чорт батька зна що!

— Чого доброго, може розпочатися сьогодні, тут же, в барі.

— Чому тут?

— А бенкет автобусної компанії, ви забули? Прийдуть всі: префект, Мундіньйо, полковник Амансіо, Тоніко, Доктор, Капітан, Мануел дас Онсас; навіть полковник Раміро Бастос обіцяв узяти участь.

— Полковник Раміро? Адже він тепер вечорами і на вулицю не виходить.

— А він сказав, що прийде. Він людина слова і обов'язково прийде; ось побачите. Не виключено, що обід закінчиться суперечкою...

Ньо-Гало потирає руки.

---

¹ К а с і к — вождь індіанського племені в Латинській Америці; тут — вождь, керівник.

— Весело буде, весело... — Він пішов у податкове бюро, залишивши розгубленого Насіба.

Прийшли офіціанти, найняті для бенкету; вони почали готувати залу, зсовувати до купи столики. Майже в той же час суддя з пачкою книг під пахвою влаштувався зовні із Жоаном Фулженсіо та Жозуе. Вони спостерігали за Глорією, яка сиділа біля свого вікна. Суддя вважав, що її постійна присутність на майдані шокує порядних людей міста. Жоан Фулженсіо сміявся, не погоджуючись з ним:

— Глорія — це соціальна необхідність, сеньйоре, її слід розглядати як суспільно корисний інститут, щось на зразок товариства імені Руя Барбози, гуртка Тринадцятого травня або будинку для старих. Глорія виконує в суспільстві важливу роль. Те, що вона не залишає свого вікна і час від часу з'являється на вулиці, підіймає на вищий щабель один з найважливіших аспектів життя міста — сексуальне життя. Вона виховує у юнаків смак до вроди і, дозволяючи чоловікам некрасивих жінок (а таких, на жаль, в нашому місті більшість) мріяти про неї, надихає їх на виконання матримоніальних обов'язків, які в іншому випадку були б для них важким тягарем.

Суддя милостиво погодився:

— Чудовий захист, мій любий, вартий і захисника, і підзахисної. Але, між нами кажучи, це ж несправедливо: стільки м'яса для одного чоловіка. Та ще й для такого худорлявого і мізерного... Якби вона хоч не сиділа цілий день на видноті...

— А ви гадаєте, що з нею ніхто не спить? Помиляєтесь, мій любий суддя, помиляєтесь...

— Та що ви кажете? Невже хтось осмілився?

— Більшість чоловіків нашого міста, вельмишановний! Коли вони сплять з жінками, то думають про Глорію, а отже, з нею вони і сплять.

— Звичайно, сеньйоре, я мусив одразу здогадатись, що ви жартуєте...

— Як би там воно не було, але ця молодичка у вікні вельми спокуслива, — сказав Жозуе. — Вона так і обпікає чоловіків своїм поглядом...

До них хтось підійшов, розмахуючи свіжим номером «Діаріо де Ільєус»:

— Бачили?

Жоан Фулженсіо і Жозуе уже були поінформовані. Суддя взяв газету і насунув на носа окуляри. За іншими столиками стаття уже обговорювалась.

— Ну, що ви скажете?

— Тепер спалахне політична боротьба... Сьогоднішій обід буде цікавим.

Жозуе й далі розводився про Глорію:

— Що в цій історії найдивовижніше? А те, що до цього часу ніхто не спробував завітати до неї. Для мене це загадка.

Учитель Жозуе був новачком у цих краях, його привіз Енох, коли засновував свій коледж. І хоча Жозуе відразу акліматизувався, почав відвідувати «Папеларія Модело» і бар «Везувій», з'являтися в кабаре, виголошувати промови на святах, вечеряти в будинках розпусти, він ще не знав багато дечого в історії Ільєуса. І доки решта обговорювала статтю в «Діаріо», Жоан Фулженсіо розповів йому про те, що сталося між полковником Коріолано і Тоніко Бастосом незадовго до приїзду Жозуе в Ільєус, коли полковник поселив Глорію в цьому будинку.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Полковник привіз Глорію в місто, розповів Жоан Фулженсіо — цей справжнісінький довідник всіх подій та історій Ільєуса, і поселив її в найкращому із своїх будинків, де до переїзду в столицю штату мешкала його родина. Старі діви були шоковані цим кроком, а на мулатку почав накидати оком місцевий донжуан — нотар Тоніко Бастос, улюблений син полковника Раміро, чоловік ревнивої дружини і батько двох гарних дітлахів, людина елегантна, одягнена недільними днями в жилетку.

Звичайно, ця історія зовсім не нагадує іділію Жуки Віани і Шікінії. Жозуе уже чув про них? Йому відомі комічні і сумні подробиці? Причому сумних було значно більше, аніж комічних, — адже ільєуський гумор має трохи похмурий характер. Глорія і Тоніко не гуляли на пляжі, не ходили, побравшись за руки, біля причалів порту, і Тоніко ще не ризикнув постукати вночі в двері Глорії. Він лише дозволяв собі частіше провідувати її і дарувати їй цукерки, придбані в барі Насіба, а також справлятися про здоров'я і питати, чи не треба їй чого-небудь. Сумні погляди та компліменти — далі маестро Тоніко ще не заходив.

Давня дружба зв'язувала полковника Коріолано з родиною Бастосів. Раміро Бастос хрестив полковникового

сина, вони були політичними однодумцями, часто зустрічалися. З цього і скористався Тоніко, коли пояснював дружині, неймовірно огрядній і ревнивій доні Олзі, що йому необхідно, задля дружніх зв'язків і спільності політичних інтересів з полковником, відвідувати по обіді цей осиротілий будинок. Дона Ольга піднімала свої монументальні груди:

— Якщо треба, Тоніко, якщо полковник тебе запрошує, іди. Але дивись! Коли я довідаюсь про щось таке, коли почую що-небудь...

— В такому разі, любя, щоб у тебе не було підозр, я краще не піду. Щоправда, я пообіцяв Коріолано... — Солодкі слова у цього Тоніко, казав Капітан. На думку дони Ольги — от бідолашна! — не було чоловіка поряднішого від нього, не було чоловіка, якого так би переслідували жінки, незаміжні і заміжні, утриманки і всі без винятку повії. Проте її не полишали сумніви, і вона контролювала кожен крок свого чоловіка, щоб він, боже борони, не піддався спокусі. Погано ж вона його знала...

Так терпінням і цукерками Тоніко «готував для себе ложе відпочинку», як обережно висловлювались в «Папеларія Модело» і в барі. Але перш ніж сталося те, що мало статися неодмінно, полковник Коріолано дізнався про відвідини Тоніко, про його карамельки і пристрасні погляди. Він раптово прибув до Ільєуса посеред тижня, прийшов у будинок Тоніко, де містилася також його нотаріальна контора, на той час переповнена відвідувачами.

Тоніко Бастос зустрів товариша радісними вигуками і, обнявши, поплескав його по спині — він був людиною виняткової щирості і симпатії. Коріолано привітався, взяв у Тоніко стілець, сів, ударив нагаєм по халявах своїх брудних чобіт і сказав, не підвищуючи голосу:

— Сеньйоре Тоніко, до мене дійшли чутки, що ви заходились до будинку моєї прийомної доньки. Я щиро ціную вашу дружбу, сеньйоре Тоніко. Я знаю вас ще з дитячих літ. Тому я хочу, як давній товариш, дати вам пораду: не приходьте туди більше. Я дуже любив Жуку Віану, сина небіжчика Віани, мого партнера в покері, і теж знав його ще зовсім дитиною. Ви пригадуєте, що з ним трапилось? Він зацікавився, як на гріх, маленькою Шкіньєю, бідолаха...

В конторі запанувала напружена тиша. Тоніко, зати наочись, промовив:

— Але, полковнику...

Коріолано вів далі, не підвищуючи голосу і граючись нагаєм:

— Ви молодий, вродливий і показний чоловік, у вас немало різних жінок, які упадають за вами. Я ж — людина літня, яка немало горя зазнала на віку, дружина моя померла, залишилась у мене одна Глорія. Мені подобається ця дівчина, і я хочу, щоб вона була тільки моєю. Я ніколи не мав звички утримувати жінок, які належать іншим.— Він усміхнувся.— Я ваш друг, тому й попереджаю вас: облиште свої прогулянки в тих краях, а тим більше візити.

Нотар зблід, у конторі запанувала могильна тиша. Присутні презиралися. Мануел дас Онсас, який завітав завірити підпис, пізніше стверджував, що в повітрі чувся «запах покійника», а на свій нюх він ніколи не нарікав — не одне вбивство часів боротьби за землю лежало на його совісті. Тоніко почав виправдовуватись: це, мовляв, наклеп, підлий наклеп його ворогів і ворогів Коріолано. Він справді провідував Глорію лише для того, щоб запропонувати дівчині, якій симпатизує полковник і яку постійно ображають, свої послуги. Це витівки тих, хто шельмує Коріолано за те, що він поселив Глорію на майдані Сан-Себастьян, в будинку, де жила колись його родина, тих, хто відвертається від дівчини, хто плює їй услід, коли вона проходить поряд,— ці люди і плетуть зараз підлу інтригу проти нього, Тоніко. Він лише хотів привселюдно висловити свою повагу до полковника і солідарність з ним. У нього з Глорією нічого не було, і ні про що таке навіть гадки не мав. Солодкі слова були у Тоніко. Нічого й казати!

— Що у вас з нею нічого не було,— це мені відомо. А коли б щось було, я не прийшов би сюди і наша розмова мала б зовсім інший напрямок. Та не виключено, що у вас були якісь наміри, за це я не можу ручатися. Але наміри лишаються намірами. Від них ані холодно, ані жарко... І все ж таки вам слід чинити так, як роблять інші: відвертатися від неї. Це саме те, що цілком влаштовує мене. А тепер, коли я вас попередив, годі про це.

Він одразу ж перевів розмову на іншу тему, немовби лише для цього і прибув сюди. Потім перейшов на житлову половину будинку, привітався з доною Олгою, поплескав дітлахів по щоках.

Тоніко Бастос перестав ходити по вулиці, де живе Глорія, а вона з того часу ще більше страждає від самотності і суму. Місто набалакалося на цю тему досхоchu: «Ліжко провалилося, перш ніж він ліг на нього»,— говорили одні. «І провалилося з тріском»,— додавали безжалісно, як і личить справжнім ільєусцям, інші. Попередження полковника Коріолано пішло на користь не лише Тоніко: чимало чоловіків вирішили облишити свої наміри, які довгими ночами навіювали тривожні сни, породжені спогляданням бюста Глорії, а також її усмішки, що опромінювала очі і вуста, «вологі од бажання», як досить вдало, в одній із своїх поезій, висловився Жозуе. Але виграли від цього, як стверджував Жоан Фулженсіо, закінчуючи розповідь, перш за все старі і некрасиві дружини, бо, як він уже казав судді, Глорія приносила суспільству користь, піднімаючи на вищий щабель сексуальне життя Ільєуса, все ще феодального, незважаючи на всебічний і безсумнівний прогрес.

ПОЧИНАЄТЬСЯ БЕНКЕТ

Всупереч сумнівам і тривогам Насіба, обід на честь відкриття автобусного маршруту пройшов тихо і мирно. Ще не було сьомої години і ледве встигли вийти останні відвідувачі, любителі аперитиву, а росіянин Яків, потираючи руки і сміючись, вже крутився біля Насіба. Він також збуджено читав статтю в газеті і теж тривожився за долю бенкету. Запальні люди в цьому Ільєусі... Його компаньйон Моасір Естрелла чекав у гаражі на прибуття автобуса із запрошеними з Ітабуни — мало прибути десь біля десяти осіб, серед них префект і суддя. І раптом з'являється ця злочасна стаття, що сіє розбрат, недовіру і ворожнечу серед запрошених.

— Вона ще наробить чимало лиха.

Капітан, який прийшов завчасно, бо мав намір зіграти партію в шашки, конфіденційно повідомив Насібу, що стаття — це лише початок. Їх буде ще ціла низка, і взагалі справа не обмежиться самими лише статтями, Ільєусові доведеться пережити знаменні дні. Доктор, чий палець були забруднені чорнилом, а очі палали вогнем славолюбства, мимохідь забіг у бар, повідомивши, що страшенно заклопотаний. Що ж до Тоніко Бастоса, то він не повернувся, оскільки його викликав до себе полковник Раміро.

Першими прибули запрошені з Ітабуни, вони ніяк не могли нахвалитися подорожжю — автобус здійснив рейс лише за півтори години, незважаючи на те, що дорога ще не скрізь висохла. Приїжджі дещо зарозуміло роздивлялися ільєуські вулиці, будинки, церкву, бар «Везувій», склад вин, кінотеатр «Ільєус» і приходили до висновку, що Ітабуна — набагато красивіша. В Ільєусі немає таких церков, такого кінотеатру, немає споруд, які могли б піти в порівняння з новими будівлями Ітабуни, барів з таким широким вибором напоїв, кабаре, таких багатолюдних і гомінливих. Саме в цей час почала розвиватися конкуренція між двома найбільшими містами зони какао. Ітабунці говорили про нечуваний прогрес і дивовижне зростання їхнього краю, який ще кілька років тому був одним з районів Ільєуса — селищем із назвою Табокас. Вони сперечалися з Капітаном, обговорювали проблему гавані.

Родини ільєусців прямували в кіно, щоб побачити дебют факіра Сандри. Приваблені похвалюванням у барі, вони поглядали на поважних персон, що зібралися там, на великий стіл у формі літери «Т». Яків і Моасір зустрічали запрошених. Мундінью Фалкан прийшов з Кловісом Костою, і це у багатьох викликало зацікавлення. Експортер обнявся з деякими ітабунцями, серед них були і його клієнти. Полковник Амансіу Леал, що бесідував з Мануелом дас Онсас, розповів про Жезуїньйо, який, з дозволу судді, виїхав на свою фазенду, де й чекатиме суду. Полковник Рібейрінью не зводив очей з дверей кінотеатру, не втрачаючи надії першим побачити Анабелу. Розмова ставала загальною, говорили про вчорашнє вбивство, про похорони, про справи, про закінчення дощів, про майбутній урожай, про Анабелу і принца Сандро, але ретельно обминали гавань і статтю про неї в «Діарію де Ільєус», немов боялися починати ворожі дії; ніхто не бажав брати на себе таку тяжку відповідальність.

Деся біля восьмої, коли вже почали бути сидати за столи, хтось біля дверей бару сказав:

— А ось і полковник Раміро Бастос з Тоніко.

Амансіу Леал рушив їм назустріч. Насіб аж підстрибнув: атмосфера згущувалась, сміх був фальшивим, тепер він помітив револьвери під одягом. Мундінью Фалкан розмовляв з Жоаном Фулженсіу, Капітан підійшов до них. На протилежному боці майдану, біля воріт Малвіни, гуляв учитель Жозуе. Полковник Раміро Бастос увійшов

у бар змороною ходою, опираючись на костур, і привітався до всіх по черзі. Зупинившись поряд з Кловісом Костою, потиснув йому руку.

— Як газета, Кловісе? Розцвітає?

— Дякую, полковнику, все гаразд.

Потім затримався трохи біля групи, в якій були Мундінйо, Жоан Фулженсіо і Капітан, подікавився поїздкою Мундінйо, присоромив Жоана Фулженсіо, що той давно був у нього, перекинувся жартом з Капітаном. Насіб щиро захоплювався старим: його, мабуть, душить лють, але зовні ніхто цього не помітить. Полковник дивився на своїх супротивників, на людей, що вирішили боротися з ним, вирішили відняти в нього владу так, немов перед ним були нерозумні діти, що не становлять жодної небезпеки. Його посадили на почесне місце, поміж двома префектами, а Мундінйо сів неподалік — між двома суддями. Почали подавати страви, приготовлені сестрами Дос Рейс.

Спершу відчувалась якась стриманість і ніяковість. Їли і пили, розмовляли і сміялися, а все ж відчували підсвідому тривогу, немов чогось чекали. Полковник Раміро Бастос не доторкнувся до їжі, а лише пригубив склянку з вином. Його короткозорі очі зупинялись то на одному гостеві, то на іншому. Затримавшись на Кловісу Кості, Капітані і Мундінйо, вони потемніли. Раптом він запитав, чому немає Доктора, і висловив жаль в зв'язку з його відсутністю. Потроху настрої змінювався на краще, почали розповідати анекдоти, згадували танці Анабели, високо оцінювали страви, приготовлені сестрами Дос Рейс.

Нарешті настав час промов. Росіянин Яків і Моасір попросили Езекієла Прадо виступити від імені автобусної компанії, що влаштувала обід. Адвокат підвівся; він чимало хильнув, і язик його трохи заплітався, але все ж чим більше він пив, тим красномовніше виступав. Амансіо Леал щось тихо сказав Маурісіо Каїресу, очевидно, попередив його, щоб слухав уважніше. Якщо Езекієл, чия лояльність до полковника Раміро похитнулася за час останніх виборів, зачепить питання про гавань, то йому, Маурісіо, доведеться дати відповідь на цей недоречний виступ. Проте Езекієл в цей хвилюючий день обрав за основну тему питання дружби між Ільєусом та Ітабуною, містами-братами зони какао, нині з'єднаними ще й новою автобусною трасою. Ця траса — «грандіозний зачин» таких ділових людей, як Яків, «виходець з крижаних просторів Сибіру», що прибув сюди стимулювати прогрес цього бразильського куточка,—

при цьому на очі Якова, котрий насправді народився на київській околиці, мимоволі набігла сльоза,— і Моасір, який завдяки своїм зусиллям став прикладом працьовитості. Моасір скромно потупився, а навколо лунали схвально вигуки. Тут оратор узяв розгін і почав широко висвітлювати питання цивілізації, прогресу, накреслив велике майбутнє для зони какао, яка, поза всяким сумнівом, «незабаром досягне найвищого рівня культури».

Префект Ільеуса у нудній і довгій промові вітав мешканців Ітабуни, представлених на святі такими визначними особами. Префект Ітабуни, полковник Арістотелес Пірес, який задумливо спостерігав за всім, що діялося на бенкеті, коротко подякував йому у своєму виступі-відповіді. Потім надали слово Маурісіо Каїресу, він вирішив почастивати присутніх «на десерт» висловлюваннями з біблії, а наприкінці виголосив тост за «бездоганного ільеусця, якому ми багато чим зобов'язані, за шановну і достойну людину, невтомного адміністратора, зразкового батька і голову родини, керівника і друга, полковника Раміро Бастоса». Всі випили, і Мундіньйо також підніс чарку за здоров'я полковника. Не встиг ще Маурісіо Каїрес сісти, як з келехом в руках підвівся Капітан. Він сказав, що хоче теж вигодосити тост, скориставшись з цього свята, яке символізує новий крок на шляху до прогресу зони какао. Тост за людину, яка прибула з великого південного міста, щоб у цьому районі знайти застосування своїм коштам, своїй винятковій енергії, своїм даним державного діяча і своєму патріотизмові. За цю людину, якій Ільеус та Ітабуна вже багато чим зобов'язані, чиє ім'я негласно зв'язане з цією автобусною компанією, як і з усім іншим, що за останні роки зроблено для мешканців Ільеуса,— за Раймундо Мендеса Фалкана піднімає він свого келеха. Тепер надійшла черга полковника випити за здоров'я експортера. Як згодом розповідали, протягом усієї промови Капітана Амансію Леал тримав руку на револьвері.

Проте нічого не трапилося, хоча всі зрозуміли, що з цього дня Мундіньйо очолить опозицію і розпочнеться боротьба. Але вже не така, як бувало під час воєн за землю. Тепер зброя і засідки, підпал нотаріальних контор і підробка документів не вирішували справи. Жоан Фулженсіо сказав судді:

— Замість пострілів — промови... Так воно краще.

Але суддя завагався:

— Все одно це завершиться стріляниною, згадаєте моє слово.

Полковник Раміро Бастос у супроводі Тоніко незабаром пішов додому. Решта гостей усілися за столиками, продовжуючи пити. В окремій кімнаті зібралася компанія гравців у покер, дехто попрямував до кабаре. Насіб підходив то до одного гурту запрошених на бенкет, то до іншого, підганяв офіціантів. Пили багато. В самий розпал бенкету він одержав записку від Різолети; приніс записку хлопчик. Вона неодмінно має побачитись з ним вночі у «Батакані». Внизу підпис — «твоє звірятко Різолета». Араб вдоволено всміхнувся. Біля каси лежав пакунок для Габрієли: ситцева сукня і пара сандалів.

Закінчився сеанс у кінотеатрі, і бар заповнили відвідувачі. Насіб не мав жодної хвилини вільного часу. Тепер майже всі відвідувачі сперечалися з приводу статті. Щоправда, дехто ще обговорював учорашнє вбивство; сімейні люди, які відвідали кінотеатр, розхвалювали на всі лади фокусника. Та, правду кажучи, стаття в «Діаріо де Ільєус» була таки темою більшості розмов. Бар гув, неначе розтривожений вулик, до пізньої ночі. Було вже десь біля першої, коли Насіб замкнув касу і рушив у кабаре. Там за одним із столиків сиділи Рібейрінью, Езекієл і ще хтось; Анабела умовляла їх написати відгук у альбомі про її танці. Нью-Гало, романтик за вдачею, накреслив: «Ти, о танцівнице, ти — уособлення справжнього мистецтва!» Езекієл Прадо, що набрався сивухи, дописав кривулястими літерами: «Я хотів би стати коханцем цього справжнього мистецтва!» Принц Сандро не випускав із зубів свого довжелезного мундштука, імітованого під слонову кістку. Рібейрінью, що поводився з принцом запанібрата, плескав його по спині і розповідав про достатки своєї фазенди.

Різолета чекала Насіба. Вона відвела його в куток зали і розповіла про свої прикросці: вона прокинулася сьогодні сама не своя, знову нагадує про себе стара хвороба, яка давно вже мучила її; довелося викликати лікаря. А в неї зовсім немає грошей, навіть на ліки, і ні в кого попросити, вона майже ні з ким тут не знайома. Вона вирішила звернутися до Насіба — він був таким лагідним минулої ночі...

Араб дав їй асигнацію, щось пробурмотівши при цьому. Різолета погладила його по голові:

— Я одужаю десь днів за два-три і пришло по тебе... Насіб поспішав до виходу. Чи вона справді хвора, чи

влаштовує комедію, щоб виманити в нього гроші і повернути з яким-небудь студентом або прикажчиком? Насіб відчув мимовільне роздратування, він думав піти до неї і в її обіймах забути цей важкий день — похорони, клопоти і тривоги навколо бенкету, політичні інтриги. Після такого дня, особливо, коли він так невдало завершується, людина нагадує вичавлений лимон. Насіб тримав у руках пакунок для Габрієли. Погасли вогні, з'явилася танцівниця, одягнена в пір'я. Полковник Рібейрїньйо гукнув офіціанта і замовив шампанське.

НІЧ ГАБРІЄЛИ

Насіб зайшов до вітальні й скинув черевики. Майже цілий день він провів на ногах, переходячи від столика до столика. Яке це задоволення роззутися, зняти шкарпетки, поворушити пальцями, походити босим і нарешті одягнути старі хатні капці. Насіб задумався. Анабела, мабуть, уже закінчила свій номер і тепер сидить з Рібейрїньйо, попиваючи шампанське. Тоніко Бастос чомусь не з'явився. А принц? Його звати Едуардо да Сілва, і за документами він актор. Він цинік. Запобігає перед фазендейро, штовхає дружину в його обійми, торгує її тілом. Насіб стенив плечима. А може, він просто бідняк, для якого Анабела нічого не означає: випадковий зв'язок та спільна робота — тільки і всього. А для принца це було додатковим заробітком, з його обличчя видно, що він немало голодував. Немає слів, брудний заробіток, але де він є чистим? Чи варто докоряти і звинувачувати принца? Ще не відомо, чи не порядніший він од товаришів Осмундо — його колеги по літературних вечорах, партнерів по грі в покер, друзів, з якими відвідував бар, клуб «Прогрес» і не раз розмовляв про жінок? Чи не порядніший він од цих чесних громадян, що не захотіли віднести тіло друга на цвинтар?.. Ось Капітан — людина порядна, бідняк, у нього немає ніяких коштів, крім платні федерального збирача податків; та хоч він не плантатор какао, у нього на все є свій погляд, і свої переконання Капітан відстоює скрізь. Капітан не був близьким другом Осмундо, але прийшов на похорони і ніс домовину. А його промова під час обіду? Він голосно назвав ім'я Мундіньйо в присутності полковника Раміро Бастоса.

Пригадавши бенкет, Насіб затремтів. Адже справа могла дійти до стрілянини; його щастя, що все обійшлося миром. Проте це був лише початок, як сказав Капітан. У Мун-

дінью є гроші, зв'язки в Ріо, друзі у федеральному уряді, він не «якась потолок» на зразок теперішнього лідера опозиції — літнього, горбатого доктора Онорато, цілком залежного від Раміро Бастоса, котрий влаштовував на роботу його синів. Мундіньо багатьох залучить на свій бік, посіє розбрат в колах фазендейро, що ухвалюють наслідки виборів, він ще завдасть декому клопотів. Тільки б йому вдалося, як він обіцяв, залучити до роботи інженерів, а також роздобути драгу для розчищення входу в гавань... Він міг би взяти владу в Ільеусі до своїх рук, а Бастосів піддати остракізму. Старий уже зовсім став немічним; Алфредо засідає в палаті штату тільки тому, що він його син; але ж він лише непоганий дитячий лікар, і не більше... Що ж до Тоніко, то він не родився для політики, не родився керувати, наказувати, створювати і руйнувати створене. При умові, що справа не стосується жінок. Сьогодні він не прийшов у кабаре. Напевне, щоб не встрявати в суперечки з приводу статті, адже він не любить сперечатися. Насіб похитав головою. Він був другом обох угруповань: Капітана і Тоніко, Амансіо Леала і Доктора, він випивав з ними, грав у карти і шашки, розмовляв, відвідував будинки розпусти. Від них залежав його заробіток. І ось тепер вони опинилися на протилежних берегах стрімкої політичної річки. Лише на одне у них були спільні погляди — зрадлива жінка заслуговує смерті; ні Капітан, ні навіть родич, в чиєму будинку лежала Сінязінья, жодним словом не висловили їй свого співчуття. Якого біса прийшла туди донька Мелка Тавареса, ця дівчина, за якою так пристрасно зітхає Жозуе, мовчазна, з вродливим личком і неспокоїними очима, що немов ховають якусь таїну? Одного разу, коли вона з подругами купувала в барі шоколад, Жоан Фулженсіо сказав:

— Ця дівчина не схожа на інших, вона з перцем.

Чим вона не схожа на інших і що цим хотів сказати такий освічений Жоан Фулженсіо, коли згадав про її вдачу? І справді, вона прийшла до покійниці, принесла їй квіти в той час, як її батько зайшов до Жезуїньо, «щоб обняти його». Адже ж він сам говорив про це Насібу на невідьничому ринку. Якого ж, справді, дідька його донька, дівчина на виданні, приходить в дім, де стоїть домовина Сінязіньї? Світ розколовся: батько з одного боку, донька з протилежного. Як це все складно, ні, він не може цього зрозуміти, це понад його сили, він лише господар бару, і йому ні до чого ці роздуми, від яких пухне голова.

Йому треба заробляти гроші, щоб купити колись плантацію какао. Дасть бог, він таки досягне своєї бажаної мети. Може, тоді він зможе подивитися в очі Малвіні і розгадати її таємницю. А може, в гіршому випадку, найняти будиночок для коханки на зразок Глорії.

Насіба діймала спрага, і він пішов на кухню напиться води. Там він побачив пакунок, принесений з дядькової крамниці, згадав про сукню і сандалі для Габрієли і зупинився, вагаючись. Мабуть, краще віддати все це їй завтра або покласти пакунок біля порога її кімнатки, щоб вона знайшла його, коли прокинеться, немов на різдво... Він усміхнувся і взяв пакунок. Жадібно, великими ковтками напився води; він багато хильнув у час обіду, допомагаючи подавати страви на столи.

Місяць підбився високо, освітлюючи гуяви, що росли у дворі. Двері до кімнати служниці були відчинені. Мабуть, через спеку Філомена завжди замикалася на ключ, стара боялася злодіїв і оберігала свій скарб — святі ікони. Місячне світло пробивалося всередину кімнати. Насіб увійшов; треба, очевидно, покласти пакунок в ноги Габрієли, хай вона злякається вранці. А наступної ночі, можливо...

Його очі вдивлялися в темряву. Місячний промінь падав на ліжко, освітлюючи ногу Габрієли. З наростаючим хвилюванням Насіб вступив в неї очима. Він розраховував провести цю ніч в обіймах Різолети, з такою, власне, метою і йшов у кабаре, заздалегідь смакуючи витончені ласки повії великого міста. Але його бажання залишилося незадоволеним. І ось він побачив смагляву шкіру Габрієли, її ногу, що звисала з ліжка. Він угадував її тіло під залатаною ковдрою. І цей запах гвоздики, від якого паморочилася голова...

Габрієла заворушилася уві сні, коли араб переступив через поріг. Він так і закам'янів посеред кімнати з простягнутою рукою, не наважуючись доторкнутися до Габрієли. Навіщо поспішати? А раптом вона закричить, зчинить галас, втече від нього. Він залишиться знову без куховарки, а такої йому довіку не знайти. Краще вже покласти пакунок на ріжечок ліжка. Завтра він довше затримається вдома і спробує завоювати її довіру, рано чи пізно вона все одно належатиме йому.

Його рука здригнулася, коли він клав пакунок. Габрієла підхопилася, розплющила очі, хотіла щось сказати, але побачила перед собою Насіба, який уважно дивився на неї. Інстинктивно вона пошукала рукою ковдру, але,

чи то через ніяковість, чи завдяки хитрощам,— ковдра спорснула з ліжка на підлогу. Вона сіла на ліжкові, ніяково усміхаючись. Вона не намагалася прикрити груди, які тепер виразно було видно при місячному світлі.

— Я приніс тобі подарунок,— затинаючись, мовив Насіб.— Хотів покласти його на ліжко. Я щойно увійшов...

Вона усміхнулася і, можливо, хотіла показати, що не боїться його, а може, намагалася підбадьорити свого господаря. Все можливо. Габрієла поводитася, як дитина, стегна і груди у неї були голі, немовби вона не знаходила в цьому нічого особливого, немовби нічого не знала про ці речі і була цілком непорочною. Вона взяла пакунок у нього з рук.

— Дякую, молодий господарю, хай помагає вам бог.

Вона розв'язала пакунок, погляд Насіба сковзнув по ній. Усміхаючись, приклала сукню до грудей і почала її розпрямляти.

— Гарна...

Габрієла поглянула на сандалі. Насіб задихався від хвилювання.

— Молодий господар такий добрий...

Бажання хвилику піднімалося в грудях Насіба, стискувало горло. Очі в нього потемніли, запах гвоздики паморочив голову, вона відсунула від себе сукню, щоб краще роздивитися, і її наївна нагота знову відкрилася очам Насіба.

— Гарна... Я довго не спала, чекала, доки молодий господар дасть розпорядження, що варити завтра. Але вас ще не було, і я лягла...

— У мене було багато роботи.— Він ледве міг говорити від хвилювання.

— Бідолашний... Ви стомилися?

Вона склала сукню і поставила сандалі на підлогу.

— Дай мені, я повішу її на цвях.

Він доторкнувся до руки Габрієли, вона розсміялася.

— Яка холодна рука...

Він не міг більше стримуватись, схопив її за руку, друга його рука торкнулася її грудей, що їх виразно було видно при місяці. Габрієла пригорнула його до себе.

— Красень...

Пахощі гвоздики переповнювали кімнату, тіло Габрієли випромінювало вогонь, і він палив Насіба, місячне світло вмирало на ліжку. Голос Габрієли в паузах між поцілунками ледве чутно шепотів:

— Красень...

ЧАСТИНА ДРУГА

РАДОЩІ І ПЕЧАЛІ ДОЧКИ НАРОДУ НА ВУЛИЦЯХ ІЛЬБУСА НА ЙІ ШЛЯХУ ВІД КУХНІ ДО ВІВТАРЯ (ХОЧА ВІВТАРЯ І НЕ БУЛО ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЙНІ УСКЛАДНЕННЯ), ПРО ЧАС, КОЛИ У ВСІХ СТАЛО ЧИМАЛО ГРОШЕЙ І ЖИТТЯ МІСТА ПОЧАЛО НЕВПІЗНАННО ЗМІНЮВАТИСЬ; ПРО ВЕСІЛЛЯ І РОЗЛУЧЕННЯ, ПРО ЛЮБОВНІ ЗІТХАННЯ І СЦЕНИ РЕВНОЩІВ, ПРО ПОЛІТИЧНІ ЗРАДИ І ЛІТЕРАТУРНІ ВЕЧОРИ, ПРО ЗАМАХИ, ВТЕЧІ, БАГАТТЯ З ГАЗЕТ, ПЕРЕДВИБОРНУ БОРОТЬБУ І ПРО КІНЕЦЬ САМОТНОСТІ, ПРО ШЕФ-КУХАРЯ, ПРО СПЕКУ І НОВОРІЧНЕ СВЯТКУВАННЯ, ПРО ТАНОК ПАСТУШОК В МАНДРІВНОМУ ЦИРКУ, ПРО ВОДОЛАЗІВ, ПРО ЖІНОК, ЩО ПРИБУВАЮТЬ КОЖНИМ НОВИМ ПАРОПЛАВОМ, ПРО ЖАГУНСО, ЩО СТРІЛЯЮТЬ ВОСТАННЄ, ПРО ВЕЛИКІ ВАНТАЖНІ КОРАБЛІ В ПОРТУ, ПРО ПОРУШЕНИЙ ЗАКОН, ПРО КВІТКУ І ЗІРКУ,

АБО

ГАБРІЄЛА, ГВОЗДИКА І
КОРИЦЯ

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ТАЄМНИЦЯ МАЛВІНИ

(що народилася для великого майбутнього,
а замкнена в своєму саду)

Мораль похитнулася, звичаї зникають,
авантюристи прибувають
з чужих земель...

(З промови адвоката Маурісіо Каїреса)

КОЛИСКОВА ПІСНЯ МАЛВІНИ

*Засни, Малвіно, пташко мила,
Повір у чари власних снів:
Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*В саду моєму, як в темниці,
І квіти — наче вартові.
А може, це мені лиш сниться?
Та стигне жах в моїй крові.
Рятуйте! Над усі кайдани
Мене домашній «рай» гнітить.
Із чоловіком жить тираном,
То краще віку вкоротить!*

*...Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*Скрізь чоловікові закони,
І годі сліз, і годі слів:
Він сукні визначить фасони
І запах вибере духів.
Із невблаганністю тирана
Мені він може наказать,
Коли сідає за фортеп'яно,
Коли до церкви вирушать.
Призначить, що мені бажати,
Про що ж — лиш марить уві сні...
Він хоче в мене все забрати,
А сльози залишить мені.*

*...Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*Тож порятуйте, добрі люди,
Покинуть деспота пора.
Ходить в рабнях я не буду,—
Кохання прагну і добра!
Нащо тих грошей чорна сила,
Вельможний рід і лоск посад?
Аби лиш серцю був він милий,
А там — нехай хоч і мулат.*

*...Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлик берегів...*

*Чи, може, з милим, чи сама я
В морську долину далину;
У мене виходу немає —
В морську долину далину.
Щоб не страждать мені довіку,—
В морську долину далину;
Нехай лишусь без чоловіка,—
В морську долину далину.
На білих хвилях од біди
Я попливу, і назавжди!*

*...Ти спи, Малвіно, пташко мила,
Повір у чари власних снів...*

На майданах Ільеуса, на клумбах, розквітали квіти: троянди, хризантеми, жоржини, стокротки, нагідки. На зелених галявинах, немов червоні бризки, палали пелюстки онзе-орас. В лісових нетрях, в зоні Мальядо, у вологих гаях Уньяну і Конкісти цвіли казкові орхідеї. Але не пахощі квітів, не свіжі пахощі зелених лісів і садів панували в місті. В Ільеусі пахло сухими зернятами какао. Цей аромат, що йшов від складів, де пакувалось какао, від порту і приміщень експортних фірм, був таким міцним, що в приїжджих паморочилася голова, проте жителі міста до нього звикли і зовсім його не помічали. Пахощі какао пливли над містом, над річкою, над морем.

На плантаціях достигали плоди какао, і в пейзажі почав брати гору жовтий колір всіх відтінків, навіть повітря стало золотистим. Наближалось збирання врожаю, неімовірно щедрого і рясного.

Габрієла приготувала величезну тацю із солодощами і другу — ще більшу — з акаражé, абарá, пиріжками з рибкою, запіканками. Негреня Туїска, посмоктуючи недокурок, повідомило їй, про що гомонять в барі, і про ті дрібні події, які його особливо зацікавили: так Габрієла довідалась, що у Мундінью Фалкана десять пар черевиків, про футбольні матчі на пляжі, про крадіжку в мануфактурній крамниці і про Великий балканський цирк з жирафами, левами, тиграми, слоном і верблюдом, котрий має незабаром прибути до їхнього міста. Габрієла слухала його з усмішкою, цирк також зацікавив її:

— А це правда, що він приїздить?

— Атож. Уже й оголошення вивішено.

— Колись і до нас приїжджав цирк. Ми з тіткою ходили дивитись. Показували людину, що ковтала вогонь.

Туїска мав свої плани: як тільки прибуде цирк, він супроводжуватиме клоуна, коли той їздитиме містом верхи на верблюді. Щоразу, коли мандрівний цирк напинав свій намет на пустирищі рибного баразу, повторювалось одне і те ж. Клоун запитував:

— Хто такий блазень?

Діти хором відповідали:

— Він краде жінок...

За різні послуги клоун крейдою робив на лобі Туїски позначку, і його безкоштовно пропускали на вечірні вистави. А коли негренья допомагало уніформістам готувати манеж, воно ставало в цирку своєю людиною і на якийсь час ящик із щітками та ваксою залишався без господаря.

— Якось мене хотіли забрати із собою. Сам директор кликав...

— Уніформістом?

Туїска мало не образився:

— Ні, актором.

— А що ти мав би робити?

Чорне обличчя Туїски засяяло:

— Допомогати в номері з мавпами. І ще танцювати... Я не погодився лише через матір... — У негритянки Раймунди загострився ревматизм, і вона не могла більше прати чужої білизни, тому на життя заробляли сини: Філо, водій автобуса, і Туїска, майстер на всі руки.

— Хіба ти вмієш танцювати?

— А ти не бачила? Хочеш покажу?

І Туїска почав танцювати; він був прямо створений для танцю: ноги самі виробляли різні колінця, тіло легко і вільно рухалося, долоні приплескували в такт. Габрієла дивилася на Туїску, вона також любила танцювати, і не втрималася. Залишивши таці і каструлі, закуски і солодощі, підхопила рукою спідницю і закружляла в танці. Тепер на освітленому сонцем дворі танцювало двоє — негренья і мулатка. Вони забули про все на світі. Раптом Туїска зупинився, далі відбиваючи ритм на перекиненій догори дном каструлі. Габрієла кружляла, спідниця її розвівалася вітрилом, тіло похитувалося, стегна злегка тремтіли, обличчя сяяло...

— Господи, а таці...

Вони миттю зібрали все: і солодощі, і закуски. Туїска поставив таці на голову і пішов, насвистуючи танцювальну мелодію. Ноги Габрієли усе ще притупували, вона так любила танці, але на кухні щось зашипіло, і дівчина кинулася туди.

Коли Габрієла почула, що Шіко Молеза прийшов снідати, у неї все вже було готово, вона взяла судки, одягла туфлі і рушила до виходу. Габрієла понесла Насібові сніданок, а також захотіла допомогти йому в барі, доки Шіко вдома. Але, дійшовши до порога, вона повернулася, виврвала на клумбі троянду і застромила її в косу біля

вуха так, що оксамитові пелюстки доторкалися до щоки дівчини.

Цієї моди навчив її швець Феліпе, що завзято лихословив, коли проклинав служителів культу, і перетворювався у гречного іспанського дворянина, коли розмовляв із жінкою. «Найвишуканіша мода в світі», — сказав він.

— Всі сеньйори в Севільї носять у косах червону троянду.

Він чимало років прожив в Ільєусі, підбиваючи підметки, але все ще розмовляв з акцентом і змішував іспанські слова з португальськими. Раніше він досить рідко відвідував бар Насіба. Він був перевантажений роботою, ремонтував гнuzдечки й сідла, плів нагаї, підбивав підметки до черевиків і чобіт, а у вільний час читав брошури в червоних обкладинках і сперечався в «Папеларія Модело». Лише в неділю він приходив до бару, щоб зіграти партію в шашки, і мав славу досить сильного супротивника. Тепер він ще до сніданку, в час аперитиву, бував у Насіба щодня. Коли приходила Габрієла, іспанець стріпував непокірними, сивими кучерями і сміявся, показуючи свої сліпучо-білі, немов у юнака, зуби:

— *Salve la gracie, ole*¹.

І клацав пальцями, немов кастаньєтами. А втім, і інші, раніше випадкові, відвідувачі стали тепер завсідниками бару. «Везувій» процвітав, як ніколи раніше. Солодощі і закуски Габрієли з перших же днів зажили слави серед аматорів аперитивів, чимало з них перекочувало до Насіба із портових барів, а це, в свою чергу, не на жарт занепокоїло Пліно Араса, власника «Золотої горілки». Нью-Гало, Тоніко Бастос і Капітан, які по черзі снідали з Насібом, скрізь розповідали дивовижні історії про майстерність Габрієли. Її акаражé, її печеня із січеного м'яса з крабами, залита яйцями і загорнута в бананове листя, духмяні пиріжки з м'ясом були оспівані в прозі і віршах; учитель Жозуе присвятив цим стравам строфу з чотирьох рядків, де римував ковбаси з кашасою і куховарку із заваркою. Мундіньйо Фалкан попросив у Насіба Габрієлу на один день, коли влаштував у себе обід з нагоди того, що проїздом через Ільєус до нього завітав товариш, сенатор від штату Алагоас. Відвідувачі приходили випити аперитив, зіграти в покер, поласувати приперченими акараже і солоними пиріжками з рибою, що збуджували

¹ До чого ж гарна! (*Icn.*).

апетит. Відвідувачів ставало все більше, чимало з них приводило своїх знайомих, які вже наслухались оповідей про кулінарну майстерність Габрієли. Проте дехто тепер затримувався довше, аніж звичайно, не поспішаючи із сніданком. Все це розпочалося з того дня, як Габрієла почала сама приносити страви для Насіба в бар.

Коли вона заходила, навколо лунали захоплені вигуки: всіх чарувала її граціозна хода, її потуплений погляд, її посмішка, що бриніла на вустах і освітлювала обличчя присутніх. Вона заходила, віталася із відвідувачами, що сиділи круг столиків, ішла прямо до прилавка і ставила судки. Раніше в ці години людей в барі було обмаль, та й ті поспішали закінчити сніданок і піти. Тепер чимало було таких, що продовжували аперитив, визначаючи час по приходу Габрієли і випиваючи останній ковток після її появи в барі.

— Нумо, Біко Фіно, чарку «півнячого хвоста»¹.

— Два вермути...

— Зіграємо ще раз? — Кості шурхотіли в шкіряному кисеті і котилися по столу.— Трійця королів на одній...

Габрієла допомагала обслуговувати відвідувачів, щоб вони швидше розійшлися, а то сніданок для Насіба прохолоне і втратить смак. Її тувельки плавали по цементній підлозі, розкішні коси були перехоплені стрічкою, ніжне, молоде дівоче обличчя, без жодних слідів косметики, пашіло здоров'ям. Своєю грайливою ходою вона рухалася поміж столиками, хтось говорив їй компліменти, хтось дивився на неї благаючими очима. Доктор поплескував Габрієлу по руці, називаючи своєю дівчинкою. Вона до всіх усміхалася і могла б здаватися підлітком, якби не широкі стегна. Раптове пожвавлення щоразу охоплювало відвідувачів, немовби присутність Габрієли робила бар гостиннішим і затишнішим.

Зі свого місця за прилавком Насіб бачив, як вона з'являється на майдані з трояндою в чорних косах. Очі араба мружились: судки були наповнені смачними стравами, а він у цей час завжди голодний і ледве стримувався, щоб не з'їсти приготовлені для відвідувачів пірижки з м'ясом і креветками та інші витончені закуски. Насіб знав, що, коли приходить Габрієла, майже за всіма столиками замовляються знову порції аперитиву, виторг

---

¹ «Півнячий хвіст» — бразильський аперитив — суміш горілки з вермутом.

збільшується, до того ж було приємно бачити її вдень, згадати минулу ніч і уявити наступну.

Він тайкома щипав її, торкався до грудей, Габрієла тихо сміялася — їй було приємно.

Капітан кликав дівчину:

— А йди-но поглянь на гру, адже ти моя учениця...

Удаючи з себе суворого батька, він називав Габрієлу ученицею з того дня, коли в майже порожній залі спробував познайомити її з секретами гри в кості. Габрієла сміялася, хитала головою — окрім гри в «осла», вона не зуміла збагнути жодної іншої. Але, коли наставав кінець затяжної партії, Капітан навмисне зволікав час, щоб дочекатися Габрієли, і вимагав її присутності при вирішальних кидках:

— Йди сюди, ти приносиш мені щастя...

Інколи вона приносила щастя Нью-Гало, шевцеві Феліпе або Доктору.

— Дякую, моя дівчинко, дасть бог, ти станеш ще вродливішою,— казав Доктор, злегка поплескуючи її по руці.

— Вродливішою? Але ж це неможливо! — протестував Капітан, одразу ж відмовляючись від батьківського тону.

Нью-Гало не говорив нічого, він лише дивився на Габрієлу. Швець Феліпе розхвалював троянду в її косах.

Він питав у Жозуе, чому б йому не написати сонета, присвяченого цій троянді, цьому вушкові, цим зеленавим очам? Жозуе відповідав, що сонета тут замало, він напише оду або баладу.

Вони вставали, коли годинник видзвонював пів на першу, і йшли, залишаючи щедрі чайові, які Біко Фіно жадібно загрибав своїми брудними руками. Покваплені годинниковим дзвоном, відвідувачі нехотя покидали бар. Коли нікого не залишалось, Насіб починав снідати, Габрієла подавала йому, ходила навколо столика, відкорковувала пляшки і наливала пиво. Її смагляве обличчя сяяло, коли Насіб, гикнувши («Це корисно для здоров'я»,— стверджував він), хвалив її страви. Вона прибирала судки, а на той час повертався Шіко Молеза, тепер ішов снідати Біко Фіно. Потім Габрієла ставила шезлонг в затінку, за баром, на ділянці, що виходила на майдан, промовляла: «До побачення, Насібе» — і йшла додому. Араб запалював сигару «Сан Фелікс», брав баїянські газети, що вийшли тиждень тому, і стежив за нею, поки вона не зникала за рогом біля церкви. Він милувався її танцюючою ходою, її рухливими стегнами. Але троянди у її косах вже не було.

Насіб знаходив її на шезлонзі,— чи троянда падала випадково, коли дівчина нагиналася, чи то вона витягувала її з кіс і залишала навмисне? Червона троянда із ароматом гвоздики — запахом Габрієли.

ПРО ДОВГОЖДАНОГО, АЛЕ НЕ БАЖАНОГО ГОСТЯ

Еуфорікос, Капітан і Доктор прийшли в бар «Везувій» рано і привели з собою чоловіка років на тридцять з гаком. У нього було відкрите обличчя і спортивний вигляд. Ще до того, як його відрекомендували, Насіб здогадався, що він за один. Нарешті він з'явився, цей такий довгожданий інженер, об'єкт стількох розмов і суперечок...

— Ромуло Вієйра, інженер міністерства шляхів сполучення.

— Дуже приємно, сеньйоре. Радий вам служити...

— Мені також дуже приємно познайомитися з вами.

Ось він, із засмаглим обличчям, коротко підстриженим чубом, невеличким шрамом на лобі. Ромуло міцно потиснув руку Насібу. Доктор усміхнувся із щасливим виразом на обличчі, немовби рекомендував Насібові свого ушанованого родича або жінку рідкісної вроди. Капітан пожартував:

— Цей араб — невід'ємна частка нашого міста. Він отруює нас розведеним вином, обдурює в покер і знає все про кожного з нас.

— Не кажіть так, Капітане. А то що подумає про мене добродій інженер?

— А втім, Насіб наш справжній друг,— доповнив свою характеристику Капітан,— і шанована людина.

Інженер, дещо вимушено, усміхнувся, з недовір'ям оглядаючи майдан і вулиці, бар, кіно, сусідні будівлі, з вікон яких визирали допитливі обличчя. Інженер і його нові знайомі розташувалися за одним зі столиків на вулиці. У своєму вікні з'явилася Глорія, вона була у ранковому негліже і розчісувала мокрі після ванни коси. Вона одразу виявила нового чоловіка, роздивилась його і побігла швидше навести святковий туалет.

— Гарна? — Капітан пояснив інженерові причини самотності Глорії.

Насібові забажалося самому прислужитися гостям, він приніс тарілочку з кубиками льоду — пиво було недостат-

ньо холодне. Нарешті інженер у місті! Напередодні «Діаріо де Ільєус» повідомила жирним шрифтом на першій шпальті про те, що на пароплаві «Баїяна» має прибути інженер. «Отже,— в'їдливо резюмувала газета,— ті обмелжені і злі люди, які, мов дурносміхи, пророкували провал цього заходу і вперто заперечували не лише те, що інженер сюди приїде, але навіть те, що він взагалі існує в міністерстві, мають тепер вимушено посміхатись... Завтра їм доведеться прикусити язика, їхня пиха буде «покарана».

Інженер прибув через Баїю і висадився в Ільєусі цього ранку. Стаття була написана в різкому тоні і містила багато образ на адресу супротивників. Щоправда, інженер з'явився з чималим запізненням: минуло понад три місяці відтоді, коли було оголошено про його прибуття. Це було того дня (Насібові він добре запам'ятався, бо саме тоді його залишила стара Філомена і він найняв Габрієлу), коли Мундіньйо Фалкан прибув на «Іті» і, демонструючи, наскільки впливові зв'язки має він у вищих колах, повсюди розповідав про вирішення проблеми гавані. Все залежало від приїзду інженера з міністерства. Ця звістка була для міста сенсацією, нічим не меншою, аніж злочин полковника Жезуїньйо Мендонси. Вона ознаменувала початок політичної кампанії по підготовці до виборів наступного року. Мундіньйо Фалкан погодився очолити опозицію і зумів повести за собою чимало людей. «Діаріо де Ільєус», в підзаголовку якої стояло «незалежна інформаційна газета», почала шпетити муніципальну адміністрацію, нападати на полковника Раміро Бастоса і східно висловлюватися на адресу влади штату. Доктор написав низку в'їдливих пасквілів, немов мечем, розмахуючи над головами Бастосів звісткою про прибуття інженера.

В своєму бюро — увесь перший поверх будинку займає приміщення, де пакувалося какао,— Мундіньйо Фалкан розмовляв з фазендейро, але вони не обговорювали справ торгівлі і не провадили переговорів про ціни на новий урожай чи про терміни платежів, вони розмовляли про політику; Мундіньйо пропонував зв'язки, повідомляв про свої плани і задуми, розповідав про вибори так, немов уже одержав на них перемогу. Полковники слухали, слова Мундіньйо справляли деяке враження. Бастоси правили Ільєусом понад двадцять років, їхню владу підтримував час від часу уряд штату, хоча він періодично і змінювався. Мундіньйо ж знайшов підтримку ще вище: йому протегували в Ріо, у федеральному уряді.

Хіба він не домігся, всупереч бажанню уряду штату, приїзду інженера для обстеження бухти. І це в той час, коли проведення подібних робіт вважалось безперспективним і на ближчий час не планувалося?

Полковник Рібейрінью, який раніше віддавав голоси виборцям, що залежали від нього, за Раміро Бастоса, приєднався тепер до групи нового лідера і вперше взявся за політику. Він з натхненням їздив від провінції до провінції, провадив переговори зі своїми кумами і здійснював тиск на дрібних землевласників.

Подейкували, що дружба Рібейрінью і Мундіньйо виникла і зміцніла в ліжку Анабели, танцівниці, привезеної експортером; вона вже залишила свого партнера ілюзіоніста, щоб танцювати винятково для полковника. «Вірогідніше, винятково для полковника і Тоніко!» — думав Насіб. Дотримуючись зразкового політичного нейтралітету, вона спала з Тоніко Бастосом в той час, коли полковник об'їжджав міста і селища. І їх обох вона зраджувала з Мундіньйо Фалканом, коли той прислав їй записку. На нього вона, зрештою, і розраховувала, якщо раптом в цьому жахливому краю з нею трапиться якесь лихо.

Чимало фазендейро, особливо молодших, обов'язки яких стосовно полковника Раміро Бастоса не сягали до часів боротьби за землю, позначених кров'ю, погоджувались з Мундіньйо Фалканом щодо аналізу і методів розв'язання ільєуських проблем: треба було прокладати шляхи, використовувати частину прибутків на потреби провінційних районів — Агуа-Прети, Піранжі, Ріо-до-Брасо, Кашоейрадо-Сул, а також поставити вимогу перед англійцями швидше завершувати будівництво залізничної колії Ільєус — Ітапіра, яке затягувалось на невизначений час.

— Вистачить майданів і парків... Нам потрібні дороги.

Їх особливо надихала перспектива безпосереднього експорту какао за кордон, якщо фарватер бухти буде поглиблено і вирівняно, що дасть змогу заходити в гавань великим кораблям. Прибуток муніципалітету зросте, Ільєус стане справжньою столицею. Ще кілька днів — і прибуде інженер... Але минав тиждень за тижнем, місяць за місяцем, а інженера все не було. Ентузіазм фазендейро почав пригасати; лише Рібейрінью тримався твердо, він, як і раніше, сперечався в барах, щось обіцяв, комусь погрожував. «Журнал до Сул», тижневик Бастоса, запитував, «де ж той інженер-привид, наслідок уяви често-

любних і зловмисних чужоземців, які мають авторитет серед завсідників бару?» Навіть Капітан, душа руху за прогрес Ільєуса, хоч як стримувався, але все-таки нервував, спалахував під час гри в кості, часто програвав.

Полковник Раміро Бастос поїхав у Байю, хоча друзі й сини радили йому відмовитись від цієї небезпечної для його віку подорожі. Він повернувся десь за тиждень з виглядом переможця і зібрав у себе своїх однодумців.

Амансіо Леал, як завжди вкрадливо і тихо, розповідав слухачам, що губернатор штату запевнив полковника Раміро, немовби міністерство взагалі не призначало інженера для обстеження бухти Ільєуса. Цю проблему розв'язати неможливо, в управлінні шляхів сполучення штату її вже пильно вивчили. Виходу справді немає, і намагатися знайти його — лише надаремне марнувати час. Єдине, що можна зробити, — спорудити новий порт для Ільєуса в Мальядо, за межами бухти. Але ця велетенська будова вимагала б довгих розвідок, мільйонних асигнувань і підтримки федерального уряду, уряду штату і муніципалітету. Оскільки це будівництво буде провадитись в таких величезних масштабах, розвідницькі роботи просуваються повільно, та інакше й бути не може. Треба провести цілу низку досліджень і розвідок ґрунту, копітких і тривалих. Але вони вже розпочалися. Мешканці Ільєуса мають трохи потерпіти...

«Журнал до Сул» вмістив статтю про майбутній порт, похваливши губернатора і полковника Раміро. «Що ж стосується інженера, — писала газета, — то він, очевидно, назавжди сів на мілину...» Префект, за порадою Раміро, дав наказ озеленити ще один майдан, поряд з новим приміщенням «Банко до Бразіл».

Амансіо Леал, щоразу зустрічаючи Доктора або Капітана, не втрачав нагоди запитати насмішкувато:

— Ну, як там інженер? Коли на нього чекати?

Доктор різко відповідав:

— Сміється той, хто сміється останній.

А Капітан додавав:

— Ви ж нічого не втрачаєте від того, що чекаєте?

— Ви маєте рацію. Але скільки можна чекати?

Їхні суперечки завершувалися тим, що вони гуртом ішли випити. Амансіо вимагав, аби розраховувалися Капітан і Доктор.

— Коли інженер приїде, розраховуватимусь я.

Якось йому закортіло покешувати з Рібейрінью, але той не на жарт розгнівався і закричав на увесь бар:

— Я не скнара. Хочете, закладемося? Тоді розкоше-люйтесь. Я ставлю десять conto за те, що інженер приїде.

— Десять conto? А я ставлю двадцять проти ваших десяти і даю рік терміну. Чи, може, хочете більше? — Голос у Амансіу був м'який, але в очах горіли люті вогни.

Насіб і Жоан Фулженсіу погодилися стати свідками.

Капітан натискував на Мундінью, вимагаючи, щоб той з'їздив до Ріо і нагадав міністрові про обіцянку. Експортер відмовлявся. Почалося збирання врожаю, він не міг полишити свої справи напризволяще в такий час. Окрім того, їхати не було ніякої рації, оскільки інженер прибуде обов'язково. Мабуть, затримується завдяки якимось бюрократичним формальностям. Мундінью нікому не розповідав про ті ускладнення, що виникли, про тривогу, яка охопила його, коли він довідався з листа свого товариша про відмову міністра від свого попереднього рішення в зв'язку з рішучим протестом губернатора штату Баїа. Тоді Мундінью вдався до всіх своїх широких знайомств, аби лише досягти позитивного розв'язання цього питання. Не звертався він лише до членів своєї родини. Експортер розіслав силу-силенну листів, телеграм, він прохав і обіцяв. Один з його давніх друзів мав на цю тему розмову з президентом республіки, причому вирішальними чинниками у просуванні цієї вельми складної справи стали (хоча Мундінью про це так ніколи і не знав) імена Лоурівала та Емілію. Дізнавшись про те, що Мундінью рідний брат впливових політичних діячів Сан-Пауло, президент сказав міністрові:

— Зрештою, це справедливе прохання. Термін правління губернатора закінчується, він з багатьма зіпсував відносини, і невідомо, хто буде його наступником. Ми не можемо постійно приставати до думки самоврядування штату...

Кілька днів Мундінью жив, охоплений майже панічним страхом. Якщо він програє, йому лишається одне — укласти валізи і виїхати з Ільєуса. Адже ж не зможе він, зазнавши поразки, лишатися тут і правити за об'єкт глузування і знущання. Доведеться повернутися під надійше родинне крило, ховаючи очі від сорому. Він майже не з'являвся в цей час у кабаре і барах, де на його адресу випадало все більше й більше гострих дотепів.

Навіть Тоніко Бастос, що був довгий час скромним та врівноваженим і делікатно не торкався в присутності прихильників Мундіньйо цього злополучного питання, і той перестав стримуватись, радіючи з кепських настроїв супротивників. Одного разу між ним і Капітаном відбулася сугічка. Жоану Фулженсіо довелося втрутитися, щоб не дійшло до бійки. Тоніко запропонував, коли вони пили:

— Чому б Мундіньйо не привезти замість інженера ще одну танцівницю? І клопоту менше, і друзям послуга...

Того ж вечора Капітан без попередження з'явився в будинку експортера. Мундіньйо зустрів його стримано:

— Даруйте мені, Капітане, але я не сам. У мене дівчина з Баїї, вона прибула сьогоднішнім пароплавом. Мені хотілося б трохи відпочити від справ...

— Я заберу у вас рівно одну хвилину,— згадка про дівку, виписану з Баїї, вивела таки Капітана з рівноваги.— Чи знаєте ви, що сказав сьогодні в барі Тоніко Бастос? Буцімто ви здатні лише на те, щоб привозити в Ільєус жінок. Жінок, і не більше... Адже інженера немає і досі...

— А що, це мені подобається.— Мундіньйо розсміявся.— Але ви не хвилюйтесь...

— Як же мені не хвилюватися? Час іде, а інженера немає...

— Я заздалегідь знаю все, що ви скажете, Капітане. Ви що, маєте мене за дурня, який сидить склавши руки?

— Чому ви не звернетесь до своїх братів? Адже вони впливові люди...

— Цього я ніколи не зроблю. Та це й непотрібно. Сьогодні я послав у столицю справжній ультиматум. Заспокойтесь і пробачте за такий прийом.

— Годі вам, це я прийшов невчасно... — Капітан почув жіночі кроки в сусідній кімнаті.— І запитайте у Тоніко, кому він віддає перевагу, блондинкам чи шатенкам?

Через кілька днів надійшла телеграма від міністра, в якій вказувалось ім'я інженера і дата його від'їзду до Баїї. Мундіньйо скликав Капітана, полковника Рібейрїньйо і Доктора. «Призначено інженера Ромуло Віейру». Капітан узяв телеграму і підвівся:

— Я втру носа Тоніко й Амансіо...

— Ми, жартуючи, виграли купу грошей... — Рібейрїньйо підняв руку.— Влаштуємо з цього приводу грандіозну випивку в «Батаклані».

Мундіньйо забрав телеграму в Капітана, ще й попростав друзів тримати в таємниці те, що їм стало відомо. Найбільшого ефекту буде досягнуто тоді, коли газета вмістить повідомлення про приїзд інженера до Баїї. Десь у глибині душі він побоювався, що губернатор знову може натиснути на міністра і той знову відступить. І лише через тиждень, коли інженер уже висадився в Баїї і повідомив про своє прибуття наступним пароплавом до Ільєуса, Мундіньйо знову скликав своїх спільників, показав їм листи і телеграми, якими він обмінювався з Ріо,— це була виснажлива і важка битва супроти уряду штату. Він не хотів тривожити друзів, тому не вводив їх повністю у курс справ, особливо, коли це стосувалося подробиць і деталей. Але тепер, коли битву виграно, їм слід знати, чого варта ця величезна перемога.

Рібейрінью замовив у барі «Везувій» випивку для всіх. І Капітан, до якого знову повернувся добрий настрій, виголосив тост за здоров'я «інженера Ромуло Віейри, визволителя ільєуської бухти». Звістка про його приїзд поширилась скрізь, знову з'явилися повідомлення в газеті, і фазендейро піднеслися духом.

Рібейрінью, Капітан і Доктор цитували окремі витяги з листів Мундіньйо. Уряд штату зробив усе, щоб завадити приїздові інженера. Він використав усю свою владу, всю силу. Навіть губернатор встряв у цю боротьбу. А хто переміг? Він, хто тримає в руках увесь штат і є головою уряду, чи Мундіньйо Фалкан, що досяг успіху, не полишаючи своєї контори в Ільєусі? Його власний авторитет одержав перемогу над авторитетом самоврядування штату. Проти цього нічого заперечити. Фазендейро, на яких це справило величезне враження, ствердно кивали головою.

Зустріч у порту була врочистою. Насіб, пізно прокинувшись, що з ним тепер часто траплялося, не зміг туди прийти. Але Нью-Гало розповів йому про все, щойно він прийшов у бар. В порту зібралися Мундіньйо Фалкан і його друзі, фазендейро, а також чимало різних цікавих. Про цього інженера велося стільки розмов, що він уже став майже міфічною постаттю, тому й не дивним було бажання побачити його нарешті на землі ільєуській. Прибув у порт навіть фотограф, якого найняв Кловіс Коста. Він зібрав усіх до купи, накрився чорною ганчіркою, і минуло не менше ніж півгодини, перш чим було зафіксовано груповий портрет. На жаль, цей історичний документ не зберігся: фото не вдалося, старий умів фотографувати лише в ательє.

— Коли думаєте взятися за справу?

— Одразу ж. Почнемо з попередніх розвідок. Але я маю почекаати своїх помічників з необхідними приладами, вони пливуть пароплавом «Ллойд» просто з Ріо.

— Скільки часу приблизно піде на роботи?

— Зараз важко визначити. Місяців півтора-два, точно не знаю.

Інженер, у свою чергу, поцікавився:

— Гарний пляж. Як тут з купанням?

— Чудово.

— Але на березі щось не видно нікого...

— В Ільєусі не в моді це заняття. Ризикує лише Мундіньйо, та ще купався покійний Осмундо, дантист, котрого застрелили... Та й то рано-вранці...

Інженер розсміявся:

— Але ж купатися не забороняється?

— Забороняється? Ні. Просто не в моді.

Дівчата з монастирської школи, які, скориставшись церковними святами, ходили по крамницях, роблячи покупки, зайшли в бар по цукерки. Серед них була вродлива і серйозна Малвіна. Капітан їх відрекомендував:

— Наша шкільна молодь, майбутні матері родин,— Ірасема, Елоїза, Зулейка, Малвіна...

Інженер з посмішкою тиснув руки, говорив компліменти:

— Виявляється, тут є чимало гарненьких дівчаток...

— А ви, сеньйоре, щось надто довго примушуєте себе чекати,— сказала Малвіна, підвівши на нього свої блакитні очі.— Ми вже думали, що ви зовсім не приїдете.

— Якби я знав, що на мене чекають такі чарівні сеньйорити, я давно б уже приїхав, коли б мені навіть не дали дозволу... — Які очі у цієї дівчини. Гарними були не лише її обличчя і граціозна фігура, в ній відчувалася і внутрішня краса.

Весела зграйка дівчат пішла далі, Малвіна двічі озирнулася. Інженер оголосив:

— Треба скористатися сонцем і покупатися.

— Приходьте на аперитив. Тут його п'ють об одинадцятій — пів на дванадцятю... В барі познайомитесь з половиною мешканців Ільєуса...

Інженер зупинився в готелі Коельйо. Незабаром мешканці Ільєуса побачили, як він у купальному халаті попрямував на пляж. Всі дивилися, як він скидає халат

(на його атлетичному тілі залишилися тільки труси), як біжить до моря, як розтинає хвилі дужими помахами рук. Малвіна усілася на одну з лавок біля пляжу і почала стежити за інженером.

ПРО ТЕ, ЯК У АРАБА НАСІБА ПОЧАЛОСЯ СУМ'ЯТТЯ ПОЧУТТІВ

Він прочитав кілька рядків у газеті, затаючись думкою сигарою «Сан Фелікс». Звичайно він не встигав допалити сигару та проглянути байнські газети і засинав, заколисаний морським вітерцем, розморений смачними, улюбленими стравами і незрівняними приправами Габрієли. З-під його густих вусів долинали спокійне, розмірене хропіння. Ці півгодини сну в затінку дерев були однією з насолод в ясному, спокійному житті Насіба без тривоги, без ускладнень, без серйозних запитань. Ніколи ще не йшли його справи так блискуче. Число відвідувачів бару неухильно зростало, Насіб відкладав гроші в банк, його мрія про ділянку для плантації какао ставала все реальнішою. Йому ще не доводилося здійснювати вигіднішої оборудки, аніж найм Габрієли на невідільницькому ринку. Хто б міг подумати, що вона така майстерна куховарка, і хто б сказав, що під брудним лахміттям зохвано стільки грації і краси, що її тіло таке гаряче, руки такі лагідні і що від неї так п'яно пахне гвоздиком?..

Того дня відвідувачі бару були охоплені цікавістю, скрізь лунали привітання, хвала інженерові («Ви чудовий плавець!»), снідати в Ільєусі всі сіли із запізненням. Насіб підраховував, скільки часу минуло з того дня, коли було оголошено про очікуване прибуття інженера. Габрієла пішла додому, попередньо запитавши:

— Чи можна мені сходити сьогодні в кіно? З доною Арміндою...

Він великодушно дістав із каси папірець в п'ять рейсів.

— Заплати і за її квиток...

Спостерігаючи, як вона, усміхаючись, поспішає додому (він не переставав пощипувати і торкатися її навіть у час їжі), Насіб закінчив свої підрахунки: три місяці і вісімнадцять днів тривоги, чуток, хвилювань, невпевненості і надій для Мундінью і його друзів, а також для полковника Раміро Бастоса і його однодумців. Взаємні напади

в газетах, таємні переговори, суперечки, глухі погрози — одне слово, атмосфера ускладнювалася з кожним днем. Бували хвилини, що бар здавався казаном, який ось-ось вибухне... Капітан і Тоніко Бастос майже не розмовляли між собою, полковник Амансіо Леал і полковник Рібейрїньйо ледве віталися.

Подумати лишень, як все дивно складалося. А для Насїба ці тривожні дні були днями тиші, абсолютного спокою, непідробної радості. Мабуть, це були найщасливіші дні його життя.

...Ніколи він не спав так смачно в години сїести, як в ці дні. Він з усмішкою прокидався, почувши голос Тоніко, якому обов'язково треба було випити після сніданку чарку гіркого аперитиву для травлення і трохи погомоніти перед відкриттям контори. Трохи згодом до них приєднувався Жоан Фулженсіо, що прямував у «Папеларіа Модело». Вони обговорювали події, що відбулися в Ільєусі і у всьому світі, — книготорговець добре розбирався в усіх питаннях, а Тоніко знав усе, що стосувалося жінок міста.

На три місяці і вісімнадцять днів затрималося прибуття інженера, і рівно стільки ж часу минуло з того дня, як він найняв Габрієлу. В той день полковник Жезуїньйо Мендонса убив дону Сїньязїнью і дантиста Осмундо, та лише наступного дня Насїб переконався, що Габрієла вмєє варити. Лежачи в шезлонзі із погаслою сигарою в роті, кинувши газету на землю, Насїб пригадував і усміхався... Три місяці і сімнадцять днів їсть він страви, приготовлені Габрієлою, і може стверджувати: так, у всьому Ільєусі немає куховарки, що могла б зрівнятися з нею. Три місяці і сімнадцять днів він спить з нею, починаючи з другої ночі, коли в променях місячного світла побачив її ногу і в кімнатних сутінках угадав її перса, що проглядали крізь порвану сорочку...

Сьогодні, можливо, через надзвичайне пожвавлення в барі, через галас, викликаний присутністю інженера, він не задрімав, а лежав і думав. Перші дні Насїб не оцінив належно ні якості страв, ні гарячого тіла біженки. Зadowolений смаком і різноманїтністю страв, він лише тоді віддавав їй належне, коли кількість відвідувачів почала зростати, коли довелося збільшити асортимент закусок і солодощів, коли вихваляння набуло масового характеру і Плінію Араса, методи якого в торгівлі були досить суперечливими, спробував переманити Габрієлу. Що ж до її тіла, то Насїб, охоплений небувалим любовним запалом,

так сильно до нього звук, що без сну проводив з Габрієлю божевільні ночі. Спершу він приходив до неї зрідка, коли повертався додому, тому що Різолета не мала часу або була хворою, і не почував себе змореним та сонним. В таких випадках він лягав з Габрієлю, оскільки нічого іншого робити не залишалося. Але скоро цій байдужості настав кінець. Насіб так звук до страв, приготованих новою куховаркою, що, потрапивши на день народження до Нью-Гало і ледве доторкнувшись до поданих наїдків, одразу відчув, наскільки витонченіші приправи Габрієли. Якось непомітно для самого себе він почав ще частіше відвідувати кімнатку в дворі, забувши майстерну Різолету; йому обридла її награна, удавана лагідність, її капризи, щоденні скарги, навіть її витончена любов, якою вона користувалася для витягування грошей із його кишень. Нарешті він зовсім перестав до неї ходити, перестав відповідати на її записки, і ось уже майже два місяці в нього не було іншої жінки, окрім Габрієли. Тепер Насіб щовечора приходив до неї в кімнатку, намагаючись залишити бар якнайраніше.

Добре, коли життя радісне, плоть задоволена, страва смачна і ситна, душа спокійна, кохання щасливе... В число добродішностей Габрієли, складених Насібом в час сієсти, входили працелюбність і ощадливість. Як тільки вистачало в неї сили і часу прати білизну, прибирати в домі — таким чистим він ще ніколи не був! — готувати закуски для бару, сніданок і обід для Насіба? А вночі вона була свіжа, невтомна і сповнена бажання, і, не лише віддаючись, але й беручи, вона ніколи не була змореною, сонною або пересиченою. Габрієла, здавалося, розгадувала думки і настрої Насіба, попереджувала його бажання і нерідко радувала його сюрпризами: то приготує вишукану страву, яку він любить, — маніокову кашу з крабами, ватапа¹ або «баранячу вдову», то поставить квіти поряд з його фотокарткою на столі у вітальні, то заощадить гроші, які він давав їй для базару, то прийде допомогти в барі.

Раніше Шіко Молеза, повертаючись із сніданку, приносив Насібові судки з їжею, що її готувала Філомена. Шлунок невмолимо фіксував час, і араб, що залишався з Біко Фіно для обслуговування останніх відвідувачів,

---

¹ В а т а п а — поре з маніокового борошна із шматочками м'яса, риби або раків.

котрі приходили випити аперитив, чекав на Шіко з нетерпінням. Але яюсь, без будь-якого попередження, із судками з'явилася Габрієла, вона прийшла попросити дозволу сходити на спиритичний сеанс, куди її кликала дона Армінда. Габрієла залишилася допомогти обслуговувати відвідувачів і потім почала приходити щодня. Тієї ночі вона йому сказала:

— Краще я сама приноситиму тобі сніданок. Тоді ти зможеш раніше їсти, а я буду допомагати тобі в барі. Не заперечуєш?

Яка ж була йому рація заперечувати, коли її присутність є ще однією приманкою для відвідувачів? Насіб одразу помітив: вони почали довше затримуватись, замовляти ще по чарці, випадкові клієнти оберталися на постійних, починали ходити до бару щодня, аби побачити Габрієлу, перемовитись з нею словом, усміхнутися їй, доторкнутись до її руки. І, зрештою, яке йому до того діло, адже вона була лише куховаркою, з якою він спав, нічого не обіцяючи. Вона подавала йому сніданок, розкладала парусиновий шезлонг, залишала троянду із своїми пахощами гвоздики. А Насіб, задоволений життям, запалював сигару, брав газети, мирно засинав; і морський вітрець кошлатив його розкішні вуса.

Але сьогодні в полудень йому не вдавалося заснути. Він підсумував у думках три минулі місяці і вісімнадцять днів, які були такими бурхливими для міста і такими спокійними для нього, Насіба. Він з радістю подрімав би хоч десять хвилин, замість того, щоб гаяти час на спогади, які не мали особливої ваги. Раптом Насіб відчув, що йому чогось бракує, можливо, саме тому йому не вдавалося заснути. Не було троянди, яку він щодня знаходив на спинці шезлонга. Насіб бачив, як суддя, позабувши про гідність, що мала бути невід'ємною від його високого звання, тайкома витягнув квітку із кіс Габрієли і вклав її в свою бутоньєрку... Літній, п'ятдесятирічний суддя скористався з веремії навколо інженера, щоб поцупити троянду... Щоправда, він остерігався протестів з боку Габрієли, але та вдала, що нічого не помітила. Так, суддя, очевидно, закохався не на жарт. Раніше він ніколи не приходив у бар в час аперитиву, а з'являвся лише зрідка, десь надвечір, у товаристві з Жоаном Фулженсіо або Маурісію Каїресом. Тепер він, забувши про всі умовності, приходив майже щодня о дванадцятій до бару, пив портвейн і упадав коло Габрієли.

Упадав коло Габрієли... Насіб задумався. Так, звичайно, упадав, раптом збагнув він. І не лише суддя, але й багато інших... В противному разі, чого вони затримуються після сніданку, ризикуючи викликати невдоволення дружин? Хіба не задля того, щоб побачити Габрієлу, усміхнутися до неї, пожартувати, погладити її руку, а може, і домовитися з нею про щось, хто знає? Якось Габрієла уже одержала запрошення від Плінію Араси, і Насіб знав про це. Але Плінію звернувся до неї, як до куховарки. Чимало завсідників «Золотої горілки» перекочували у «Везувій», і Плінію запропонував Габрієлі платню більшу, аніж вона одержувала у Насіба. Проте він обрав ненадійного посередника, доручивши повести переговори з Габрієлою негрєнїатї Туїсцї, яке було віддане бару «Везувій» і добре ставилося до Насіба. Отож вийшло так, що пропозицію Плінію Габрієлі передав сам араб. Вона усміхнулася:

— Я не хочу... Якщо, звичайно, ти мене не виженеш...

Він обняв її — це було вночі, — і його огорнуло тепло її тіла. Насіб додав до її платні ще десять рейсів.

— Мені нічого не треба... — казала вона.

Інкולי він купував їй сережки або брошку, а деякі дешеві прикраси йому взагалі не доводилось купувати — він приносив їх із лавки дядька. Насіб дарував їй ці дрібнички вночі, і вона завжди була зворушена, щиро дякувала своєму господареві, цілуючи його долоні, майже як східна рабїня:

— Красунчику мій, Насібе...

Брошки вартістю в рейс, сережки на півтора рейси — така була його вдячність за ночі кохання, зітхання, непогасний вогонь. Двічі він дарував Габрієлі відрізи дешевого краму, потім пару тувель, але все це було мізерною платою за її уваги і чуйність, за страви, які вона готувала на його смак, за фруктові соки, за сліпучо-білі сорочки, ретельно випрасувані, за троянду, що падала із її кіс у шезлонг. Насіб був до неї дещо зверхнім, тримав її на відстані і поводився з нею так, немовби щедро оплачував її працю і робив їй послугу, лягаючи з нею спати.

В барі багато хто упадав за нею. Упадали, очевидно, і на Лайдере-де-Сан-Себастьян, посилали їй записки, робили звабліві пропозиції. Все це цілком можливо. Адже не всі будуть користуватися послугами Туїски? Як же йому, Насібові, довідатись про це? Чого, приміром, ходить у бар суддя, якщо не для того, щоб спокусити Габрієлу?

Утриманка судді, молода мулатка з плантації, виявилась зараженою поганою хворобою, і він її залишив.

Коли Габрієла почала приходити в бар, він, ідіот, зрадів, думаючи лише про прибутки, які дадуть нові замовлення на випивку, і не думав про небезпеку спокуси, яка щоденно зростала. Він не може заборонити їй приходити в бар — одразу впаде виторг. Проте слід виявляти їй більше уваги, частіше розмовляти з нею, купувати подарунки кращі, аніж раніше, пообіцяти збільшення платні. Справжню куховарку знайти в Ільєусі неможливо, в цьому він переконався твердо. Багато заможних родин, господарі барів і готелів, звичайно, схочуть переманити Габрієлу, вони, очевидно, ладні дати їй небачено високу платню. А як би пішли справи в його барі без солодоців і закусок Габрієли, без її усмішки, її щоденних відвідин? І що б він сам робив без сніданків і обідів Габрієли, без її неперевершених страв, темних приперчених соусів, кускусу вранці?

Як би він жив без неї, без її несміливої і лагідної усмішки, без її засмаглого тіла кольору кориці, без її пахоців гвоздики, її пристрасті, самозречення, її голосу, коли вона шепоче «красеню мій», без томління вночі у її обіймах, як би він жив без неї? Він зрозумів, що означає для нього Габрієла. Господи, що ж це таке, звідки цей раптовий страх втратити її і чому морський бриз став холодним вітром, від якого він аж здригнувся? Ні, ні, він не мусить її втратити, він не може жити без неї.

Ніколи йому не сподобається страва, приготована і приправлена іншими руками. Нікого, ох, нікого не зможе він так любити, так бажати, ніякої іншої жінки так гостро і постійно не потребуватиме, якою білою б не була у неї шкіра, як би вишукано не була вона одягнена, якою б заможною вона не була. Що означали цей страх і тривога втратити Габрієлу, ця раптова лють на відвідувачів бару, які розглядають її, говорять їй двозначності, беруть її за руку, що означала ця лють на суддю, який, незважаючи на своє становище, краде квіти з її кіс? Насіб тривожно запитував себе: що, власне, так його схвилювало? Хіба Габрієла не проста куховарка, хоча вона і вродлива і тіло її кольору кориці, хіба він не спить з нею просто так, знехотя? Чи це все не так? Ні, він не міг так просто знайти відповідь.

Почувся голос Тоніко («Нарешті!», — з полегшенням зітхнув Насіб), що відволік його від тривожних думок.

Але той же Тоніко змусив його незабаром знову поринути в ці думки і стрімко закружляти у їхньому вирі. Ледве вони зіперлися ліктями на прилавок, до якого Тоніко підійшов випити свій гіркий аперитив, як Насіб, щоб розвіяти невеселі думки, сказав:

— Отже, інженер нарешті прибув... Мундіньйо свого досягнув, тепер цього ніхто не заперечить.

Тоніко похмуро глянув на Насіба злим поглядом.

— Ви краще б, сеньоре турок, піклувалися про себе. Кажуть, хто попереджує, той щирий друг. Так от, замість того, щоб плескати язиком про різні дурниці, ви б краще постежили за тим, що належить вам.

Чи це Тоніко хотів ухилитися від розмови про інженера, чи він щось знав?

— Що ви маєте на увазі?

— Потурбуйтеся про свій скарб. Є люди, які мають намір викрасти його.

— Який скарб?

— Габрієлу, дурню ви божий. Навіть будинок ладні для неї найняти.

— Суддя?

— Що, і він також? Я чув про Мануела дас Онсаса.

Чи це не хід з боку Тоніко? Полковник дас Онсас вельми наближена людина до Мундіньйо... Але він справді останнім часом з'являється в Ільєусі мало не щодня і не вилазить з бару. Насіба пройняв дрож. З моря, чи що, дме крижаний вітер? Він вихопив з тайника під прилавком пляшку нерозведеного коньяку і налив собі чималу порцію. Насіб хотів випитати у Тоніко, що тому ще відомо, але той накинувся на Ільєус:

— Нікчемне, негодяще містечко, перепудилося через появу якогось інженера. Неначе він прибув з потойбічного світу...

ПРО РОЗМОВИ І ПОДІЇ З АУТОДАФЕ¹

В міру того, як сутеніло, зростала туга в серці Насіба, немовби уже не було Габрієли, немовби те, що вона залишить його, було вже вирішено. Він надумав подарувати їй пару туфель, бо вдома вона ходила босоніж, а в бар

---

¹ Аутодафе — у середні віки — прилюдне спалення єретиків, а також єретичних творів.

приходила в хатніх капцях. Це негарно. Якось Насіб, бавлячись з нею в ліжку і лоскочучи п'яти Габрієли, наказав їй купити туфлі. Життя на плантації, мандрівка з сертану на південь, звичка ходити босоніж не дуже деформувала її ноги — Габрієла носила тридцять шостий розмір, — вони лише трохи поширшали, і один з великих пальців кумедно дивився вбік. Кожна подробиця, яку він пригадував, переповнювала його серце ніжністю і смутком, немовби він уже втратив Габрієлу.

Насіб саме ішов вулицею з пакунком, в якому були загорнені красиві жовті туфлі, коли помітив пожвавлення біля «Папеларія Модело». Він не стримався і попростував туди — йому справді треба було трохи розважитись. Ті кілька стільців перед прилавком, були зайняті, тому більшість присутніх мусила стояти. Насіб відчув, як у ньому почав розгорятися, поки що несміливо, вогник цікавості. Мабуть, говорять про інженера і обмізковують перспективи політичної боротьби. Насіб прискорив крок і побачив Езекієла Прадо, що розмахував, як завжди, руками. Переступаючи поріг, почув його останні слова:

— ...Неповага до суспільства і народу...

Дивно! Йшлося не про інженера. Вони обговорювали раптове повернення до міста полковника Мендонси, що перебував на фазенді після вбивства дружини і дантиста Осмундо. Його щойно бачили: він пройшов повз префектуру, прямуючи до полковника Раміро Бастоса. З приводу повернення Мендонси, яке адвокат вважав принизливим і образливим для ільєусців, він і обурювався.

— Та що ви, Езекієле, — розсміявся Жоан Фулженсіо, — хіба ви коли бачили, щоб ільєусці обурювались тим, як по їхніх вулицях вільно розгулюють вбивці? Коли б усім полковникам, що вчинили вбивства, спало на думку жити на фазендах, то вулиці Ільєуса спорожніли б, кабаре і бари зачинилися, а присутній тут наш добрий друг Насіб пішов би по світу з торбами.

Адвокат не погоджувався. Але, зрештою, не погоджуватися було його обов'язком. Адже саме його батько Осмундо найняв для звинувачення Жезуїньйо, оскільки комерсант не довіряв прокуророві. Як водилося в кримінальних справах, на зразок цієї, коли вбивство вчинялося через зраду, звинувачення було простою формальністю.

Батько Осмундо, заможний комерсант з міцними зв'язками в Баїї, розворушив Ільєуса на цілий тиждень. За

два дні після похоронів сина він зійшов з пароплава, одягнений у глибоку жалобу. Він обожнював свого старшого і відсвяткував нещодавно закінчення ним університету гучно і широко. Дружина його після смерті сина була зовсім немічною; комерсант залишив її під доглядом лікарів. Старий прибув до Ільєуса з рішучими намірами вжити всіх заходів, аби покарати убивцю. Про все це одразу ж довідалося місто, трагічна постать комерсанта в чорному одязі глибоко схвилювала і розчулила всіх. Виникла цікава ситуація. Як відомо, на похоронах Осмундо людей майже не було, ледве набралось біля десятка осіб, щоб нести домовину. Однією з найперших турбот батька було відвідання синові могили. Він замовив вінки, викликав протестантського пастора з Ітабуни і запросив усіх, хто був хоч трохи знайомий з Осмундо. Запрошував старий особисто, побував навіть у сестер Дос Рейс. Комерсант стояв перед ними з непокритою головою, страждання застигло в його сухих очах. Якось вночі Осмундо допоміг Кінкіні, коли її мучив гострий зубний біль.

Запрошений до вітальні, комерсант розповів старим дівам про дитинство Осмундо, про його працьовитість, згадав про нещасну матір, придавлену горем, напівзбожеволілу від раптового удару долі. Закінчилася розмова тим, що всі троє розплакалися, а разом з ними і стара служниця, яка підслуховувала біля дверей в коридор. Сестри Дос Рейс показали комерсанту презепію і похвалили його сина-небіжчика:

— Гарний був молодик, такий ввічливий.

Тож нема чого й дивуватися, що панахида на кладовищі дійсно являла цілковиту протилежність похоронам. На кладовище прийшли комерсанти, товариство імені Руя Барбози в повному складі, директори клубу «Прогрес», вчитель Жозуе і низка інших осіб. Сестри Дос Рейс поводитися досить церемонно, кожна з них принесла по букету. Вони порадилися з падре Базіліо: чи не буде гріхом відвідування могили протестанта?

— Гріх не молитися за померлих... — відповів падре, що саме кудись поспішав.

Щоправда, худорлявий, з обличчям аскета-фанатика, падре Сесілію засудив їхній вчинок, але падре Базілію, довідавшись про це, сказав:

— Сесілію — педант, йому більше до вподоби муки пекла, аніж світла радість неба. Не турбуйтеся, дщери мої, я відпущу вам гріхи!

Поряд з невітшним, але діяльним батьком ішли Езекієл Прадо, Капітан, Ньо-Гало і навіть сам Мундіньйо Фалкан. Хіба він не був хай не другом, але все ж сусідю дантиста і його товаришем по морських купаннях? Могила була засипана квітами, яких так бракувало в день похорону, навколо огорожі стояли вінки, яких раніше теж ніхто не приніс. На мрамурі було викарбувано ім'я Осмундо, дата його народження і смерті і, для того, щоб злочин не було забуто, ще двоє слів — «по зрадницькому вбитий». Езекієл Прадо почав діяти. Він поставив вимогу попереднього ув'язнення фазендейро, суддя відмовив; тоді він подав скаргу до трибуналу Баїї, де клопотання обіцяли незабаром розглянути. Ширились чутки, що батько Осмундо пообіцяв адвокатуві п'ятдесят конторейсів — ціле багатство! — якщо тому поталанить запроторити полковника до в'язниці.

Але розмови про Жезуїньйо Мендонсу тривали недовго. Все ж головною сенсацією був приїзд інженера. Езекієл не зумів запалити аудиторію своїм пристойно оплаченим обуренням і закінчив виступ, висловившись з приводу бухти:

— Давно вже слід було провчити цього старого самодура.

— Чи не хочете ви сказати, що стаєте на бік Мундіньйо Фалкана? — запитав Жоан Фулженсіо.

— А хто мені може заборонити? — відповів адвокат.— Я був прихильником Бастосів не один рік і часто вів їхні справи, а як вони мені віддячили? Обрали на посаду муніципального радника? Я, звичайно, і без їхньої допомоги міг би цього досягнути. Але вони віддали перевагу зовсім неграмотному Мелку Таваресу. І це тоді, коли моє ім'я уже було названо, із моїм обранням було майже вирішено.

— Ви на правильній дорозі,— почувся гугнявий голос Ньо-Гало.— У Мундіньйо Фалкана зовсім інша система мислення. За його правління Ільєус стане невідомим. Якби я мав якийсь вплив чи вагу, я не вагаючись пірнув би в цей казан...

Насіб зауважив:

— Інженер — симпатична людина. Здається, він спортсмен? Але більше скидається на кіноактора... Він заб'є памороки не одному дівчиську...

— Він одружений,— повідомив Жоан Фулженсіо.

— Але з дружиною не живе... — уточнив Ньо-Гало.

Звідки їм стали відомими подробиці з інтимного життя інженера? Жоан Фулженсіо пояснив, що той сам розповів їм про все після сніданку, коли Капітан привів його в «Папеларія Модело». Його дружина збожеволіла і перебуває зараз в психіатричній лікарні.

— Знаєте, хто зараз розмовляє з Мундіньйо? — раптом запитав Кловіс Коста, що досі мовчки дивився на вулицю, чекаючи появи хлопчаків, продавців «Діаріо де Ільєус».

— Хто?

— Полковник Алтіно Брандан... Цього року він продає Мундіньйо свій урожай, а можливо, і голоси... Що за біс, чому газета досі не вийшла? — запитав він іншим тоном.

Полковник Брандан із Ріо-до-Брасо...

Наймогутніший фазендейро зони після полковника Місаела. Він вирішував наслідки голосування в районі і був вагомою статтю в політичному житті.

Кловіс Коста казав правду. В бюро експортера, в чоботях з острогами, потопачує у м'якому шкіряному кріслі, сидів полковник Брандан і смакував французький лікер, яким його частував Мундіньйо.

— Так ось, сеньйоре Мундіньйо, цього року урожай видався навдивовижу чудовим. Ви неодмінно мусите прибути до мене на фазенду і погостювати там кілька днів. Живемо ми не багато, але коли ви виявите нам честь, то, дасть бог, з голоду не помрете. Ви побачите плантації, заслані золотими плодами, зараз дерева гнуться під їхньою вагою. Я вже почав збирання... Такий урожай прямо око радує...

Експортер поплескав фазендейро по коліну:

— Ну, що ж, приймаю вашу пропозицію. В найближчу неділю приїду до вас...

— Приїздіть краще в суботу, в неділю люди не працюють. Повернетесь в понеділок. Коли наважитесь, знайте, мій дім — ваш дім...

— Домовились, в суботу буду у вас. Тепер мені можна подорожувати не так, як тоді, коли чекали на інженера.

— Кажуть, цей хлопець приїхав, це правда?

— Чистісінька правда, полковнику. Завтра він почне длубатися в бухті. Готуйтеся до того, щоб незабаром побачити, як ваше какао з Ільєуса піде прямо в Європу і Сполучені Штати...

— Так, сеньйоре... Хто б міг подумати... — полковник налив ще чарку лікеру і подивився на Мундіньйо своїми розумними очима.— Першокласна кашаса, і такий витон-

чений смак. Не тутешня, звичайно? — І не чекаючи відповіді, додав: — Кажуть, що ви будете кандидатом на виборах. Я чув цю новину, але не повірив.

— А чому б і ні, полковнику? — Мундіньйо був задоволений, що старий сам порушив це питання.— Хіба я не вартий уваги? Чи ви про мене погані думки?

— Я? Погані думки про вас? Господи, спаси і помилуй. Ви один з достойних кандидатів. Тільки... — Він підняв чарку з лікером і поглянув на неї проти світла.— Тільки ви ось, як і ця кашаса, не тутешній... — Він знову поглянув на Мундіньйо.

Експортер похитав головою — доказ не з нових, він до нього вже звик. І сперечатися проти нього стало звичкою для Мундіньйо, своєрідним тренуванням мозку.

— А ви тут народилися, полковнику?

— Я? Я із Сержіпе, конокрад, як називають нас тутешні дітлахи.— Полковник милувався кришталем, що блискотів у сонячних променях.— Але я понад сорок років томо приїхав до Ільеуса.

— А я тут лише чотири роки, незабаром буде п'ять. Але я такий самий графіуна, як і ви, сеньйоре. Звідси я вже не поїду...

І Мундіньйо перейшов до аргументації; він перерахував усе, що ріднить його із зоною какао, назвав різні заходи, які вживались за його ініціативою, аби змінити сам ритм життя міста, і, нарешті, згадав про гавань, її проблеми, про приїзд інженера.

Фазендейро слухав, скручуючи цигарку з нарізаного тютюнового джгута і висушеного кукурудзяного листу, допитливі його очі обмацували обличчя Мундіньйо, немовби полковник хотів визначити міру щирості експортера.

— Ви заслуговуєте на велику повагу... Більшість людей, що приїздять сюди, марять прямо-таки високими заробітками. Ви ж піклуєтесь про інтереси краю. Жаль, що ви неодружений.

— Чому, полковнику? — Мундіньйо взяв майстерно зроблену карафку і налив Брандану ще одну чарку.

— Ви мені даруйте... Тонка річ це вино. Але, широко кажучи, я віддаю перевагу кашасі... Бо вино підступне: духмяне, солодке, здається жіночим напоєм. А п'янить так, що в голові макітриться. Кашасу одразу чути, вона не обдурить.

Мундіньйо дістав із шафи пляшку кашаси.

— Будь ласка, полковнику. Але чому я маю бути одруженим?

— З вашого дозволу, я дам вам пораду: одружуйтеся на тутешній дівчині, на доньці якого-небудь полковника. Не подумайте, що я вам пропоную свою: мої всі три заміжні, і я, дякувати богу, влаштував їх непогано. Але і тут, і в Ітабуні ще чимало дівчат на виданні. Ось тоді всі й переконаються, що ви у нас не проїздом і що прибули сюди не заради збагачення.

— Шлюб — справа серйозна, полковнику. Спершу треба знайти жінку, про яку мрієш, адже ж шлюб народжується з кохання.

— Або з необхідності, чи не так? На плантаціях робітник одружиться хоч на пеньку, аби лишень він був у спідниці, йому потрібна жінка в хаті, з якою б він міг розмовляти і спати. Ви навіть не уявляєте собі, що то значить мати дружину. Це допомагає навіть у політиці. Дружина народить вам дітей, завдяки їй вас більше поважатимуть. А для всього іншого є утриманки...

Мундіньйо розсміявся.

— Ви, полковнику, хочете примусити мене заплатити надто дорого за вибори. Якщо успіх буде залежати від мого одруження, то загода попереджую: боюся програти. Я не хочу завойовувати перемогу таким шляхом, полковнику. Я хочу, щоб перемогла моя програма.

І Мундіньйо, як це він робив уже не раз, затіяв розмову про проблеми району, накреслив шляхи до їх розв'язання і з гарячим ентузіазмом змалював хвилюючі перспективи.

— Ви маєте цілковиту рацію. Все, що ви кажете, — свята правда, ваші слова хоч записуй на скрижалях. Хто зможе вам заперечувати? — полковник потушив погляд. Скільки разів почував він себе ображеним Бастосами, через яких мав сидіти в провінції. — Якщо ільєусці хоч трохи подумують — ви переможете. Але я не впевнений, чи визнає вас уряд, це вже інший бік питання...

Мундіньйо усміхнувся, вирішивши, що переконав полковника.

— А втім, є ще одна обставина: хоча ваша справа і благородна, але у полковника Раміро впливові зв'язки, чимало родичів і кумів, які завжди голосують за нього. Ви мені пробачте, але чому б вам не домовитися з ним?

— Про що саме, полковнику?

— Про об'єднання зусиль, звичайно. Ви маєте голову

на плечах і свої погляди на речі, а він авторитет у виборців. Окрім того, у нього вродлива внучка, ви з нею не знайомі? І друга — ще зовсім дівчинка... Доньки доктора Алфредо.

Мундіньйо стримано заперечив:

— Мова не про це, полковнику. Я маю свої погляди на дійсність, вам відомі мої ідеї. Полковник Раміро думає інакше, для нього керувати — це значить брукувати вулиці і озеленювати місто. Я не бачу можливостей для взаємної згоди. Я вже виклав вам свою програму. Ваш голос прошу не для себе, а для Ільєуса, для прогресу зони какао.

Фазендейро почував розкошлану чуприну.

— Я приїхав сюди продати какао, сеньйоре Мундіньйо, я його вигідно продав і задоволений. Задоволений також розмовою з вами, тепер мені відомі ваші плани,— він пильно дивився на експортера.— За Раміро я голосую добрих двадцять років, хоча в часи боротьби за землю мені його допомога не знадобилася. Коли я приїхав у Ріо-до-Брасо, там ще нікого не було, ті, що з'явилися пізніше, були просто дрібними шахраями, і я без сторонньої допомоги впорався з ними. Але я звик голосувати за Раміро, він ніколи не завдавав мені прикрощів. Якимсь мене зачепили, так він став на мій захист.

Мундіньйо хотів щось сказати, але полковник жестом перепинив його:

— Я вам нічого не обіцяю, бо роблю це лише тоді, коли маю твердий намір виконати обіцянку. Але ми ще повернемося до цієї розмови. За це я ручаюсь.

Полковник Брандан відкланявся, залишивши роздратованого експортера наодинці з його жалем за даремне змарнованим часом. Капітанові, що прийшов за кілька хвилин після того, як контору залишив повновладний господар Ріо-до-Брасо, Мундіньйо сказав:

— Старий беззь хоче одружити мене з внучкою Раміро Бастоса. Я змарнував час.

«Нічого не обіцяю, але ми ще повернемося до цієї розмови»,— передражнив Мундіньйо співучу вимову фазендейро.

— Сказав, що повернеться? Гарна ознака! — зрадів Капітан.— Ви, мій любий, ще не знаєте наших полковників. Що ж до Алтіно Брандана — то його не знаєте зовсім. Він не з тих людей, що зупиняються на півдорозі. Він би так вам і сказав без зайвої балаканини, що буде

проти вас, якби ваші слова не справили на нього певного враження. А коли він нас підтримає...

В «Папеларія Модело» розмова продовжувалась. Кловіс Коста турбувався все більше: була вже п'ята година, а газетярі з «Діаріо де Льеус» не з'являлися:

— Піду в редакцію, довідаюся, що там, чорт забирай, трапилось?

Учениці монастирської школи, а серед них і Малвіна, перебили чоловічу розмову. Вони прийшли переглянути книги «Рожевої бібліотеки». Жоан Фулженсіо обслуговував їх. Малвіна кинула погляд на полицю з книгами і почала гортати романи Еси¹ і Алуїзіо Азеведо². Ірасема підійшла до неї і сказала з лукавою посмішкою:

— У нас дома є «Злочин отця Амаро». Я хотіла почитати, але брат забрав і сказав, що такі книги не для дівчини... — Брат Ірасеми був студентом медичного факультету в Баїї.

— А чому це він може читати, а ти ні? — В очах Малвіни загорівся непокірний вогник.

— Сеньйоре Жоане, у вас є «Злочин отця Амаро»?

— Є. Хочете взяти? Цікавий роман.

— Так, сеньйоре. Скільки він коштує?

Ірасему здивувала сміливість подруги:

— Ти купуєш цю книгу? Подумай лишень, що можуть сказати!..

— Ну й хай... Мені байдуже.

Одна з учениць — Діва — купила якийсь роман для дівчат і обіцяла дати почитати іншим. Ірасема попросила Малвіну:

— А ти мені даси потім? Тільки нікому не розкажуй. Я в тебе читатиму.

— Ох уже ці сучасні дівчата... — зауважив хтось із присутніх.— Непристойні книги купують. А тоді й трапляється так, як із Жезуїньйо.

Жоан Фулженсіо втрутився в розмову:

— Не говоріть дурниць, Манека, що ви у цій справі петрасте? Книжка цілком пристойна, нічого аморального у ній немає, а дівчина ця не дурна.

---

¹ Еса — Жозе Марія Еса де Кейрос (1846 — 1900), відомий португальський письменник.

² Алуїзіо Азеведо — Алуїзіо Гонсалвес де Азеведо (1858—1913), бразильський романіст, один із засновників Бразильської Академії словесності.

— Хто не дурний? — зацікавився суддя, сідаючи на стілець, з якого підвівся Кловіс.

— Ми мали розмову про Есу де Кейроса, відомого письменника,— відповів Жоан, потискуючи руку судді.

— Досить повчальний автор... — Суддя всіх авторів вважав «досить повчальними». Він купував книги без розбору: і юриспруденцію, і белетристику, і наукові, і спіри-тичні трактати. Ходили чутки, що він купував їх лише для прикрашення книжкової полиці і для створення про себе репутації культурної людини, але жодної з тих книг не читав. Жоан Фулженсіо завжди запитував у нього:

— Отже, вельмишановний, як вам сподобався Анатоль Франс?

— Досить повчальний автор... — незворушно відповідав суддя.

— А чи не знаходите ви його дещо нескромним?

— Нескромним? Так-так. Проте досить повчальний письменник...

З появою судді Насіба знову окутали сумні роздуми. Старий розпусник... Що він зробив з трояндою Габрієли, куди її подів? А втім, досить розмов, час у бар, скоро наваляться відвідувачі.

— Уже залишаєте нас, дорогий друже? — здивувався суддя.— Гарну ви служницю знайшли... Прийміть мої вітання... Як її звати?

Насіб вийшов. Старий розпусник... І він ще питає, як її звати! Старий цинік, хоча б згадав про свою посаду. А ще кажуть, буцімто він кандидат в члени апеляційного суду.

Вийшовши на майдан, Насіб побачив Малвіну, вона розмовляла з інженером на набережній. Дівчина сиділа на лаві, Ромуло стояв поруч. Дівчина заливалась щирим і веселим сміхом. Насіб ще ніколи не чув, щоб Малвіна так сміялася. Інженер одружений, і його дружина в божівільні. Малвіна скоро про це довідається. Жозуе, сидячи в барі, теж похмуро стежив за цією сценою, він слухав кришталевий сміх дівчини, що лунав у м'якій надвечірній тиші. Насіб сів поруч з ним, він розумів смуток Жозуе і поділяв його почуття. Молодий учитель навіть не пробував приховувати ревнощів, що краяли його серце. Араб подумав про Габрієлу: її спокушає суддя, полковник Мануел дас Онсас, Плінію Араса і безліч інших. Та й Жозуе від них далеко не втік, він присвячував їй поезії. Невимовний спокій теплого ільєуського вечора окутав

майдан. Глорія дивилася із свого вікна. Втративши глузд від ревнощів, Жоуе підвівся, обернувся до забороненого вікна з мережаною фіранкою і спокусливим бюстом. Він скинув капелюха і демонстративно привітався до Глорії.

Малвіна сміялася на набережній, стояв м'який, тихий вечір.

Підбігло негрєня Туїска, цей провісник веселих і сумних подій, і зупинилося, захекане, біля столика:

— Сеньйоре Насібе! Сеньйоре Насібе!

— Що тобі, Туїско?

— Підпалили «Діаріо де Ільєус».

— Що? Приміщення і машини?

— Ні, сеньйоре, газети. Їх склали в купу посеред вулиці, облили гасом, і багаття виявилось не згірше, чим у день святого Жоана...

ПРО СПАЛЕНІ ГАЗЕТИ І ПАЛАЮЧІ СЕРЦЯ

Деяким щасливцям вдалося витягнути з попелу мокрі, але майже не зайняті вогнем номери «Діаріо де Ільєус». Те, чого не зачепив вогонь, намочила вода, котру принесли в банках і відрах друкарські робітники й службовці, а також добровольці з числа перехожих. Попіл кружляв над вулицею, його разом із запахом перепаленого паперу розносив скрізь свіжий, вечірній морський вітер.

Ставши на стіл, винесений з редакції газети, Доктор, блідий від обурення, захриплим голосом виголошував промову перед натовпом ільєусців, що зібралися біля згаслого багаття:

— Нащадки Торквємади, жалюгідні Нєрони, коні Калігули, ви хочете боротися з ідеями і перемагати їх, знищуючи світло друкованого слова злочинним вогнем, розпаленим мракобісами і невігласами!

Дехто зааплодував, бешкетлива зграя збуджених хлоп'ят кричала, плескала в долоні, свистіла. Доктор, який ніяк не міг розшукати в кишені пенсне, схвильований ентузіазом слухачів, тремтів і простягав уперед праву руку.

— О народє Ільєуса, краю цивілізації і волі! Ми ніколи не дозволимо,— хіба що через наші трупи,— щоб у місті виникла чорна інквізиція, яка почне знищувати вільне друковане слово. Спорудимо барикади на вулицях, трибуни на перехрестях...

У барі «Золота горілка», що був поруч з приміщенням редакції, полковник Амансіу Леал, сидючи за столиком біля дверей, слухав полум'яну промову Доктора. Його здорове око блищало; він сказав, усміхаючись, полковнику Жезуїньйо Мендонсі:

— Доктор сьогодні при натхненні...

Жезуїньйо здивувався:

— Але ж він не говорив ще про Авілу. А промова без Авіли нічого не варта.

З-за свого столика Амансіу Леал і Жезуїньйо Мендонса стежили за розвитком подій: спершу прибули озброєні жагунсо, їх привезли з фазенд і розмістили поблизу від будинку редакції, щоб зручніше було перехопити хлопчаків-газетярів, коли ті з пачками газет вийдуть на вулицю. Не багатьом з газетярів вдалося вигукнути:

— «Діаріо де Ільєус»! Купуйте «Діаріо де Ільєус»!.. Прибуття інженера, провал політики уряду штату...

Газети були миттю конфісковані в переляканих хлопчаків. Кілька жагунсо пішли в редакцію та друкарню і винесли решту тиражу. Потім розповідали, буцімто старий Ассендіно, бідний викладач португальської мови, що трохи підробляв на коректуванні статей Кловіса Кости, заміток і повідомлень, закашлявся з переляку і благав, схрестивши руки на грудях:

— Не вбивайте, в мене ж сім'я...

Бідони з гасом стояли на кузові вантажної машини, яка загальмувала біля тротуару. Все було передбачено і враховано. Вогонь спалахнув, в небо піднялися хвости полум'я, його відблиски загрозливо освітили фасади будинків, перехожі зупинялися подивитись на незвичайне видовище, не розуміючи до пуття, що воно діється. Жагунсо, щоб не зрадити звичаям і забезпечити собі відступ, кілька разів вистрілили в повітря і розігнали натовп. Потім залізли в кузов вантажної машини, і шофер помчав центральними вулицями, щомиті натискаючи на сирену і ледве не переїхавши експортера Стевесона. Не зменшуючи швидкості, машина взяла курс на шосе.

Цікаві, що юрмилися біля дверей крамниць і лавок, посунули до приміщення редакції газети. Амансіу і Жезуїньйо навіть не підвелися із своїх місць — їх столик стояв зручно. Якийсь перехожий, ставши на порозі бару, затулив спиною вулицю. Амансіу чомно попрохав його:

— Відійдіть, була ласка, трохи вбік...

Але оскільки той не почув, Амансіо торкнув його за руку:

— Відійдіть, вам кажуть...

Після того, як машина поїхала, Амансіо, усміхнувшись, підніс кухоль з пивом:

— Операція по очистці міста...

— Проведена успішно...

Друзі сиділи в барі, не звертаючи уваги на допитливі погляди людей, що зупинялись на протилежному боці вулиці. Чимало з них впізнали жагунсо Амансіо, Жезуїньйо і Мелка Тавареса. А керував операцією і командував найманцями такий собі Лойрїньйо, запеклий хуліган, що постійно вчиняв бійки в будинках розпусти і користувався прихильністю Амансіо.

Кловіс Коста прибіг, коли полум'я було вже погашене. Він дістав револьвер і сміливо став на порозі редакції. Сидячи за столиком бару, Амансіо презирливо зауважив:

— Навіть револьвера тримати не вміє...

Почали сходитись однодумці Мундїньйо, розпочався мітинг. Аж поки не стемніло, ще багато приходило людей, пропонуючи свої послуги.

Мундїньйо прийшов з Капітаном і обняв Кловіса Косту. Той повторював:

— Така наша робота...

Того вечора не негрєня Туїска, яке було надто заклопотане, командуючи хлопчачками, що з'юрмилися коло редакції, зупинилося під вікнами Глорії, щоб розповісти міські новини,— то був учитель Жозуе. Його обличчя було біліше, ніж звичайно, очі затуманені смутком, а серце огорнене в жалобу. Він забув про будь-яку обережність і пристойність... Малвіна гуляла з Ромуло на набережній, вони милувалися морем, інженер, мабуть, розповідав їй про свою роботу. Дівчина уважно слухала і час від часу сміялася. Насіб забрав був Жозуе з собою до будинку редакції, але учитель постояв там лише кілька хвилин; його більше хвилювало те, що діялося на пляжі, а саме: розмова Малвіни з інженером. Старі діви уже були біля церкви, зібравшись навколо падре Сесіліо і обговорюючи пожежу. Веселий сміх Малвіни, яка байдуже реагувала на спалення газет, вивів Жозуе з рівноваги. Зрештою, хіба не інженер причина всього, що сталося? А він навіть не подікавився тривожними подіями у місті, поставився до них байдуже, захоплений розмовою з Малвіною. Жозуе перетнув майдан, проми-

нув старих дів і підійшов до вікна Глорії; повні губи мулатки усміхнулися:

— Добривечір.

— Добривечір. Що там сталося?

— Спалили увесь сьогоднішній тираж «Діаріо». Люди Бастоса доклали рук. А все через цього ідіота інженера, що сьогодні приїхав...

Глорія глянула на набережню.

— Це той молодик, що розмовляє з вашою коханою?

— Моєю коханою? Ви помиляєтесь. Ми лише знайомі. В Ільєусі є лише одна жінка, що заповонила мій спокій.

— Хто ж вона, коли це не таємниця?

— Сказати?

— Не соромтесь...

Старі діви біля церкви витріщили очі, а Малвіна, що все ще гуляла на набережній, навіть уваги не звернула.

ГАБРІЄЛА В ЦЕНТРІ УВАГИ

Це був бездомний, майже дикий кіт з пагорба. Його шерсть збилася від бруду і стирчала пасмами, а одне вухо було розірване. Він переслідував усіх кицьок навколо, був переможцем у всіх боях і мав вигляд авантюриста. Він крав у всіх кухнях на пагорбі, і його ненавиділи всі господині й служниці, але, оскільки він був спритним і обережним, впливати його піяк не вдавалося. Чим же Габрієла завоювала його довір'я, як вона зробила так, що він ходив за нею назирці і лягав спати в пелені її спідниці. Може, таємниця крилася в тому, що вона не кричала на нього, не загрожувала йому щіткою, коли він, скрадаючись, з'являвся в пошуках об'їдків. Габрієла кидала йому шматки жилявого м'яса, риб'ячі хвости, курячі тельбухи. Кіт звик до неї і майже увесь час проводив тепер в дворі будинку, засинаючи в затінку гуяв. Він уже не виглядав таким злиденим і брудним, хоча ночами знову гуляв на волі, бігав по всьому пагорбу і по дахах та горищах навколишніх помешкань, такий розпусний і непотомний, як і раніше.

Коли Габрієла верталася з бару і сідала снідати, кіт приходив полащитись і помуркотати біля її ніг. Він з подякою з'їдав шматки, які вона йому кидала, і задоволено мурчав, коли Габрієла гладила його по голові або по животу.

Дона Армінда все це сприймала, як диво. Вона й гадки не мала, що можна приручити такого дикого kota, що він братиме страву з рук, дозволятиме себе гладити і засинатиме на колінах.

Коли Габрієла притискувала kota до грудей і терлася обличчям об його кошлату морду, він, напівзаплющивши очі, тихесенько нявкав і легенько дряпав її. Для дони Армінди існувало лише єдине пояснення всього баченого: Габрієла не розвинутий, навіть ще не розкритий медіум, який випромінює могутні флюїди, необроблений алмаз, який належить відшліфувати на сеансах, щоб він став знаряддям для спілкування з потойбічним світом. Що ж інше, як не флюїди Габрієли приборкали таку непокірну тварину?

Коли вони сідали обоє біля порога — вдова штопати панчохи, а Габрієла гратися з котом, — дона Армінда намагалася переконати її:

— Дівчинко, ти обов'язково мусиш прийти на наступний сеанс. Минулого разу кум Деодоро запитував про тебе. «Чому вона сьогодні не прийшла? У неї дивовижні здібності медіума. Я зрозумів це, коли сидів у неї за спиною». Так він і сказав дослівно. Треба ж, щоб і я подумала те саме! А кум Деодоро в цих справах розбирається, можеш мені повірити, хоча зовні в це важко повірити, — він такий молодий. Але відчувається, що він у близьких стосунках з духами, він ними командує, як хоче. І ти можеш стати ясновидицею...

— Я не хочу... Не хочу, доно Арміндо. Навіщо це мені? Мертвих краще не чіпати, хай собі спочивають. Мені ці справи не до душі...

Габрієла почухала котові за вухом, і він замуркотів ще голосніше.

— Ти чиниш дуже нерозумно, дочко. Адже твій дух не зможе дати тобі поради, а ти не зрозумієш, що він тобі казатиме, і підеш життям наосліп. А між тим дух для нас — це те ж саме, що поводитар для сліпого. Він вказує нам шлях, допомагає обминати перепони...

— У мене їх немає, доно Арміндо.

— Але ж не це головне, він і поради дає. Днями я приймала важкі пологи — у дони Ампато. Хлопчик ніяк не хотів виходити. Я не знала, що й робити, і сеньйор Мілтон уже збирався викликати лікаря. Хто мені допоміг? Мій покійний чоловік, який всюди мене супроводжує і не залишає саму ані на мить. Там, угорі, — вона показала

на небо,— їм усе відомо, геть аж до медицини включно. Він мені шепнув на вухо, і я його послухалась. Народився чудовий карапуз!..

— Мабуть, добре бути акушеркою... Допомогати народжуватись невинним малюкам...

— А хто тобі дасть пораду саме тоді, коли ти її потребуєш?..

— Я потрібую поради? Я цього не знала, доно Арміндо...

— Ти дурненька, дочко моя. Даруй мені, що я тобі це кажу, але ти дурненька. Не вмієш користуватися тим, чим наділив тебе господь.

— Я не розумію, що ви кажете, доно Арміндо. Всім, що я маю, я користуюся. Навіть туфлями, які мені подарував сеньйор Насіб. Я ходжу в них у бар. Але вони мені не подобаються, я віддаю перевагу домашнім капцям. Ходити в туфлях страшенно незручно.

— Та хіба я про туфлі, дурненька? Ти що, не бачиш, що сеньйор Насіб закоханий в тебе, ходить сумний, рано повертається додому...

Габрієла розсміялася, притискуючи kota до грудей:

— Сеньйор Насіб гарна людина, то чого ж мені боятися? Він і не думає мене виганяти, а я прагну лише одного: щоб він був задоволений...

Зустрівшись з такою сліпотою, дона Армінда навіть пальця вколола голкою.

— Ой, я вкололася... Ти ще дурніша, аніж я гадала. Сеньйор Насіб може дати тобі все... Він заможний! Якщо попрохаєш шовку, він дасть; попросиш дівчину на допомогу, він найме двох; попросиш грошей, він тобі дасть, скільки захочеш.

— Мені все це непотрібне... Навіщо?

— Ти гадаєш, що все життя будеш вродливою? Якщо не скористаєшся зі своєї вроди тепер, потім буде пізно. Я можу поклястися, що ти ніколи й нічого не просиш у сеньйора Насіба. Чи не так?

— Не зовсім. Я інколи прошу трохи грошей на квиток у кіно, коли ми ходимо з вами. А що мені просити ще?

Дона Армінда розгнівалася, вона кинула панчошу, натягнену на дерев'яний гриб, кіт злякався і поглянув на неї своїми хитрими очима.

— Все! Все, що тобі заманеться, дівчинко, він тобі дасть,— вона притишила голос до шепоту.— Якщо ти зумієш себе поставити, він навіть одружитья з тобою...

— Одружитися зі мною? Навіщо, доно Арміндо? Навіщо йому зі мною одружуватись? Сеньйор Насіб знайде собі пристойну наречену, з поважної родини, з становищем. Навіщо йому одружуватися зі мною?

— А тобі не хочеться стати сеньйорою, господарювати у власному будинку, ходити під руку з чоловіком, гарно одягатися, мати вагу у суспільстві?

— Ось тоді вже напевне мені довелось би цілими днями не скидати туфлі... Це не для мене... Але взагалі я згодилась би вийти заміж за сеньйора Насіба. Я готувала б для нього, допомагала б у всьому... — Габрієла усміхнулася, граючись з котом, торкаючись до його холодного носа.— А втім, що тут говорити, у сеньйора Насіба і без мене вистачить клопоту. Та він і не захоче одружитися з такою, як я, адже він узяв мене не дівчиною... Я про це й думати не хочу, доно Арміндо. Навіть коли б він збожеволів...

— А ти послухай, дочко, мене. Тобі варто лише захотіти. Роби все з розумом: де слід, піддайся, де слід, відмов, дратуй, спокушай його. Він уже й так наляканий. Шіко мені розповідав, що суддя хоче найняти для тебе будинок. Потім він чув, як сеньйор Нью-Гало казав, начебто Насіб ходить, мов у воду опущений.

— Я не хочу... — Усмішка зникла з обличчя Габрієли.— Мені не подобається цей суддя. Бридкий розпусний стариган.

— А ось ще один... — прошепотіла дона Армінда.

По вулиці перевальцем ішов полковник Мануел дас Онсас. Він зупинився перед жінками, скинув панаму і витер чоло барвистою хустиною.

— Добрий вечір.

— Доброго вечора, полковнику,— відповіла вдова.

— Це будинок Насіба, чи не так? Я здогадався через цю дівчину,— він показав на Габрієлу.— А я ось ходжу шукаю служницю — думаю забрати сім'ю в Ільєус... Чи не порадите яку-небудь порядну жінку?

— Для чого, полковнику?

— Гм... Щоб варити...

— Таку тут знайти важко.

— Скільки тобі платить Насіб?

Габрієла підвела свої чисті очі:

— Шістдесят рейсів, сеньйоре...

— Непогано, звичайно.

Настала тривала пауза, фазендейро дивився вбік, до-

на Армінда зібрала свою роботу, попрощалася і пішла підслуховувати з-за дверей свого будинку. Полковник задоволено усміхнувся:

— Правду кажучи, куховарка мені непотрібна. Коли сім'я переїде, я привезу яку-небудь жінку з плантації. Але жаль, така смаглявка, як ти, вкорочує собі віку на кухні.

— Чому, полковнику?

— Руки псуються. Та все залежить від тебе. Коли ти захочеш, у тебе буде все: гарний будинок, служниця, я відкрию для тебе рахунок у крамниці, а каструлі ти облишиш. Ти мені подобаєшся, дівчинко.

Габрієла підвелася, вона посміхалась, і на обличчі її була написана майже подяка.

— Що ж ти скажеш на мою пропозицію?

— Даруйте, сеньйоре, але я не хочу. Не подумайте нічого поганого, просто мені тут добре, я не відчуваю ніяких нестатків. Дозвольте, я піду, сеньйоре полковнику...

Над низькою загорожею в глибині двору з'явилася голова дони Армінди. Вона гукнула Габрієлу:

— Бачиш, як все співпадає? А я тобі що казала? Він теж хоче найняти для тебе будинок...

— Він мені не подобається... Навіть коли б я з голоду помирала...

— І все одно моє зверху: варто лишень тобі захотіти...

— А я нічого не хочу...

Вона була задоволена всім, що мала,— ситцевими сукнями, домашніми капцями, сережками, брошкою, браслетом; не подобалися їй лише святкові туфлі — вони душили пальці. Вона полюбила свій двір, кухню і плиту, кімнатку, де спала, вона з радістю ходила в бар, де зустрічалася з цікавими молодиками — учителем Жозуе, сеньйором Тоніко, сеньйором Арі — і ввічливими, літніми чоловіками — сеньйором Феліпе, Доктором, Капітаном; вона звикла до свого вірного «зброєносця» негрняти Туіски і, нарешті, до kota, котрого сама приручила.

Їй подобався сеньйор Насіб. З ним так гарно було спати, поклавши голову на його волохаті груди й відчуваючи на стегнах вагу ноги цього міцного, повного чоловіка, вродливого і молодого. Вусами він лоскотав їй потилицю, і в Габрієли тоді аж дроз пробігала по тілу. Добре було спати з чоловіком, але не із старим — за притулок, їжу, одяг, взуття, а з молодим, дужим, вродливим, як

сеньйор Насіб, і лише тому, що він молодий, дужий і гарний.

Ця дона Армінда прямо вижила з розуму зі своїм спіритизмом. Як їй лише таке на думку спало! Треба ж, сеньйор Насіб одружитися з нею, Габрієлою. Але як приємно про це помріяти... Прогулятися з ним під руку вулицями. Зайти в кіно, сісти поряд, покласти голову на його м'яке, наче подушка, плече. На свята потанцювати з Насібом. А на руці обручка...

Але навіщо про це думати? Не варто... Сеньйор Насіб одружитися на благородній дівчині, увішаній коштовностями, в красивих туплях і шовкових панчохах, напарфумленій тонкими духами, на невинній дівчині, яка ще не знала чоловіків. А Габрієла придатна лише для того, щоб варити, прибирати і спати з чоловіком. Але не із старим і бридким, не заради грошей, а заради задоволення... Клементе в дорозі, Ньозінью на плантації, Зе до Кармо також. У місті живе молодий студент Бебінью, який у них багатий був дім! Він приходив до неї потайки, навшиньках, він боявся матері. Першим був її дядько, вона тоді ще дівчиськом була. Вона була дівчиськом, а він прийшов до неї серед ночі, старий і хворий.

ПРО СВІТЛО КАГАНЦЯ

Під пекучим сонцем роздягнені до пояса робітники зрізали плоди какао серпами, прив'язаними до довгих жердин. З приглушеним стукотом падали золоті плоди, жінки і діти збирали їх і розрубували ударами великого ножа. Зростала купа зерен какао, білих від соку; зерна насипали у плетені корзини, нав'ючували на ослів і везли до корит для промивання. Робота розпочиналася до схід сонця і завершувалася пізно ввечері; їжа — шматок смаженої солонини з маніоковою мукою та стиглий плід хлібного дерева, з'їдені поспіхом в полудень. Жінки співали сумних пісень:

Где робота, душить доля —
Чорношкірий я бідняк,
Ех, скажи, сеньйор полковник,
За що я страждаю так?
І коли уже нарешті
Злиднів збудеться бідняк?..

Хор чоловіків на плантації відповідав:

На плантацію какао
Йду врожай збирати я...

Погоничі підганяли ослів вигуками, як тільки караван із зернами какао виходив на дорогу: «Егей, триклятий! Ворушися, Діаманте!» Верхи на коні, в супроводі наглядача, полковник Мелк Таварес об'їжджав плантації, перевіряючи, як посувається робота. Інколи він злазив з коня і лаяв жінок та дітей:

— Знову байдикуєте?! Ану, ворушіться швидше, це вам не вошей ловить!

Частішали удари, що розколювали навпіл плоди какао, які лежать на долоні,— гостре лезо ножа щомиті може поранити палець. Прискорюється ритм пісні, що лине над плантацією і підганяє збирачів:

Плід какао золотавий,
Цвіту скрізь, як у раю...
Ех, скажи, сеньйор полковник,
За що спину гну свою?
І коли уже нарешті
Буду мати я сім'ю?..

Стоячи під деревами на гадючих стежках, вкритих сухим листом, чоловіки все швидше зрізають плоди, і голоси їхні лунають все голосніше:

На плантацію какао
Йду врожай збирати я...

Полковник оглядав дерева, наглядач покрикував на наймитів, виснажлива робота тривала.

— Хто тут працював?

Наглядач повторив запитання, робітники повернулися, і негр Фагундес відповів:

— Я.

— А йди-но сюди.

Полковник показав на дерево какао: посеред густого листя, на самій верхівці висіли незрізані плоди.

— Ти що — покровитель мавп? Гадаєш, я для них вирощую какао? Ледар. Тобі лише б на вулицях битися...

— Моя вина, сеньйоре. Не помітив...

— Не помітив тому, що плантація не твоя і не тобі завдається збитків. Надалі будь уважнішим.— Полковник

продовжував огляд. Негр Фагундес підняв серп і своїми м'якими, лагідними очима подивився вслід полковникові. Що він міг відповісти? Мелк врятував його від пазурів поліції, коли він, напившись під час гуляння в селищі, влаштував бійку в будинку розпусти. Взагалі Фагундес належав до тих, хто не мовчить, коли їх ображають, але полковникові він змовчав. Хіба не Мелк брав його нещодавно в Ільєус, щоб підпалити газети, і за цю дрібну роботу так щедро заплатив? І хіба не сказав він тоді, що повертаються часи збройних зіткнень, справжні часи для мужніх людей з гострим зором, для таких, як негр Фагундес? А поки що він збирав какао, танцював на зернах в сушильних баркасах, потів біля печі, і ноги його завжди були забруднені клейким соком какао. Та втім, ці добрі часи щось не наставали, те багаття з газет виявилось недостатньо яскравим. Але навіть те, що було, було непогано, він все-таки дещо побачив: поїхав на машині, кілька разів вистрілив у повітря, щоб трохи полякати надто цікавих роззяв, і побачив Габрієлу, одразу ж, як приїхав; він проходив повз якийсь бар і почув жіночий сміх. Так сміятися вміла лише вона. Фагундеса завели в будинок, де він мав залишатися до призначеного часу. Хлопчина на ймення Лойрінью, який їх привіз, відповів на запитання негра:

— Це куховарка араба, ласий шматочок.

Фагундес уповільнив крок і залишився трохи позаду, щоб побачити її. Лойрінью сердито підганяв:

— Ходімо, негре. Не мозоль тут очі, а то зіпсуєш всю справу. Ходімо.

Повернувшись на фазенду вночі, коли небо було усяєне зорями і десь ридала самотня гармошка, Фагундес розповів Кlemente про зустріч з Габрієлою. Червонясте світло від каганця надало тремтливими відблисками на стіну темряви, що заступала плантації: вони бачили обличчя Габрієли, її тіло, що ритмічно рухалось, стрункі ноги, що легко долали примарні кілометри спільних мандрів.

— Вона стала дуже гарною.

— Значить, працює в барі?

— Ні, вона варить для бару, а працює в огрядного турка з бичачою мордою. Вона охайно одягнена, в туфлях, в красивій сукні.

Кlemente майже не бачив тьмяного світла каганця; зігнувшись, він слухав оповідь Фагундеса і мовчав.

— Вона сміялася, коли я проходив поруч, і розмовляла з якимось типом, мабуть, багатієм. Ти знаєш, Клементе, у неї була троянда в косах, я ніколи не бачив такої вроди.

Образ Габрієли з трояндою в косах розплився в світлі каганця. Клементе замкнувся сам у собі, немов черепаха в панцирі.

— Я зазирнув на кухню в будинку полковника. Бачив його дружину, вона бліда, худа, немов свята з ікони. Бачив і доньку — дуже гарна, але горда, ходить і нікого довкола не помічає. Гарна, нічого не скажеш, але признаюся тобі, Клементе, іншої такої, як Габрієла, немає. А що в ній є, як ти гадаєш?

Що в ній? Звідки йому знати! Він спав з нею, поклавши голову на груди, в сертані, в каатінзі, на зелених луках, але від цього не пізнав її краще. Ні, не пізнав і ніколи не пізнає! Але в ній є щось таке, чого ніяк не забути. Шкіра кольору кориці? Пахощі гвоздики? Манера сміятися? Звідки йому знати. Вона палахкотить полум'ям, жаркішим від вогнища, це полум'я охоплює і спалює тебе без останку.

— Багаття з газет згоріло за хвилину. Я вирішив сходити і побачитись з Габрієлою, погомоніти з нею, але мені не вдалося, хоча й дуже хотілося.

— І ти її більше не бачив?

Світло каганця лизало темряву, наповзала ніч без Габрієли. Собачий гавкіт, шелестіння гадюк. Клементе і Фагундеса оповив сум. Тоді Фагундес забрав каганця і пішов спати. В темряві ночі величезний і сумний мулат Клементе бачив Габрієлу. Усміхнені вуста, стрункі ноги, смагляві стегна, високі перса, тонкий стан, пахощі гвоздики, колір кориці... Він обняв її і відніс на тапчан із жердин. Він ліг з нею поряд, і вона схилилась йому на груди.

ПРО БАЛ І АНГЛІЙСКУ ІСТОРІЮ

Однією з найважливіших подій цього року в Ільєусі було відкриття нового приміщення Комерційної асоціації. Це нове приміщення було, по суті, першим, оскільки Асоціація, заснована кілька років тому, містилася раніше в конторі президента Атаулфо Пассоса, представника цілої низки південних фірм. Останнім часом Асоціація почала відігравати помітну роль в житті міста, вона

стала фактором прогресу, здійснювала різні операції і впливала на різні справи. Нове приміщення — двоповерховий будинок — стояло неподалік від бару «Везувій», на вулиці, що йде з майдану Сен-Себастьяна до порту. Випивка, солодощі і закуска для свята з нагоди переїзду до нового будинку були замовлені Насібу. Цього разу йому довелося найняти на допомогу Габріелі двох каброш, оскільки замовлення було велике.

Перед святами було проведено переобрання правління Асоціації. Раніше доводилося вмовляти комерсантів, імпортерів і експортерів, щоб вони згодилися увійти до складу правління. Тепер же посади надавалися після тривалих суперечок, і претенденти на них оцінювались по тому, який у них авторитет, кредит у банку і право на участь в управлінні містом. Було запропоновано два списки: один — прихильниками Бастоса, інший — прихильниками Мундінью Фалкана. За останній час всі до цього звикли — на одному боці Бастоси, на протилежному Мундінью. В «Діаріо де Ільєус» з'явився маніфест, підписаний групою експортерів, комерсантів і власників імпортних контор на чолі з Атаульфо Пассосом, якого знову було висунуто на посаду президента. Кандидатом на посаду віце-президента було названо Мундінью, а Капітана — кандидатом у офіційні оратори. Список доповнювали кілька широковідомих імен. Подібний маніфест, також підписаний кількома впливовими членами Асоціації, надрукувала газета «Жорнал до Сул», але тут список був іншим. Кандидатом в президенти також було висунуто Атаульфо Пассоса, його ім'я ні в кого не викликало сумнівів. Пассос був далеким від політики, і саме йому Асоціація завдячувала своїми успіхами. На посаду віце-президента висувався сірієць Малуф, власник найбільшого в Ільєусі магазину, близький друг Раміро Бастоса, на землях якого багато років тому він розпочав свою комерційну діяльність, відкривши продовольчу крамницю. Кандидатом на посаду офіційного оратора було висунуто Маурісіо Каїреса.

Окрім імені Атаульфо Пассоса, ще одне ім'я було в обох списках — кандидатом на скромний пост четвертого секретаря значився араб Насіб А. Саад. Наближалася жорстока сутичка, сили були приблизно рівними. Але Атаульфо, людина тямуща і далекоглядна, оголосив, що дасть згоду на балотування лише в тому випадку, коли супротивники домовляться між собою і складуть список, що об'єднує обидва угруповання. Переконати їх було не-

легко. Атаулфо, проте, вдався до дипломатичних хитрощів: він відвідав Мундінью, похвалив його патріотичні почуття стосовно Ільєуса, його непослабний інтерес до цього краю і до Асоціації, сказав, що був би дуже радий мати в його особі свого заступника. Але чи не вважає сеньйор Мундінью, що Комерційну асоціацію варто тримати подалі від політичної боротьби, що вона має бути своєрідною нейтральною територією, де антагоністичні сили могли б співробітничати на благо батьківщини та Ільєуса? Він запропонував об'єднати обидва списки, запровадивши дві посади віце-президентів, а місця секретарів, дві посади скарбників, а також посади оратора і бібліотекаря розподілити поміж представниками обох партій. Асоціація — підприємство прогресивне, з великою програмою, що ставить за мету перетворення Ільєуса в квітуче місто,— має стояти понад цими політичними розходженнями, про які доводиться лише жалкувати.

Мундінью погодився, він навіть висловив намір відмовитися від висування своєї кандидатури на посаду віце-президента, яке відбулося без погодження з ним. І все ж таки, сказав він, йому треба порадитися з друзями; в протигагу полковнику Раміро він не дає жодних розпоряджень і нічого не ухвалює, не вислухавши думок своїх соратників.

— Гадаю, що вони погодяться. Ви вже розмовляли з полковником?

— Спершу я хотів почути ваші міркування. У нього я буду сьогодні увечері.

З полковником Раміро домовитись було не так легко. Спершу старий був глухий до всіх доказів Атаулфо Пасоса, він був розлючений:

— Зайда, що не пустив коріння в нашому краї! Він же не має жодного дерева какао...

— Я також не маю, полковнику.

— Ви — інша справа. Ви тут уже понад п'ятнадцять років. Ви — людина поміркована, батько, ви сюди приїхали не задля того, щоб збивати з пантелику дівчат, не привезли з собою одруженого чоловіка, який би фліртував з нашими доньками, ви не хочете все тут змінити, не вважаєте, що все у нас тут нікуди не годяще.

— Ви знаєте, полковнику, що я стою далеко від політики. Я навіть не виборець. Я хочу жити в злагоді з усіма, у мене справи з тими і з іншими. Проте не можна не визнати, що в Ільєусі справді слід уже чимало що

поміняти, адже колишні часи давно минули. Але досі хто більше од вас зробив для Ільєуса?

Гнів душив старого, він ладен був вибухнути, та останні слова оптового крамаря трохи заспокоїли.

— Так, хто більше од мене зробив для Ільєуса?.. — повторював він слідом за Атаулфо.— Тут же був край світу, глухий закут, нерозроблена плантація, і ви маєте це пам'ятати. А сьогодні у всьому штаті немає такого міста, як Ільєус. Чому б їм не зачекати трохи, хоча б до того часу, поки я помру? Адже ж я стою вже однією ногою в могилі. Чим я заслужив таку невдячність на кінець життя? Що поганого я вчинив, чим скривдив цього сеньйора Мундінйо, якого майже не знаю?

Атаулфо Пассос зняковіло мовчав. В голосі полковника чулося тремтіння, це був голос старої людини, що відчуває свій близький кінець:

— Не думайте, я не проти того, щоб дещо змінити, де що зробити по-новому. Але навіщо цей шалений поспіх, немовби нам залишилося жити кілька днів? Всьому свій час! — Перед Пассосом знову був господар краю, непереможний Раміро Бастос.— Я не скаржуся. Я звик до боротьби і не боюсь її. Сеньйор Мундінйо вважає, що Ільєус почав існувати саме з того дня, як він сюди прибув. Він хоче закреслити вчорашній день, але зробити це нікому не під силу! Він зазнає жахливої поразки і дорого заплатить за цю авантюру... Я його поб'ю на виборах, а потім викину з Ільєуса. І ніхто мені не заборонить зробити це.

— В ці справи я, полковнику, не втручаюся. Єдине, чого я прагну,— це розв'язати питання виборів до Асоціації. Для чого ж і її вмішувати у ваші суперечки? Асоціація, поза всяким сумнівом, має стояти над політикою, її поле діяльності — економічні проблеми і проблеми торгівлі. Якщо вона почне прислужуватися політиці, вона попливе за течією. Чи ж варто витратити зараз сили на казна-що?

— А що ви пропонуєте?

Атаулфо Пассос пояснив. Полковник Раміро Бастос слухав його, поклавши підборіддя на руки, схрещені на костурі, у нього було чисто виголене обличчя, вогники гніву поблискували в очах.

— Ну що ж, я не хочу, щоб сказали, буцімто я погубив Асоціацію. До того ж я дуже високо ставлю ваші заслуги. Не турбуйтеся, я сам все переповім кумові Малуфу. Але права віце-президентів будуть абсолютно рівні?

Не вийде так, що один з них підкорятиметься другому?

— Ні в якому разі. Дякую, полковнику.

— Ви вже говорили з цим сеньйором Мундінью?

— Поки що ні. Спершу я хотів вислухати вас.

— Він може не погодитись.

— Якщо ви, господар міста, погодились, то чому це він має відмовитись?

Полковник Раміро Бастос усміхнувся, він, як завжди, був першим.

Так Насіб став четвертим секретарем Комерційної асоціації Ільєуса, а значить, товаришем Атаулфа, Мундінью, Малуфа, ювеліра Пімента та інших впливових людей, а серед них Маурісію Каїреса і Капітана.

Над розв'язанням питання про кандидатуру офіційного оратора Атаулфо Пассосу довелося також немало поморочитись. Важко було умовити Капітана дати згоду на обрання його бібліотекарем, посада якого значилася останньою в списку. І хіба не Капітан був офіційним промовцем, оратором в гуртку імені 13 травня? І це тоді, як Маурісію Каїрес не займав подібної посади в жодному товаристві. Але слід було зважати на чималі асигнування, призначені для бібліотеки, тому саме Капітан з його ерудицією, як ніхто більше, зміг би вибрати і укомплектувати книги. Ця бібліотека стала б тоді публічною міською бібліотекою, куди молодь і літні люди приходили б у вільні години, бо вона буде завжди відчинена для всіх мешканців Ільєуса.

— Даруйте! Даруйте! А Жоан Фулженсіо, а Доктор, вони ж цілком достойні люди...

— Але вони не кандидати. Доктор взагалі не член Асоціації, а наш дорогий Жоан не погоджується на жодну посаду... Ні, окрім вас, нам нікого призначити. Ви найкращий оратор міста.

Свято на честь новосілля і обрання нового правління Асоціації було варте того, щоб його побачити і про нього розповісти. В другій половині дня у великій залі, що займала увесь перший поверх і де мала розміститися бібліотека, відбулися урочисті збори (на другому поверсі розмістилися різні відділи і секретаріат). Вступ на посади нових членів правління було відзначено промовами і шампанським. Винятково заради цього свята Насіб пошив нового костюма. Яскравий галстук, блискучі черевики, діамант на пальці — його важко було відрізнити від полковників, власників фазенд.

Увечері відбувся бал з буфетом, який організував Насіб (Плінію Араса поширював скрізь чутки, немовби Насіб скористався із своєї посади, щоб побільше заробити, але це була чистісінька брехня). В буфеті був широкий вибір закусок і чималий набір вин, окрім кашаси. На стільцях попід стінами сиділи дівчата; мило усміхаючись, вони чекали запрошення до танцю. У яскраво освітлених кімнатах другого поверху дами і їхні кавалери, жваво розмовляючи, ласували солодощами і закусками Габрієли; всі зійшлися на тому, що навіть у Баїї ніколи не влаштували такого вишуканого свята.

Оркестр з «Батаклану» грав вальси, танго, фокстроти, військові польки. Цього вечора в кабаре не танцювали, адже всі полковники, комерсанти, експортери, молоді торговці, лікарі й адвокати зібралися в Асоціації. Кабаре було порожнім, лише кілька сонних жінок даремне чекали на відвідувачів.

В залі для танців старі і молоді жінки пошепки обговорювали одяг, коштовності й прикраси присутніх, передавали різні плітки про інтимні зв'язки, передбачали весілля. Чудова вечірня сукня Малвіни, виписана з Баїї, справила скандальне враження і була всіма засуджена. Ні для кого в місті вже не було таємницею те, що інженер, котрий приїхав досліджувати бухту, одружений, хоча і живе окремо від дружини. Знали також про те, що вона невиліковно хвора і перебуває у психіатричній лікарні. Але це нічого не означало, все одно він не мав права задивлятися на молоду дівчину на виданні. Що він міг запропонувати їй, окрім безчестя? В кращому випадку вона стала б предметом міських пліток, оскільки йому ніколи не вдасться вступити в новий шлюб. І, незважаючи на це, Малвіна й інженер не залишали одне одного ані на хвилину, були найнерозлучнішою парою і не пропускали жодного танцю. Ромуло танцював аргентинське танго краще, ніж покійний Осмундо. Малвіна, з розпашілим обличчям, на якому сяяли чудові очі, здавалось, марила наяву, вона мов пір'їнка літала в дужих руках інженера. Шепіт пробігав по рядах жінок, що сиділи попід стінами, піднімався сходами, заповзав у кімнати. Дона Фелісія, мати Ірасеми, пристрасної шатенки, що полюбляла фліртувати біля воріт садиби, заборонила доньці дружити з Малвіною. Вчитель Жозуе пив усі вина підряд і говорив навмисне голосно, удаючи байдужість і навіть бурхливу радість. Звуки музики вмирили

на майдані, але вони все ж таки долинали до вікна Глорії, яка лежала з полковником Коріолано, котрий приїхав до міста з нагоди свята. На балах він не бував; це, казав він, розвага для молоді. Він віддавав перевагу розвагам у ліжку Глорії.

Мундіньйо Фалкан спустився в залу. Дона Фелісія підморгнула Ірасемі, тихо шепнувши їй:

— Сеньйор Мундіньйо поглядає на тебе. Мабуть, хоче запросити.

Вона мало не штовхнула доньку в обійми експортера. Хіба можна знайти в цілому Ільєусі кращу пару для Ірасемі? Експортер какао, мільйонер, політичний лідер, та ще й до всього — неодружений!

— Ви мені виявите честь? — вклонився Мундіньйо.

— З радістю... — дона Фелісія підвелася, вітаючись з Мундіньйо.

Пишногруда Ірасема, млосна і кокетлива, притиснулася до Мундіньйо; той, відчувши дотик її грудей і стегна, обережно стиснув дівчину в обіймах.

— Ви королева балу, — сказав він.

Ірасема притиснулася ще сильніше і відповіла:

— Бідолашна я... Ніхто на мене не зважає.

Дона Фелісія усміхнулася, сидячи на своєму стільці; в кінці року Ірасема закінчить навчання в монастирській школі, пора вже думати про її майбутнє.

Полковник Раміро Бастос доручив Тоніко репрезентувати їхню родину на денному святі. Другий його син, Алфредо, перебував у Баїї, мав якраз роботу в палаті депутатів. Увечері на балу Тоніко супроводжував дону Олгу, чиє огрядне тіло було якимсь дивом запахане у рожеву дівочу сукню. З ними прийшла старша племінниця, у неї були чарівні голубі очі і ніжна перламутрова шкіра. Поважний, сповнений власної гідності Тоніко не дивився на жінок, заклопотаний горою м'яса, яку бог і полковник Раміро призначили йому в дружини і яку він мусив кружляти по залі.

Насіб пив шампанське. Не для того, щоб збільшити вживання дорогого вина і мати з того більший зиск, як наклепницьки стверджував схвильований Плінію Араса. Він пив, аби забути свої страждання, відігнати страх, який тепер не полишав його, і побоювання, що переслідували його вдень і вночі. Навколо Габрієли з'являлося все більше чоловіків. Коло вужчало. Їй передавали привіти, пропонували руку й серце, слали любовні записки. Як

чудовій куховарці, їй обіцяли шалені гроші; як чудовій коханці — власний будинок і розкішну обстановку.

Лише кілька днів тому, коли Насіб трохи, здавалося, відволікся від своїх невеселих думок після його обрання на посаду четвертого секретаря, трапився випадок, який показав, до чого дійшло зухвальство цих людей.

Дружина містера Гранта, директора залізниці, не соромилася прийти аж додому до Насіба і звернулася до Габрієли з мерзенною пропозицією. Грант був літній, худорлявий і мовчазний англієць, що жив у Ільєусі з 1910 року. Всі називали його просто Містером. Його дружина, висока, білява англійка, з вільними, майже чоловічими манерами, не терпіла Ільєуса і вже багато років жила в Баїї. В Ільєусі до цього часу пам'ятали її винятково струнку фігуру, а також тенісний корт, який вона звеліла спорудити на ділянці, що належала залізниці (після її від'їзду він поріс травою). В Баїї вона влаштувала бучні обіди у себе на Барра-Авеніде, їздила в авто, курила і було відомо, що вона приймала коханців прямо серед білого дня. Містер не виїздив із Ільєуса, він обожнював місцеву кашасу, грав у покер, незмінно, по суботах, напивався до чортиків у «Золотій горілці» і щонеділі їздив на полювання. Він жив у гарному будинку із садом і з єдиною служницею — індіанкою, у якої був син від нього. Коли дружина двічі або тричі на рік з'являлася у Ільєусі, вона привозила подарунки цій відлюдкуватій і мовчазній, мов ідол, жінці. Ледве хлопчику виповнилося шість років, англійка забрала його з собою в Баїю, немовби це був її власний син. У святкові дні на флагштоці в саду Містера висів англійський прапор, оскільки Грант виконував в Ільєусі обов'язки віце-консула її величності королеви Великобританії.

Англійка приїхала на пароплаві недавно, звідки ж вона довідалася про Габрієлу? Вона якось послала в бар купити закусок і солодощів, а одного чудового дня зійшла на Ладейре-де-Сан-Себастьян, постукала в двері Насіба і уважно обдивилася усміхнену служницю.

— Very well!¹

Про цю розпусну жінку розповідали жахливі речі: вона пила наривні з чоловіками, якщо не більше, ходила напівголою на пляжі, обожнювала зовсім молоденьких хлопчиків, казали, що їй навіть подобаються жінки.

---

¹ Дуже добре! (Англ.)

Вона сказала Габрієлі, що відвезе її в Баїю, визначить їй платню, якої вона ніколи не одержувала в Ільєусі, елегантно одягне, причому в недільні дні Габрієла буде вільною. Вона без всяких церемоній прийшла просто до Насіба. Навдивовижу зухвала англійка...

А суддя, хіба не почав він тепер щоденно прогулюватися на Ладейре після засідань суду? І скільки їх мріють збудувати для Габрієли дім і зробити її своєю утриманкою? Ті, хто скромніші, плекали надію провести з нею хоча б одну ніч за скелями на пляжі, куди звичайно з настанням вечора вирушають на прогулянку підозрілі парочки. Що не день, то все зухвалішими ставали залицяльники; позбувшись будь-якого сорому, вони нашіптували їй люб'язності в барі, а на тротуарі перед будинком Насіба рух все пожваблювався. Тривожні вісті докочувались до прилавка араба і не минали його вух. Щовечора у Тоніко була в запасі яка-небудь новина, і він неодмінно ділився нею з Насібом, та і Нью-Гало не раз натякав на серйозні загрози, що насувалися звідусюди:

— Вірність кожної жінки, яка б порядна вона не була, має свої межі...

Навіть дона Армінда, яка тільки те й робила, що думала про духів і різні збіги обставин, вже казала арабу, що Габрієла — дурепа, якщо відмовляється від таких звабливих пропозицій.

— А ви, мабуть, не дуже жалкуватимете, як вона піде, чи не так, сеньйоре Насібе?

Він не жалкуватиме?! Та думка про це не йде йому з голови: він загубив спокій, він шукає виходу, не спить ночами і навіть по обіді, він позбувся апетиту і схуднув. Всі його вітали, бажали успіхів, поплескували по спині, а він намагався втопити в шампанському свій страх і надокучливі питання, що краяли йому душу. Чим була для нього Габрієла і що він має зробити, аби зберегти її? Він думав почути пораду від Жозуе, але вчитель теж топив своє горе у вермуті і скаржився:

— Якого дідька немає кашаси на цьому нікчемному святі?

Де поділися його округлі слова, його римовані вірші?..

Під час балу сталися ще дві сенсації. По-перше, Мундіньйо Фалкан, якому швидко набридла доступна Ірасема (він не належав до тих, що фліртують біля воріт або ходять на ранкові сеанси в кіно, щоб крадькома обніматися і цілуватися), звернув увагу на біляву

дівчину з перламутровою шкірою і небесно-блакитними очима.

— Хто вона? — запитав він.

— Онука полковника Раміро, Жеруза, донька доктора Алфредо.

Мундіньйо усміхнувся, це видалось йому потішним. Молода красуня була з дядьком і доною Ольгою. Мундіньйо зачекав, доки оркестр заграв танець, підійшов і доторкнувся до руки Тоніко.

— Дозвольте привітатися з вашою дружиною і небогою.

Тоніко розгублено відрекомендував Мундіньйо, але одразу ж узяв себе в руки — він був світською людиною. Відбувся звичний за таких умов обмін люб'язностями.

Мундіньйо запитав дівчину:

— Ви танцюєте?

Жеруза відповіла ледь помітним порухом голови і усміхнулася. Вони пішли танцювати. Це викликало в залі таке збентеження, що деякі пари втратили ритм; всі озиралися на експортера і онуку Бастоса. Жінки посилено перешіптувались, а деякі зійшли навіть з другого поверху, щоб побачити Жерузу з Мундіньйо.

— То ви і є той Хо, яким лякають дітей? Але ж ви не схожі на Хо...

Мундіньйо розсміявся:

— Я рядовий експортер какао.

Дівчина теж розсміялася, і розмова велася далі. Другою сенсацією була Анабела. Запросили її на пропозицію Жоана Фулженсіо, який жодного разу ще не бачив її танців, бо не відвідував кабаре. Опівночі, коли свято було у розпалі, погасли майже всі вогні і зала окуталась напівтемрявою, Атаулфо Пассос оголосив:

— Танцівниця Анабела, відома акторка з Ріо-де-Жанейро.

Вона танцювала в пір'ї і накидці перед дівчатами і жінками, які гаряче їй аплодували. Рібейрїньйо, що сидів поруч з дружиною, був на сьомому небі. Присутні чоловіки знали, що йому належить це худорляве, спритне тіло, що для Рібейрїньйо Анабела танцювала без трико, без пір'я, без накидки.

Доктор урочисто оголосив:

— Ільєус гігантськими кроками рухається вперед по шляху цивілізації. Ще кілька місяців тому мистецтво не допускалося в салони і ця талановита Терпсіхора була

змушена виступати в кабаре, бо мистецтво було загнане в болото. Комерційна асоціація витягла мистецтво з бруду і показала його кращим людям міста.

Зала шалено заплодувала.

ПРО СТАРІ МЕТОДИ

Мундінью Фалкан виконав нарешті обіцянку, дану полковнику Алтіно, і вирушив на його фазенду. Але не в суботу, як вони домовились. Він виїхав на місяць пізніше, та й то через наполягання Капітана, який вважав досить важливим завданням залучення на свій бік полковника Алтіно і тих фазендейро, що ще й досі вагаються, хоча обстеження мілини вже розпочалося.

Не було сумніву, що прибуття інженера, яке свідчило про поразку уряду штату, нагадувало ляпас з боку Мундінью Фалкана своїм супротивникам. Дії Бастосів, що спалили тираж «Діаріо де Ільєус», були тому яскравим свідченням. Невдовзі група полковників прийшла в експортну контору, щоб висловити свою солідарність з Мундінью і запропонувати йому свої голоси. Капітан підраховував їх на папері. Знаючи місцеві звичаї в політиці, він розумів, що часткова перемога на виборах нічого не дасть. Визнання з боку депутатів федеральної палати або палати штату, а також з боку префекта і муніципальних радників можна було чекати лише в тому разі, якщо буде одержана повна і остаточна перемога. Але навіть у цьому випадку визнання буде досягти нелегко. Тому-то Капітан дуже розраховував на зв'язки Мундінью в столичних колах і на вплив родини Мендеса Фалкана. Битву необхідно виграти на всіх напрямках, в протилежному разі боротьба не дасть жодних наслідків.

Після недавніх подій в Ільєусі запанував спокій, принаймні зовні. Певні кола почали симпатизувати Мундінью, бо з'явилося вже чимало людей, наляканих відродженням насильства, про що засвідчив факт спалення газет. «Допоки керують Бастоси, ми не позбудемося жагунсо», — говорили вони. Але Капітан знав, що всі ці комерсанти, молоді службовці крамниць і лавок, портові робітники не впливають на хід виборів. Більшість голосів належала полковникам, заможним фазендейро, господарям і їхнім родичам — одне слово, тим, хто розкручував виборчу машину. Саме за ними й лишалося останнє слово.

Будинок полковника Алтіно Брандана в Ріо-до-Брасо стояв неподалік від залізничної станції. Він був підперезаний верандами, по стінах в'юнилися хміль і виноград, у саду цвіли квіти поміж фруктовими деревами. Мундіньйо був здивований благоустроєм фазенди, подумавши, що Капітан, мабуть, мав рацію, коли стверджував, що Алтіно Брандан — рідкісний в Ільєусі тип фазендейро, із зовсім іншим складом мислення. В цій зоні не збереглося традиції будувати комфортабельні, зручні і розкішні каза гранде¹. Будинки полковників на плантаціях і в селищах нерідко були позбавлені найнеобхіднішого. На фазендах їх будували на палях, щоб свині могли спати під будинком. Або ж свинарник, що правив захистом від неймовірної кількості отруйних гадюк, будувався поруч із будинком.

Свині убивали гадюк, не реагуючи на отруту, від якої їх захищав товстий прошарок сала. З часів збройної боротьби фазендейро звикли жити скромно, і лише з недавнього часу в Ільєусі та Ітабуні полковники почали купувати й будувати розкішні особняки, бунгало і навіть невеличкі палаци. Вони відмовлялися від суворого і невлаштованого життя під тиском синів-студентів вищих учбових закладів у Баїї.

— Ви виявили нам велику честь,— сказав полковник, рекомендуючи Мундіньйо дружині, яка зустріла їх у гарно вмебльованій вітальні, де на стінах висіли портрети подружжя Бранданів у молоді роки.

Потім полковник відвів Мундіньйо в кімнату для гостей. І тут все було влаштовано з королівською розкішшю: матрац, наповнений мавпячою шерстю, лляні простирадла, мережане покривало, пахощі лаванди, якою була напахчена вся спальня.

— Коли ви не заперечуєте, я волів би виїхати одразу після сніданку, щоб устигнути побачити роботу на плантаціях. Ночуватимемо в «Агуас-Кларас», вранці викупамося в річці, зробимо прогулянку верхи і оглянемо фазенду. Поснідаємо дичиною, а до обіду повернемося сюди.

— Чудово. Я не маю жодних заперечень.

Фазенда Брандана «Агуас-Кларас» являла собою величезну земельну ділянку, межі якої проходили від селища на відстані менше ліги². А втім, полковник Алтіно мав

---

¹ Каза гранде — будинок поміщика на фазенді.

² Ліга — міра довжини в Бразилії, по сьогоднішній метричній системі дорівнює 6000 м.

ще й іншу фазенду, трохи подалі, частково ще вкриту лісом, який слід було вирубати.

Зміни страв за сніданком відбувалися одна за одною — річкова риба, дичина, яловичина, свинина. Це був звичайний родинний сніданок, званий обід планувався на неділю.

Увечері на фазенді, після того як Мундінью подивився на збирання урожаю какао (робітники працювали біля корит із зернами, перемішуючи какао, що сушилося проти сонця), він розмовляв з господарями при світлі гасових ламп. Алтіно розповідав бувальщини про жагунсо, пригадував старі часи, коли точилася боротьба за землю. Дехто з робітників, що сиділи на землі, брали участь у бесіді, доповнюючи ті чи інші деталі. Алтіно показав на одного негра:

— Він працює у мене вже двадцять п'ять років. Раніше був жагунсо у Бадаро і втік від нього сюди. Якби йому довелося прийняти кару за всіх людей, котрим він укоротив віку, на це не вистачило б його життя.

Негр усміхнувся, показавши білі зуби. Він жував тютон; мав мозолясті руки, а ноги його були вкриті засохлим клейким соком какао.

— О сеньйоре полковнику! Що молодий пан подумав про мене?

Мундінью хотілося почати розмову про політику і схилити вельможного фазендейро на свій бік. Але Алтіно уникав розмов на цю тему, він лише згадав під час сніданку в Ріо-до-Брасо про багаття з номерів «Діаріо де Ільєус». Полковник засуджував напад на редакцію.

— Це неподобство. Відгомін старих часів, які, дякувати богу, вже давно минули. Амансіо — порядна людина, але нетерплячий і різкий, прямо не збагну, як він вцілів. Був тричі поранений під час сутичок, осліп на одне око, рука не діє, а характер лишився незмінним. З Мелком Таваресом теж жартувати не доводиться, не кажучи вже про бідолаху Жезуїньйо... Так, ніхто з нас не може заприсягнутися, що і йому не доведеться здійснити подібного злочину: Жезуїньйо не мав іншого виходу. Але навіть вони заварили кашу зі спаленням тиражу? Неподобство... — Полковник витягав кістки з риби.— Та ви даруйте мені, коли я скажу, що й ви вчинили неправильно. Така моя думка!

— Що саме? Ви вважаєте помилковим різкий виступ нашої газети? Але ж політична кампанія провадиться не шляхом вихваляння суперників?

— Ваша газета зубата, нічого гріха таїти, це правда. Будь-яка стаття у ній цікава... Мені казали, що їх пише Доктор, а слід бути справедливим, у нього в голові більше розуму, аніж в усього Ільєуса. Дуже мудра людина... Я люблю слухати його промови, він виголошує їх із пристрасною вченою. Звичайно, ви маєте рацію. Газета задля того й існує, щоб лаяти і розвінчувати супротивника. Виступи вашої газети справедливі, я навіть передплатив її. Але не про це мова.

— А про що ж?

— Сеньйоре Мундінью, я вже казав, що той, хто спалив тираж, вчинив неподобство. Я не схвалюю таких дій. Але коли вже так сталося, ви потрапили в безвихідь. Як і Жезуїньйо. Хотів він убити дружину? Ні, не хотів. Але вона наставила йому роги, і для нього лишився єдиний вихід — порішити її, в противному разі він був би зганьблений на все життя і лишився б для навколишнього світу чимось середнім між кастрованим кнуром і робочим волон. А чому б і вам було не спалити їхню газету, і не лише тираж, а й приміщення, та ще й машини поламати? Ви мені даруйте, але ви мусили це зробити, щоб про вас не почали пत्याкати, боцімто ви занадто обережні і таке інше. Адже для того, щоб управляти Ільєусом та Ітабуною, треба бути рішучим і не вішати носа за будь-яких обставин.

— Я не боягуз, полковнику. Але, як ви й самі сказали, це застарілі методи. І саме для того, щоб з ними покінчити, щоб зробити Ільєус цивілізованим краєм, я зайнявся політичною боротьбою. Та й де б я узяв жагунсо, в мене ж їх немає...

— Ну, це не причина... У вас є друзі, люди рішучі, на зразок Рібейрінью. Я сам декого попередив. Хто знає, а раптом сеньйор Мундінью попросить мене, коли буде потреба...

Оце і вся їхня розмова про політику. Мундінью просто не знав, що й думати. У нього склалося враження, немовби полковник має його за дитину, підсміюється над ним. Увечері на плантації Мундінью знов спробував почати розмову на політичну тему. Алтіно не відповідав, говорив лише про какао. Вони повернулися в Ріо-до-Брасо після розкішного сніданку: різноманітна дичина, м'ясо агуті, бразильської свинки пакі, оленяче м'ясо і якесь ще неймовірно смачне,— як згодом довідався Мундінью, це було м'ясо мавпи жупарá. На фазенді Алтіно влаштував

званий обід, на якому були присутні фазендейро, комерсанти, лікар, аптекар, падре — всі, хто посідав досить помітне місце в суспільному житті містечка. Алтіно звелів покликати музикантів, що грали на гармошці і гітарі, співаків-імпровізаторів, зокрема одного сліпого, що складав чудові поезії. Аптекар, вибравши момент, запитав у Мундіньйо, як розгортаються політичні події. Той не встиг відповісти, тому що в розмову різко втрутився Алтіно:

— Сеньйор Мундіньйо приїхав сюди погостювати, а не займатися політикою.— І полковник одразу ж перевів розмову на інше.

В понеділок експортер повернувся до Ільєуса. Чорт забирай, чого хотів цей Алтіно Брандан? Він сам приїхав продати своє какао — понад двадцять тисяч арроб — Мундіньйо, а не Стевенсону. Для Мундіньйо це була дуже вигідна угода. Полковника уже не зв'язують жодні зобов'язання щодо Бастоса, і, незважаючи на це, він навіть чути не хоче про політику. Чи то він, Мундіньйо, нічого не втямив, чи старий вижив з розуму. Адже він поставив вимогу, щоб Мундіньйо палив будинки, ламав машини, можливо, навіть убивав людей.

Капітан стверджував, що Мундіньйо не розуміє полковників, їхнього життєвого укладу, їхнього мислення. Вислухавши ідею Алтіно Брандана про помсту газеті «Жорнал до Сул» за ідіотське спалення тиражу «Діаріо де Ільєус», Капітан сказав задумливо:

— В певній мірі він має рацію. Я також про це думав. Справді, варто було б провчити людей Бастоса. Тим чи іншим чином довести ільєусцям, що Бастос уже не господар краю, як було колись. Я чимало розмірковував над цим і навіть розмовляв з Рібейрінью.

— Обережно, Капітане! Не будемо робити дурниць! На кожний акт насильства будемо відповідати буксирами і драгами для бухти.

— Але ж коли нарешті наш інженер завершить свої досліді і випише драги? Вперше в житті бачу таке повільне длубання...

— Це нелегка справа, тут за кілька діб не обернутися. Він і так працює без перепочинку, не витрачає жодної хвилини намарно. Швидше вже ніяк.

— Він працює день і ніч,— розсміявся Капітан.— Вдень у бухті, вночі біля воріт Мелка Тавареса. Вклепався в його доньку не на жарт...

— Треба ж хлопцю розважитись...

Десять за тиждень після відвідин Ріо-до-Брасо Мунді-нью, вийшовши із засідання правління клубу «Прогрес», побачив спину полковника Алтіно, який простував до будинку Раміро Бастоса. У вікні він помітив біляву Жерузу і скинув капелюха; вона помахала йому рукою. Це могло б видатися смішним, оскільки напередодні Рібей-рінью вигнав з Гуарасі, селища, розміщеного неподалік від його фазенди, уповноваженого Бастосів — чиновника префектури. Того ж вечора чиновника побили палицею, йому довелося голим пробиратися до ільєуського шосе, там він добув сякий-такий одяг, непомірно для нього великий, і пішки рушив до міста.

ПРО ПТАШКУ СОФРЕ

Насіб уже не мав сили боротися з собою, він утратив спокій, гарний настрій, життєрадісність. Перестав навіть закручувати кінчики вусів, і вони тепер немічно звисали на рот. Він увесь час думав. А ніщо інше не може більше виснажити і висушити людину, забрати в неї сон, апетит, позбавити веселощів і наслати сум!

Тоніко Бастос обіперся на прилавок, налив собі чарку гіркого аперитиву й іронічно поглянув на зів'ялу постать господаря бару.

— Ви погано виглядаєте, арабе. Самі на себе не схожі.

Насіб похмуро кивнув головою. Його великі, трохи банькати очі зупинилися на елегантному нотарі. Повага Насіба до Тоніко останнім часом зміцніла. Вони завжди приятелювали, але раніше їхні відносини обмежувались розмовами про жінок легкої поведінки, відвідинами кабарі і пиятикою. Але з того часу, як з'явилась Габрієла, між ними виникла тісніша дружба. Із всіх денних відвідувачів, що приходили випити аперитив, Тоніко був єдиним, хто поводився скромно, коли вона з'являлася в полудень з квіткою в косах. Він ввічливо кланявся, розпитував про здоров'я, хвалив її незвичайні страви. Ні хитрих поглядів, ні гарячого шепоту; він навіть не пробував доторкнутися до неї. Тоніко поводився з Габрієлою так, немов вона була шановною сеньорою, вродливою і бажаною, але неприступною. Коли Насіб найняв Габрієлу, він особливо остерігався суперництва Тоніко — хіба ж не він був всесильним володарем жіночих сердець?

Такий цей світ, дивний і складний. Тоніко виявляв ви-
няткову стриманість і гречність у присутності Габрієли,
хоча всі знали про любовні зв'язки між арабом і служ-
ницею. Правда, вона вважалася лише його куховаркою,
немов нічого іншого між ними не було. Спекулюючи на
цьому, відвідувачі навіть при Насібові засипали її комплі-
ментами, нашіпували солодкі слова, тицькали в руки
записки. Спершу він їх неуважно перечитував, скручував
у кульку і викидав у помийницю; тепер же розлючено
дер на шматочки. Їх ставало все більше, причому багато
з них мали досить нескромний характер. Тоніко поводив-
ся не так. Він дав йому докази справжньої дружби, став-
лячись до Габрієли, як до заміжньої жінки, дружини пол-
ковника. А хіба це не було свідченням дружби і поваги?
Хоча Насіб і не погрожував йому, як полковник Коріола-
но, коли справа стосувалася Глорії. Так, лише Тоніко
поводився належно, і лише йому він відкривав своє серце,
що боліло, як незагоєна рана.

— Найстрашніше, коли людина не знає, як їй вчинити.

— У вас якісь неприємності?

— А ви хіба не бачите? Мене щось гризе, я навіть
схуд. Ходжу сам не свій. Досить сказати, що днями я
забув оплатити один документ. Що ж це зі мною діється?..

— Пристрасть не жарти...

— Пристрасть?

— А хіба ні? Кохання — це найкраще і найгірше, що
є тільки в світі.

«Пристрасть... Кохання...» Він боровся з цими словами
протягом багатьох днів, роздумуючи про них в часи
сієсти. Він боявся збагнути, наскільки сильне його по-
чуття, не хотів зустрічі з правдою віч-на-віч. Спершу
він думав, що це просто захоплення, нехай навіть дужче
від інших, довше. Але він ніколи раніше так не страж-
дав, ніколи не відчував таких ревнощів, такого страху
втратити жінку. То не був досадний страх зостатися без
чудової куховарки, чарівним рукам якої бар у значній
мірі завдячував своїм розквітом. Більше він не думав
про це, ці дрібні турботи тривали недовго. До того ж
він утратив апетит, йому зовсім не хотілося їсти... Справа
полягала в тому, що Насіб тепер не міг уявити жодної
ночі без Габрієли, без її гарячого тіла. Навіть коли вона
нездужала, він лягав до неї на ліжко, вона клала голову
йому на груди, і він вдихав пахоці гвоздики, що йшли
од її тіла. Якщо це не кохання, не безнадійна пристрасть,

то що ж тоді це, о боже? А якщо це кохання, якщо жити стало неможливо без Габрієли, тоді який йому шукати вихід? «Вірність кожної жінки, якою б відданою вона не була, має свої межі»,— сказав Ньо-Гало, що вмів давати гарні поради. Ось ще один друг Насіба. Ньо-Гало не був таким стриманим, як Тоніко, він задивлявся на Габрієлу, кидав на неї жагучі погляди. Але далі всього цього не заходив і ніяких пропозицій не висловлював.

— Мабуть, так воно і є. Я вам признаюся, Тоніко, без цієї жінки я не можу жити. Я збожеволю, якщо вона мене залишить...

— Що ж ви збираєтесь робити?

— Не знаю... — На Насіба було боляче дивитись. Обличчя його втратило життєрадісність, таку властиву для всіх огрядних людей. Здавалося, воно видовжилось і стало сумним, майже похмурим.

— А чому б вам не одружитися з нею? — раптом мовив Тоніко, немов здогадуючись, що відбувається в душі друга.

— Ви жартуєте? Але ж такі речі не для жарту...

Тоніко підвівся, звелів записати вишиті аперитиви на рахунок і кинув монету Шіко Молезі, який впіймав її у повітрі.

— Якби я був на вашому місці, я саме так і зробив би...

Залишившись на самоті в порожньому барі, Насіб поринув у роздуми. А що він міг ще зробити? Давно минули ті часи, коли він приходив у її кімнату лише для розваги, лише тому, що йому набридла Різолета й інші жінки; той час, коли він, наче платню, приносив їй брошки вартістю в десять тостанів і дешевенькі каблучки із барвистим склом. Тепер він підносив їй подарунки щотижня, а то й двічі на тиждень. Відрізи на сукню, шалі, цукерки. Але що все це в порівнянні з тим, коли їй пропонують найняти будинок, забезпечити розкішне життя, яким живе Глорія, витрачаючи без ліку грошей в крамницях і одягаючись краще від багатьох одружених сеньйор, що мають заможних чоловіків. Слід було запропонувати їй щось більше, щось краще, що одразу ж зробило б смішною пропозицію судді, Мануела дас Онсаса, а тепер і Рібейрінью, який раптово залишився без Анабелі. Танцівниця виїхала, край какао навівав на неї жах. Вона відважилась на цей крок через розмови, які виникли навколо Рібейрінью після того, коли той побив чиновника префектури, а перед цим виявилися принагідно і деякі інші важливі

факти. Уклавши тихенько речі, вона, нікому не мовивши й слова, купила квиток на пароплав компанії «Баїяна» і по-прощалася лише з Мундіньйо. Анабела побувала в нього дома напередодні від'їзду, і він дав їй гроші. Рібейрінью був на плантації і довідався про новину лише повернувшись звідти. Вона взяла з собою діамантову каблучку, золоті сережки та інші коштовності конто на двадцять. Тоніко оголосив у барі:

— От ми з Рібейрінью і залишилися вдівцями. Час би Мундіньйо знайти для нас щось свіженьке...

Рібейрінью звернувся до Габрієли, будинок у нього вже був готовий, лише б вона наважилась. Він їй також подарує діамантову каблучку і золоті сережки. Про все це Насіб довідався від дони Армінди, яка розхвалювала Габрієлу.

— Ніколи не зустрічала такої порядної дівчини... Адже од таких пропозицій піде обертом голова в будь-якої жінки. Треба любити по-справжньому, більше, аніж саму себе, щоб не спокуситися. Будь-яка інша вже продалась би і купалась в розкошах, як принцеса...

В почуттях Габрієли Насіб не сумнівався. Хіба не відхиляла вона всі пропозиції і подарунки, немовби вони зовсім її не цікавили? Вона сміялася у відповідь і не гнівалася, коли хто-небудь з відвідувачів сміливіше торкався її руки або брав за підборіддя. Вона не повертала записок, не відповідала грубо, а лише дякувала за увагу. Але нікому не давала волі і ніколи не скаржилася Насібу, ніколи нічого в нього не просила і, беручи подарунки, радісно плескала в долоні. А хіба щоначі не вмирала вона у його обіймах, жагуча і невситима, не шепотіла з постійною пристрасстю: «Красунчику мій, любов моя!»

«Якби я був на вашому місці, я саме так і зробив би...» Легко говорити, коли справа стосується іншого. Але як одружитися з куховаркою Габрієлою, безрідною мулаткою, у якої немає ані кола ні двора, з дівчиною, знайденою на невідьничькому ринку? Він мусить одружитися з вихованою дівчиною з шановної родини, яка б мала придане, була освічена, чиста, невинна.

Що б сказав дядько і буркотлива тітка, сестра і її чоловік — інженер-агроном з поважної сім'ї? Що сказали б Ашкари, заможні родичі, землевласники, які займали високе становище в Ітабуні? Що сказали б його друзі по бару: Мундіньйо Фалкан, Амансіо Леал, Мелк Таварес, Доктор, Капітан, Маурісіо Каїрес, Езекієл Прадо?

Що сказало б усе місто? Ні, про це не слід і думати, все це нісенітниця. І все ж таки він думав.

В бар зайшов селянин — продавець птахів. В одній з кліток маленька софрє співала сумну і ніжну пісню. Гарна, рухлива чорно-жовта пташка ні хвилини не сиділа спокійно. Ось вона заспівала голосніше, слухати її було дуже приємно. Шіко Молеза і Біко Фіно були в захопленні від її співу.

Що він мусить зробити обов'язково, так це заборонити Габрієлі приходити в бар. Збитки? Ну і хай... Він втратить виторг, але гірше буде, коли він втратить її. Вона була постійною спокусою для чоловіків, її присутність діяла на них, немов хміль. Як не закохатися, як не бажати її, не зітхати, коли бачиш її? Насіб відчував Габрієлу усім своїм єством — кінчиками пальців, своїми вислими вусами, шкірою на стегнах, на ступнях. Софрє співала, здавалося, лише для нього, бо її спів був сумним. Чому б не подарувати пташку Габрієлі? Тепер, коли він заборонить їй відвідувати бар, їй доведеться шукати інших розваг.

Насіб купив софрє. Далі він не міг думати, не міг страждати.

ГАБРІЄЛА З ПТАШКОЮ В КЛІТЦІ

— О, яка краса! — вигукнула Габрієла, побачивши софрє.

Насіб поставив клітку на стілець, пташка билася об дріт.

— Тобі... Щоб ти не була сама.

Він сів, Габрієла влаштувалася на підлозі біля його ніг. Вона взяла його велику руку, поцілувала долоню, і це нагадало Насібу — він сам не міг збагнути чому — землю його предків, гори Сирії. Потім Габрієла поклала голову йому на коліна, і він погладив її коси. Пташка, заспокоївшись, заспівала.

— Два подарунки відразу... Який ти в мене гарний!

— Два?

— Пташка і ще те, що ти сам її приніс. Адже щодня ти приходиш так пізно...

Невже йому судилося втратити її?.. «Вірність кожної жінки, якою б відданою вона не була, має свої межі». Ньо-Гало, звичайно, хотів сказати «свою ціну». Гіркота

відбилася на обличчі Насіба, і Габрієла, підвівши очі, помітила це.

— Ти, Насібе, чомусь сумний... Раніше ти таким не бував. Ходив завжди веселим, завжди усміхався, а тепер такий сумний. Чому, Насібе?

Що він міг їй відповісти? Що не знає, як її зберегти, як назавжди утримати біля себе? Насіб скористався з нагоди, щоб розпочати розмову.

— Мені треба щось тобі сказати.

— Так говори, мій господарю...

— Мені дещо не подобається, дуже мене тривожить. Габрієла схвилювалась:

— Я щось погано зварила чи не так випрала?

— Ні, ні. Зовсім інше.

— А що?

— Те, що ти ходиш у бар. Це мені не до душі.

Габрієла широко розплющила очі:

— Але ж я ходжу, щоб допомагати тобі і щоб твій сніданок не холонув. Лише з цією метою...

— Я знаю, але ж інші цього не знають...

— Розумію. Я не подумала про це... Не личить мені бути в барі? Мабуть, комусь не подобається, що куховарка приходить в бар... Я не подумала...

Він згодився:

— Саме так... Дехто не звертає на це уваги, але є і такі, що обурюються.

Сумними стали очі Габрієли. Спів софр^е краєв серце. Якими сумними стали очі Габрієли!

— Що я їм зробила поганого?

Навіщо він примушує її страждати, чому не каже їй правди, не каже про свої ревності, не волає про своє кохання, не кличе її ніжно Біє, як йому хочеться і як він давно кличе її в думках.

— Від завтра я прохочу пройти через двір і віддаватиму тобі сніданок. Я не заглядатиму до зали, а також не підступатиму до столиків на вулиці.

Що ж, непогано. Він, як і раніше, бачитиме її в полудень, вона, як і раніше, буде поряд з ним, і він зможе, як і раніше, торкатися її рук, ніг, грудей. І чи не буде цей крок своєрідною відмовою на різні спокусливі пропозиції і на медові слова відвідувачів?

— А тобі подобається ходити в бар?

Вона кивнула. Це був її вільний час, вона йшла до бару, немов на прогулянку, і як їй все там подобалось!

Вона іде із судками по місту, проходить поміж столиками, чує шепіт чоловіків, відчуває на собі їхні погляди, сповнені бажання. Але її не хвилюють погляди старих. Пропозиції найняти для неї будинок, що їх висловлювали полковники, не сприймалися нею. Просто їй було приємно, коли на неї задивлялися, коли її вітали, бажали. Ця атмосфера, насичена бажанням, була немовби підготовкою до ночі, коли в обіймах Насіба Габрієла згадувала вродливих чоловіків з бару: сеньйора Тоніко, сеньйора Жозуе, сеньйора Арі, сеньйора Епамінондаса, касира з крамниці. А може, це хтось з них затіяв цю історію? Ні, ні. Звичайно, це хтось із старих блазнів, розлучений тим, що вона не звертала на нього уваги.

— А втім, хай буде, як було. Ходи, як і раніше. Але тепер ти більше не обслуговуватимеш клієнтів, а стоятимеш за прилавком.

Значить, вони все ж таки матимуть змогу дивитися на неї, усміхатися і навіть інколи підходити до прилавка, щоб перекинутися з нею словом.

— Піду в бар... — сказав Насіб.

— Так рано...

— Мені взагалі не можна було йти звідти...

Пальці Габрієли стискували його ноги, вони не дозволяли йому піти. Він ще ніколи не володів нею вдень, завжди тільки вночі. Він хотів встати, але вона, сповнена вдячності, мовчки стримувала його.

— Іди сюди... Іди швидше...

Він повів її за собою. Вперше він володітиме нею в своїй спальні, на своєму ліжкові, немовби вона його дружина, а не куховарка. Коли вона взяла його голову і поцілувала його очі, він запитав її, і запитав уперше:

— Скажи мені лише одне: ти мене дуже любиш?

Вона розсміялася, і сміх її нагадував спів птаха, він звучав, як трель:

— Красунчику мій... Люблю, навіть більше, ніж люблю...

Її засмутила історія з баром. Чому ж він примусив її страждати? Чому не сказав правди?

— Ніхто не казав, щоб ти не приходила в бар. Це я сам був проти цього. Тому я і сумую. Всі до тебе залицяються, городять різні дурниці, беруть тебе за руки, не вистачає ще, щоб вони тебе схопили і тут же, в барі, поклали на підлогу...

Вона розсміялася, бо це здалося їй смішним:

— Таке тобі... Я ж на них не звертаю жодної уваги...

— Справді?

Габрієла пригорнула його до себе, міцно притиснула до грудей. Насіб шепотів:

— Біє... — І своєю мовою кохання, арабською, сказав: — Від сьогодні я кликатиму тебе Біє, і ця постіль буде твоєю, ти спатимеш тут. Для мене ти не куховарка, хоча і вариш їсти. Ти господиня в цьому домі, ти сонячний промінь, ти місячне світло і пташиний спів. Ім'я твоє — Біє...

— Біє — це іноземне ім'я? Клич мене Біє і частіше розмовляй своєю мовою... Я люблю її слухати...

Коли Насіб пішов, вона сіла біля клітки. «Насіб гарний, — думала вона, — він мене ревнує». Вона засміялася, просунувши палець між дротин, пташка злякано заметушилась у клітці. Насіб ревнує; який він дивак... А ось вона не відчуває ревнощів, якщо він хоче, хай іде до іншої. Спершу так воно і було, вона це знає. Він спав з нею і з іншими жінками. Але це її не тривожило. Він міг іти до іншої, тільки щоб не на зовсім, а лише на одну ніч. Насіб її ревнує, це цікаво. Але що за гріх, коли Жозуе потримає її за руку? Або коли Тоніко — такий гарний і завжди такий серйозний — за спиною Насіба намагався поцілувати її у потилицю? Чи коли сеньйор Епамінондас просив побачення, а сеньйор Арі дарував їй цукерки і плескав по щоці? З усіма ними вона спала щоночі, коли Насіб обнімав її, з ними, а також з усіма, хто був у неї раніше, з усіма, окрім дядька. То з одним, то з іншим, але найчастіше з хлопчиком Бебінью і з сеньйором Тоніко. Адже це так приємно, варто лише уявити...

Так добре ходити в бар і бути серед чоловіків. Життя чудове, вона задоволена з того, що живе. Вона любить поніжитися проти сонця, приймати холодну ванну, жувати гуяву, їсти манго, гризти перець, вона любить ходити вулицями, співати пісень, спати з молодим чоловіком, а мріяти про іншого.

Біє — їй сподобалось це ім'я. Насіб такий дивний, хто б міг подумати? Навіть в таку хвилину він говорив чужою мовою і ревнував... Який смішний... Вона не хотіла його образити, він гарний! Вона буде тепер обережнішою, їй не хотілося завдавати йому прикрощів. Але ж не може вона не виходити з дому, не наближатися до вікна, не гуляти вулицями міста. Не може завжди мовчати і не усміхатися. Не чути голосу чоловіка, його

уривчастого дихання, не бачити блиску чоловічих очей. «Навіть не проси, Насібе, я не можу цього зробити».

Пташка билась об дротини, скільки днів вона у неволі? Мабуть, небагато, вона ще не встигла звикнути. Та хто ж звикне до життя під замком? Габрієла любила тварин, птахів, вона з ними дружила — з котами, собаками, навіть з курми. На плантації у неї був папуга, він умів говорити. Але він помер з голоду, ще раніше від дядька. І більше вона не хотіла заводити пташку в клітці. Їй було жаль її. Вона не сказала про це Насібові, боялася образити його. Адже він вирішив зробити їй подарунок, щоб вона не почувалася самотньою, і подарував їй софре-співачку. Та пісня її така сумна, і Насіб також сумний! Вона не хотіла його образити, тепер буде обережнішою, обачливішою. Їй не хотілося завдавати йому прикрощів, вона скаже, що пташка вирвалася з клітки і полетіла.

Габрієла пішла в двір і відчинила клітку. Кіт спав. Софре вилетіла, сіла на гілку гуяви і заспівала для Габрієли. Яка дзвінка, яка весела пісня! Габрієла усміхнулася, кіт прокинувся.

ПРО СТІЛЬЦІ З ВИСОКИМИ СПИНКАМИ

Важкі віденські стільці з високими спинками, чорні, різьблені, обтягнуті шкірою з візерунками, стояли тут, здавалося, лише задля того, щоб ними милувалися, але не для того, щоб на них сідали. Мабуть, на декого вони нагнали б холоду. Полковник Алтіно Брендан ще раз оглянув вітальню. На стіні — кольорові портрети полковника Раміро і його небіжчиці дружини — виробництво процвітаючої індустрії Сан-Пауло. Поміж портретами — дзеркало. В кутку — ніша зі статуями святих. Замість свічок — крихітні електричні лампочки: сині, зелені, червоні, — краса! На протилежній стіні — японські бамбукові циновки, до яких пришпилено поштові листівки, портрети рідних, гравюри. В глибині кімнати рояль, покритий чорною запоною з візерунками густо-червоного кольору.

Ледве переступивши поріг, Алтіно зустрів Жерузу, привітався з нею і запитав, чи дома полковник Бастос і чи зможе він на кілька хвилин прийняти його. Дівчина провела його в коридор, що розділяв вітальню на дві частини. Звідти він почув, як у будинку зчинилася метушня; гри-

міли віконні засуви, із стільців знімалися чохла, пішли в хід щітки і віники. Святкову вітальню відчиняли лише в урочистих випадках: у день народження полковника, в день, коли приступав до виконання своїх обов'язків новообраний префект, для прийому визначних політичних діячів з Баїї, а також коли відбувався візит шанованого гостя. Жеруза з'явилася у дверях, запрошуючи Алтіно увійти:

— Заходьте, полковнику.

Полковник рідко бузав у будинку Бастоса, як водилося, лише у свята, і зараз він знову, як завжди, захоплювався розкішною вітальнею — цим незаперечним свідченням багатства і могутності Бастосів.

— Дідусь зараз вийде... — усміхнулася Жеруза і пішла, схиливши голову. «Красуня, схожа на іноземку, надто білява, і шкіра в неї така біла, що здається голубуватою. Цей Мундіньйо Фалкан дурень. На біса розбивати з людьми глека, коли все можна так легко уладнати?»

Алтіно почув тихі кроки Раміро і сів.

— Оце так новина! Прямо таки чудо господне! Чим я завдячую вашим відвідинам?

Вони потиснули руки один одному. Алтіно був збентежений виглядом старого: як він подався за ці місяці, відколи вони не зустрічались! Раніше Бастос нагадував стовбур міцного дерева, на якому роки не залишили жодного сліду і який байдужо реагує на вітри та бурі. Здавалось, Раміро управлятиме Льєусом довічно. Тепер від попередньої могуті полковника залишився тільки владний погляд. Його руки ледь помітно тремтіли, плечі зігнулись, хода стала непевною.

— З кожним днем ви все молодшаєте, — збрехав Алтіно.

— Якщо слабість є молодістю... Ну, давайте присядемо...

Висока спинка стільця. Можливо, вона і красива, але незручна. Йому більше до смаку обтягнені синьою шкірою м'які крісла в конторі Мундіньйо Фалкана — в них прямо поринаєш, вони такі зручні, що не хочеться вставати з них.

— Вибачте мені недоречне запитання: скільки вам років?

— Вісімдесят три.

— Гарний вік. Дай вам боже ще довгих років життя.

— В нашому роду помирають пізно. Мій дід прожив до вісімдесяти дев'яти років. Батько — до дев'яносто двох.

— Я його пригадую.

До вітальні з кавою на таці увійшла Жеруза.

— Онучки вже стають дівками...

— Я одружився немолодим, так само як Алфредо й Тоніко. А то мав би вже правнуків і праправнуків.

— Правнук не примусить себе довго чекати. Коли внучка така красуня...

— Може бути, може бути...

Жеруза повернулася, взяла чашки і мовила:

— Дідусю, прийшов дядько Тоніко, питає, чи можна йому увійти.

Раміро поглянув на Алтіно:

— Що ви скажете, полковнику? У вас до мене конфіденціальна розмова?

— Від Тоніко у мене немає таємниць — адже він ваш син.

— Хай увійде...

Тоніко з'явився у жилетці і гамашах. Алтіно підвівся. Тоніко сердечно і палко його обняв. «От хитрун!» — подумав фазендейро.

— Дуже радий бачити вас у нашій господі, полковнику. Ви так рідко у нас буваєте...

— Я сільський мешканець, виїжджаю із Ріо-до-Брасо лише на випадок крайньої необхідності, окрім «Агуас-Кларас», ніде не буваю...

— Непоганий урожай цього року, полковнику, ви як гадаєте? — перебив його Тоніко.

— Дякувати богу. Ніколи ще не бачив стільки какао... Ось я і приїхав у Ільеус та й вирішив провідати полковника Раміро. Перекинуся з ним словом, поділюся своїми думками. На плантаціях ми вечорами сидимо і думаємо... А знаєте, як це буває, — починаєш думати, а потім і поговорити кортить.

— Я — сама увага, полковнику.

— Вам відомо, що в політику я ніколи не втручався. Лише раз це зробив, та й то тільки тому, що іншого виходу не було. Ви, очевидно, пам'ятаєте, тоді сеньйор Фірмо був префектом. Ви хотіли прибрати до рук Ріо-до-Брасо і призначити туди свою людину. Я тоді приїздив порадитися з вами...

Раміро пам'ятав цей випадок. Комісар поліції, його ставленик, звільнив помічника поліційного комісара в Ріо-до-Брасо, якому протегував Алтіно, і призначив на його місце капрала військової поліції. Алтіно приїхав в

Ільєус і з'явився до Бастоса зі скаргою. Це було років з двадцять тому. Алтіно поставив вимогу, щоб капрала відкликали і повернули його протеже. Раміро згодився. Зміна влади відбулася без його згоди і відома в час, коли він був на засіданнях сенату в Баїї.

«Я накажу відкликати капрала»,— пообіцяв Бастос.

«Не звольте клопотатись. Він приїхав одним поїздом зі мною; схоже, що він боявся залишитись. Не скажу до пуття, в чім справа, я недостатньо поінформований, чув лише, що з ним трохи пожартували. Гадаю, йому не закортить повернутися в Ріо-до-Брасо. Слід просто звільнити його з цієї посади і знову призначити мого кума. Влада без сили не варта й ламаного шеляга...»

Так і зробили. Раміро пригадав неприємну розмову. Алтіно тоді погрожував розривом відносин, обіцяв підтримати опозицію. А що йому треба сьогодні?

— Сьогодні я приїхав знову. Можливо, що цього разу я пхаю свого носа туди, де мене не просять... Проповіді мені ніхто не замовляв. Але я сиджу на плантації і розмірковую над тим, що діється в Ільєусі. Навіть коли ми уникаємо справ, вони самі нагадують про себе. Адже, зрештою, всі витрати по політиці беруть на себе фазендейро, які живуть на плантаціях і збирають какао. Ось це мене і турбує...

— А як ви розцінюєте сьогоднішнє становище?

— Я вважаю його тривожним. Ви завжди користувались цілком заслуженою повагою в Ільєусі і вже багато років очолюєте політичну боротьбу. Хіба хто зможе заперечити це? В кожному разі не я, помилуй боже.

— Проте дехто все ж таки заперечує. Щоправда, не з тутешніх мешканців, а іноземець, який прибув до Ільєуса невідомо чого. Його брати, люди пристойні і порядні, вигнали його із своєї фірми, вони навіть бачити не хочуть цього заброду. Він приїхав у Ільєус, щоб розколоти те, що було єдиним, розділити те, що було неподільним. Якщо Капітан виступає проти мене, це зрозуміло, я боровся проти його батька і домігся його усунення від справ самоврядування. Капітан по-своєму має рацію, тому я завжди рахувався з ним і не переставав його поважати. Але цьому сеньйору варто було б задовольнятися грошима, які він заробляє, і не втручатися не в свої справи.

Алтіно запалив скручену з кукурудзяного листка сигарету і знову поглянув на лампочки в ніші, де стояли скульптури святих.

— Гарне освітлення. У нас дома теж є скульптури святих. Господиня в мене богомільна і переводить страшенно багато свічок. Я накажу і в нас провести електрику... Ільєус — край іноземців, полковнику. А хто такі ми самі? Ніхто з нас не народився тут. Але візьмемо корінних мешканців Ільєуса — хто вони такі? За винятком Доктора, людини освіченої, решта — потолоч, не варті доброго слова. Отже, можна твердо стояти на тому, що ми перші грапіуни. А наші діти — ільєусці. І коли ми прибули в ці жахливі ліси, хіба старожили не могли сказати, що ми чужоземці?

— Я не думав вас образити. Я знав, що ви продали йому своє какао, але не знав, що ви друзі, тому був відвертим. Проте я не беру своїх слів назад. Що сказано, те сказано. Не порівнюйте себе з ним, полковнику, не порівнюйте і мене. Ми приїхали сюди тоді, коли тут ще не було нічого. Це зовсім інша розмова! Скільки разів ми ризикували життям, скільки разів дивом уникали смерті! Більше того! Скільки разів ми змушені були чинити вбивство? А виявляється, це нічого не варто? Ні, не порівнюйте себе з ним, полковнику, і не порівнюйте мене, — голос старого завдяки напруженню волі перестав тремтіти і знову набув колишнього сталевого відтінку. — Хіба він ризикував життям? Він приїхав з грошима, обладнав контору, купує і експортує какао. Хіба йому загрожувала смерть? Тож хто дав йому право порядкувати в Ільєусі? Ми своє право завоювали.

— Все це так, полковнику. Все так, але все це в минулому. Ми по вуха застряли у своїх справах і не віддаємо собі звіту, що час стрімко летить і становище змінюється не по годинах, а по секундах. І коли раптом першого-ліпшого дня розплющуємо очі, все навколо виявляється інакшим, зовсім не схожим на минуле.

Тоніко слухав мовчки, проте обличчя його висловлювало неспокій. Він майже жалкував, що прийшов у цю вітальню. В коридорі Жеруза давала накази служницям.

— Чому? Я вас не розумію...

— Зараз поясню. В минулі часи керувати було просто. Варто було мати силу — і влада опинялася в твоїх руках. Тепер все змінилось. Як ви слушно зауважили, ми завойовували владу в кривавих боях, вона була потрібна нам для того щоб володіти землею. Вона була необхідною. І ми зробили те, що мусили зробити. Але міста зростають. Ітабуна сьогодні не менша від Ільєуса. Піранжі,

Агуа-Прета, Макуко, Гуарасі теж стають містами. З'явилось безліч людей з вищою освітою: агрономи, лікарі, адвокати. Всі вони вимагають реформ. А чи здатні ми тепер керувати, чи можемо з цим впоратись?

— Чому ж так сталося? Звідки взялося стільки освічених, звідки такий прогрес? Хто його забезпечував? Його забезпечив землевласник, полковнику, і той, хто на нього працював. А не якийсь іноземець. І тепер, коли справу зроблено, на якій підставі він постає проти тих, хто її зробив?

— Ми саджаємо какао, доглядаємо саджанці, щоб вони швидше росли, збираємо плоди, лущимо їх, зсипаємо зерно в корита, сушимо його в печах, вантажимо какао на віслюків, веземо в Ільеус, продаємо експортерам. Какао висушене, воно пахуче, воно найкраще в світі, і робимо його ми. Але чи можемо ми і чи вміємо ми виготовляти шоколад? І що б ми робили без сеньйора Уго Кауфмана, який спеціально з цією метою приїхав з Європи? Та й то він виробляє лише порошок. Так, полковнику, ви зробили багаті. Всім, що є в Ільеусі, всім, чого він вартий, він зобов'язаний вам. Боронь боже, я цього не відкидаю,— навпаки, я перший стверджую це. Але ви вже зробили все, що вміли і що могли зробити.

— А хіба Ільеус вимагає чогось ще? Що ж йому треба? Правду кажучи, я не бачу, чого йому бракує ще? Тоді скажіть, будь ласка, відверто, щоб я міг зрозуміти.

— Ви зрозумієте. Ільеус чудовий, як сад. Ну, а Піранжі, Ріо-до-Брасо, Агуа-Прета? Там люди невдоволені. Ми проклали шляхи за допомогою робітників і жагунсо. Тепер необхідно мати шосе, а жагунсо їх зробити не вміють. Але ще гірше з цією славнозвісною портовою історією та з мілиною в бухті. Чому ви пішли проти, полковнику Раміро Бастос? Тому, що втрутився губернатор? Але ж увесь народ зацікавлений в розв'язанні цієї проблеми, від неї залежить добробут краю, його прогрес: какао вивозитиметься з Ільеуса в усі кінці світу. Ми перестанемо оплачувати його перевезення до Баїї. А хто оплачує? Експортери і фазендейро.

— У кожного з нас є свої зобов'язання, і ми їх виконуємо. Бо той, хто не виконує зобов'язань, не заслуговує на повагу. Я особисто виконував їх завжди, вам це відомо. Губернатор пояснив мені суть справи. Наші діти колись зоб'яжуть порт в Мальядо. На все свій час.

— Час настав, але ви не хочете цього зрозуміти. В наші

часи не було кіно і звичаї були іншими. А втім, звичаї теж змінюються; зараз скрізь стільки нового, що інколи не знаєш, як діяти. Раніше, щоб керувати, досить було віддавати накази і дотримуватися зобов'язань стосовно уряду. Сьогодні цього не досить. Ви виконуєте зобов'язання щодо губернатора, оскільки він ваш друг, але саме тому до вас ставляться без колишньої поваги. Людей не цікавлять ваші зобов'язання, вони хочуть, щоб уряд задовольнив їхні інтереси. Подумайте, полковнику, чому сеньйор Мундінйо такий популярний, чому багато людей пішло за ним?

— Чому? А тому, що він діє підкупом, обіцяє своїм прихильникам золоті гори. І знаходяться ж такі безсовісні людиці, що забувають про свої зобов'язання.

— Ви мені пробачте, полковнику, справа не в цьому. Хіба він може запропонувати щось таке, чого не можете запропонувати ви? Місце у виборчому спискові, авторитет, важливу посаду? У вас значно більші можливості... Основне, що він обіцяє — керувати згідно із законами часу і провадить ці обіцянки в життя.

— Керувати? А він що, уже переміг на виборах?

— Йому не треба перемагати. Він проклав вулицю вздовж узбережжя, заснував газету, допоміг купити автобуси, домовився про створення банківського агенства, домігся приїзду інженера для розчистки проходу в бухту. Хіба не це значить керувати? Вам підлягають префект, комісар поліції, влада в селищах. А керує, і вже давно, Мундінйо Фалкан. Саме тому я і прийшов до вас: в краю не може бути двовладдя. Я виліз із свого закутка, щоб поговорити з вами. Якщо так триватиме і далі, то все закінчиться погано. Адже ви вже послали людей спалити тираж «Діаріо де Ільєус», а в Гуарасі заледве не вбили вашу людину. Це пасувало для минулих часів, тоді про інше годі було й думати. Але сьогодні це не те. Саме тому я і постукав у двері вашої господи.

— І що ж ви хочете мені сказати?

— Що є лише один вихід із становища. Один-єдиний, а іншого я просто не бачу.

— В чому ж він полягає? — голос полковника лунав різко, тепер співрозмовники здавалися ворогами, які зішлись віч-на-віч.

— Я ваш давній друг, полковнику. Я голосую за вас уже понад двадцять років. І ніколи нічого у вас не просив, лише один раз поскаржився, але на те була підстава... Я прийшов до вас як до товариша.

— І я вам за це вдячний.

— Є лише один вихід: домовленість.

— Домовленість? Із цим зайдою? Та за кого ви мене маєте, полковнику? Я не знав компромісів навіть тоді, коли був молодим і ризикував життям. Але я чесна людина, тому не схилюся і тепер, коли моя смерть не за горами. Не кажіть мені більше про це нічого.

І тут втрутився Тоніко. Думка про домовленість припала йому до душі. Кілька днів тому Мундінью побував на фазенді Алтіно. Очевидно, ця пропозиція йде від експортера.

— Дозвольте полковникові висловитись до кінця, батьку. Він прийшов до нас як давній товариш і друг, і ви мусяте його вислухати. Чи погодитесь ви з ним чи ні, це вже інша справа.

— Чому ви не беретеся за розчистку бухти? Чому не запросите Мундінью у свою партію, не об'єднаєте всіх і не очолите Ільєус? Тут ніхто не бажає вам зла, навіть Капітан. Але коли ви будете вперто стояти на своєму, ви програєте.

— Ви маєте конкретну пропозицію, полковнику? — запитав Тоніко.

— Ні. З сеньйором Мундінью я не хотів розмовляти про політичні справи. Я лише сказав йому, що бачу єдиний шлях: домовленість поміж вами.

— Ну, а що він? — зацікавився Тоніко, що слухав розмову з видимим інтересом.

— Не відповів нічого, та я і не чекав на відповідь. Але коли полковник Раміро захоче, хіба Мундінью зможе не погодитись? Якщо полковник подасть руку йому, невже він її відштовхне?

— Хто знає, можливо, ви і маєте рацію... — Тоніко підсунув важке крісло до Алтіно.

Їхній діалог був порушений Раміро Бастосом, який голосно сказав:

— Полковнику Алтіно Брандан, коли тільки це привело вас до мене, то візит закінчено...

— Батьку! Але ж як...

— А ти помовч. Якщо не хочеш, щоб я тебе прокляв, викинь з голови навіть думку про домовленість. Даруйте мені, полковнику, я не хочу вас образити, адже я завжди підтримував з вами добрі стосунки. В моєму домі ви можете почуватися як вдома. Поговоримо про щось інше, коли ваша ласка, але про це я більше не хочу чути ані

слова. Послухайте мене: нехай я зостануся самотнім, хай мене залишать мої сини і перекинуться до чужоземця, хай всі друзі забудуть мене, всі, окрім кума Амансіо, а він мене ніколи не зрадить, в ньому я впевнений,— хай я буду один як палець, але на домовленості не піду ніколи. Доки я живий, нікому не дозволю верховодити у Ільєусі. Те, що було добрим вчора, може знадобитися і сьогодні, хоча б мені й довелося померти зі зброєю в руках, хоча б знову довелося мені, хай мене бог милує, посилати вбивць. Я виграю, полковнику, навіть коли всі будуть проти мене, навіть коли Ільєус знову стане бандитським кублом і розбійницьким краєм.— Раміро Бастос підвищив тремтячий голос і встав.— Я виграю!

Алтїно теж підвівся і взяв капелюха.

— Я прийшов до вас з добрими намірами, але ви не хочете мене вислухати. А я не хочу іти від вас ворогом, бо глибоко і щиро шаную вас. Проте ніяких зобов'язань у мене стосовно вас немає, я вам нічого не винен і вільний голосувати за кого захочу. Прощайте, полковнику Раміро Бастос.

Старий схилив голову, очі його стали скляними. Тоніко провів полковника до дверей.

— Батько дуже впертий. Але я докладу зусиль...

Алтїно потиснув Тоніко руку і обірвав його:

— Він залишиться самотнім. Можливо, тільки двоє-троє відданих друзів не покинуть його,— він поглянув на елегантного Тоніко.— Гадаю, Мундїньйо не помиляється, Ільєус потребує нових людей, тільки вони зможуть управляти містом. Від сьогодні я буду з ним. Але ви мусите залишатися з батьком і слухати його. Інші мають право вести переговори, вимагати домовленості, навіть милості, але не ви, бо перед вами лише одна дорога. Ви мусите залишатися з батьком, якби вам навіть загрожувала смерть. Іншого виходу у вас немає.

Алтїно попрощався з білявою Жерузою, що зацікавлено виглядала з вікна вітальні, і пішов.

ПРО ДИЯВОЛА, ЯКИЙ ВІЛЬНО РОЗГУЛЮЄ ВУЛИЦЯМИ

Прокляття!.. Здається, сам диявол бродить містом. Це це видано, щоб молода дівчина кокетувала з одруженим чоловіком? — обурювалась сувора Доротей, стоячи на церковній паперті поміж старих дів.

— Бідолашний вчитель! Він ще, чого доброго, збожеволіє! Ходить такий сумний, прямо дивитись на нього боляче... — нарікала Кінкіна.

— Він такий слабкий, він і справді може захворіти,— підтримала Флорзінья.— Такий тендітний...

— Та він теж гарний, нічого не скажеш. Так засумував, що навіть став упадати за цією вертихвісткою... Не соромиться зупинятися під її вікнами і розмовляти з нею... Я вже казала падре Базілію...

— Що?

— Що Ільєус стає землею грішників, настане день — і господь їх покарає. Нашле на плантації паразитів, і вони знищать саджанці какао...

— А він що відповів?

— Сказав, що я пащекою, і розсердився на мене. Сказав, що я накликаю нещастя.

— Ти, звичайно, даремно звернулася до нього... Адже і в нього є плантація. Слід було поговорити з падре Селію. Він бідний і чистий душею.

— Я й з ним говорила. Він мені сказав: «Доротее, в Ільєусі диявол вільно розгулює вулицями». І це правда.

Вони одвернулися, щоб не бачити Глорії, обличчя якої світилося посмішкою, призначеною для відвідувачів бару Насіба. Тому що дивитися на неї було все одно, що дивитися на гріх або на самого диявола.

В барі Капітан урочисто оголосив сенсаційну новину: полковник Алтіно Брандан, господар Ріо-до-Брасо, власник тисячі голосів, пристав до Мундіньйо. Полковник заходив у контору експортера, щоб повідомити йому про це. Здивований таким ходом справи, Мундіньйо запитав:

— Що вплинуло на ваше рішення, полковнику?

Він подумав про докази, які не переконали Алтіно, і про розмови, які не дали наслідків.

— Стільці з високими спинками,— відповів Алтіно.

Але в барі вже знали про невдачу бесіди і про гнів полковника Раміро. Як і завжди, чутки були перебільшеними: стверджували, що між Алтіно і Бастосом відбулася суперечка і старий політичний лідер вигнав Алтіно; що того послав сам Мундіньйо, аби запропонувати Бастосу домовленість, просити перемир'я і пощади. Поширювалася також інша версія, автором якої був Тоніко: із збудже ним виглядом він оголошував на вулицях Ільєуса усім знайомим, що місто повертається до старих часів перестрілок

і вбивств. Окрім того, відповідно до версій Доктора і Нью-Гало, які зустрічали полковника Алтіно, Раміро розгнівався саме тоді, коли фазендейро сказав, що вважає його переможеним ще до виборів, і попередив, що буде голосувати за Мундіньйо. Після цього Алтіно невмовби запропонував принизливу для Бастосів домовленість. Раміро відмовився. Деінде версії змінювались залежно від політичних симпатій переповідачів, але одне було скрізь правдою: після того, як пішов Алтіно, Тоніко бігав по лікаря — доктора Демосфенеса, — щоб той допоміг полковнику Раміро, котрий почував себе зле. Того дня довго обговорювалися новини, точилися нескінченні суперечки, всі були збуджені. Жоана Фулженсіо, що прийшов на вечірню бесіду із «Папеларія Модело», попросили висловити свою думку.

— Я думаю так само, як дона Доротея. Вона прийшла до мене, щоб розповісти про диявола, котрий блукає вулицями Ільєуса. Щоправда, їй не відомо, де він точно переховується, чи в будинку Глорії, чи тут, у барі. Куди ви заховали рогатого, Насібе?

Він не лише диявола, він ціле пекло носив у себе в грудях. Те, що він вигадав для Габрієли, не дало позитивних наслідків. Вона приходила і ставала біля каси. Але це був надто нетривкий бастион і надто коротка відстань для чоловіків, що згорали від бажання. Тепер вони юрмилися біля прилавка і пили стоячи, а навколо Габрієли виникав мало не мітинг — сама тобі непристойність. Суддя дійшов до такого зухвальства, що просто сказав Насібу:

— Готуйтеся, мій любий, я вкраду у вас Габрієлу. Тож загода підшукуйте собі іншу куховарку.

— Вона подала вам якусь надію?

— Не дала, так дасть... Все залежить від часу і вміння.

Мануел дас Онсас, що раніше не вилазив з плантації, здавалося, забув про свої фазенди в самий розпал збирання врожаю. Він навіть вирішив подарувати Габрієлі ділянку землі. Стара діва мала рацію. Диявол вирвався на волю, підкорив собі чоловіків. Завершиться тим, що він заволодіє і Габрієлою. Лише два дні тому дона Армінда сказала Насібу:

— От який цікавий збіг обставин: мені приснилося, що Габрієла пішла, а того ж дня полковник Мануел прислав сказати, що, коли її ласка, він перепише на її ім'я плантацію.

Жінка — істота слабка, варто глянути на Малвіну — сидить на набережній і теревенить з інженером. А хіба не казав Жоан Фулженсіо, що вона найрозумніша дівчина в Ільеусі? Що в неї сильна воля і безліч інших чеснот? І ось вона втратила глузд і фліртує у всіх перед очима з одруженим чоловіком. Насіб пройшов до кінця широкого тротуару перед баром. Він замріявся і злякано здригнувся, коли побачив полковника Мелка Тавареса, що вийшов із свого будинку і рушив у бік набережної.

— Дивіться! — вигукнув Насіб.

Дехто почув його і озирнувся.

— Він пішов до них...

— Ну, зараз буде видовище...

Дівчина також помітила наближення батька і підвелася. Мабуть, він щойно повернувся з плантації, бо навіть не роззув чобіт. В барі всі посхоплювалися з місць, всім кортіло вгадати, що буде...

Інженер зблід, коли Малвіна попередила його:

— Батько йде сюди.

— Що буде робити? — Голос виказав його хвилювання. Похмурий Мелк Таварес зупинився біля них, тримаючи в руках нагая і пильно дивлячись на доньку. Він немов не бачив інженера, навіть не дивився в його бік, і голосом різким, як виляск нагая, сказав Малвіні:

— Цієї ж миті додому!..

Полковник залишився на місці, дивлячись, як дочка повільно йде геть. Інженер не поворухнувся, його ноги налилися свинцем, чоло і руки спітніли. Коли Малвіна увійшла у ворота і зникла за ними, Мелк підняв нагая і ткнув широким, коротким пужалном в груди інженера Ромуло:

— Мені відомо, що ви закінчили обстеження бухти і телеграфом попросили дозволу залишитись, аби керувати наступними роботами. На вашому місці я не робив би цього. Я послав би телеграму з проханням вислати заміну і не чекав би навіть приїзду іншого колеги... Післязавтра відпливає корабель.— Він підняв нагая, і при цьому його кінчик торкнувся обличчя Ромуло.— Це той термін, який я вам даю.

Мелк повернувся спиною до інженера і подивився на бар, немовби запитуючи, чому так багато людей з'юर्मилось біля нього. Він пішов туди, і цікаві одразу ж позаїмали свої місця за столиками і разом загомоніли, скося

позираючи на полковника. Мелк підійшов до Насіба і поплескав його по спині:

— Ну, як живеться? Налийте-но мені коньяку.

Тут він побачив Жоана Фулженсіо і сів поруч з ним:

— Добрий вечір, сеньйоре Жоане. Мені сказали, що ви продаєте моїй дівчинці аморальні книжки. То я вас попрошу про одну люб'язність — не продавайте їй більше ніяких книжок. Лише підручники, а інших книжок вона не потребує, вони задурюють голову різними нісенітницями.

Жоан Фулженсіо дуже спокійно заперечив:

— Я торгую книжками, і якщо покупець хоче їх придбати, я не буду його відмовляти. А що ви маєте на увазі, коли говорите про аморальні книжки? Ваша донька купувала тільки справжні книжки, твори кращих письменників. І я мушу скористатися з нагоди, щоб сказати, що вона дівчина розумна, з великими здібностями. Її треба зрозуміти, вона вимагає особливого до себе ставлення.

— Вона моя дочка, і вже дозвольте мені самому вирішувати, як до неї ставитись. Від деяких хвороб мені відомі ліки. Що ж стосується книжок, гарних чи поганих, вона їх більше не купуватиме.

— Це її справа.

— І моя також.

Жоан Фулженсіо стенив плечима, немовби кажучи, що це його не обходить. Підійшов Віко Фіно з коньяком, Мелк випив коньяк нахильці і хотів уже йти, але Жоан Фулженсіо затримав його за руку:

— Послухайте, полковнику Мелк, порозмовляйте з донькою спокійно і спробуйте її зрозуміти, тоді вона, можливо, послухається. А коли ви застосуєте силу, боюсь, що потім жалкуватимете.

Мелк відповів, ледве стримуючись:

— Сеньйоре Жоан, якби я не знав вас з давніх-давен і якби не був товаришем вашого батька, я навіть не слухав би вас. За дівчисько відповідаю я. А я не звик змінювати своїх рішень. Але, попри все, дякую вам за дружні поради.

Лягнувши нагаєм по халявах чобіт, він вийшов з бару і перетнув майдан. Жозуе глянув йому вслід, потім підійшов і сів біля Жоана Фулженсіо на стілець, де мить тому сидів полковник:

— Які його наміри?

— Не думаю, що розумні.— Жоан поглянув своїми лагідними очима на вчителя.— Чого ви дивитесь? Хіба ви не чините дурниць? З нею поводяться, немовби вона не сповна розуму, а в дівчини є характер...

Мелк увійшов у ворота свого будинку, збудованого в сучасному стилі. В барі знову заговорили про Алтіно Брандана, про полковника Раміро, про політичні новини. Інженер підвівся з лави на набережній. Лише Жоан Фулженсіо, Жозуе і Насіб, які стояли на вулиці, стежили за фазендейро.

У вітальні на Мелка чекала дружина, вся напружена від страху. Вона справді скидалася на безплотну святу мученицю, негр Фагундес мав рацію.

— Де вона?

— Пішла до себе.

— Накажи їй прийти.

Він залишився у вітальні, поплескуючи нагаєм по чоботях. Малвіна увійшла, мати стала біля дверей у коридор. Дивлячись на батька прямо і рішуче, з гордо піднятою головою, Малвіна чекала. Мати чекала теж, в її очах причаївся острах. Мелк ходив по вітальні:

— Ну, що ти скажеш?

— Про що?

— Прошу ставитись до мене з повагою! — закричав полковник.— Опустити голову, я тобі батько. Ти знаєш, про що мова. Як ти поясниш свій флірт з інженером? Ільєус тільки про це й гомонить, чутка дійшла аж до плантацій. Не здумай мені розп'якувати, що ти не знала про його родинний стан, він не тримав це в таємниці. Отже, що ти скажеш?

— А навіщо слова? Все одно ви не зрозумієте. Тут мене не розуміє ніхто. Я вже казала вам, тату, і не раз: я не буду жінкою того, кого мені виберуть батьки, я не похочу себе на кухні якогось миршавого фазендейро і не стану служницею якогось ільєуського сеньйора. Я хочу жити по-своєму. Коли я закінчу школу, я піду працювати в першу-ліпшу контору.

— Твого хотіння ще не досить. Ти робитимеш те, що накажу я, твій батько.

— Ні, я робитиму лише те, що вважатиму за потрібне.

— Що-о-о?

— Те, що я забажаю...

— Замовкни, нещасна!

— Не кричіть на мене, я ваша донька, а не рабиня.

— Малвіно! — вигукнула мати.— Не смій так розмовляти з батьком!

Мелк схопив дочку за руку і вдарив її по обличчю. Малвіна закричала:

— Я поїду з ним, так собі і затямте!

— О господи... — мати затулила обличчя долонями.

— Сучка! — батько підняв нагая і почав бити Малвіну, навіть не дивлячись, по чому припадають удари.

Він стьобав її по ногах, по спині, по руках, по обличчю, по грудях. З розбитої губи дівчини потекла кров:

— Можете бити! Я все одно поїду з ним!

— Ніколи, тоді я вб'ю тебе...

Він кинув її на канапу. Малвіна впала долілиць, і він знову підняв нагай. Нагай піднімався і опускався із свистом. Крики Малвіни луною перекочувались на майдані.

Мати плакала і просила неспіливо:

— Годі, Мелк, годі...

Потім раптом відступилась від стіни і рішуче схопила його за руку:

— Не смій убивати мою дочку!

Він зупинився, відсапуючись. Малвіна схлипувала на канапі:

— Марш до себе! І доки я не дозволю, ти не вийдеш звідти!

Жозуе, сидячи за столом, ламав руки і кусав губи. На серці в Насіба було важко.

Жоан Фулженсіо скрушно хитав головою. Решта відвідувачів бару завмерли в мовчанні. Глорія сумно усміхалася у своєму вікні. Хтось тихо промовив:

— Перестав бити.

ПРО НЕЗАЙМАНУ ДІВЧИНУ НА СКЕЛІ

Чорні скелі виростали з моря, хвилі білою піною розбивалися об їхні кам'яні стіни. Краби із страшними клешнями виповзали із невидимих шпарин. Вранці і ввечері хлопчачки спритно видиралися на ці стрімчаки, граючись в жагунсо і полковників. Вночі тут лунав незмовкаючий шум води, що настирливо розмивала камінь. Інколи дивовижне світло спалахувало на березі, піднімалося по скелі, ненадовго зникало в потаємних закутках і знову з'являлося вже на шпильях стрімчаків. Негри стверджували, що то

чаклюють сирени, неспокійні господині і володарки морських глибин і донна Жанаїна¹, що обертається на зелений вогонь. В нічній темряві лунали зітхання і любовні стогони. Старці, шахраї, бездомні повії влаштували собі постіль на піщаному пляжі, захованому поміж скель. Перед ними ревло непокірне море, позад них спало непокірне місто.

Темної ночі чиясь струнка тінь сміливо рухалась між скель. Це була Малвіна, вона йшла босою, тримаючи туфлі в руках; погляд її був рішучим. В такий пізній час дівчині належало, перебуваючи в ліжку, спати або мріяти про книжки, про свята, про чоловіка. Малвіна ж, видираючись на скелі, марила наяву.

В одному із стрімчаків бурі і зливи вищербили виїмку — своєрідне крісло, звернене до океану. Закохані звичайно сідали в нього і звішували ноги над безоднею. Хвилі розбивалися внизу, молитовно простягаючи білопінні руки. Тут і влаштувалася Малвіна, рахуючи хвилини, такі задовгі, коли дуже чекаєш...

Батько зайшов до кімнати мовчазний і суворий. Він забрав усі книжки, шукав листів і залишив для неї тільки баййянські газети. Боліло її побите, червоне від нагая тіло. Записку — «Ти життя, яке я знову маю, втрачена радість, померла надія, ти для мене все» — вона заховала на грудях. Мати теж приходила до неї, приносила їжу і давала поради; вона казала, що помре, що не може жити, коли, мов два кинджали, стикаються батько і дочка — два горді і непохитні характери. Вона молилася святим, хай вони пошлють для неї смерть, щоб не бачити, як звершиться жорстока доля, як станеться непоправне лихо.

Вона обняла доньку, Малвіна їй сказала:

— Такою нещасною, як ви, мамо, я не буду.

— Не говори дурниць.

Більше Малвіна не сказала нічого, настав вирішальний час. Вона поїде з Ромуло і житиме вільним життям.

Тверда, як найтвердіша гірська порода, вона могла зламатися, але не зігнутися. Ще дівчинкою на плантаціях вона чула, як оповідали історії з часів збройної боротьби за землю: вночі на дорогах жагунсо, якими командував її батько, починали стрілянину. Потім вона й сама бачила подібні сутички. Через дрібницю, через те, що скот поламав огорожу і потолочив засіяне поле,

---

¹ Ж а н а ї н — персонаж з міфології бразильських негрів.

спалахнула суперечка з Алвесами, сусідніми землевласниками. Згарячу сусіди образили одне одного, і почалася боротьба. Знову засідки, жагунсо, перестрілки, кров. І ось дядько Малвіни — Алуізо — стоїть, прихилившись до стіни будинку, а з його плеча цебенить кров. Він був набагато молодшим від свого брата, стрункий, веселий, вродливий. Він любив тварин — коней і корів, розводив собак, співав, носив Малвіну на плечах, грався з нею — він любив життя. Це було в червні. Замість святкових вогнищ, ігор і танців — постріли на дорогах, засідки за деревами. Малвіна пам'ятала, яке змучене обличчя було завжди у матері. Це тому, що вона не спала ночами, тому, що не мала спокою, доки тривали збройні сутички (Малвіни ще не було тоді й на світі), тому, що вона боялася чоловіка, його владних наказів, його жорстокої волі. Мати перев'язала дядькові поранене плече, а Мелк лише запитав:

— Ти чого так швидко повернувся? А жагунсо?

— Повернулися зі мною...

— А я тобі що наказував?

Алуізо благально подивився на брата і нічого не відповів.

— Пам'ятаєш, що б не трапилось, не залишати галявини. Чого ти втік?

Рука матері тремтіла, дядько був такий лагідний, не створений для бійок і нічної стрілянини. Він опустил голову.

— Ти повернешся туди. Разом із жагунсо. І негайно.

— Але вони ж нападуть знову.

— А мені нічого більше і не треба. Коли вони нападуть, я накинуся на них з тилу і покінчу з ними. Якби ти не втік при першому пострілі, все було б уже зроблено.

Дядько погодився. Малвіна бачила, як він сів на коня, поглянув на будинок, на веранду, на затихлу обору з худобою, на стривожених собак. Востаннє окинув усе поглядом. Він поїхав з кількома жагунсо, а решта залишилася чекати в дворі. Коли пролунали постріли, батько наказав:

— Вперед!

Батько повернувся з перемогою, йому вдалося поразитися з Алвесами. А тіло дядька, перекинута обличчям донизу через спину коня, привезли жагунсо. Він був гарною, веселою людиною.

Від кого Малвіна успадкувала любов до життя? Чому вона була такою життєрадісною, чому її так драгувала

покірність і чому вона не могла схилити голови і розмовляти тихо у присутності батька? Можливо, тому, що пам'ятала дядька. З дитячих літ вона зненавиділа рідний дім і місто, його закони і звичаї. Жалюгідним було життя матері, яка тремтіла перед чоловіком і в усьому згоджувалася з ним, хоч він майже ніколи з нею не радився. Він приходив і наказував:

— Приготуйся. Сьогодні ми підемо в нотаріальну контору Тоніко і підпишемо один документ.

Вона не розпитувала, що це за документ, чи він щось купував чи продавав, вона навіть не намагалась довідатись про це. Радість і розраду вона знаходила тільки в церкві. Права Мелка були необмеженими, він все робив і ухвалював сам. А мати займалася господарством, і це було її єдине право. Батько марнував час у кабаре і будинках розпусти, витрачав гроші на коханок, грав у готелях і барах, пиячив з друзями. Мати мусила гибіти дома, слухатись і підкорятись. Бліда, затуркана, вона в усьому підкорялася чоловікові, втратила власну волю і не мала впливу навіть на доньку. Малвіна поклялася, як тільки підросла, що з нею такого не трапиться. Вона не стане на коліна. Мелк, правда, виконував її капризи, але інколи стурбовано придивлявся до неї. За деякими ознаками він впізнавав у ній себе. Вона так само любила життя. Але він вимагав від доньки покори. Коли вона висловила йому своє бажання вчитися в гімназії, а потім в університеті, він сказав:

— Я не хочу, щоб у мене була вчена дочка. Ти підеш в монастирську школу, навчишся шити, рахувати, читати і грати на роялі. А більшого ніхто від тебе й не вимагатиме. Якщо жінка лізе у вчені, значить, у неї немає сорому і вона хоче себе занাপастити.

Малвіна знала, яке життя у заміжніх жінок, — воно таке саме, як у її матері. Всі вони беззаперечно підкорялися главі сім'ї. А таке життя гірше, ніж в монастирі. Малвіна поклялася, що ніколи не дозволить, аби з неї зробили рабіню. Подруги розмовляли в шкільному дворі, молоді й веселі, доньки заможних батьків. Їхні брати вчилися в Баїї, в гімназіях і в університеті. Дівчата щомісяця одержували гроші з дому і могли робити з ними, що їм заманеться. Лише в ці дні юності вони були вільними: свята в клубі «Прогрес», легкий флірт, любовні записки, невинні поцілунки на ранкових кіносеансах, інколи трохи триваліші біля воріт будинку. А тоді наставав час,

приходив батько з одним із своїх друзів, флірт закінчувався, починалося сватання, потім заручини. Якщо наречена опиралася, батько примушував її дати згоду. Правда, інколи траплялося так, що дівчина виходила заміж за того, кого любила, коли хлопець задовольняв родичів. Але це майже не змінювало становища. Чоловік, якого вибрали батьки, чи наречений, посланий долею,— байдуже. Після весілля це не мало жодного значення. Чоловік завжди господар, пан, його наказам треба підкорятися. У нього права, у неї обов'язок і покора. Жінки мають охороняти і берегти честь родини, добре ім'я чоловіка, вони несуть відповідальність за господу і за дітей.

Найближчою подругою Малвіни стала Клара, доросліша за неї і старша класом на рік. Вони часто сміялися і жваво перешіптувалися у дворі. Не було дівчини веселішої і життєрадіснішої від Клари, такої вродливої, такої квітучої, такої закоханої в танці і такої шукачки різних пригод. Клара легко захоувалась, була романтична, непокірна і смілива. Вона вийшла заміж за того, кого любила, так принаймні їй здавалося. Наречений її не був неотесаним і обмеженим фазендейро. Це була людина освічена, він закінчив факультет права, навіть читав поезію. Але це не мало ніякого впливу на його ставлення до дружини. Що трапилося з Кларою, куди поділись її веселощі, її мрії, де похоронила свої плани, свої надії? Вона відвідує церкву, займається домашнім господарством, народжує дітей. Вона навіть не користується парфумами, адвокат не дозволяє.

Так було завжди, так залишалося і зараз, немов нічого не змінилося, немов життя не стало іншим і місто не зробило кроку вперед. В школі дівчата перебували під враженням історії Офенізії, незайманки з роду Авілів, що померла від нещасливого кохання. Вона не захотіла вийти заміж за барона. Її брат Луїс Антоніо не раз знаходив претендентів на її руку. Вона ж мріяла лише про імператора.

Малвіна ненавиділа це місто, що жило пересудами і плітками. Вона зненавиділа його устрій та звичаї і почала боротися з ними. Вона почала читати. Жоан Фулженсіо керував нею, радив прочитати ті чи інші книги. Перед нею поставав інший світ, де життя було чудовим, де жінка не була рабинею чоловіка. Там були великі міста, де вона змогла б працювати, заробляти на життя і бути вільною. Вона не дивилася на ільєуських чолові-

ків, і Ірасема називала її «бронзовою незайманкою» — за назвою одного роману, тому що в Малвіні не було коханців. Прибулий з іншого міста Жозуе спробував упадати за нею, він присвячував їй вірші і друкував у газетах. «Присвячується байдужій М...» Ірасема читала сонети Жозуе вголос у дворі школи. Якось — це було, коли ошуканий Жезуїнійо убив свою дружину, — Малвіна розговорилася із Жозуе. Деякий час вона приймала його залицяння. Хто зна, може, він справді не схожий на інших? Але він виявився таким самим. Він одразу ж хотів заборонити їй підфарбовувати обличчя і дружити з Ірасемою: «Про неї поширюються такі чутки, вона вам не рівня», — і не дозволяв іти на свято до полковника Місаела, куди його особисто не запросили. А знайомими вони були десь не більше місяця...

В Ільєусі Малвіні подобався лише їхній новий будинок, споруджений за планом із столичного журналу, це був її вибір. Батько виконав примху доньки, йому було байдуже, що будувати. Мундінійо Фалкан привіз напівбожевільного архітектора, що сидів у Ріо без роботи; Малвіна була в захопленні від спорудженого ним будинку. А втім, вона мріяла і про самого Мундінійо. Так, він поведився б інакше, він би визволив її звідси, повіз в інші краї, які змальовані у французьких романах. Малвіна не прагнула божевільного кохання і шаленої пристрасті. Вона покохала б того, хто дав би їй право жити вільно, хто розвіяв би її страх перед долею жінок Ільєуса. В протилежному разі краще вже залишитись старою дівою і ходити в чорній сукні до церкви. Щоправда, ще лишався шлях, на який стала бідолашна, хоч і непокірна, Сіньязінья.

Мундінійо відійшов від неї, як тільки відчув, що вона занадто вже цікавиться ним. Малвіна страждала, надію було втрачено. А Жозуе з кожним днем ставав все вимогливішим і деспотичнішим, вона вже ледве терпіла його присутність. І тут приїхав Ромуло, пройшов майданом в купальному халаті і кинувся в море, розгинаючи хвилі широкими помахами рук. Так, Ромуло не був схожим на місцевих чоловіків. Велике горе спіткало його — у нього збожеволіла дружина. Він розповідав Малвіні про Ріо. Що таке шлюб — звичайна умовність. Вона могла б працювати, допомагати йому, бути водночас його коханкою і секретарем, вчитися в університеті — якщо, звичайно, зуміла б — і могла б стати незалежною. Лише кохання єднало б їх. О, яким повнокровним життям жила

вона в ці місяці!.. Вона знала, що усе місто пашекує про неї, що в школі тільки й мови про неї, дехто з подруг відцурався її, і першою була Ірасема. Але хіба все це її обходило? Вона зустрічалася з Ромуло на набережній, і вони проводили час у незабутніх бесідах. На ранкових сеансах вони палко цілувалися, і він переконував, що народився вдруге, познайомившись з нею. Коли батько виїжджав на плантації, Малвіна інколи пізно ввечері, як у будинку всі вже спали, вирушала між скелі на побачення з Ромуло. Вони сідали в крісло, вибите в камені, і руки інженера пестили її тіло. Він пошепки умовляв її, задихаючись від хвилювання. Чому не зараз, тут, на цьому пляжі? Але Малвіна хотіла виїхати з Ільєуса. Коли вони виїдуть, вона належатиме йому, вони накресливали свої плани втечі.

Замкнена у себе в кімнаті, побита, вона прочитала в байнській газеті: «У вищому світі Італії трапився скандал. Принцеса Олександра, дочка інфанти донни Беатрісі Іспанської і принца Віторіо, покинула батьківський дім і вирішила жити сама, ставши касиркою в ательє мод. Справа в тому, що батько мав намір видати її заміж за багатія, герцога Умберто Вісконті де Модроме з Мілана, а вона була закохана в простого промисловця Франко Мартіні». Здавалось, це було написано про неї. Огризком олівця Малвіна надряпала на уривку газети записку до Ромуло, в якій призначила годину побачення. Служниця віднесла записку в готель і віддала її Ромуло. Сьогодні вночі, коли він хоче, Малвіна належатиме йому. Тепер вона вирішила твердо: вона поїде звідси, поїде і житиме самостійно. Єдине, що її утримувало, і вона лише сьогодні збагнула це,— небажання завдавати болю батькові. Так, він страждатиме! Але тепер навіть його страждання не зупинять її.

Вмостившись на вологому камені і звівши ноги над безоднею, Малвіна чекала. На піску пляжу, затуленого від неї скелями, цілувались закохані. На вершинах скель заблищав вогник. Продумавши увесь план, зваживши всі його деталі, Малвіна чекала з нетерпінням. Внизу розбивалися хвилі, клубочилась піна. Чому він не йде? Адже він мав прийти раніше від неї, в записці Малвіна точно призначила час. Чому ж він не йде?

А в готелі Коельйо, замкнувши двері, Ромуло Віейра, авторитетний інженер міністерства шляхів сполучення і суспільних робіт, тремтів од страху і не міг заснути.

Він завжди поводився з жінками як ідіот. Потрапляв у скрутні обставини, наживав ворогів і все ж не міг стати іншим. Продовжував фліртувати з незаміжніми, а в Ріо ледве врятувався од розгніваних братів якоїсь Антоніети, з якою зустрічався. Братів було четверо, і вони були сповнені бажання провчити його, тому Ромуло і погодився поїхати в Ільєус. Він заприсягнувся ніколи більше не дивитися на дівчат. Це відрядження в Ільєус обіцяло добрий заробіток, а він збирав гроші. Окрім того, Мундін'йо Фалкан обіцяв йому винагороду, якщо він не затягуватиме обстеження і доведе необхідність термінової присилки землечерпалок. Він так і зробив і домовився з Мундін'йо, що той попросить міністерство, аби йому було доручено керівництво роботами по випрямленню та поглибленню фарватера. Експортер обіцяв йому більшу винагороду, коли перший іноземний пароплав зайде в порт, пообіцяв також потурбуватися про його просування по службі та підвищення на посаді. Чого йому бракувало ще? І все ж таки він зв'язався з цією дівчиною, обнімався з нею в кіно, надавав їй нездійснених обіцянок. І ось наслідки: після неприємної розмови з Мундін'йо довелося телеграфувати в Ріо і просити заміни. Ромуло обіцяв, що, прибувши в Ріо, він не дасть міністрові спокою до того часу, поки драги і буксири не будуть відправлені. Це все, що він міг зробити. Залишатися ж в Ільєусі, щоб його одшмагали нагайкою на вулиці або пристрелили серед тихої ночі, він не міг. Тому він замкнувся в номері, щоб вийти лише в час прибуття пароплава. Вона збожеволіла — призначити побачення на скелях, він не вірив, що Мелк вернувся на плантацію, де кінчалось збирання урожаю. Божевільна, йому взагалі таланило на психопаток, він, як правило, натикався на таких...

Малвіна чекала вгорі, на скелях. Хвилі кликали її вниз. Вдень він ледве не помер з переляку; тепер вона зрозуміла — він не прийде. Вона дивилася, як летить піна, хвилі гукали їй, на мить у неї промайнула думка кинутись вниз. Так вона звела б рахунки з життям. Але ж їй хотілося жити, хотілося виїхати з Ільєуса, працювати, стати самостійною, знайти собі місце в світі. Який з того сенс, що вона помре? Вона кинула в хвилі свої тонко розроблені плани, спокуси Ромуло, його клятви, порвала і кинула у воду записку, яку він написав їй за кілька днів після приїзду до Ільєуса. Малвіна зрозуміла, що зробила помилку, бо бачила лише єдиний спосіб вибратися звідси: зіпершись

на руку чоловіка або коханця. Чому? Чи це не вплив Ільєуса, який втовкмачив їй зневіру у власні сили? Чому треба виїжджати, неодмінно тримаючись за чийсь руку? Зв'язати себе обцінками, взяти собі на плечі непосильних тягар обов'язку? Чому не рушити самій на завоювання світу? Так, вона піде, але не через двері смерті, адже вона палко прагнула життя, життя вільного, як безбережне море. Вона взяла туфлі, спустилася із скелі і почала обмірковувати новий план. На серці полегшало. Мабуть, воно й краще, що він не прийшов: хіба можна жити з боягузом?

ПРО ВІЧНЕ КОХАННЯ, АБО ПРО ЖОЗУЕ, ЯКИЙ ДОЛАЄ СТИНИ

У тій низці сонетів, які присвячувались «байдужій, невдячній, зверхній і гордій М...» і друкувалися курсивом у відділі суміші «Діаріо де Ільєус» поруч із повідомленнями про народження, хрестини, смерть і одруження, Жозуе не раз у вимучених римах стверджував, що його неприйняте кохання — вічне. Пристрассть вчителя взагалі була позначена багатьма високими якостями, кожна з яких сама собою була чудовою, але найбільше уваги на сторінках газет він віддавав її вічній суті. Ця «вічність» добувалася вчителем у поті чола, бо йому доводилося упрівати над александрійським і десятискладовим віршем, підшукуючи відповідні рими. В палкому багатослів'ї любов Жозуе ще більше зросла і досягла розмірів безсмертя, коли нарешті гордість Малвіни, враженої убивством Сінязіньї і Осмундо, виявилась зломленою і між ними розпочався флірт. То був час довжелезних поем, що прославляли це кохання, яке непідвладне часові і навіть смерті. «Вічне, як сама вічність, неосяжне, мов усі відомі і невідомі світи, безсмертне, як безсмертні боги», — писав учитель.

Через глибокі переконання, а також з практичних міркувань (на довгі поеми, якщо їх римувати і вираховувати склади, не вистачить і життя) Жозуе приєднався до славнозвісного «Тижня сучасного мистецтва» в Сан-Пауло, революційне відлуння якого досягло Ільєуса із трирічним запізненням. Тепер він клявся у коханні до Малвіни, застосовуючи модерністську поетику, вільну од кайданів рим і розмірів. Він виголошував своє поетичне кредо на літературних дискусіях в «Папеларія Модело», де сперечався з Доктором, Жоаном Фулженсіо і Нью-

Гало, або в літературному товаристві імені Руя Барбози, де його опонентом був Арі Сантос. Сучасна поезія вимагала меншої трати сил, бо не треба було зважати на ритм і рими. До того ж хіба не в модерному стилі було споруджено будинок Малвіни? «У нас багато спільного, навіть смаки», — думав він.

Але найдивовижнішим було те, що ця вічність, котра не поступалася самій вічності, і це безсмертя, більше, аніж безсмертя усіх богів, зібраних до купи, змогли сягнути нових рубежів у памфлетній прозі, коли дівчина перестала кокетувати з Жозуе і почала скандальне знайомство з Ромуло. Насіба зворушили страждання Жозуе, з якими той не крився у барі. Друзі Жозуе з «Папеларіа Модело», а також з літературного товариства виявили до нього співчуття і деяку цікавість. Але в своїх стражданнях Жозуе чомусь намагався обіпертися на анархістське плече іспанця-шевця Феліпе. Іспанець був єдиним філософом у місті, що мав певний погляд на суспільство, на життя, на жінок, на служителів культу. Причому погляд цілком негативний. Жозуе начитався різних брошур, облишив поезію і став на плідний шлях прозаїка. Це була солоденька і претензійна проза: Жозуе віддався анархізмові душею і тілом, він зненавидів існуюче суспільство, почав вихваляти рятівні бомби та динаміт і кликати до помсти всьому і всім. Доктор хвалив його піднесений стиль. Але по суті похмуре натхнення Жозуе було спрямоване проти Малвіни. Він сказав, що назавжди розчарувався в жіноцтві і особливо в чудових доньках фазендейро, котрі були примітними нареченими. «Просто неповнолітні повії...» — кидав він їм услід, коли вони проходили повз нього, такі молоді і цнотливі у формі монастирської школи або такі спокусливі в елегантних сукнях.

Але кохання до Малвіни! Ох, це кохання, воно залишалося вічним навіть у його екзальтованій прозі; воно ніколи не помре в серці Жозуе, і він лише тому не загинув з відчаю, що вирішив змінити за допомогою пера і суспільство, і серця жінок.

Зненависть до світських дівчат, що виникла після читання туманних брошур, логічно наблизила його до дівчат з народу. Коли він вперше звернув увагу на вікно самотньої Глорії (який сміливий революційний жест! Який бойовий акт у блискавичній політичній кар'єрі Жозуе! Щоправда, задуманий і здійснений він був ще до того, як учитель приєднався до анархістів) — то зробив

це з метою показати Малвіні, в яку безодню відчаю штовхнула його її зухвала розмова з інженером. Але вчинок Жозуе не справив жодного враження на Малвіну, вона навіть не глянула в його бік, така магічна сила крилася в словах інженера Ромуло... А втім, у вищому світі це було помічено. Зухвала і непристойна поведінка Жозуе не виявилася в центрі міських пліток лише завдяки таким подіям, як флірт Ромуло і Малвіні, спалення тиражу «Діарію де Ільєус» та насильство над чиновником префектури.

Феліпе привітав Жозуе із сміливим вчинком. Так почалася їхня дружба. Жозуе почав приносити брошури в свою кімнату, що містилася над кінотеатром «Віторія». Він зневажав Малвіну і все ж зберіг до неї вічне і безсмертне кохання, хоча дівчина й поводитись недостойно. Він возвеличував Глорію, жертву забобонів. Честь цієї жінки виявилась заплямованою, адже вона, поза всяким сумнівом, зазнала насильства, внаслідок чого її вигнали із вищого світу. Вона свята. Своє обурення він висловлював, звичайно, не називаючи імен,— полум'яною прозою, яка переповнювала його зошити. А оскільки Жозуе був цілком щирим, бо він справді страждав, то вважав, що своїми статтями викличе в Ільєусі небачені скандали. Йому хотілося кричати посеред вулиць про своє співчуття Глорії, про бажання, які вона в ньому розбуджувала (любив він усе ще Малвіну), про повагу, якої вона цілком заслуговувала. Він хотів розмовляти з нею в ті години, коли вона сиділа біля вікна, гуляти з нею, побравшись за руки, вулицями, поселити її у своїй скромній кімнатці, де він писав і відпочивав. Жити з нею разом життям людей, що порвали із суспільством і яких вигнала сім'я. А потім кинути в обличчя Малвіні жахливе звинувачення, гукнувши: «Бачиш, до чого ти мене довела? Винна у всьому ти!»

Все це він розповідав Насібу, п'ючи у нього в барі. Араб широко розплющував очі, він наївно вірив розповідям Жозуе. А хіба він сам не збирався послати все до дідька і одружитися з Габрієлою? Тому Насіб не давав Жозуе ніяких порад, але не став його і відмовляти, а тільки попередив:

— Це буде справжня революція!

Жозуе цього й прагнув. Глорія, проте, з усмішкою відійшла від вікна, коли він вдруге підійшов до неї. Вона послала йому із служницею записку, написану жахливим

почерком і всіяну помилками. Записка була напарфумлена, і в кінці її значилося: «Даруйте мені за клякси». Клякс було справді чимало, і вони утруднювали читання тексту. До її вікна більше не слід підходити, бо закінчиться тим, що полковник довідається, а це небезпечно. Особливо тепер, коли він може щомиті прийхати. Одрозу ж після від'їзду старого Глорія повідомить Жозуе, коли вони зможуть зустрітись.

Для Жозуе це було новим розчаруванням. Відтепер він з однаковим презирством почав ставитись і до дівчат з вищого світу, і до жінок з народу. Щастя, що Глорія не читала «Діарію де Ільєус». Там він рішуче і різко засудив обережність Глорії. «Я плюю на жінок, багатих і бідних, благородних і з плебеїв, добропорядних і легковажних. Вони перебувають під владою егоїзму і нищих інтересів».

Протягом деякого часу, поки він слідкував за фліртом Малвіни, страждав, писав, лаявся, грав романтичну роль ошуканого коханця, він навіть не глянув на самотнє вікно. Тепер Жозуе улещав Габрієлу, писав їй вірші, тимчасово повернувшись до римованої поезії, навіть запропонував їй кімнату, бідну за зручностями і комфортом, але багату коханням і мистецтвом. Габрієла усміхалася, їй було приємно слухати Жозуе.

Але того вечора, коли Мелк покарав Малвіну, Жозуе побачив сумне обличчя Глорії, вона вболівала за покарану Малвіну, за те, що Малвіна залишила Жозуе, її гнітила власна самотність. Він написав їй записку і передав її, пройшовши повз вікно Глорії.

За кілька днів, у години, коли нічна тиша огорнула майдан і по своїх будинках розбрелися опівнічники, він увійшов у напівпрочинені важкі двері. Її губи вп'ялися в його губи, руки Глорії обняли худорляві плечі Жозуе і потягнули його до кімнати. Він забув Малвіну, свою вічну, свою невмирущу любов.

А коли благословилося на світ і настав час розлуки,—поки ранкові пташки ще не рушили на рибний базар,—коли вона потяглася до нього жадібними губами для останнього поцілунку цієї вогненно-солодкої ночі, він розповів їй про свої плани: він вийде під руку з нею на вулицю, кине виклик суспільству, вони поселяться вдвох у його кімнатці над кінотеатром «Віторія», так, на них чекає справжня нужда, але нащо їм мільйони, коли є кохання?.. Такого будинку, такого достатку, служниць, парфум і

коштовностей він запропонувати не може, він не фазендейро. Він скромний викладач, що одержує мізерну платню. Але кохання...

Глорія перебила його романтичний слововилив:

— Ні, мій друже. Мене це не влаштує.

Вона прагнула того й іншого: і кохання, і комфорту, і Жозуе, і Коріолано. Вона знала із свого життєвого досвіду, що таке злидні, вона знала гіркий смак бідності, так само як і легковажність чоловіків. Глорія нічого не мала проти Жозуе, але полковник Коріолано не мусив навіть підозрювати про їхні стосунки, вони можуть бути лише таємними. Хай він приходить пізно вночі і йде на світанку. Хай удає, що не помічає її вікна і не вітається до неї. Це навіть краще, це зробить їхні зв'язки гріховнішими і таємними.

— Якщо старий довідається, я загинула. Слід бути дуже обережними.

Так, вона в нього закохана, хіба можна брати це під сумнів після такої шаленої ночі, такого палкого кохання? Проте вона була розважливою і обережною і не хотіла непотрібного ризику, бажаючи зберегти все. Звичайно, ризик є завжди, але слід, наскільки це можливо, уникати його.

— Я примушу мого хлопчика забути цю жорстоку дівчину.

— Я вже забув...

— Прийдеш вночі? Я чекатиму...

Він не розраховував, що справа так обернеться. Навіщо було казати їй, що більше він не прийде? Але навіть у ту мить, ще неприємно здивований розсудливістю, з якою вона оцінювала небезпеку і думала, як її уникнути, ще вражений хитрістю, з якою вона примушувала його вдовольнятися об'їдками зі столу полковника, Жозуе відчував, що прийде неодмінно. Він уже був приворожений до цього ліжка, де познайомився з дивовижною миттю ще не знаного кохання.

Час було йти додому. Треба вислизнути тихенько, подіряти ще якусь часинку, перш ніж о восьмій зустрітись з учнями на уроці географії. Вона відімкнула ящик і дістала звідти папірець на сто рейсів:

— Я хотіла подарувати тобі що-небудь таке, щоб ти завжди пам'ятав про мене. Але я не можу нічого купити, не викликавши підозри. Купи ти сам...

Він хотів гордовито відмовитись, але вона укусила його за вухо.

— Купи черевики. Коли будеш ходити вулицями, думай, що ступаєш по мені. Не відмовляйся, я прошу тебе.— Глорія помітила дірку на підметці його черевика.

— Але ж черевики коштують не більше тридцяти рейсів?..

— Купи ще й шкарпетки... — простогнала вона в його обіймах.

Після обіду в «Папеларія Модело» Жозуе, ледве перебожуючи сон, оголосив, що назавжди повертається до поезії, цього разу почуттєвої, такої, що оспівує земні насолоди. Він додав:

— Вічного кохання не існує. Навіть наймогутніша пристрасть має свій термін. Настає день, коли вона вичерпується і народжується нова любов!

— Саме тому кохання безсмертне,— підсумував Жоан Фулженсіо.— Воно постійно відроджується. Пристрасть помирає, але кохання залишається.

Із свого вікна тріумфуюча Глорія манірно і зверхньо усміхалася до старих дів. Тепер вона нікому не заздрила, її самотності настав кінець.

ПІСНЯ ГАБРІЄЛИ

В бумазейній сукні, в туфлях, панчохах і в усьому іншому Габрієла скидалася на доньку багатія, дівчину із заможної родини. Дона Армінда заплескала в долоні:

— Жодна жінка Ільєуса не йде в порівняння з тобою. Ні заміжня сеньйора, ні дівчина, ні утриманка. Я не знаю такої, що змогла б суперничати з тобою.

Милуючись собою, Габрієла крутилася перед дзеркалом. Добре бути вродливою: чоловіки божеволіють за тобою, захриплими голосами нашіптують тобі різні спокусливі пропозиції. Їй подобалося вислуховувати ці пропозиції, особливо, коли їх робив молодий чоловік.

— Уявіть собі, сеньйоро, сеньйор Жозуе хоче, щоб я жила з ним. А він такий гарний і молодий...

— Йому померти і то ніде, цьому миршавому вчителю. Не думай про нього, у тебе такий вибір...

— А я і не думаю. І зовсім не хочу з ним жити. Навіть коли...

— Тебе так любить полковник та й суддя теж. А сеньйор Насіб прямо душі не чує...

— Не знаю чому...— Габрієла посміхнулася.— Сеньйор

Насіб такий гарний. Весь час дає мені подарунки. Навіть занадто вже... Адже ж він не старий і не потворний... Навіщо ж стільки подарунків? Він і так мені дуже... подобається...

— Не дивуйся, коли він запропонує тобі стати його дружиною...

— А яка в цьому потреба? Навіщо йому це? Я і так...

Насіб помітив, що один зуб у Габрієли зіпсувався, і послав її до лікаря поставити золоту коронку. Він сам вибрав дантиста — худого старигана з портової вулиці, тому що згадав Осмундо і Сінъязінью. Двічі на тиждень після того як Габрієла відсилала в бар таці із закусками і готувала обід для Насіба, вона відвідувала дантиста, одягнувши свою бумазейну сукню. Зуб уже було запломбовано, і Габрієла навіть жалкувала, що лікуванню настає кінець.

Похитуючи стегнами, вона йшла містом і роздивлялася вітрини; на вулицях було багато людей, і чоловіки часто зачіпали її, коли проходили поряд. Чимало з них загравало з нею, говорили люб'язності. Одного разу вона бачила сеньйора Епаміондаса, який міряв тканину за прилавком. Інколи Габрієла зупинялася біля бару, переповненого в години аперитиву. Насіб гнівався:

— Чого ти прийшла?

— Щоб побачитись...

— З ким?

— З сеньйором Насібом...

Більше вона могла вже нічого не казати. Насіб танув. Старі діви дивилися на Габрієлу, чоловіки теж, а падре Базілію, виходячи з церкви, благословляв її:

— Благословить тебе господь, моя ієрихонська трояндо.

Габрієла не знала, що це за троянда, але слова падре Базілію звучали красиво. Вона любила дні, коли треба було йти до дантиста. В його приймальні вона мала час на роздуми. Сеньйор полковник Мануел дас Онсас, — яке дивне і смішне прізвище, — суворий старий, надіслав їй записку: якщо вона бажає, він запише на її ім'я в нотаріальній конторі уже засаджену плантацію какао. Запише чорним по білому... Плантація... Якби сеньйор Насіб не був таким гарним, а полковник таким старим, вона погодилась би. Звичайно, не для себе, навіщо їй плантація? А для кого ж? Їй вона не потрібна... Габрієла подарувала б плантацію Клементе, адже він так хотів... А де він зараз,

Клементе? Все ще на плантації батька тієї вродливої дівчини, що гуляє з інженером? Не гаразд, що фазендейро відшмагав бідолашну нагайкою. Що вона такого вчинила? Якби у Габрієлі була плантація, вона подарувала б її Клементе. Як би це було чудово... Але сеньйор Насіб, мабуть, не зрозумів би... Ні, вона не залишить його без куховарки. Якби не це, вона погодилась би. Старий був потворним, але він майже увесь час проводив на плантаціях, і Насіб міг би часто приходити до неї, втішати її і пестити... Скільки можна було роздумувати над різними дурницями? Інколи це було приємно, інколи ні. Думати про покійників, взагалі про сумне, вона не любила. Але бувало, що вона думала і про це. Про тих, хто вмер під час подорожі, і про дядька також. Бідолашний дядько, він бив її, коли вона була малою. Лягав до неї в постіль, коли вона була ще дівчинкою. Тітка рвала собі коси, лаялась, він бив її, штурхав ногами. Але він не був поганим, просто бідність не давала йому можливості стати добрим. Думати про веселе — це інша річ, це вона любила. Згадувати танці на плантаціях, коли босі ноги вибивають дрібушки на землі. Пригадувати розцвічене вогняні місто, де вона мешкала, коли померла тітка, будинок, в якому було стільки самозакоханих панів, Бебінью. Це було приємно.

Чому воно так, що є люди, котрі говорять лише про сумне? Що може бути дурнішого?.. Інколи дона Армінда вставала вранці з лівої ноги: тоді вона згадувала про різні печалі, незгоди, хвороби і ні про що інше не могла говорити. Коли ж вона прокидалася в доброму настрої, то гомоніла з таким задоволенням, немовби розмови були для неї хлібом насущним, до того ж з маслом, і, з усього видно, дуже смачним. Вона лепетала про що завгодно, а найчастіше про пологи і немовлят. Це було цікаво.

Зуб вилізували — який жаль! — і поставили золоту коронку. Сеньйор Насіб — святий, він заплатив дантисту, хоча вона й не просила про це. Святим він був ще й тому, що дарував їй так багато подарунків. Але навіщо?

Коли він бачив її в барі, одразу ж гнівався. Ревнує... От дивак...

— Ти що тут робиш? Іди додому...

І вона йшла. В своїй бумазейній сукні, в туфлях, панчохах, у всьому іншому. На майдані, навпроти церкви, діти співали, побравшись за руки. Доньки сеньйора Тоніко були такі біляві, що їхні коси видавалися лляними. В хороваді кружляли сини прокурора, чийсь хлопчик з хворою

рукою, кремезні хлопчакки Жоана Фулженсіо, названі діти падре Базіліо. А посеред кола танцювало і співало негрєня Туїска:

Занедужала троянда,
А про те гвоздика взнала
І до хворої подруги
Серед ночі завітала.

Габрієла впізнала пісєнку, яку співала в дитинстві, зупинилася послухати і подивитися на дітей. Вона співала цю пісєнку ще до смерті батька і матері, поки не перейшла жити до дядька і тітки. Як гарно витанцьовують маленькі дитячі ніжки! Ноги Габрієли мимоволі почали рухатись, вона не могла встояти на місці,— адже вона обожнювала танці. Габрієла скинула туфлі, кинула їх на тротуар і побігла до дітей. З одного боку Туїска, з другого Розінья. Вона закружляла майданом, танцюючи і співаючи:

Ти крутиєся чимскоріш,
Ще й притупуй ногами!
Ну, танцюй же веселіш!
Всі танцюйте разом з нами!

Співала, кружляла в танку, плєскала в долоні дівчинка Габрієла.

ПРО КВІТИ І ВАЗИ

Політична боротьба вплинула і на вибори в братстві св. Жорже. Чимало було таких, що бажали, аби єпископ примирив різні тенденції, повторивши експеримент Атаулфо Пассоса. Непогано було б побачити біла вівтаря святого воїна як прихильників Бастоса, так і однодумців Мундінью. Але який шанований не був єпископ, одягнений в червону митру, йому це здійснити не вдалося.

Відверто кажучи, Мундінью не брав близько до серця це передвиборче вовтузіння у братстві. Він щомісяця сплачував внески,— на цьому справа і закінчувалась. Мундінью сказав єпископу, що коли він не візьме участі у виборах, то ладен голосувати за кандидата, на якого вкаже єпископ. Але Доктор, що мав на оці посаду голови, упирався, водночас розгорнувши серед парафіян бурхливу діяльність. Судячи з усього, Маурісіо Каїрес,

людина віруюча і віддана, буде знову переобраним. І цим він головним чином завдячуватиме інженеру.

Бурхливе закінчення його роману з Малвіною жваво обговорювалося в місті. Хоча діалога на набережній між Мелком і Ромуло ніхто й не чув, поширювалося щонайменше десять версій, одна за одну принизливіша і неприємніша,— немовби Мелк поставив інженера на коліна тут, прямо на набережній, і Ромуло немовби прохав пощади. Чутки перетворили його в аморальне чудовисько з небаченими вадами, в підлого спокусника, що загрожував міцній ільєуській родині. «Журнал до Сул» присвятив Ромуло одну з найдовших і найкрасномовніших своїх статей, яка заповнила всю першу і половину другої шпальти. Згадувана у статті мораль, біблія, честь сім'ї, достоїнство Бастосів, їхнє зразкове життя, розпуста опозиціонерів, в тому числі і їхнього лідера, повія Анабела під виглядом танцівниці і необхідність врятувати Ільєус від розкладу, який уже торкнувся всього світу, перетворювали її в антологію моральності, до речі, вельми об'ємну...

— Прямо антологія безглуздя,— обурювався Капітан.

Палали політичні пристрасті. Стаття ця багатом в Ільєусі дуже сподобалась, особливо старим дівам. Маурісіо Каїрес просторо цитував її у своїй промові при вступі на посаду голови братства, де його переобрали вдруге: «...Авантюристи, що прибули із центрів, де панує корупція, немовби для проведення незрозумілих і непотрібних робіт, хочуть розкласти чисту душу мешканців Ільєуса...» Інженер став символом розпусти і аморальності. Можливо, головним чином тому, що, тремтячи від страху, втік із готелю і тайкома пробрався на пароплав, навіть не попрощавшись із друзями.

Якби Ромуло спробував захищатися, боротись, то неодмінно знайшов би підтримку в декого. Антипатія, що виникла у всіх до нього, не торкнулася, проте, Малвіни. Звичайно, ретельно аналізувався і обговорювався їхній флірт, поцілунки в кіно і біля воріт, були й такі, що билися об заклад, беручи під сумнів її незайманість. Але, мабуть, тому, що стало відомо, як дівчина без страху зустріла розгніваного батька, як вона опиралася і не схилила голови, коли він шмагав її нагайкою, місто симпатизувало їй. Коли десь за два тижні після всього Мелк повіз Малвіну в Баю, щоб запроторити її в школу Мерсе¹,

¹ Орден ченців, заснований в XIII ст.

в порту зібрався натовп, який проводжав її, прийшли навіть подруги з монастирської школи. Жоан Фулженсіо подарував їй коробку цукерок, потиснув руку і сказав: — Кріпіться!

Малвіна усміхнулась, і одразу потеплішав її зверхній і холодний погляд, порушилась нерухомість статуї. Ніколи раніше не була вона такою вродливою. Жозуе не прийшов у порт, але признався Насібу біля стойки бару:

— Я її простив.— Жозуе був збуджений і говіркий, хоча щоби його ще більше позападали, під очима з'явилися великі чорні кола.

Присутній при цій розмові Нью-Гало позирав на вікно, з якого усміхалася Глорія.

— Ви, Жозуе, з чимось криєтесь від нас. Ви зовсім перестали бути в кабаре. Я знаю всіх жінок Ільєуса і знаю, з ким будь-яка з них має роман. Мені відомо також і те, що жодна з них не має зв'язків з вами. Звідки ж у вашої світлості такі синяки під очима?

— Багато працюю...

— Звичайно, звичайно, вивчаєте анатомію... Від такої роботи і я не відмовлюся... — Його зухвалі очі перебігали із Жозуе на Глорію.

В Насіба теж виникла підозра. Жозуе останнім часом щось став зовсім байдужим до Габрієли, навіть жартувати перестав з нею. Тут щось не так...

— Цей інженер чимало нашкодив Мундіньйо Фалкану...

— Дурниці. Все одно Мундіньйо виграс. Я ладен битися об заклад.

— А я не зовсім певен. Та втім, навіть коли він виграс, уряд визнає вибори недійсними, ось побачите...

Перехід полковника Алтіно в табір Мундіньйо, його розрив з Бастосами став прикладом для багатьох. Протягом кількох днів за ним пішли полковник Отавіано із Піранжі, полковник Педро Феррейра з Мутунса, полковник Абдіас де Соуза із Агуа-Прети. Скидалося на те, що коли авторитет Бастоса не буде підірваний повністю, то принаймні серйозно похитнеться.

Проте день народження полковника Раміро, відсвяткований за кілька тижнів після пригоди з Ромуло, засвідчив, що ці передбачення не мають підґрунтя. Ще ніколи день народження полковника не святкувався так бучно. Фейерверк розбудив місто вранці, потім залунали вітальні

вигуки, а напроти садиби Бастосів і префектури ладнали вже нову піротехніку. Месу правив сам єпископ: у переповненій церкві зібралоя братство св. Жорже в повному складі; проповідь падре Сесіліо, виголошена зворушливим м'яким голосом, відзначила достоїнства полковника. На свято прибули фазендейро з усього району, приїхав навіть Арістотелес Пірес, префект Ітабуни. Це була справжня демонстрація єдності і сили. Свято тривало цілий день. Раміро Бастос приймав візити, які відбувалися один за другим, зустрічаючи гостей у кімнаті, де стояли стільці з високими спинками. Полковник Амансіо Леал звелів за свій рахунок частувати народ пивом, передбачаючи перемогу на виборах, яка буде досягнута будь-якою ціною. Навіть деякі опозиціонери прийшли привітати Раміро Бастоса, серед них був і Доктор. Полковник прийняв їх стоячи, бажаючи продемонструвати не лише свою владу, але й своє залізне здоров'я. Насправді ж воно за останній час дещо похитнулося. Раніше Раміро Бастос справляв враження літнього, але міцного і дужого чоловіка, тепер він був уже дідом з тремтячими руками.

Мундіньйо Фалкан не був присутній на месі і не прийшов привітати полковника. Одначе він послав Жерузі величезний букет квітів з візитною карткою, на якій написав: «Прошу Вас, мій юний друже, передати своєму шановному дідусеві мої побажання щастя. Перебуваючи в протилежному таборі, я все одно залишаюся його прихильником і шанувальником». Записка Мундіньйо справила величезне враження. Всі дівчата Ільєуса знаходились в стані крайнього збудження. Вчинок Мундіньйо здавався їм неперевершеним, нічого подібного ніколи не траплялося в цьому краї, де розходження в політичних симпатіях означало смертельну ворожнечу. До того ж яка великодушність, яка вишуканість! Навіть полковник Раміро Бастос, прочитавши записку і поглянувши на квіти, зауважив:

— Ну й хитрун же цей сеньйор Мундіньйо! Не можу ж я не прийняти привітання, яке він передає мені через онуку...

Був час, що він подумував навіть про домовленість. І Тоніко, коли тримав у руках візитну картку Мундіньйо, відчув, що в його душі народжуються надії. Але все залишилося, як було, і розходження між Бастосами і Фалканом ще більше загострилися. Жеруза сподівалася, що Мундіньйо приїде в парадну залу префектури на бал,

яким завершиться свято. Вона не наважилась особисто запросити його, але натякнула Доктору, що присутність Мундінйо буде зустрінута прихильно.

Експортер не з'явився. Приїхала ще одна жінка з Баїї, і він влаштував гулянку з цього приводу.

Всі ці новини обговорювались у барі, і в усіх розмовах брав участь Насіб. Йому було доручено під час балу в префектурі постачати буфет солодощами і закусками; Жеруза сама пояснила Габрієлі, що треба приготувати і, повернувшись від неї, сказала Насібу:

— Сеньйоре Насібе, ваша куховарка — диво, вона така симпатична... — За це араб ладен був обожнювати її.

Вино та інші напої було замовлено Плінію Арасі — старий Раміро не хотів образити нікого.

Насіб обговорював проблеми, що хвилювали місто, брав участь у розмовах, але був до всього байдужим. Жодна подія, ані політична, ані соціальна, ані навіть те, що автобус, котрий перекинувся на шосе, придушив чотирьох пасажирів, один з яких помер, — ніщо не могло відволікти Насіба від тих питань, що мучили його. Думка, висловлена якимось Тоніко, проти волі Насіба все більше оволодівала ним. Так, треба одружуватися із Габрієлою, іншого виходу він не бачив. Він кохав її, це не викликало сумніву. Любив безмежно, він не міг жити без неї, як не міг жити без води, без страви, без сну. І в барі теж не обійтися без неї. Якщо Габрієла покине його, все загине: бар почне давати менший прибуток і він, Насіб, уже не зможе відкладати заощаджені гроші в банк, а значить, доведеться відмовитись від плантації, придбання якої стає сьогодні таким реальним. Коли ж він одружиться з нею, всім тривогам і загрозам настане край. Та й чи зможе її хтось запропонувати щось більше від цього? До того ж, коли Габрієла стане господаркою бару і керуватиме на кухні трьома-чотирма куховарками, наглядаючи лише за готуванням соусів, Насіб зможе здійснити проект, який давно уже виношував: відкрити ресторан. Це те, чого бракувало місту. Мундінйо повторював уже не раз: Ільєус потребує пристойного ресторану, страва у готелях нікудишня, холостякам доводиться харчуватися в дешевих пансіонатах і обідати та снідати без будь-якого смаку. Навіть пасажирів з пароплавів, котрі заходили до ільєуського порту, не мали змоги як слід пообідати. А де влаштувати званий обід або бенкет, коли гостей збирається стільки, що вони не поміщаються в ідальні звичайного будинку. Сам Мун-

дінью був готовий увійти в пай з Насібом. Поширювались чутки, що якесь грецьке подружжя теж розмірковує над відкриттям ресторану і навіть підшукує приміщення. Якби Насіб знав, що в кухні порядкуватиме Габрієла, він відкрив би ресторан.

Але хіба він міг бути впевненим у цьому? Насіб роздумував, лежачи у шезлонзі в годину сіести — годину його найстрашніших мук — із згаслою, гіркою сигарою в куточку рота, під вислими вусами. Ще недавно дона Армінда, ця Кассандра із Сеари, страшенно його розтривожила. Здається, вперше Габрієлу спокусила пропозиція залицяльника. Дона Армінда мало не з садистською насолодою детально описала хитання і вагання дівчини, викликані обіцянками Мануела дас Онсаса. Плантація какао в двісті арроб, не менше, — хто ж тут не заважається? Про Клементе вони нічого не знали, ні Насіб, ані дона Армінда; вони взагалі мало знали Габрієлу...

Кілька днів Насіб ходив як у воду опущений, не раз він пробував був почати розмову про одруження. Але дона Армінда стверджувала, що, з усього видно, Габрієла відмовить йому.

— Я ще ніколи не бачила такої дівчини... Звичайно, вона заслуговує бути дружиною порядного чоловіка. Звичайно, але...

Але чи не замало цього для неї? «Вірність кожної жінки, якою б відданою вона не була, має свої межі!» — вчувався йому гугнявий голос Нью-Гало. Так, заміжжя не було вершиною її мрій, її ціною, але все ж таки це теж немало, і, можливо, вона захоче дати згоду? А раптом полковник Мануел дас Онсас додасть до какаових дерев будинок на околиці, переписаний на її ім'я? Ніщо так не приваблює жінку, як власний будинок. Досить пригадати сестер Дос Рейс, адже вони відмовились продати за чималу суму і той дім, в якому живуть, і ті будинки, що віддають в оренду. А Мануел дас Онсас досить заможний, щоб подарувати будинок Габрієлі. Грошей у нього і кури не клюють, а після щедрого врожаю цього року він розбагатіє ще більше. Він будує в Ільеусі для своєї родини справжнісінький палац, з вежею, звідки можна роздивлятися місто, пароплави в порту, залізницю. Цей старий павіан прямо божеволіє, коли бачить Габрієлу, і, зрештою, заплатить будь-яку ціну, аби домогтися свого.

Дона Армінда напосідається на Насіба дома, Тоніко запитує в барі щодня по обіді:

— Ну, коли весілля, арабе? Наважились?

По суті, він уже все вирішив. Насіб лише відтягав заручини, побоюючись пересудів. Чи зрозуміють його друзі? І дядько, і тітка, і сестра, і зять, і багаті родичі в Ітабуні, ці горді Ашкари? Але, зрештою, чому це має їх обходити? Родичі мало з ним зв'язані, вони заклопотані своїм какао. Дядькові він нічим не зобов'язаний, на зятя йому начхати.. Що ж до друзів — відвідувачів бару, партнерів по шашках і покеру, — то хіба висловлювали вони йому свої симпатії, за винятком Тоніко? Хіба не липнули вони до Габрієли, не прагнули її у нього перед очима? То що може означати для нього їхня думка?

Того дня в барі перед сніданком жваво обговорювались політичні питання, серед них і проблема розчистки фарватеру. Прихильники Бастоса поширювали чутки, немовби звіт інженера здано до архіву і справу реконструкції бухти знову поховано. Немає, мовляв, рації наполягати, питання зайшло в глухий кут. Чимало було таких, хто щиро вірив у подібні заяви. Вже не видно було інженера у човні з різними інструментами для обстеження мілини. Та і Мундіньйо Фалкан поїхав у Ріо. Прибічники Бастосів сяяли. Амансіо Леал запропонував Рібейрінью знову побитися об заклад на двадцять конто за те, що буксири і драги ніколи не припливуть. Насіба знову покликали свідком.

Можливо, тому Тоніко в час аперитиву був у такому чудовому настрої. Він знову почав відвідувати кабаре, закохавшись у сеаранку¹ з чорними косами.

— Життя чудове...

— У вас є причина бути задоволеним — нова жінка...

Тоніко, підстригаючи нігті, спроквола процідив:

— Я справді задоволений... Роботи у бухті ні до чого не призвели, а сеаранка — дівчинка з перцем...

І все ж не полковник Мануел дас Онсас примусив Насіба нарешті зважитись. Зробити вирішальний крок заставив його суддя.

— А ви, арабе, все сумуєте?

— А що ж мені накажете ще робити?

— Зараз ще більше засумуєте. Невесела звістка для вас.

— Що трапилось? — стривожено підвівся з-за прилавка Насіб.

---

¹ Сеаранка — жителька штату Сеарá.

— Суддя, мій любий, найняв будинок у завулку Чотирьох Метеликів...

— Коли?

— Вчора ввечері...

— Для кого?

— А ви не здогадуєтесь?

Настала така тиша, що прослухувався навіть політ мухи. Шіко Молеза, повернувшись після сніданку, повідомив:

Насіб Габрієла звеліла вам переказати, що на часинку вийде з дому.

— Чого?

— Не знаю, сеньйоре. Схоже, їй треба щось купити. Тоніко слухав, не приховуючи іронії. Насіб запитав його:

— Ви все нагадуєте мені про весілля, ви робите це серйозно чи жартуєте? Ви справді вважаєте, що я маю одружитися з нею?

— Звичайно. Я вже казав вам: якби я був на вашому місці...

— Я вже все обдумав і вирішив...

— Вирішили?

— Але є деякі перешкоди, і ви можете мені допомогти...

— Дозвольте я вас обніму... Прийміть мої привітання! Ви щасливий турок!

Після того, як вони обнялися, Насіб, все ще зніяковілий, провадив далі:

— У неї, як мені відомо, немає документів. Немає свідоцтва про народження, і вона сама не знає, коли народилася, не знає імені батька. Батьки її померли, коли вона була ще дитиною, і вона нічого не пригадує. Прізвище її дядька — Сілва, але він був братом її матері. Вона взагалі не уявляє, скільки їй років, і нічого не знає про себе. Як мені бути?

Тоніко нахилився до Насіба:

— Я ваш друг, Насібе, і допоможу вам. Про папери не турбуйтеся. Я все влаштую в нотаріальній конторі: випишу свідоцтво про народження, придумаю імена — для неї, для батька і для матері... Але при одній умові: я хочу бути дружною на вашому весіллі...

— Вважайте, що ви вже запрошені... — Насіб одразу відчув полегшення, до нього повернувся веселий настрій, він відчув сонячне тепло, лагідний морський вітер.

Увійшов пунктуальний Жоан Фулженсіо, наближалась година відкриття крамниці «Папеларія Модело». Тоніко гукнув:

— Знаєте новину?

— Я знаю цілий лантух новин... Яку саме ви маєте на увазі?

— Насіб одружується...

Завжди незворушний Жоан щиро здивувався:

— Це правда, Насібе? Адже ж ви, наскільки мені відомо, не були ні з ким заручені? Хто ж ця щаслива, можна запитати?

— А як ви гадаєте?.. — усміхнувся Тоніко.

— Я одружуюсь з Габрієлою, — сказав Насіб. — Я люблю її і одружуюсь з нею. Мені зовсім байдуже, як це буде сприйнято і що будуть говорити...

— А сказати можна лише одне: у вас благородне серце, і ви порядна людина. Нічого іншого ніхто сказати не може. Прийміть моє щире привітання...

Жоан Фулженсіо обняв Насіба, але погляд його був стурбованим, Насіб наполягав:

— То дайте мені пораду: ви гадаєте, що все буде гаразд?

— В таких справах, Насібе, порад не дають. Хіба є такі люди, що можуть усе передбачити? Але я бажаю вам, щоб все було гаразд, ви на це заслуговуєте. Лише...

— Що лише?

— Є квіти, — можливо, ви помітили, — які дуже гарні і пахучі, допоки ростуть у саду. Але варто поставити їх у вазу, навіть срібну, вони в'януть і гинуть.

— Чому ж вона має загинути?

Тоніко втрутився:

— Облиште, сеньйоре Жоане! Облиште ви цю поезію. Це буде найвеселіше весілля в Ільєусі.

Жоан Фулженсіо, усміхнувшись, сказав:

— Я жартую, Насібе. Щиро вітаю вас. Ваш вчинок — взірець благородства, це вчинок інтелігентної людини.

— Давайте хильнемо з такої нагоди, — запропонував Тоніко.

Віє морський вітерець, сяє сонце, Насіб чує, як співають птахи...

Це було найвеселіше весілля в Ільеусі. Суддя, прийшовши з новою утриманкою, для якої найняв будинок у завулку Чотирьох Метеликів, втративши надію дочекатися Габрієли, в кількох словах побажав щастя новому подружжю, яке об'єднає справжня любов, що не боїться забобонів, класових суперечностей і різниці в суспільному становищі. Габрієла з опущеними очима, із ніяковою усмішкою на вустах, в тісних туфлях, одягнена у небесно-блакитну сукню, виглядала дуже спокусливо. Вона увійшла до вітальні під руку з Тоніко; нотар був одягнений підкреслено вишукано, як на велике свято. Будинок Насіба на Лайдере-де-Сан-Себастьян був переповнений. Прийшли всі, кого кликали і кого не кликали. Ніхто не хотів залишитись осторонь такого видовища. Як тільки Насіб сказав Габрієлі про свій намір, він послав її до дони Армінди. Нареченому і нареченій не личило спати під спільним дахом.

— Чому? — запитала Габрієла. — Яке це має значення?

А як же? Тепер вона стала нареченою Насіба, а буде його дружиною, і вона достойна найбільшої поваги. Коли він попросив її руки, вона задумалась:

— Навіщо, сеньйоре Насібе? Не треба...

— Ти що, не згодна?

— Чому ж? Я згодна. Але навіщо? Адже я і так вас люблю.

Він найняв поки-що двох служниць: одну, щоб прибирала, іншу, дівчинку, щоб училася куховарити. Згодом слід буде подумати і про інших — для ресторану. Він найняв малярів наново пофарбувати будинок, купив нові меблі, купив придане для нареченої, тітка допомогла вибрати сукню, спідниці, туфлі, панчохи. Дядько і тітка, коли отямилась від здивування, стали люб'язними. Навіть запропонували, щоб Габрієла тимчасово пожила в них. Він не погодився, хіба він міг у ці дні обійтися без неї? Стіна, що відмежовувала двір дони Армінди від двору Насіба, була невисокою. Габрієла, підтикавши спідницю, перестрибувала її, мов гірська коза. Вона приходила спати з ним. Сестра і зять не бажали навіть слухати про неї і так і не погодились з його намірами. Ашкари з Ітабуни прислали в дарунок абажур рідкісної краси, зроблений з черепашок.

Всі прийшли помилуватися на Насіба в темно-синьому костюмі, в яскраво начищених черевиках, з хвацько підкрученими вусами і гвоздикою у петельці. Габрієла усміхалася, опустивши очі. Суддя оголосив, що Насіб Ашкар Саад, тридцяти трьох років, комерсант, який народився у Феррадасі, зареєстрований в Ітабуні, і Габрієла да Сілва, двадцяти одного року, хатня робітниця, що народилася в Ільеусі і там же зареєстрована, вступили в шлюб.

Дім Насіба, здавалося, розвалиться від гостей. Прийшло багато чоловіків і мало жінок: дружина Тоніко, свідок шлюбного церемоніалу; білява Жеруза, її небога; дружина Капітана, дуже добра і проста жінка, сестри Дос Рейс, які увесь час усміхалися, і дружина Жоана Фулженсіу, весела мати шістьох дітей. Інші не захотіли прийти — хто ж одружується із служницями? Столи були заставлені закусками і напоями. Гостей було так багато, що не всі могли розміститися в будинку, і тому тротуар перед садибою Насіба нагадував залу в ресторані. Це було найбучніше весілля в Ільеусі. Навіть Плінію Араса, забувши про конкуренцію, приніс шампанське. Вінчання, яке могло бути ще урочистішим, не відбулося. Лише тепер всі довідались, що Насіб магометанин, хоча в Ільеусі він втратив Аллаха і Магомета, не придбавши взамін ані Христа, ані Єгови. Проте падре Базіліу все ж прийшов, щоб благословити Габрієлу:

— Хай розквітне у потомстві моя ієрихонська троянда.

Він насварився на Насіба:

— Що б там не було, а дітей ваших хреститиму я...

— Згода, сеньйоре падре...

Свято, можливо, затягнулось би до пізньої ночі, якби надвечір хтось не гукнув з вулиці:

— Погляньте, землечерпалки йдуть...

Всі кинулися на вулицю. Мундінью Фалкан, що повернувся з Ріо, прийшов на весілля і підніс Габрієлі букет червоних троянд, а Насібові срібний портсигар. Потім він теж вийшов на вулицю і задоволено усміхнувся: два буксири тягнули до гавані чотири драги. Прогриміло «ура», ще раз і ще, почали прощатися з молодими. Мундінью з Капітаном і Доктором рушили першими.

Свято перейшло на портові причали. Лише жінки, а також Жозуе і швець Феліпе побули ще якийсь час з молодими. Навіть Глорія залишила в цей день своє вікно

і вийшла на вулицю. Коли дона Армінда побажала на-решті молодим доброї ночі і пішла, покинувши їх самих в спорожнілому будинку, де все було перекинуте догори дном, серед тарілок, пляшок, келехів, Насіб заговорив:

— Біе...

— Сеньйоре Насібе...

— Чому «сеньйоре»? Я твій чоловік, а не господар...

Вона усміхнулася, скинула туфлі і почала прибирати зі столів, ходячи по кімнаті босою. Він узяв її за руку і до-кірливо сказав:

— Так більше не можна, Біе...

— Що не можна?

— Ходити босою. Ти тепер сеньйора.

Вона злякалася:

— Не можна ходити босою?

— Не можна...

— А чому?

— Ти — сеньйора, досить заможна, посідаєш досить помітне становище у суспільстві.

— Ні, сеньйоре Насібе, я просто Габрієла...

— Я буду тебе виховувати,— він взяв її на руки і від-ніс до ліжка...

— Красунчик...

В порту натовп галасував і аплодував. Раптом, не ві-домо звідки, у повітря злетів фейерверк. Барвисті вогні іскрилися у вечірньому небі, ніч, здавалося, відступила, світло фейерверка освітлювало шлях драгам. Росіянин Яків був такий збуджений, що почав розмовляти своєю рід-ною мовою. Буксири увімкнули сирени, вони заходили в порт.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

МІСЯЧНЕ СВІТЛО ГАБРІЄЛИ

(можливо, дитина,
а можливо, дочка народу,
хіба відомо?)

Стали невпізнаними не лише
місто, порт, околиці і селища.
Змінилися також звичаї,
стали іншими люди...

*(Із обвинувальної промови
Езекієла Прадо
на процесі полковника
Жезуїньо Мендоси)*

Що, скажи, вчинив, султане,
Ти з подругою моєю?
У розкішний палац ввів ти,
Королеви трон їй дав
І напнув над головою
Злототканий балдахін.

Із смарагдів і рубінів
Дав каблучки, ще й намиста;
В діамантами обшиту
Диво-сукню одягнув,
Ще й рабинь найняв для неї,
Королевою нарик.

А вона б лише воліла
На лугах між квітів жити,
Задивлятись у дзеркала
Лісових, ясних джерел.
Тільки сонця вдень їй треба —
Світла й щирого тепла;
Місяця достатньо на ніч,
Щоб дрімать собі під ним,
А для серця їй хотілось
Лишь кохання неземного.

Ти ж, султане, дав подрузі
Королеви трон хисткий
І повіз її з собою
На бучний, розкішний бал.
Там з князями, мудрецями
Йшла розмова в неї жвава,
Там пила заморські вина,
В модних танцях знала смак,
Найсвітлішою зорею
Пломеніла між гостей!

Що, скажи, вчинив, султане,
Ти з подругою моєю?
Відпусти її додому,
В рідні батьківські краї,
Де в тіснім дворі гуяви
Серед трав густих ростуть.

Хай танцює, як раніше,
Танок вільних моряків,
Ходить знов в зелених туфлях,
В скромній сукні з полотна.
Поверни їй простодушність,
Безтурботний, щирий сміх,
Мрії юності п'янкої,
Сподівання на любов.
Ну нащо тобі, султано,
Перевчати жить її?

Тут про Габрієлу
Чули ви романс,—
Пахоці гвоздики
Оп'яняють нас.

**ПРО НАТХНЕННОГО ПОЕТА,
ЩО ВЕДЕ БОРотьБУ
ІЗ НІКЧЕМНИМИ ГРОШОВИМИ ТУРБОТАМИ**

— Доктор Аржілеу Палмейра, наш талановитий, видатний поет, гордість баїянської літератури,— рекомендував не без гордощів Доктор.

— Поет, гм... — Полковник Рібейрінью поглядав на Аржілеу з недовір'ям: ці поети, як правило, були досить спритними здирниками.— Дуже приємно...

Натхнений поет — величезний на зріст, огрядний, п'ятдесятирічний чоловік, білявий мулат, досить пом'яттий, з широкою усмішкою, що відкривала золоті зуби, з лев'ячою гривною, одягнений у смугасті штани і, не зважаючи на неймовірну спеку, в піджак і жилет чорного кольору, поведився немов сенатор, що відпочиває від справ і, з усього видно, давно вже звик до подібного недовір'я неотесаних провінціалів стосовно муз і їхніх обранців. Він дістав візитну картку з жилетної кишені, відкашлявся, щоб привернути до себе увагу всього бару, і мовив громовим голосом:

— Бакалавр юридичних і соціальних наук, тобто дипломований адвокат і бакалавр літератури. Громадський прокурор округи Мундо-Ново в баїянському сертані. До ваших послуг, любий сеньйоре!

Доктор вклонився, простягнув картку здивованому Рібейрінью. Фазендейро намацав окуляри і прочитав:

АРЖІЛЕУ ПАЛМЕЙРА,

БАКАЛАВР ЮРИДИЧНИХ
ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК
І БАКАЛАВР ЛІТЕРАТУРИ,
ГРОМАДСЬКИЙ ПРОКУРОР,
ПОЕТ-ЛАУРЕАТ,
АВТОР ШЕСТИ КНИГ,
ВІДЗНАЧЕНИХ КРИТИКОЮ,

Мундо-Ново-Баїя Парнас

Рібейрінью зняковів, підвівся зі стільця і мовив, зачинаючись:

— Ну що ж, дуже приємно, сеньйоре... До ваших послуг...

З-за плеча фазендейро Насіб прочитав текст візитної

картки, і на Насіба він також справив враження. Араб похитав головою:

— Оце так!

Поет не любив марнувати час надаремне; він поклав на стіл великий шкіряний портфель і почав його відмикати. Серед провінційних міст Бразилії Ільєус був одним з найбільших, і Аржілеу ще мав зробити чимало візитів. Він дістав паку квитків на свій літературний вечір.

Видатний мешканець Парнасу, на превеликий жаль, залежав від матеріальних випадковостей цього дрібного, нікчемного світу, де шлунок бере гору над душею. Тому обранець муз володів досить виразним нахилом до практицизму і коли вирушав у турне з читанням своїх творів, то в кожному місті, де йому доводилося виступати, намагався отримати якомога більший зиск. Особливо, коли прибував у заможне місто, на зразок Ільєуса, де мешканці мали гроші. Тоді йому доводилося виявляти неабияку оперативність, аби створити хоч невеличкий резерв і тим самим компенсувати жалюгідні прибутки в інших містах, де зневага до поезії і нехтування літературними вечорами виявлялися у нетактовних вигуках і хрпанні дверима. Але, маючи дивовижну зухвалість, поет не складав зброї і за таких виняткових обставин. Він наполягав і майже завжди досягав успіху: хоча б один квиток, а таки продав.

Прокурорської платні ледве вистачало на задоволення потреб численної родини і на цілу юрму підростаючих дітлахів. Родина була чималою,— а втім, не родина, а родини, бо їх щонайменше було три. Відомий поет через силу визнавав писані закони, які, можливо, були непоганими для простих смертних, але аж ніяк не влаштовували видатних осіб на зразок бакалавра Аржілеу Палмейра. Наприклад, закон про шлюб і закон, що карає багатоженців. Як міг справжній, істинний поет визнавати такі обмеження? Він зовсім не хотів одружуватись, хоча і жив уже біля двадцяти років з колись життєрадісною, а зараз постарілою Аугустою в своєму, так би мовити, основному будинку. Їй присвятив він свої перші дві книжки «Смарагди» і «Діаманти» (всі книжки Аржілеу мали назви коштовного або напівкоштовного каміння), а вона подарувала йому п'ятеро міцних дітлахів.

Не може обранець муз знатися лише на одній-однісінькій музі, він мусить оновлювати джерела свого натхнення. І він їх оновлював. Жінка, яку він подибував на шляху,

незабаром ставала сонетом в ліжку. З двома іншими музами-натхненницями він створив нові сім'ї і надряпав нові книжки. Для Раймунди, квітучої молоденької мулатки-офіціантки, нині матері трьох його дітей, він написав «Бірюзу» і «Рубіни». «Сапфіри» і «Топази» своєю появою зобов'язані Клементіні, вдові, невдоволеній своїм становищем, у якої народилися Геркулес і Афродіта. Звичайно, у всіх цих томах, присвячених головним музам, зустрічалися також рими, призначені іншим музам, трохи меншим. Можливо також, що існували й інші діти, окрім десяти усиновлених, зареєстрованих і наречених іменами грецьких богів і героїв, що відчутно впливало на самолюбство святих отців. Десяток ненажерливих здоров'яків Палмейра різного віку, а точніше дванадцять, бо двоє залишилось у Клементіні від покійного чоловіка,— нелегко було прогдувати, бо успадкували вони міфічний апетит батька. Саме це, а також те, що поет любив змінювати обстановку і намагався познайомитися з новими краями, і спричинилося до літературного паломництва в час судових канікул. Він вирушав у мандри з вантажем книжок і парою доповідей у величезній валізі чорного кольору, під вагою якої гнувся до землі найдужчий носій.

— Лише один? Що ви, що ви... Обов'язково візьміть із собою мадам. А скільки років вашим дітям? В п'ятнадцять вони такі чутливі до поезії і до ідей, висловлених у моїй доповіді. До цього ж мої ідеї найкращі і найкорисніші для формування внутрішнього світу молоді.

— А у вашій доповіді немає нічого непристойного? — запитав Рібейрінью, пригадавши вечори Леонардо Мотти, що приїздив до Ілзеуса раз на рік і, зовсім не нав'язуючи квітків, збирав на свої розповіді про сертану повнісіньку залу.— Ви не переповідаєте непристойних анекдотів?

— За кого ви мене маєте, мій любий? Мої доповіді прийняті найсуворішою моральністю, найбагатороднішими почуттями.

— Але ж я не осуджую, я навіть люблю... Правду кажучи, то єдині розповіді, які я слухаю... — Рібейрінью знову зніяковів.— Ви не ображайтесь, але я хочу сказати, що вони розважають, чи не так? Я провінціал, не дуже освічений, серйозні доповіді хилять мене в сон... А запитав я, маючи на увазі дружину і дочок... Чи можна їх взяти із собою чи ні? Скільки з мене за чотири квітки?

Насіб придбав два квітки, швець Феліпе — один. Вечір

мав відбутися наступного дня в парадній залі префектури; передне слово мав виголосити Езекиєл Прадо, колега Аржілеу по університету.

Поет перейшов до іншої, складнішої частини справи. Від квитків майже ніхто не відмовився. Книжки ж брали нехотя, кривились, коли бачили сторінки, померезані дрібними стовпчиками віршів. Навіть ті, що наважувалися їх купити з цікавості або з люб'язності, губилися вкрай, коли на запитання про ціну автор відповідав:

— На ваш розсуд... Адже поезія не продається. Якби мені не доводилося оплачувати друк і папір, набір і брошурування, я роздавав би свої книжки безкоштовно, як заповідав великий поет... Але... хто може обминути жалюгідний життєвий матеріалізм? Об'ємна книжка, до якої увійшли мої останні найвизначніші поезії, присвячені життю цього краю і схвально зустрінуті в Португалії, коштувала мені недешево. А я ще не розрахувався за неї... Отож на ваш розсуд, мій любий друже...

Цей прийом давав непогані наслідки, коли поет звертався до експортера какао або до заможного фазендейро. Мундіньйо Фалкан, наприклад, дав сто рейсів за книжку, та ще й квитка купив. Полковник Раміро Бастос дав п'ятдесят, але купив аж три квитки і запросив поета на обід через кілька днів. Аржілеу завжди загодя цікавився особливостями краю, який мав намір відвідати. Таким чином, він довідався про політичну боротьбу в Ільеусі і приїхав з листами до Мундіньйо і до Раміро, а також з рекомендаціями, адресованими впливовим особам з обох таборів.

Маючи багаторічний досвід у розповсюдженні своїх творів і застосовуючи цей досвід терпляче і наполегливо, маститий поет одразу орієнтувався, здатний покупець сам наважитись заплатити чималу суму чи його слід спровокувати на це.

— Двадцять рейсів і мій автограф на додачу.

Якщо покупець усе ще вагався, Аржілеу ставав щедрим і пропонував крайню ціну:

— Оскільки, як мені здається, ви виявляєте цікавість до моєї поезії, вам я віддам за десять, щоб ви, сеньйоре, не залишились без своєї частки мрій, ілюзій і краси!

Рібейрінью, тримаючи книжку в руці, чухав потилицю. Він питав поглядом у Доктора, скільки заплатити? Це ж просто здирство, кидаєш гроші на вітер... Рібейрінью засунув руку в кишеню і дістав ще двадцять

рейсів. Зробив він це лише задля Докора. Насіб не придбав книгу, адже Габрієла майже не вмiла читати, а що стосується його самого, то йому цілком вистачало віршiв, якi Жозуе i Арі Сантос декламують в барі. Швець Феліпе теж відмовився, він був трохи напідпитку.

— Даруйте мені, сеньйоре поет, я читаю лише проза i певний проза,— він підкреслив «певний».— Новели ні! Бойовий проза, такий, що перевертає гори i перетворює світ. Ви читали Кропоткіна?

Маститий поет завагався. Він хотів був сказати, що читав,— ім'я було йому знайоме,— але вирішив, що краще вийти із скрути за допомогою гучної фрази:

— Поезія стоїть над політикою.

— А мені наплювати на поезію, голубе! — Він підняв пальця.— Кропоткін найбільший поет усіх часів! — Феліпе завжди плував португальську мову з іспанською i, лише коли був надто збуджений або зовсім п'яний, розмовляв бездоганною іспанською мовою.— Дужчим від Кропоткіна є лише динаміт! Хай живе анархія!

Феліпе прийшов у бар під мухою i в барі продовжував пити. Це траплялося з ним раз у рік, i мало хто знав, що він в такий спосіб поминає брата, розстріляного в Барселоні багато років тому. Брат був справжнім войовничим анархістом, з гарячою, буйною головою i мужнім серцем. Феліпе дісталися у спадщину його брошури i книжки, але він не підхопив його простреленого прапора. Він вирішив виїхати з Іспанії, щоб уникнути ускладнень, якi могли виникнути через ці небезпечні родинні зв'язки. Проте i досі, через двадцять з лишком років, Феліпе в день роковин розстрілу зачинав майстерню i напивався. При цьому він клявся, що повернеться до Іспанії, кидаючи бомби i помститься за смерть брата.

Біко Фіно i Насіб відвели іспанця, що справляв поминки по брату, в кімнату для гри в покер, де він міг пити, скільки йому заманеться, нікому не заважаючи. Феліпе докірливо говорив Насібу:

— Що ти зробив, невірний сарацине, з моєю рожевою квіткою, з моєю граціозною Габрієлою? У неї були веселі очі, сама вона була немов пісня, немов радість, немов свято. Навіщо ти вкрав її? Ти сам хочеш насолоджуватись нею i тому замкнув її до в'язниці? Підлий буржуй...

Біко Фіно приніс пляшку кашаси i поставив її перед шевцем.

Доктор пояснив поетові причину збудження іспанця i

вибачився за нього: Феліпе людина вихована, шановний громадянин, і тільки раз на рік...

— Я все чудово розумію. Зрідка хильнути трохи — це люблять навіть люди із вищого світу. Я також не святеник і ніколи не відмовлюся від ковтка кашаси...

Щодо пиятики, то тут Рібейрінью не був новачком. Він осідлав свого улюбленого коника і розпочав лекцію про різні сорти кашаси. В Ільєусі виробляли чудову марку — «Кана де Ільєус»; цю кашасу майже всю вивозили до Швейцарії, де її пили замість віскі. «Містер — англієць, директор залізниці,— пояснював Рібейрінью Аржілеу,— не п'є нічого іншого. А він знається на винах, дай боже кожному...»

Промова полковника кілька разів перебивалася. Настала година аперитиву, приходили нові відвідувачі, їх рекомендували поетові. Арі Сантос міцно обняв Аржілеу і притиснув його до грудей. Багато з присутніх чули про поета, дехто читав його вірші, але приїзд його до Ільєуса, стверджували всі, увійде в аннали культурного життя міста. Поет був у захопленні і дякував за щирю гостину. Жоан Фулженсіо, вивчивши візитну картку Аржілеу, обережно поклав її до кишені. Зібравши данину за продані квитки і всучивши одну книжку з посвятою Арі, а другу полковнику Мануелу дас Онсасу, Аржілеу всівся за столик разом з Доктором, Жоаном Фулженсіо, Рібейрінью і Арі, щоб покуштувати славнозвісну «Кану де Ільєус».

Попиваючи кашасу в колі щойно придбаних друзів і відкинувши всю бундючність, поет показав себе чудовим оповідачем. Громоподібним голосом він розповів кілька дотепних анекдотів. Голосно сміючись, розпитував про тутешні справи, немовби давно тут жив, а не прибув сьогодні вранці вперше в ці краї. Лише коли йому рекомендували нового відвідувача, він замовкав, щоб дістати з портфеля квитки і книжки. Зрештою, за пропозицією Нью-Гало, винайшли своєрідний код для полегшення поетової праці. Коли жертва могла придбати і квитки і книги, її рекомендував Доктор, коли доводилося розраховувати тільки на продаж квитків, але не книжки, знайомив Арі. Холостяка, або людину без належного достатку, рекомендував Нью-Гало. Даючи згоду, поет трохи опирався:

— Зовнішній вигляд часто не відповідає істині... Мені це добре відомо. Інколи той, на якого зовсім не розраховуєш, купує книжку... Та й потім ціна ж не визначена...

У веселому колі, до якого долучилися Жозуе, Капітан і Тоніко Бастос, Аржілеу почував себе невимушено. Нью-Гало запевнив його:

— У своєму місті, мій любий, ми не можемо помилитися. Ми знаємо і спроможність, і смаки, і рівень кожного...

Увійшов хлопчисько і роздав відвідувачам рекламні листівки цирку, що розпочинав свої гастролі наступного дня. Поет обурився:

— Ні, я не можу цього дозволити. Завтра мій вечір. Я навмисне вибрав цей день, бо в обох кінозалах ідуть фільми для молоді, а дорослі рідко їх відвідують. І ось тобі на, з неба падає цирк...

— Але, сеньйоре, хіба квитки на вечір продаються не задалегідь? Хіба за них не заплачено готівкою? Ні-яка небезпека вам не загрожує,— заспокоїв його Рібейрінью.

— Ви гадаєте, що я читатиму для порожньої зали? Декламуватиму свої поезії для десятка присутніх? Я маю ім'я, любий сеньйоре, про яке мушу піклуватися, воно популярне і в Бразилії, і в Португалії...

— Не турбуйтеся... — сказав Насіб, що стояв поряд із столиком, де сидів іменитий гість.— Це нікчемний мандрівний цирк, який прибув із Ітабуни. В ньому немає тварин, немає навіть пристойних акторів. Лише діти підуть на його вистави.

Поета було запрошено на сніданок з Кловісом Костою,— одразу після приїзду він відвідав редакцію «Діаріо де Ільєус». Аржілеу запитав Доктора, чи зможе той трохи згодом провести його до Кловіса.

— Звичайно, я з великою радістю проведу нашого вельмишановного гостя.

— І поснідаєте разом з нами?

— Мене не запрошували...

— Але ж мене запросили, а я запрошую вас. Такими сніданками, мій любий, не варто нехтувати. Вони кращі від домашніх, не кажучи вже про сніданки в готелях — ті завжди несмачні і такі мізерні, що й бачити нічого!

Коли вони пішли, Рібейрінью зауважив:

— А цей товстун не ловить гав... І квитки продав, і книжки, і на сніданок потрапив. А жере, мабуть, не менше, чим жібой¹...

¹ Жібой — величезна бразильська гадюка.

— Він один з найвидатніших баїянських поетів,— запевнив Арі.

Жоан Фулженсіо дістав із кишені візитну картку Аржілеу:

— У всякому разі, його візитна картка свідчить про це. Ніколи не зустрічав нічого подібного. «Бакалавр...» Уявляєте? Живе на Парнасі... Даруйте, Арі, навіть не читаючи його віршів, я заздалегідь скажу, що вони не для мене. Не може бути, щоб вони були чогось вартими...

Жозуе гортав примірник «Топазів», куплений полковником Рібейрінью, пошепки читаючи окремі поезії.

— У них немає життя, це мертві рядки. Та ще й архістаромодні до всього, немовби поезія не зробила жодного кроку вперед. Сьогодні, у вік футуризму...

— Не говоріть такого... Це блюзнірство,— захвилювався Арі.— Послухайте, Жоане, цей сонет. Він божественний.— Арі прочитав заголовок тоном декламатора:— «Рівний рокіт водоспаду».

Але далі йому не вдалося нічого прочитати, бо в залі з'явився іспанець Феліпе; ледве тримаючись на ногах і перекидаючи столи, він вигукував, затиноючись, добірною іспанською мовою:

— Сарацин, буржуй, шельма! Де моя Габрієла? Що ти зробив з моєю рожевою квіткою, з моєю граціозною...

Судки із сніданком для Насіба тепер приносила молоденька каброша, учениця Габрієли. Феліпе, чіпляючись за стільці, намагався дізнатися, де Насіб поховав веселощі і грацію Габрієли. Біко Фіно спробував відвести його назад до кімнати для гри в покер. Насіб непевно розвів руками, немовби вибачаючись за поведінку Феліпе а чи за відсутність граціозної, веселої і квітучої Габрієли. Присутні мовчки спостерігали цю сцену. Де й поділося колишнє пожвавлення, яке панувало в барі, коли вона опівдні приходила в бар з незмінною троянкою в косі? Всі відчували відсутність Габрієли, немовби без неї бар втрапив колишнє тепло і затишок. Тоніко порушив мовчанку:

— Знаєте, яка назва поетової доповіді?

— Ні.

— «Туга і сльози».

— Ось побачите, помремо від нудоти,— передбачив Рібейрінью.

Це був найгірший з цирків. Негреня Туїска хитало головою, зупинившись перед непомітною щоглою, майже такою ж маленькою, як щогла рибальського човна. Менший і жалюгідніший цирк навіть важко було собі уявити. Парусиновий намет був дірявим і нагадував небо серед зоряної ночі або сукню божевільної Марії Ме Да. Він був не набагато більшим за крихітну площу рибного базару і ледве вмістився на ній. Якби не виняткова відданість циркові, така властива негреняті Туїсці, він, мабуть, повністю зігнував би Цирк трьох Америк. Яке убозтво! Хіба може він іти хоч у якесь порівняння з Великим балканським цирком, що має величезне шатро, клітки з тваринами, чотирьох клоунів, карлика і велетня, дресированих коней, хоробрих повітряних гімнастів! Для Ільєуса його приїзд був святом, і Туїска не пропустив жодної вистави. А тут він лише хитав головою.

Його маленьке, полум'яне серце було сповнене любові й вірності і до негритьянки Раймунди, його матері, що прала і прасувала чужу білизну (їй тепер, на щастя, трохи стало легше, вже не так докучав ревматизм), і до маленької золотоосої Розинї, доньки Тоніко Бастоса,— його потаємної пристрасті, і до сеньйори Габрієли, і до сеньйора Насіба, і до лагідних сестер Дос Рейс, і до брата Філо, героя шляхів, короля керма, що з почуттям високої гідності водив вантажні автомашини і автобуси. І, нарешті, до цирку. З того дня, як Туїска себе пам'ятає, жоден цирковий намет не ставився у Ільєусі без його активної допомоги і плідної співпраці; він ходив разом із клоуном вулицями міста, допомагав уніформістам, натхненно керував хлоп'ячою клакою¹, виконував різноманітні доручення, був невтомним і потрібним. Він любив цирк не лише як найкращу розвагу, чарівне видовище і низку захоплюючих пригод. Він приходив туди, як у місце, визначене йому долею. І коли Туїска до цього часу не втік ні з жодним із мандрівних цирків, то спричинилася до цього хвороба Раймунди. Його допомоги потребувала родина. Він добував гроші найрізноманітнішими способами, виконуючи обов'язки і ретельного чистильника

¹ Клака — збірна назва осіб (клакерів), найнятих для того, щоб гучними оплесками, вигуками або свистом створювати враження успіху чи призводити до провалу вистави.

взуття, і випадкового офіціанта, і продавця солодоців се-стер Дос Рейс, і скромного посланця, що передавав записки закоханих, і першокласного помічника араба На-сіба під час приготування напоїв для бару. Отож Туїска зітхнув, побачивши, який бідний прибулий цирк.

Ледве не розпавшись у дорозі, Цирк трьох Америк добрався нарешті до Ільєуса. Останній хижак — старий беззубий лев — був подарований префектурі в Конкісті на знак подяки за залізничні квитки, оскільки годувати його все одно не було змоги. «Данайський подарунок», — пожартував префект. В кожному місті, де зупинявся цирк, з нього обов'язково тікали актори, навіть не вимагаючи належної платні. Було розпродано все, що продавалось, геть до килимів з манежу. В спискові трупи тепер стояла родина директора: дружина, дві заміжні дочки і одна не-заміжня, двоє зятів і один далекий родич, що виконував обов'язки білетера і керував уніформістами. Семеро акторів чергувались на манежі у найрізноманітніших номе-рах: еквілібристиці, сальто-мортале, ковтанні шпаг і вогню, ходінню по дроту, картярських фокусах, вправах на жердинах, пофарбованих в чорний колір, і акробатиці. Старий директор був клоуном, грав на пилці, і під цю музику танцювало три його доньки. Вся родина об'єдну-валася у другій частині програми для інтермедії «Донька клоуна», суміші клоунади і мелодрами, «веселої і зворуш-ливої трагікомедії, що змушує шановних глядачів смія-тись і плакати». Як вони дістались до Ільєуса, відомо лише всевишньому. Тут вони сподівалися заробити хоча б на квитки до Баїї, де мали б змогу приєднатися до якогось більш-менш солідного цирку. В Ітабуні родина майже жебракувала. Гроші на проїзд роздобули три доньки — дві заміжні і незаміжня, ще неповнолітня, — вони танцю-вали в кабаре.

Туїска став для циркачів посланцем божим: він одвів нещасного директора до комісара поліції, щоб одержати звільнення від податку, який бере поліція; до Жоана Фулженсіо, щоб видрукувати програму в кредит; до сень-йора Кортеса, власника кінотеатру «Віторія», щоб по-просити безкоштовно старі стільці, непотрібні після ре-конструкції кінотеатру, і в корчму «Дешева кашаса», що зажила сумнівної слави, аби найняти уніформістів із там-тешніх п'яничок. За все це Туїска одержав роль прислуж-ника в п'єсі «Донька клоуна» (актор, що виконував цю роль раніше, залишив цирк в Ітабуні, не діставши

належної йому платні, і поміняв арену на прилавок крамниці).

— Директор просто отетерів, коли на його прохання я повторив свою репліку: я все сказав правильно. А він же ще не бачив, як я танцюю...

Габрієла радісно плескала в долоні, слухаючи розповідь Туїско про події минулого дня, а також новини із чарівного світу циркового життя.

— Ти будеш справжнім актором, Туїско. Завтра я сидітиму в першому ряду. Я запрошу дону Армінду,— казала вона,— і попрохаю сеньйора Насіба, щоб він прийшов теж. Він, звичайно, зможе прийти, залишивши на часинку бар, аби поглянути на тебе... Я буду плескати так, що аж руки болітимуть.

— Мати теж прийде. Я її проведу без квитка. Може, після того, як вона побачить мене на арені, дозволить мені піти з ними. Але це дуже бідний цирк... У них так сутужно з грошима. Вони варять собі їсти прямо в цирку, щоб не витрачати грошей на готель.

Але в Габрієлі була своє певна думка про цирк:

— Всі цирку гарні. Можливо, цей розпадеться через різні знегоди, але він усе одно гарний. Над усе в світі я люблю циркові вистави. Вони мені страшенно подобаються. Завтра я неодмінно прийду і плескатиму щосили. Я приведу із собою сеньйора Насіба. Можеш мені повірити.

Тої ночі Насіб повернувся дуже пізно. Відвідувачі сиділи в барі до світанку. Після закінчення кіносеансів навколо поета Аржілеу Палмейра зібралось чимало люду. Поет пообідав у Капітана, відвідав декого, продав ще кілька примірників «Топазів» і зачарувався Ільеусом. Жебрацький цирк, який він побачив у порту, не міг, звичайно, конкурувати з ним. Розмова в барі затяглася до глупої ночі, поет показав, як він уміє пити. Він називав кашасу «нектаром богів» і «абсентом кабокло»¹. Потім Арі Сантос прочитав свої поезії, схвально оцінені маститим гостем:

— Яке глибоке натхнення і бездоганна форма!

Після довгих наполягань прочитав свої поезії і Жозуе. Він читав модерністські поеми з метою шокувати маститого поета. Але той не був шокований:

— Чудово! Я не поділяю поглядів футуристів, але

---

¹ Абсент кабокло — абсент аборигенів Бразилії.

аплодую обдаруванню, в якому б таборі воно не перебувало. Яка сила, які образи!

Жозуе капітулював: зрештою, ім'я Аржілеу відоме всім, у нього чимало виданих книжок, він навіть роздає автографи. Жозуе подякував поетові за високу оцінку і попросив дозволу почитати кілька своїх останніх творів. Протягом вечора Глорія не раз з нетерпінням виглядала у вікно, спостерігаючи за баром. І ось вона побачила й почула, як Жозуе, стоячи, декламує вірші, де щедро згадуються перса, сідниці, голі животи, гріховні поцілунки і обійми та оспівуються неймовірні вакхічні оргії. Аплодував навіть Насіб. Доктор згадав ім'я Теодоро де Кастро. Аржілеу підняв чарку:

— Теодоро де Кастро! Великий Теодоро! Я схиляюся перед співцем Офенізії і п'ю за його світлу пам'ять!

Всі випили. Поет почав пригадувати уривки з поем Теодоро, час від часу перекручуючи текст:

У нічній тривожній тиші
Офенізія сумує при вікні...

— Ридає... — поправив Доктор.

Після історії Офенізії, яку згадали між гостями, спливили у пам'яті інші; не обминули імен Сіньязіньї і Осмундо, потім перейшли до анекдотів. Насіб реготав... Капітан вдався до свого невичерпного репертуару. Відомий поет розповідав також непогано. Його гучний голос перебивався розгонистим реготом, що перекочувався через майдан і, повторений луною, губився у скелях. Людно і гамірно було у кімнаті для гри в покер: Амансіо Леал грав з Езекієлом, сірійцем Малуфом, Рібейріньою і Мануелом дас Онсасом.

Насіб прийшов додому зморений, йому смертельно хотілося спати. Він розлігся на ліжку; Габрієла прокинулася, як завжди, коли він повертався з бару:

— Насіб... Так пізно... Ти чув новину?

Насіб позіхнув, він дивився на її тіло, що темніло на простирадлах, в цьому тілі для нього щонаочі відроджувалась таємниця; легеньке полум'я бажання загорілося між утомою і сном.

— Страшенно хочу спати. Яка там ще новина?

Він простягнувся на ліжку, поклав ногу на стегно Габрієли.

— Туїска тепер актор.

— Актор?

— Саме так. В цирку. Він буде грати..

Рука араба зморено піднімалася вгору по її ногах.

— Грати? В цирку? Не розумію, про що ти говориш.

— А що тут розуміти? — Габрієла сіла на ліжку, бо хіба можна мовчати, коли назрівають такі сенсаційні події? — Він забігав до нас по обіді і розповів... — Вона полоскотала заснулого Насіба, щоб розбудити його.

— Хочеш? — Насіб задоволено розсміявся.— Ну гаразд...

Але вона розповідала про Туїску і про цирк:

— Ти міг би завтра зі мною і доною Арміндою піти й подивитись на Туїску? Залиш на часинку бар, нічого не трапиться.

— Завтра ні. Завтра ми йдемо з тобою на літературний вечір.

— Куди?

— На літературний вечір, Біе. Приїхала одна освічена людина, поет. Він пише вірші і вкладає в них усе, що почувася. Він дуже розумний, досить сказати, що він двічі бакалавр... Надзвичайно вчений... Сьогодні всі відвідувачі юрмилися навколо нього. Він майстерно сперечається і чудово читає вірші... Прямо вражає своїм читанням! Завтра він робитиме доповідь в префектурі. Я купив два квитки для нас з тобою.

— А що це таке — доповідь?

Насіб розгладив вуса:

— Це тонка штуковина, Біе.

— Цікавіша, ніж кіно?

— Складніша...

— Краща, ніж цирк?

— Навіть у порівняння не йде. Цирк — це для дітей. Щоправда, коли в програмі є цікаві номери, можна дивитися. Але такі вечори, як завтра, бувають у нас рідко.

— А що там ще буде? Музика, танці?

— Музика... Танці... — Насіб розсміявся.— Тобі ще слід багато дечого взяти, Біе. Нічого такого там не буде.

— А що ж там буде, якщо це краще, ніж кіно і цирк?

— Я тобі зараз поясню. Послухай. На таких вечорах хто-небудь виступає — поет або бакалавр, який читає про що-небудь.

— Про що?

— Ну так, про що-небудь. Цей буде розповідати про сум і сльози. Він говорить, а ми слухаємо.

Габрієла злякано розплющила очі:

— Він говорить, а ми слухаємо? А потім?

— Потім він закінчує, а ми аплодуємо.

— І все? І нічого більше?

— І нічого більше, але весь сенс у тому, щоб він розповідає.

— А що він розповідає?

— Гарні слова. Інколи говорить незрозуміло, до пуття не збагнеш. Але коли оратор путящий...

— Він розповідає, а ми слухаємо... І ти це порівнюєш з кіно або з цирком, подумай лишень! Ти такий освічений! Адже нічого кращого немає в світі над цирк!

— Послухай, Біе, я вже казав тобі: тепер ти не якась там служниця. Тепер ти сеньйора. Сеньйора Саад. Ти повинна зрозуміти це. Буде літературний вечір, там виступатиме відомий поет. Зійдуться кращі люди Ільєуса. Ми теж мусимо бути там. Не можна нехтувати такою важливою справою заради того, щоб відвідати цей нікчемний цирковий балаган.

— Невже не можна? Але чому?

Її ображений голос схвилював і розчулив Насіба. Він погладив Габрієлу по спині:

— Тому що не можна, Біе. Що скажуть люди? Що скаже товариство? Цей бевзь Насіб — невіглас, він не пішов на виступ поета, а сидить в нікчемному цирковому балагані. А потім? У барі всі обговорюватимуть виступ поета, а я почну розповідати дурниці про цирк?

— Тепер я зрозуміла... Ти не зможеш прийти... Жаль... Бідний Туїска. Йому так хотілося, щоб сеньйор Насіб прийшов. І я пообіцяла. Але тобі не можна, ти маєш рацію. Я скажу Туїсці. І буду плескати за себе і за сеньйора Насіба.— Габрієла засміялася, пригорнувшись до Насіба.

— Послухай, Біе, тобі треба багато чому вчитись, ти сеньйора. Тобі слід жити і поводитись так, як личить дружині комерсанта, а не простій жінці. Тобі необхідно бувати скрізь, де збирається верхівка міста, щоб спостерігати і вчитися, адже ти сеньйора.

— Отже, я не зможу?..

— Що?

— Піти завтра в цирк. З доноєю Арміндою.

Він перестав її гладити:

— Я ж уже сказав тобі, що придбав квитка для нас обох.

— Він розповідає, а ми слухаємо... Мені це не до вподоби. Я не люблю цей твій «квіт суспільства». Всі в роз-

кішному одягові, а від жінок мені аж нудно стає, не подобаються вони мені. А в цирку так гарно! Дозволь мені сходити в цирк, Насібе. А поета я послухаю іншим разом.

— Не можна, Біє,— він знову погладив її.— Поет виступає не щодня...

— І цирк також...

— На вечір ти не можеш не піти. Мене і так уже запитують, чому тебе ніде не видно? Всі кажуть, що це погано.

— Але ж я хочу ходити в бар, в цирк, гуляти по вулиці.

— Ти хочеш бувати лише там, де тобі не можна бувати. Коли ти нарешті зрозумієш, що ти моя дружина, що ми з тобою одружились і що ти жінка статечного, заможного комерсанта? Що ти вже не...

— Ти гніваєшся, Насібе? Чому? Адже я нічим не завинила...

— Я хочу, щоб ти була гідною сеньйорою, щоб тебе прийняв вищий світ. Хочу, щоб усі тебе шанували і ставились до тебе, як належить. Хай вони забудуть, що ти була куховаркою, що ходила босою, прийшла в Ільєус з біженцями і що в барі до тебе ставились легковажно. Зрозуміло?

— Я не звикла до цього всього. Мене просто нудить від твого оточення. Я народилася і зросла серед нестатків — тому багатство не для мене. Що ж мені робити?

— Будеш вчитися. А ти думаєш, хто ці нафарбовані сеньйори? Робітниці з плантацій. Просто вони дечому навчилися.

Настала тиша, сон знову почав змагати Насіба, рука його лежала на тілі Габрієли.

— Дозволь мені сходити в цирк, Насібе. Тільки завтра...

— Не підеш, я вже сказав. Будеш зі мною на вечорі, і годі розмов.

Він повернувся спиною до Габрієли і натягнув на себе простирадло. Йому бракувало її тепла, він звик спати, поклавши ногу їй на стегно. Але ж він мав удавати розгніваного її впертістю чоловіка. До якого часу Габрієла буде ухилятися від життя суспільства? Коли вона почне поводитись так, як личить порядній жінці, його дружині? Зрештою, він не якийсь там злидар, він сеньйор Насіб А. Саад, що має кредит на біржі, власник найкращого у місті бару, секретар Комерційної асоціації, у нього рахунок у банку, і всі впливові люди Ільєуса — його друзі. Останнім часом велись розмови навіть про його обрання

до правління клубу «Прогрес». Габрієла ж сидить дома, а коли й виходить, то лише в кіно з доною Арміндою або на недільну прогулянку з ним, немовби нічого і не змінилося у її житті, немовби вона та сама Габрієла без роду і племені, яку він розшукав на невільницькому ринку, немовби вона не стала сеньйорою Саад. Після тривалої боротьби Насібові все ж таки вдалося переконати її не приходити із судками в бар,— вона навіть плакала. Але ще важче було примусити Габрієлу носити взуття. Насіб просив її не розмовляти голосно в кінотеатрі, не афішувати свою дружбу із служницями, не пересміюватись, як раніше, з відвідувачами бару, не приколювати до кіс троянду, коли вони виходять на прогулянку! А тепер вона не хоче йти на літературний вечір через якийсь нікчемний цирк...

Габрієла скрутилася клубочком. Чому Насіб так спалахнув? Він образився, повернувся до неї спиною і навіть не торкнувся її. Габрієлі бракувало звичної ваги його ноги на стегні. І звичних пестошів, і звичної світлої радості. А може, він розгнівався на Туїску за те, що той найнявся в артисти, не порадившись з ним? Туїска був невід'ємною часткою бару, там у нього стояв ящик із щітками і гуталіном, він допомагав Насібу в дні великого напливу відвідувачів. Ні, Насіб розгнівався не на Туїску, а на неї. Він не хотів, щоб вона пішла в цирк, але чому? Він хоче повести її до великої зали префектури слухати поета. А це не для неї! В цирк вона змогла б піти у старих туфлях, де так вільно почувається пальцям. А в префектуру треба одягати шовкову сукню, взувати нові, тісні туфлі. Там збереться уся ільєуська знать, всі ці жінки, що з погордою дивляться на неї і потай наслідують. Ні, вона не хоче туди йти. І чого Насіб так наполягає? Він не захотів, щоб вона ходила в бар, а їй там так подобалось... Він ревнував її, але ж це так смішно. Вона перестала туди ходити, вдовольнила його дивацтво і, боячись його образити, поводитись дуже скромно. Але навіть примушувати її робити те, до чого в неї не лежить серце, те, що їй гидко? Цього вона не могла збагнути. Насіб добрий, які можуть бути сумніви? Хто це відкидає? Але чому він розгнівався і одвернувся від неї, коли вона попросила його пустити її в цирк? Він сказав, що вона тепер сеньйора, сеньйора Саад. Але ж вона не сеньйора, вона Габрієла. І вищий світ їй не до вподоби. Ось молодики з того вищого світу — інша справа... Та й вони їй не подобались, коли збирались у якихось важливих справах. Тоді вони були

такі серйозні, не жартували з нею, не усміхались. Їй подобається цирк,— в світі немає нічого кращого над цирк. А тим паче, коли ще й Туїска бере участь у виставі... Вона просто помре з горя, коли не побачить його... Навіть коли їй доведеться утекти тайкома...

Неспокійно повертаючись уві сні, Насіб поклав ногу на стегно Габрієлі і одразу ж заспокоївся. Вона відчула звичну вагу і не захотіла його образити.

Наступного ранку, йдучи в бар, Насіб попередив Габрієлу:

— Після аперитиву я прийду додому пообідати і приготуватися до вечора. Я хочу, щоб ти пішла туди гарно вбрана, в гарній сукні, щоб усі жінки тобі заздрили.

Так, саме тому він і купував їй шовкові сукні, туфлі, капелюшки, навіть рукавички. Він дарував їй каблучки, намисто із справжнього коштовного каміння, браслети. Він не шкодував грошей, він хотів, щоб вона була одягнена, як найзаможніші сеньйори, немовби це заступить її минуле, прикриє опіки, одержані біля кухонної плити, і манери простої служниці. Сукні Габрієлі висіли в шафі, а вона ходила по кімнатах у ситцевому халатіку, в хатніх капцях на босу ногу або й просто боса, готувала їжу, прибирала чи сиділа і бавилася з котом. Що з того, що він найняв двох служниць? Покоївку Габрієла вигнала геть, навіть що їй покоївка? Щоправда, вона погодилася віддавати білизну пралі — матері Туїски Раймунді, да й то лише з єдиною метою — дати старій заробити. Дівчинці на кухні теж не залишалося роботи.

Габрієла не хотіла ображати Насіба. Вечір у префектурі було призначено на восьму годину і початок вистави в цирку теж на восьму. Дона Армінда сказала, що такі вечори тривають не більше години, а Туїска виступав у другому відділі циркової програми. Жаль, звичайно, що доведеться пропустити перший — клоуна, номер на трапеції, дівчинку на дроті. Але вона не хотіла ображати чоловіка, не хотіла його гнівити.

Під руку з Насібом, пишно одягнена, наче принцеса, в голубій весільній сукні, в тісних туфлях, вона пройшла вулицями Ільєуса і незграбно пододала сходи префектури. Араб зупинявся, вітався з друзями і знайомими, жінки оглядали Габрієлу з ніг до голови, перешіптувались і усміхались. Вона почувала себе ніяково, була збентежена і налякана. В парадній залі було багато чоловіків, вони стояли, а в глибині сиділи жінки. Насіб відвів Габрієлу

у другий ряд, посадовив її і відійшов убік, де стояли і розмовляли Тоніко, Нью-Гало, Арі. Габрієла сиділа, не знаючи, що робити. Поруч з нею була дружина доктора Демосфенеса, манірна особа з лорнетом і в хутрі — а яка ж стояла спека! Вона кинула на Габрієлу швидкий погляд, відвернулася і почала розмову з дружиною прокурора. Габрієла почала роздивлятися залу, яка була дуже гарною, аж очі вбирала. Потім обернулася до лікаревої дружини і запитала:

— Коли це все закінчиться?

Навколо засміялися. Габрієла зовсім зніяковіла. Навіщо Насіб змусив її прийти? Все це так їй не до вподоби.

— Ще й не починалося.

Нарешті якийсь огрядний чоловік в сорочці з накрохмаленою манишкою вийшов разом з Езекієлом Прадо на естраду, де стояли два стільці і столик з карафкою та склянкою. Всі зааплодували, Насіб усівся поруч з Габрієлою. Сеньйор Езекієл встав, прокашлявся і налив води у склянку.

— Шановні друзі! Сьогоднішній день — незабутня дата в календарі інтелектуального життя Ільєуса. Наше культурне місто з гордістю і хвилюванням приймає видатного поета Аржілеу Палмейру, чий натхненний виступ, присвячений...

І поїхав... і поїхав... Він просторікував, а ті, що сиділи в залі, слухали. Слухала і Габрієла. Час від часу в залі аплодували. Аплодувала й вона. Вона думала про цирк, мабуть, вистава уже почалася. Добре, що там завжди запізнавались, щонайменше на півгодини. До заміжжя вона двічі побувала з доною Арміндою у Великому балканському цирку. Призначена на восьму вистава звичайно починалася лише о пів на дев'яту, а бувало й пізніше. Габрієла поглянула на величезного, немов шафа, годинника в глибині зали. Він голосно цокав, і це її розважало. Сеньйор Езекієл говорив красномовно, правда, слів вона не розбирала. Голос адвоката жебонів, наче струмок, перепліскувався, заколисував, навіював сон. Але заснути не дозволяло цокання годинника, чиї стрілки невимоложно рухали час уперед. Гучні аплодисменти порушили дрімоту Габрієли, прокинувшись, вона запитала Насіба:

— Уже закінчилось?

— Вступне слово. Зараз виступатиме поет.

Підвівся товстун у накрохмаленій манишці, йому зааплодували. Він дістав із кишені величезний аркуш папе-

ру, розгладив його, відкашлявся, як сеньйор Езекиєл, тільки голосніше, і сьорбнув води із склянки. По залі переко-
тився його громовий голос:

— Любі сеньйорити — букети квітучого саду, яким є
ваш Ільєус! Доброчесні сеньйори, котрі полишили святе
родинне вогнище, щоб послухати мене і поаплодувати
мені! Славнозвісні сеньйори, що створили на березі Атлан-
тики ільєуську цивілізацію!..

Товстун сипав словами, інколи перепочивав і пив воду,
відкашлювався, витирав носовою хусткою спітніле облич-
чя; здавалося, що він ніколи не закінчить. Його промова
була переповнена поезією. Кілька громоподібних фраз,
потім голос промовця м'якшав, теплів, і йшла трагічна
тирада:

— Сльози неньки над трупом маленького сина, якого
покликав всевишній, це святі сльози. Почув я: «Сльоза
материнська, сльоза...»

Тепер задрімати майже не вдавалося. Габрієла заплю-
щувала очі, щойно починалося читання віршів, відводила
погляд від годинника і намагалася не думати про цирк.
Раптом вірші закінчились, але голос поета одразу ж за-
гримів з новою силою. Габрієла здригнулася і запитала
Насіба:

— Уже кінчає?

— Тихо! — зашипів Насіб.

Але і його хилило на сон, Габрієла це бачила. Незва-
жаючи на те, що він удавав із себе уважного слухача,
вступившись очима у поета, йому доводилось докладати
чимало зусиль, аби не заснути тоді, як поет починав читати
довжелезні вірші. Насіб прокидався, коли починалися
аплодисменти, теж плескав у долоні і говорив, звер-
таючись до дружини доктора Демосфенеса, що сиділа
поруч:

— Який талант!

Габрієла дивилася на стрілки годинника — дев'ята го-
дина, дев'ята година десять хвилин, дев'ята година п'ят-
надцять хвилин. Перша половина циркової вистави, ма-
буть, уже підходить до кінця. Навіть коли вона почалася
із запізненням, то все одно закінчиться не пізніше о пів
на десяту. Правда, буде антракт, можливо, вона і встиг-
ла побачити б другий відділ, де виступатиме Туїска. Але ж,
з усього видно, цей поет ніколи не закінчить... Росіянин
Яків спав, сидячи на стільці. Містер, що влаштувався
біля дверей, давно зник. Тут антракту не було. Ніколи їй

не доводилося бути присутньою на такому нудному вечорі. Товстун випив води, їй теж захотілося пити.

— Я хочу пити...

— Цить...

— Коли це закінчиться?

Поет перегортає аркуші один за одним і довго читає кожний з них. Коли Насібові теж не подобається, коли він куняє, то чого ж він прийшов? Дивно, адже він заплатив за квитки, залишив без догляду бар, не пішов у цирк. Габрієла не розуміла... Та ще й розгнівався, повернувся до неї спиною, коли вона попросилася в цирк. Дивно!

Гучні аплодисменти, заскрипіли стільці, всі рушили до естради. Насіб повів туди Габрієлу. Поетові тиснули руку, говорили компліменти:

— Чудово! Неперевершено! Яке натхнення! Який талант!

Насіб також сказав:

— Мені дуже сподобалось...

Нічого йому не сподобалось, він говорив неправду, вона знала, коли йому подобається. Він навіть задрімав, навіть що ж він бреше? Вони почали прощатися із знайомими. Доктор, сеньйор Жозуе, сеньйор Арі, Капітан не відпустили поета. Тоніко підійшов з доною Ольгою, скинув капелюха.

— Доброго вечора, Насібе. Як поживаєте, Габрієло?

Дона Олга усміхнулася. Сеньйор Тоніко поведився надзвичайно коректно.

Цей сеньйор Тоніко, рідкісний красень, найвродливіший чоловік у Ільєусі, був надто спритним хлопцем. В присутності дони Ольги він обертався на святого. Але коли її не було, він ставав солодкослівним закоханим, пригортався до Габрієли, називав її кралечкою, адресував їй повітряні поцілунки. Він приходив на Лайдере і зупинявся біля її вікна, коли вона була вдома. Після весілля він почав називати Габрієлу «донечкою». Саме він, з його слів, переконав Насіба в необхідності одруження з Габрієлою. Тоніко приносив їй цукерки, не спускав з неї очей, брав за руку. Цікавий молодик і напрочуд вродливий.

Вулицями гуляли люди. Насіб поспішав — у барі зараз багато відвідувачів. Габрієла теж поспішала до цирку. Насіб не провів її додому, попрощався на пустельному схилі. Ледве він зник за рогом, як вона мало не бігцем повернулася назад. Треба було пройти так, щоб її не помітили з вікна бару, тому Габрієла не хотіла йти дорогою

через Уньан. Вона пішла набережною; сеньйор Мундінью в цей час входив у двері свого будинку і зупинився поглянути на Габрієлу. Вона обминула бар і хутко пішла до порту. Там Габрієла побачила вбогий, тьмяно освітлений цирк. Гроші вона тримала затисненими в кулаці, але ніхто не торгував квитками. Габрієла розсунула парусинові стіни і увійшла. Другий відділ уже розпочався, але вона не бачила Туїски. Вона влаштувалася на гальорці і почала уважно стежити за п'есою. Як цікаво! Аж ось з'явився Туїска, такий смішний у невільницькому одязі. Габрієла заплескала в долоні і, не стримавшись, гукнула:

— Туїско!

Негрєня не почуло. Спектакль був сумним: бідолашного клоуна кидає зрадлива дружина. Але траплялися і веселі місця; коли всі сміялися, сміялася і Габрієла, плескаючи Туїсці. Раптом вона відчула на потилиці подих чоловіка і почула голос:

— Що ви тут робите, серденько?

Поруч з нею стояв сеньйор Тоніко.

— Я прийшла подивитися на Туїску.

— А коли Насіб дізнається?..

— Він не дізнається... Я не хочу, щоб він дізнався. Він такий гарний.

— Не турбуйтеся, я не скажу.

Як швидко все закінчилося, а було ж так цікаво!

— Я проведу вас...

Біля виходу він сказав (ох, і зух цей сеньйор Тоніко!):

— Ходімо через Уньан, перейдемо пагорбом, щоб не проходити повз бар.

Вони йшли швидко. Потім зникли ліхтарі, а сеньйор Тоніко все говорив, і голос у нього був такий вкрадливий. Він найвродливіший чоловік в Ільеусі.

ПРО КАНДИДАТІВ І ВОДОЛАЗІВ

Протягом кількох місяців видовище це повторювалось майже щоденно, і все ж мешканцям Ільеуса не набридало милуватися водолазами. В скафандрах з металу і скла вони здавалися істотами з іншої планети, що висадилися в бухті. Вони занурювались у воду там, де річка впадала в море. Спершу все місто виходило до причалів біля пагорба Уньан, щоб побачити їх ближче. Дії водолазів, їхній спуск під воду, робота нагнітальних помп,

вирування води, повітряні бульби, що піднімаються з глибини,— все це супроводжувалось вигуками.

Прикажчики полишили крамниці, вантажники — мішки з какао, куховарки — каструлі, швачки — шитво, Насіб — свій бар. Були й такі, що наймали човни і цілоденно кружляли навколо буксирів. Головний інженер, червонощокий парубок (Мундіньйо попрахав міністра надіслати на цей раз неодруженого фахівця, аби уникнути неприємностей), викрикував накази.

Дона Армінда жахалася при вигляді чудовиськ у скафандрах.

— І чого тільки не повигадують! Адже, коли я розповім про це небіжчику чоловіку під час сеансу, він назве мене брехухою. Не дожив, бідолаха, а то сам би переконався.

— Та і я ніколи б не повірила, якби не бачила на власні очі. Треба ж таке — опускатися на морське дно... Ніколи б не повірила,— признавалася Габрієла.

Люди юрмилися на причалі Уньан, на осонні, а сонце припікало з кожним днем все відчутніше. Збирання врожаю підходило до кінця, какао сохло в баркасах і в печах, наповнювало склади експортних фірм і трюми пароплавів компаній «Баїяна», «Костейро», «Ллойд». Коли один з цих пароплавів заходив у порт або залишав його, буксири і драги відпливали вбік, звільняючи прохід, але потім знову поверталися на місце — роботи провадилися прискореними темпами. Водозапли були найпомітнішою сенсацією року.

Габрієла розповідала доні Армінді і негреньяті Туїсці:

— Кажуть, що на дні моря краще, ніж на землі. Там все є: і пагорб більший від Конкісти, і різнобарвні риби, і підводні луки, де вони пасуться, і сад з квітами кращий, ніж сад префектури. Там є навіть дерева та інші рослини, є місто. І затонулий пароплав.

Негренья Туїска висловило сумнів:

— По-моєму, там лише пісок та затонулі дерева ба-рауна.

— Дивак ти. Я ж маю на увазі глибокі місця, що знаходяться далеко від берега. Мені це розповідав один юнак, студент, він читав багато книжок і знав геть все на світі. Я була служницею у їхньому будинку. Він мені багато чого розповідав.

Габрієла усміхнулася.

— Який збіг обставин! — вигукнула дона Армінда.— Я нещодавно бачила уві сні юнака, що стукав у двері

будинку сеньйора Насіба. В руках він тримав віяло, затуляв ним обличчя і запитував про тебе.

— Тіпун вам на язик, доно Арміндо! Невже це віщий сон?

Увесь Ільєус цікавився станом робіт у порту. Не лише подолази, але й драги викликали захоплення і здивування. Вони вигрібали пісок, поглиблювали дно бухти, прокопували і розширювали проходи. Шум, яким супроводжувалась їхня робота, скидався на гуркіт землетрусу, немовби ці машини перевертали саме життя міста, назавжди змінюючи його.

Прибуття драг змінило співвідношення політичних сил в Ільєусі. Авторитет полковника Раміро Бастоса, що і так значно похитнувся, загрожував розсипатись від могутнього удару, завданого йому драгами та буксирами, екскаваторами та інженерами, водолазами і техніками. Кожний ківш піску, піднятого із дна, за словами Капітана, позбавляв полковника Раміро ще десятка голосів. Політична боротьба загострилась, стала жорстокішою з того вечора, коли прибули буксири (в той день відбулося весілля Насіба і Габрієли). Та й сам вечір був тривожним: прихильники Мундіньйо святкували перемогу, а прихильники Раміро Бастоса посилали крізь зуби погрози. В кабаре відбулася бійка; Дора Ку де Жамбо була поранена в стегно, коли, стріляючи по лампах, до приміщення вдерся Лойріньйо та жагунсо. Якщо вони, — а це було з усього видно, — задумали відлущувати старшого інженера, щоб він забрався із Ільєуса геть, то їхній замір не вдався. Серед того гармидера, що зчинився, Капітану та Рібейріньйо пощастило вивести червонощогого інженера, який, між іншим, бився не так уже й погано: пляшкою віскі він розбив голову своєму супротивнику. Як пізніше розповідав сам Лойріньйо, план розроблявся погано, та ще й поспіхом.

Наступного дня «Діаріо де Ільєус» виголошувала: «Старі господарі краю, задалегідь відчуваючи себе переможеними, знову вдалися до тих методів, які застосовувались біля тридцяти років тому! Скинувши маски, вони виявились, як і колись, ватажками жагунсо — і не більше! Але вони помиляються, вважаючи, що залякають кваліфікованих інженерів і техніків, відряджених урядом для поглиблення фарватеру бухти, якими керує достойний нахненник прогресу Раймундо Мендес Фалкан усупереч антипатріотичному вереску розбійників, що узурпують владу. Ні, вони нікого не залякають! Прихильники розвит-

ку району какао відкидають подібні методи боротьби. Але коли вони все ж таки будуть втягненими у бійку своїми підлими противниками, то зуміють дати їм належну відсіч. Жодного інженера не вдасться більше вижити з Ільєуса. Цього разу не допоможуть ніякі обставини». Стаття в «Діаріо де Ільєус» викликала сенсацію.

З фазенд Алтіно Брандана і Рібейрїньйо прибули жагунсо. Інженери протягом певного часу ходили по вулицях у супроводі цих дивних охоронників. Уславлений своїми бандитськими звичками косоокий Лойрїньйо очолював жагунсо Амансіо Леала і Мелка Тавареса, серед яких був негр на ймення Фагундес. Але коли не брати до уваги кількох сутичок в будинках розпусти і неосвітлених завулках, то нічого серйозного не сталося. Роботи тривали, людьми з буксирів і землечерпалок, як і раніше, захоплювалося все місто.

До Мундїньйо Фалкана приєднувались щодня нові фазендейро. Збулося пророцтво полковника Алтіно: у Раміро Бастоса залишалося все менше прихильників. Його сини і друзі вірно оцінювали становище, що склалося. Тепер вони покладалися лише на зв'язки Раміро в урядових колах і на невизнання там перемоги опозиції, якщо вона буде одержана. Про це говорили обоє синів Бастоса (доктор Алфредо теж перебував у цей час в Ільєусі) і двоє його найвідданіших друзів — Амансіо і Мелк, які мали підготувати вибори по-давньому: забезпечивши нагляд над виборчими пунктами, дільницями і списками. Перевірений метод, що вимагав мінімальних витрат. Таким чином, перемога в провінції буде забезпечена. На жаль, в Ільєусі і в Ітабуні — найбільших містах округи — тепер важко застосовувати без певного ризику подібні методи. Алфредо розраховував на абсолютні гарантії губернатора, немовби Мундїньйо і його люди ніколи не доможуться визнання, навіть коли одержать на виборах лев'ячу частку голосів. Ні, губернатор не згодиться віддати зону какао, найзаможнішу й найперспективнішу зону штату, в руки честолюбних опозиціонерів, прихильників Мундїньйо. Безглуздою є навіть думка про це.

Старий полковник слухав, поклавши підборіддя на золоте руків'я костура. Його пригаслі очі звузились. Така перемога гірша від поразки. Раніше він не потребував допомоги губернатора. Він завжди сам вигравав битву, за нього голосували всі. І ще жодного разу йому не доводилося гільйотинувати противників у мить визнання їхніх

повноважень. А сьогодні Алфредо і Тоніко, Амансіо і Мелк говорили про це спокійно і не розуміли, як жорстоко вони його принижують.

— Ні, до цього справа не дійде. Ми переможемо під час голосування!

Те, що Мундіньйо Фалкан виставив свою кандидатуру у федеральну палату, надихнуло його противників. Не було сумнівів, що він становив би для них більшу небезпеку, коли б згодився балотуватися на посаду префекта. Адже він зажив популярності в Ільєусі, став впливовою людиною. Переважна більшість міських виборців голосувала б за нього, і він майже напевне був би обраний.

— Забезпечити наслідки виборів колишніми методами тепер дуже важко,— зауважив Мелк Таварес.

Проте обрання Мундіньйо до федеральної палати залежить від наслідків голосування по всій восьмій виборчій окрузі, до якої входить не лише Ільєус, але й Белмонте, й Ітабуна, і Канавіейрас, і Уна — какаові муніципалітети, що висувають двох депутатів. За одного з них голосують Ільєус, Ітабуна і Уна. Уну, власне, не варто брати до уваги, голосів там не густо. Але вага Ітабуни у виборах тепер майже дорівнювала Ільєусові, а там влада твердо належала Арістотелесу Піресу, що був цілком зобов'язаний своєю політичною кар'єрою Раміро Бастосу. Хіба не Раміро зробив його помічником комісара в колишньому районі Табокас?

— Арістотелес,— сказав Раміро,— голосуватиме за того, на кого я покажу.

Федеральні депутати не залежали від муніципальної політики і ще менше — депутати від столиць штатів. Їхні кандидатури народжувалися під час переговорів губернатора і федерального уряду. Теперішній депутат від Ільєуса та Ітабуни (другий був обраний від Белмонте і Канавіейраса) з часу останніх виборів з'являвся в зоні лише один раз. Це був лікар, що жив у Ріо і якому протегував федеральний сенатор. Зайняти цю посаду в Мундіньйо не було ніяких шансів. Навіть коли б він пройшов в Ільєусі, то в Ітабуні, Уні і сільських районах наслідки виборів завжди можна підтасувати.

— Це все одно, що полювати без собаки... — підсумував Амансіо.

— Він повинен провалитися! Наше завдання розбити його, і почнемо ми з Ільєуса. Він повинен бути знищений,— вимагав Раміро.

Супротивники Бастоса, мабуть, висунуть Капітана на посаду префекта, а Езекієла Прадо — до палати штату. Кандидатуру адвоката Раміро не брав до уваги. Поза всяким сумнівом, буде обрано Алфредо. Езекієлу під силу лише судові справи, різноманітні заплутані махінації та ще промови у святкові дні. До того ж він занадто прославився своїми пригодами, п'ятикою і скандалами з жінками. А йому ж, як і Мундіньйо, треба зібрати голоси по всій виборчій окрузі.

— Він не становить небезпеки,— твердив Амансіо.

— Йому б не завадило запам'ятати, що піджак не лицюють...

Обрання ж Капітана цілком залежало від голосування в муніципалітеті Ільеус. Він був небезпечним противником, і сам Раміро визнавав це. Капітана треба перемогти в провінції, оскільки в місті це може не вдатись. Його батька, Казузінью, переможеного Бастосом, в Ільеусі пам'ятали як порядну людину і зразкового адміністратора. Вперше він забрукував вулицю — вона і досі називається вулицею Паралелепіпедів. Розпланував перший майдан, посадив перший сад. Чесний до фанатизму, він залишався вірним Бадаро, витративши все, що мав, на безнадійну боротьбу з Бастосами. Його ім'я ще й дотепер було символом благородства, порядності і самопожертви. А втім, авторитет Капітана залежав не лише від доброї слави його батька — до нього самого населення Ільеуса ставилося з великою симпатією. Уродженець Ільеуса, він довго жив у великих містах, що наклало на його зовнішність відбиток цивілізації, був визнаним оратором і користувався в Ільеусі помітним впливом. Від батька Капітан успадкував пристрасть до пафосу і до героїчних жестів.

— Небезпечна кандидатура... — не міг не визнати Тоніко.

— У нього чимало друзів, і він дуже популярний,— погодився Мелк.

— Все залежить від того, хто буде нашим кандидатом.

Раміро Бастос назвав Мелка,— адже він уже був головою муніципальної ради. Кум Амансіо ще раніше відмовився зайняти будь-яку політичну посаду, оскільки йому не пропонували балотуватися. Але Мелк теж відмовився:

— Дякую, але це мені ні до чого. Як на мене, то ця посада не для фазендейро...

— Чому?

— Тому, що люди хочуть бачити при владі дещо освіченіших діячів; кажуть, що фазендейро ніколи займатися управлінням міста, та до того ж ми, як водиться, мало тямимо в цій справі. Відверто кажучи, вони не далекі від істини... Часу нам справді не вистачає...

— Правильно,— сказав Тоніко.— Люди вимагають діяльнішого префекта, він має бути міським жителем.

— Називайте ім'я.

— Тоніко! А чому б і ні? — запропонував Амансіо.

— Я?! Не доведи господи! Я не створений для влади. Якщо я і займаюся трохи політикою, то лише завдяки батьку. Ні, ні, я не можу бути префектом. Мене цілком влаштовує моя контора.

Раміро стенив плечима, дане питання навіть не варто було обговорювати. Тоніко в префектурі... Хіба що заради того, аби приміщенням муніципалітету заволоділи повії.

— Я бачу лише дві кандидатури, варті уваги,— сказав він.— Або Маурісіо, або доктор Демосфенес. Більше нам нікого висунути.

— Доктор Демосфенес живе в Ільєусі не більше чотирьох років. Він приїхав пізніше від Мундінью. Це не те ім'я, яке змогло б протистояти Капітану,— заперечив Амансіо.

— А я вважаю, що він пасує для цього краще, ніж Маурісіо. Взяти до уваги хоча б те, що він відомий лікар, піклується про спорудження лікарні. А в Маурісіо безліч ворогів.

Вони зважили шанси обох кандидатів, обговорили переваги і вади кожного з них. Зрештою, вирішили зупинитися на кандидатурі адвоката, хоча скнарість і зажерливість, безмежне лицемірне пуританство, святенництво, відданість служителем культу робили його мало популярним на цій землі атеїстів. А втім, і доктор Демосфенес не користувався особливими симпатіями. Справді, він непоганий лікар, та немає в місті самозакоханішої, бундючнішої людини і найнепримиреннішого прибічника закостенілих пережитків, ніж він.

— Це знаючий лікар, але його хвалькуватість уїлася вже всім у печінки,— висловив загальну думку Амансіо.— У Маурісіо, правда, чимало ворогів, але немало й таких, що підуть за ним. Він добре говорить.

— Він віддана людина,— останнім часом Раміро особливо навчився цінувати відданість.

— І все ж він може програти.

— А треба виграти. І виграти тут, в Ільєусі. Я не хочу потім просити допомоги в губернатора, щоб зітнути голову будь-кому. Я хочу виграти! — Полковник нагадував зараз уперту дитину, що вимагає іграшку.— Я кину все, коли мені доведеться триматися при владі ціною чужого авторитету.

— Ви маєте рацію, куме,— сказав Амансіо.— Але для цього народ неодмінно треба трохи полякати. Пустити в місто кількох жагунсо.

— Робіть усе, що ви вважаєте за потрібне, але вибори ми мусимо виграти!

Вони обговорили також кандидатури до муніципальної ради. Від опозиції, як водилося, обирався один радник. За традицією, це був старий Онорато, опозиціонер лише за назвою, зобов'язаний Раміро за якісь послуги. З часом він став більшим прихильником уряду, аніж його колеги по муніципалітету.

— Цього разу вони не ввели його до списку.

— Буде обрано Доктора. Можете не сумніватись.

— Ну, що ж. Він людина ділова. Але один він — це ще не опозиція.

Полковник Раміро симпатизував Доктору. Він захоплювався його вченістю, знанням історії Ільєуса, любив слухати його оповідання про минуле і химерні перекази з життя родини Авілів. Доктор прикрасив би муніципальну раду і, нарешті, почав би голосувати разом з усіма, як старий Онорато. Навіть сьогодні, коли прогнози наступної виборчої кампанії були не зовсім втішними, коли тінь поразки бовваніла попереду, Раміро все ще залишався першою величиною в місті; він був просто чудовим, великодушно віддаючи одне місце опозиції і бажаючи бачити на ньому найблагороднішого свого супротивника.

Амансіо передбачав перемогу:

— Розраховуйте на мене, куме Раміро. Допоки господь дарує мені життя, ніхто на вулицях Ільєуса не буде на сміхатися з мого кума. Вони не знатимуть радощів перемоги на виборах. Розраховуйте на нас — на мене і на Мелка.

Але цієї гарячої весни і друзі Мундіньйо почали діяти

активніше. Рібейріньо майже не сидів на місці. Він їздив з округи в округу, маючи намір об'їхати увесь район. Капітан теж побував в Ітабуні, Піранжі, Агуа-Преті. Після повернення він порадив Мундіньо негайно вирушити до Ітабуни.

— В Ітабуні навіть дурень не буде за нас голосувати.

— Чому?

— Ви коли-небудь чули про уряд Бразилії, що мав би підтримку в населення? Так ось, уявіть собі, він існує: це уряд полковника Арістотелеса в Ітабуні. Він тримає в своїх руках усіх — від полковників до жебраків.

Мундіньо переконався у правдивості цих слів, хоча його дуже гостинно зустріли в Ітабуні. Мундіньо прийшов своїм новим чорним авто, що викликало сенсацію. Вікна будинків уздовж вулиць, якими він проїжджав, заповнювались цікавими. Ітабунські клієнти частували Мундіньо сніданками і обідами, возили його на прогулянки, в кабаре, в клуб «Грапіуна», навіть водили по церквах. Але про політику вони не говорили. Коли Мундіньо висував свою програму, вони в один голос повторювали:

— Якби я не був зв'язаний обіцянкою, даною Арістотелесу, я голосував би за вас, сеньйоре.

Але, на нещастя, всі вони були зв'язані з Арістотелесом. На другий день перебування Мундіньо в Ітабуні його відвідав полковник Арістотелес. Він не застав Мундіньо в готелі і залишив люб'язне запрошення зайти до префектури на чашку кави. Мундіньо вирішив прийняти запрошення.

Полковник Арістотелес Пірес виявився величезним, схожим на метиса чоловіком, з обличчям, подзьобаним віспою, яке час від часу освітлювалось щирою посмішкою. Він вважався фазендейро середньої руки — збирав лише півтори тисячі ароб какао, але вплив його в Ітабуні, поза всяким сумнівом, був значним. Полковник був створений для того, щоб керувати; здавалося, він народився з хистом до політики. Жодного разу з того часу, як його було призначено помічником комісара, ніхто, навіть великі фазендейро муніципалітету, не наважувався сперечатись з ним за владу.

Арістотелес розпочав свою діяльність як прихильник родини Бадаро, але зумів раніше, ніж інші, помітити, що зоря старого господаря починає заходити після його поразки в боротьбі за ліси Секейро-Гранде. Він відійшов

від Бадаро, коли ще було зручно залишити їх. І все ж вони намагалися вбити його, він був на волосину від смерті. Але куля влучила в жагунсо, що супроводив його. В знак подяки за перехід на їхній бік Бастоси настановили його помічником комісара тодішнього Табокаса, селища поблизу його власних плантацій. А незабаром злидарське селище почало перетворюватись у місто.

Минуло кілька років, і він розпочав боротьбу за відхід Табокаса від Ільеуса і за перетворення його в муніципалітет Ітабуни. Всі мешканці Табокаса об'єдналися під цим прапором. Полковник Раміро Бастос страшенно розсердився. Між ним і Арістотелесом мало не дійшло до розриву будь-яких відносин. Хто він такий, цей Пірес, кричав Раміро, щоб забирати в Ільеуса таку величезну територію? Арістотелес, будучи, як ніколи, покірним і відданим, намагався умовити Раміро. Тодішній губернатор, прийнявши Піреса в Баїї, сказав, що затвердить декрет про відокремлення Табокаса, якщо Арістотелес дістане згоду Раміро. Це виявилось нелегкою справою, довелося провадити тривалі переговори, але Арістотелес таки домігся свого. «Що ви втрачаєте?» — запитував він Раміро. Утворення нового муніципалітету все одно неминуче. Бастос міг відтягнути його, але стати на заваді не мав сили. Чому Раміро, замість того, щоб очолити цей рух, іде проти? Він, Арістотелес, чи на посаді помічника комісара, чи на посаді префекта, виявить Раміро всебічну підтримку. А мова ж іде про те, щоб йому очолити не один муніципалітет, а два, тільки і всього. Раміро, зрештою, дав себе умовити і навіть приїхав на свято в честь заснування нової префектури. Арістотелес дотримався своєї обіцянки: він продовжував підтримувати Раміро, хоча і притамовував у душі гіркоту принижень, які довелося терпіти від полковника. До того ж Раміро і далі поводився з ним так, немов Арістотелес все ще був молодим помічником комісара.

Людина мисляча і ініціативна, Арістотелес повністю присвятив себе справі прогресу і розквіту Ітабуни. Він звільнив місто од жагунсо, забрукував центральні вулиці, але при цьому не надавав особливого значення майданам і садам і не гайнував часу на наведення зовнішнього лоску. Замість цього електрифікував Ітабуну, провів водогін, проклав дороги, що з'єднали місто з селищами, виписав фахівців для догляду за плантаціями, заснував кооператив виробників какао, надав пільги комерсантам

з метою розвитку торгівлі, турбувався про навколишні райони і за короткий час перетворив молоде місто в центр величезної території, що досягала кордонів сертану.

Мундіньйо прийшов у префектуру, щоб зустрітися з Піресом, і застав його за вивченням планів нового мосту через річку, який мав сполучити обидві частини міста. Полковник немов чекав експортера: звелів одразу ж подати каву.

— Я прийшов, полковнику, щоб висловити захоплення вашим містом. Ваша діяльність заслуговує найвищої оцінки. Окрім того, мені хотілося б поговорити про політику. Я не люблю набридати і, коли ця розмова вас не цікавить, то скажіть мені одразу. Прийміть ще раз мої привітання.

— Чому не цікавить, сеньйоре Мундіньйо? Політика — моя кашаса. Подумайте лишень — якби не політика, я вже давно став би заможною людиною. Політика ж мене тільки розорує. Але я не скаржуся, мені це подобається. Вона моя слабкість. Дітей у мене немає, я не захоплююсь азартними іграми, не п'ю... Жінки... ну, інколи трапляється, пускаюсь берега, — він засміявся своїм приємним сміхом. — Для мене політика — значить влада. Інші вдаються до неї, щоб обладнувати власні справи, щоб завоювати вплив. Інші, але не я, можете мені повірити.

— Звичайно, вірю, Ітабуна — кращий тому доказ.

— Найбільше задоволення для мене — це бачити, як зростає Ітабуна. Настане такий день, коли ми випереди-мо Ільєус, сеньйоре Мундіньйо. Я не маю на увазі місто, адже Ільєус — порт. Але муніципалітет випереди-мо. В Ільєусі добре жити, а в Ітабуні гарно працювати.

— Тут про вас усі доброї думки, вас поважають і шанують. Опозиції в Ітабуні, мабуть, не існує.

— Це не зовсім так. З півдесятка опозиціонерів знайдеться... і коли ви, сеньйоре, як слід пошукаєте, то когось знайдете, кому я не до вподоби. Тільки вони вам не скажуть чому. Вони вас розшукували. До вас ще не звертались?

— Звертались. Знаєте, що я їм відповів? Хто хоче голосувати за мене, хай голосує, але я не хочу бути точкою опори в боротьбі проти полковника Арістотелеса. В Ітабуни чудовий господар.

— Я про це довідався одразу ж... І я вам вдячний, — він знову усміхнувся до Мундіньйо; його широке обличчя метиса випромінювало тепло.

— Я також стежив за вашою діяльністю, сеньйоре. І аплодував. Коли закінчатся роботи в бухті?

— За кілька місяців ми експортуватимем какао прямо з Ільєуса. Роботи провадяться в найстисліші терміни. Але ще багато треба зробити.

— Історія з бухтою дала чимало приводів для різних розмов, але вона не може забезпечити вашої перемоги на виборах. Я вивчав це питання, і ось що вам скажу: вірнішою була б орієнтація на порт в Мальядо, а не поглиблення і розширення входу в бухту. Ви можете скільки завгодно вигрібати пісок, а його знову наноситиме вода. Отже, єдиний вихід — спорудження нового порту в Мальядо.

Якщо Арістотелес і чекав, що Мундінйо буде сперечатися, то помилився:

— Я знаю, остаточне розв'язання проблеми — це порт в Мальядо. Але чи переконані ви, сеньйоре, що уряд має намір спорудити його? І скільки років доведеться чекати, доки він відкриється? Порт в Мальядо вимагає важкої боротьби, полковнику. І невже ж увесь цей час какао має вивозитись через Баїю? Хто оплачує перевезення? Ми, експортери, і ви, фазендейро. Не думайте, що розчищення проходу в бухту я вважаю ідеальним розв'язанням питання. Ті, хто борються проти мене і висловлюються за спорудження порту, не знають, що я їхній одностудець. Тільки я вважаю, що краще, доки немає порту, мати бодай бухту, яку можна використовувати для прямого експорту. Але як тільки завершаться роботи в бухті, я розпочну боротьбу за спорудження порту. І ще: одна драга залишиться в Ільєусі, аби підтримувати в порядку фарватер.

— Розумію... — Арістотелес перестав посміхатись.

— Хочу, щоб ви знали: коли я і займаюся політикою, то лише з тих же причин, що й ви.

— Це велике щастя для Ільєуса. Жаль, що ви не поширюєте своєї діяльності на Ітабуну. Якщо не брати до уваги автобусного маршруту.

— Поле моєї діяльності — Ільєус. Але оберуть мене чи ні, я маю намір значно розширити свої операції, і в першу чергу в Ітабуні. Одне із завдань, яке привело мене сюди, полягає у вивченні можливості відкрити тут філіал експортної фірми, і я це зроблю.

Вони випили каву. Арістотелес схвально поставився до планів Мундінйо.

— Чудово. Ітабуна потребує ініціативних людей.

— Отже, ми поговорили про все. В усякому разі, я, полковнику, сказав усе, що думав. Я не приходив просити у вас голосів, оскільки мені відомо, що ви тілом і душею віддані полковникові Раміро Бастосу. Мені було приємно познайомитись з вами. Я щасливий з цього знайомства.

— Куди ви так поспішаєте? Посидьте ще трохи... До речі, хто вам сказав, що я тілом і душею відданий старому Раміро?

— Але ж це відомо всім... В Ільеусі вважають, що ваші голоси є вирішальними у виборах федерального депутата і депутата в палату штату. Тобто, сеньйора Вітора Мело і сеньйора Алфредо Бастоса.

Арістотелес розсміявся, немовби почув щось дуже тепле.

— Ви можете подарувати мені ще кілька хвилин? Я вам дещо розповім. Не пошкодуєте.

Полковник покликав чиновника і звелів подати ще кави:

— Цей сеньйор Вітор, федеральний депутат, страшенно велике цабе. Уряд накинув його нам, полковник Бастос погодився, ну а що я міг зробити? У мене не було кандидата, за якого я міг би голосувати, коли б навіть захотів. Після смерті сеньйора Казузи опозиція в Ільеусі та Ітабуні припинила своє існування. Так ось, цей сеньйор Мело після обрання заїхав якось ненадовго до нас і, побачивши Ітабуну, закрутив носом, все тут було йому не до смаку. Він запитав, що я, чорт забирай, тут роблю, коли місто не має зелені, коли бракує і того, і того, ще й іншого. Я відповів, що я не садівник, я префект. Йому це не сподобалось. Він не захотів оглянути дороги, водогін — одне слово, нічого. Йому бракувало часу. Я намагався просити асигнувань на різні заходи. Послав йому десятки листів. Ви гадаєте, що цей пан хоч палець об палець ударив? Ви, може, думаєте, що він відповів на мої листи? Коли б не так! Як милість господню, він надіслав мені в кінці року вітальну листівку. Подейкують, він знову балотується. Але в Ітабуні він не одержить жодного голосу.

Мундінійо хотів щось сказати, проте Арістотелес розсміявся і запропонував:

— Полковник Раміро по-своєму людина порядна. Це він понад двадцять років тому зробив мене помічником комісара. Він усім розповідає, що лише йому я завдячую

своїм сьогоднішнім становищем. Але хочете знати правду? Він упорався з Бадаро лише тому, що я пішов за ним. Поширюються чутки, нібито я покинув Бадаро саме тоді, як вони програли. Це брехня. Я пішов від них, коли вони були при владі. Вони програли, це правда, але тільки тому, що вже не могли і не вміли управляти. Для них політика була одним із засобів розширення своїх маєтків. І на ті часи полковник Раміро був для них тим, ким сьогодні для Бастосів є ви.

— Ви хочете сказати...

— Зачекайте, я незабаром закінчу. Полковник Раміро дав згоду на відокремлення Ітабуни. Якби він не згодився або намагався гальмувати це питання, уряд також почав би тикати палки в мої колеса. Тому я і підтримував його. Але він гадає, що я робив це з почуття обов'язку перед ним. Коли ви почали втручатися в деякі ільєуські справи, я став придивлятися до вас. Вчора, коли ви прибули до Ітабуни, я сказав собі: «Ну, тепер до нього пригорнеться різна наволоч. Подивимось, що він робитиме, як поведеться, мабуть, це найкраща перевірка».— Арістотелес доброзичливо розсміявся.— Сеньйоре Мундіньйо Фалкан, якщо вам потрібні мої голоси,— вони ваші... Я не вимагаю ніякої компенсації взаміну, це не політична оборудка. У мене є лише одна умова: потурбуйтеся також про Ітабуну, адже і вона входить до зони какао. Не забудьте про цей занедбаний край.

Мундіньйо був настільки здивований, що ледве міг промовити:

— Та разом з вами, полковнику, ми гори звернемо.

— Але поки що мовчіть про те, що почули від мене. Десь напередодні виборів я потурбуюсь, аби оголосити своє рішення.

Проте зберігати таємницю так довго, як підказувала йому мудрість і обережність, не вдалося. Десь за кілька днів полковник Раміро запросив Арістотелеса в Ільєус, щоб оголосити список кандидатів від правлячої партії. Арістотелес порадився із своїми найвпливовішими друзями і рушив автобусом до Ільєуса.

Полковник Раміро, не давши наказу відкрити вітальню, де стояли стільці з високими спинками, вручив Піресу список:

«У федеральні депутати — сеньйор Вітор Мело». Далі йшли інші імена. Арістотелес повільно прочитав папір, немов по складах, і повернув його Бастосу.

— За цього сеньйора Вітора, полковнику, я більше не голосую, навіть коли настане новий потоп. Він ні на що не здатний. Я звертався до нього безліч разів, але наслідків, на жаль, ніяких.

Суворим тоном, немовби караючи неслухняну дитину Раміро запитав:

— Чому ви не повідомили про свої вимоги мені? Якби ви діяли через мене, він би не відмовив. Самі винні. Що ж стосується голосування, то його висуває уряд, і ми обираємо його. Сам губернатор обіцяв...

— Але ж не я...

— Що ви хочете сказати?

— Я вже сказав, полковнику. За цього жевжика я не голосуватиму.

— Тоді за кого ж?

Арістотелес окинув поглядом кімнату, потім глянув в очі Раміро:

— За Мундінью Фалкана.

Старий побліднув і підвівся, опираючись на костур.

— Ви це серйозно?

— Цілком!

— Тоді геть з мого дому,— він показав пальцем на двері.— І негайно!

Арістотелес вийшов, він був абсолютно спокійним, і рушив прямо до редакції «Діаріо де Ільєус». Там він сказав Кловісу Кості:

— Можете повідомити, що я приєднався до сеньйора Мундінью.

Жеруза побачила діда, який нерухомо сидів на стільці.

— Дідусю! Що трапилось? — На її крик прибігла мати і негайно послала служницю до лікаря.

Прийшовши до тями, старий пробурмотів:

— Не треба лікаря. Звеліть гукнути кума Амансіо. В цю ж мить!

Лікар поклав Раміро в ліжку. Доктор Демосфенес сказав Алфредо і Тоніко:

— Мабуть, він дуже розхвилювався. А цього не слід було допускати. Ще один такий випадок — і серце не витримає.

Прийшов Амансіо Леал, якому повідомили про те, що трапилось під час сніданку. Вся його родина перелякалася. Амансіо зайшов до Раміро в спальню і пробув там якийсь час.

...Саме тоді, коли номер «Діаріо де Ільєус» вийшов із заголовком на всю першу шпальту —

«ІТАБУНА ПІДТРИМУЄ ПРОГРАМУ МУНДІНЬЙО
Ф А Л К А Н А»,—

Арістотелес з експортером поверталися човном після огляду землечерпалок і буксирів. Вони спостерігали, як водолази опускаються під воду, як екскаватори, немов казкові страховища, пожирають пісок. Арістотелес весь час сміявся щиро і захоплено. «Разом ми збудуємо порт у Мальядо»,— говорив він Мундіньйо.

Куля влучила йому в груди, коли він з Мундіньйо ішов через пустирище Уньан, прямуючи в бар Насіба, аби чогось випити.

— Горілки я не п'ю... — ледве встиг сказати Арістотелес, постріл обірвав речення.

Якийсь негр кинувся тікати в бік пагорба, за ним гналося двоє просто одягнених людей, перед очима яких відбулося вбивство.

Експортер підхопив префекта Ітабуни, гаряча кров залила сорочку Мундіньйо. Звідусіль збігалися люди, поступово зібрався чималий натовп.

Здалеку долинали крики:

— Тримайте! Ловіть убивцю! Ловіть його!

ПРО ВЕЛИКЕ ПОЛЮВАННЯ

Того вечора панувало ще більше пожвавлення, ніж у день убивства Сінязіньї і Осмундо. Мабуть, з часів збройних сутичок, які закінчилися двадцять років тому, жодна подія так не тривожила і не хвилювала не лише місто, але й сусідні муніципалітети, всю провінцію. В Ітабуні творилося таке, що й словами не переказати. Не минуло й кількох годин після замаху, як до Ільєуса почали прибувати автомобілі з сусіднього міста, вечірній автобус приїхав переповнений, за ним — дві вантажні машини із жагунсо. Все це скидалося на початок війни.

— Какаова війна... Триватиме не менше тридцяти років,— передбачив Нью-Гало.

Полковника Арістотелеса Піреса відвезли в ще не добудовану лікарню доктора Демосфенеса, де функціонувало лише кілька палат та операційна зала.

Навколо пораненого зібрались місцеві медичні величини.

Доктор Демосфенес, політичний прибічник і друг полковника Раміро, не хотів брати на себе відповідальності за операцію. Стан Арістотелеса був тяжким, а чого лише не почнуть патякати, коли він, не доведи господи, помре на операційному столі. Піреса оперував при допомозі двох асистентів доктор Лопес, широковідомий лікар у місті; був він чорний, як ніч, і відзначався прекрасною вдачею. Коли з Ітабуни прибули лікарі, терміново надіслані рідними і друзями Арістотелеса, операцію було вже закінчено і доктор Лопес мив руки спиртом.

— Тепер усе залежатиме від його витривалості.

Бари були переповнені, на вулицях юрмилися люди, всі були охоплені нервовим збудженням. Випуск «Діаріо де Ільєус» із сенсаційним інтерв'ю Арістотелеса було розпродано за кілька хвилин, і незабаром номер газети продавався за десять тостанів. Негр, що стріляв у Піреса, зник у заростях пагорба Уньан, і поки що його не розшукали. Один із свідків замаху, каменяр, розповідав, що бачив його одного разу в товаристві Лойрінью на околицях міста в дешевенькому кабаре «Бате-Фундо». Другий свідок, що переслідував убивцю і мало не поплатився за це, раніше ніколи не зустрічав негра, але розповів, як той був одягнений: в полотняні штани і смугасту сорочку. В той же час всі знали, хто підіслав убивцю, їхні імена вимовлялися пошепки.

Мундінью, доки тривала операція, не виходив з лікарні. Він послав своє авто в Ітабуну по дружину Арістотелеса, написав кілька телеграм в Баїю і Ріо. Жагунсо Алтіно Брандана і Рібейрінью, що перебували в місті з дня прибуття буксирних пароплавів, одержавши наказ дістати негра живим чи мертвим, прочісували садки і зарості пагорба Уньан. Прибула місцева поліція, комісар послав двох солдатів на обшуки околиць. Капітан, прийшовши до лікарні, звинуватив у організації замаху Раміро, Амансіо і Мелка, але комісар відмовився запровадити його свідчення, оскільки Капітана не було на місці злочину. Він запитав Мундінью, чи поділяє той точку зору Капітана.

— А навіщо вам це знати? — сказав експортер. — Я не дитина і розумію, що ви, пане лейтенант (комісар був лейтенантом військової поліції), все одно не вживатимете ніяких заходів. Зараз важливо впіймати цього жагунсо, а вже він розповість нам, хто дав йому зброю. І впіймаємо його ми самі.

— Ви мене ображаєте.

— Чого б це раптом. Я просто виселю вас із Ільєуса. Можете йти і пакувати речі,— Мундіньйо розмовляв майже таким тоном, яким говорили полковники в минулі часи.

В барі Насіб бігав від столика до столика, слухаючи розмови відвідувачів. Жоан Фулженсіо проголосив:

— Жодна зміна в житті суспільства не відбувалася без кровопролиття. Але цей замах не обіцяє Раміро нічого доброго. Якби йому вдалося вбити Арістотелеса, то, можливо, він зумів би завоювати частину голосів у Ітабуні. Після того ж, що трапилось, авторитет Арістотелеса лише зміцніє. Це означає кінець імперії Раміро I Садівника, але ми не станемо підданими Тоніко Гаряче Серце. Мундіньйо Веселий зійде на престол.

Пошепки повідомляли про хворобу полковника Раміро, хоча сім'я намагалася потаїти це. Тоніко і Алфредо ні на мить не залишали батька. Подейкували, що старий ось-ось віддасть богу душу. Проте це повідомлення пізно ввечері було спростоване Доктором і Жозуе.

Цікавий випадок трапився з Доктором. Видатний лідер руху, очолюваного Мундіньйо, він у день замаху просто обідав у сім'ї Раміро. Ще напередодні він разом з Арі і Жозуе був запрошений в дім свого супротивника на обід, що давався на честь поета Аржілеу. Доктор прийняв запрошення: політична боротьба не зіпсувала його добрих взаємин з Бастосами, навіть незважаючи на різкі статті в «Діаріо де Ільєус», автором яких він був. Того дня він, Аржілеу і Жозуе відвідали одну місцинку за Понталом, щоб у затінку кокосових пальм поснідати там неперевершеною мокекою. Вони запивали сніданок кашасою, якою їх почастивав адвокат Елвесіо Маркес. Вони трохи затримались і мало не бігцем рушили до готелю, де поет поміняв краватку, а вже потім попростували прямо до Раміро. Хоча Жозуе і звернув увагу своїх супутників на незвичне пожвавлення на вулицях, але ті не надали цьому ніякого значення. Між тим Арі Сантос, який сидів у барі, вирішив, що запрошення, мабуть, анульовано, і не пішов до Бастосів.

Не можна сказати, що обід пройшов весело; всі були чимось стурбовані, розмова не клеїлась. Господарі виправдовувались тим, що вранці полковник раптово захворів. Сини заперечували проти його присутності за столом, але Раміро наполіг на своєму, хоча нічого не пив і не їв. Тоніко

був незвично мовчазний, і Алфредо не вдавалося підтримувати розмову, він був дуже неуважний. У його дружини, що давала розпорядження служницям, почервоніли очі, немовби вона плакала. Гостей розважала Жеруза, вона ж підштовхувала батька, коли до того зверталися. Жеруза розмовляла з поетом і Доктором, а Раміро незрушно розпитував Жозуе про учнів коледжу Еноха. Час від часу розмова затихала, тоді Раміро і Жеруза знову її оживляли. В один з таких моментів між дівчиною і поетом виник діалог, про який потім розповідали в барах:

— Ви одружені, сеньйоре Аржілеу? — лагідно запитала Жеруза.

— Ні, сеньйорито,— відповів поет своїм громовим голосом.

— Вдівець? Бідолашний... Сумно, мабуть, жити самому.

— Ні, сеньйорито. Я не вдівець...

— То ви ще парубок? Вам пора одружитися, докторе Аржілеу.

— Я й не парубок, сеньйорито.

Здивована Жеруза наївно наполягала:

— А хто ж ви тоді, сеньйоре Аржілеу?

— Коханець, сеньйорито,— відповів він, схиливши голову.

Це було так раптово, що Тоніко, який був того вечора сумний і мовчазний, вибухнув реготом. Раміро суворо глянув на нього. Жеруза втупилась в тарілку, а поет продовжував їсти. Жозуе ледве стримував сміх. Врятував становище Доктор, розповівши поетові історію родини Авілів.

Під кінець обіду прийшов Амансіо Леал. І лише тоді Доктор відчув, що трапилось щось надзвичайне. Амансіо не приховував свого здивування, побачивши його тут, і очікувально замовк. Бастоси теж мовчали. Нарешті Раміро запитав:

— Ну, які наслідки операції?

— Схоже, що буде врятовано. В усякому разі, так кажуть.

— Кого буде врятовано? — поцікавився Доктор.

— А ви нічого не знаєте?

— Ми прийшли до вас прямо від Елвесіо.

— Стріляли в полковника Арістотелеса.

— В Ітабуні?

— Тут, в Ільєусі.

— Чого?

— А хто його знає...

— Хто стріляв?

— Невідомо. Здається, якийсь жагунсо. Він утік.

Доктор, який не читав у той день газети і нічого не знав, висловив співчуття:

— Сумна історія... Адже він був вашим другом, полковнику, чи не так?

Раміро похнюпився. Обід закінчився сумно, після того як поет продекламував Жерузі кілька поезій. Мовчанка була такою важкою, що Жозуе і Доктор вирішили попрощатися. Добре пообідавши, поет хотів посидіти ще, попиваючи коньяк, але друзі умовили його. Коли вони вийшли, Аржілеу поскаржився:

— Для чого така поспішність? Вишукане товариство, чудовий коньяк...

— Бастоси хотіли залишитися в родинному колі.

— А що трапилося, чорт забирай?

Це їм стало відомо лише в барі. Доктор поспішив до лікарні, а відомий поет обурювався:

— Якого дідька вони підіслали вбивцю саме сьогодні, коли мене запросили на обід? Вони що, не могли вибрати іншого дня?

— Справа не чекала,— пояснив йому Жоан Фулженсіо.

Відвідувачі приходили і залишали бар. Хтось розповів, що пагорб Уньан взято в кільце, інший докинув про обшуки, які почалися в навколишньому районі, а також про велике полювання на негра, котрого мусять взяти живим або мертвим. Люди, які приїхали з Ітабуни, і жагунсо, котрі висадилися з вантажних машин, переконували всіх, що не повернуться без голови бандита і покажуть її всьому місту. Приходили також ті, кому вдалося побувати в лікарні. Арістотелес спить, а доктор Лопес сказав, що рано ще робити будь-які прогнози. Куля пронизала легеню.

Насіб також ходив до підніжжя пагорба подивитися, як оточують місцевість. Він розповів новину Габріелі і доні Армінді, які ще не знали причини переполоху.

— Хотіли вбити префекта Ітабуни, полковника Арістотелеса, але тільки поранили. Він зараз перебуває у лікарні, майже на грані смерті. Кажуть, діяли люди полковника Раміро Бастоса, або Амансіо, або Мелка, а втім, це однаково. Жагунсо заховався день на пагорбі. Але йому не втекти — за ним полює понад тридцять чоловіків. І коли його ввіймають...

— Що тоді? Його заарештують? — зацікавилася Габрієла.

— Заарештують? Виходячи з розмов, його голову відвезуть в Ітабуну. Навіть комісара поліції прогнали.

Комісар у супроводі солдата з'явився з боку порту, звідки стріляв негр. Озброєні люди охороняли дорогу на пагорб. Комісар хотів по ній пройти, але йому не дозволили.

— Тут не ходять.

Комісар був у формі з лейтенантськими погонами. Йому заступив шлях самовпевнений молодик з револьвером у руках.

Лейтенант запитав:

— Ви хто, сеньйоре?

— Я секретар Ітабунської префектури, Америкіо Матос, коли це вас влаштовує.

— А я комісар Ільєуської поліції. Я мушу заарештувати злочинця.

Поряд з юнаком стояло п'ять жагунсо з гвинтівками.

— Заарештувати? Годі жартів! Якщо ви хочете когось заарештувати, вам немає рації видиратися на пагорб. Заарештуйте полковника Раміро і цю наволоч Амансіо Леала та Мелка Тавареса або, нарешті, хоча б Лойрінью. Вам тут нічого робити, у вас вистачить справ у місті.

Він подав знак, жагунсо підняли гвинтівки. Молодик докинув:

— Пане комісаре, йдіть краще своєю дорогою, коли ви цінуєте власне життя.

Лейтенант хутко озирнувся. Солдат уже зник.

— Ну, ви ще мене визнаєте, — лейтенант повернувся назад.

Всі стежки, що вели на пагорб, охоронялись. А було їх три: дві з боку порту і одна з боку моря, де стояв будинок Насіба. Понад три десятки жагунсо з Ітабуни та Ільєуса обшукували пагорб, прочісували ріденькі чагарники і гаї, заходили до помешкань бідняків і перекидали там усе догори дном. Чутки ставали дедалі тривожнішими. У «Везувії» щохвилини з'являвся хто-небудь з черговою новиною. Розповідали, що поліція охороняє садибу полковника Раміро, де замкнулися сам полковник, його сини і найвідданіші друзі, в тому числі Амансіо і Мелк. Але все це виявилось вигадкою, бо Амансіо завітав до бару за кілька хвилин після розповіді, а Мелк взагалі не приїздив з плантацій. Двічі поширювалась

чутка про смерть Арістотелеса. Кажали, буцімто Мундіньйо попросив допомоги у полковника Алтіно Брандана і послав своє авто по Рібейрінью. Чутки, одна безглуздіша за іншу, поширювались протягом кількох хвилин і одразу ж змінювались новими.

Поява Амансіо викликала здивування. Як завжди, своїм м'яким голосом він мовив: «Доброго вечора, сеньйори!», підійшов до стойки, попрохав коньяку і поцікавився, чи немає партнерів для покера. Партнерів не виявилось. Амансіо пройшовся поміж столиками, перемовився кількома словами з деякими відвідувачами, і всі відчули, що полковник кидає виклик тим, хто звинувачує його в замахові на Піреса. В його присутності ніхто не осмілювався завести мову про пригоду. Амансіо попрощався і, вийшовши з бару, рушив вулицею полковника Адамі до садиби Раміро.

На пагорбі обшукали вже всі нори, оглянули печери, обстежили чагарники. І не раз переслідувачі були всього за кілька кроків від негра Фагундеса.

Він вибіг на пагорб все ще з револьвером у руках. Після того, як Арістотелес вийшов із човна, Фагундес чекав слухної миті для пострілу. Коли полковник підійшов до Уньану, майже пустельного в ту годину, він нарешті наважився і прицілився йому прямо в серце. Фагундес побачив, як полковник падає,— це був він, той самий дядько, якого показав йому в порту Лойрінью; вистріливши, Фагундес втік. Якийсь робітник кинувся його переслідувати, але одним пострілом Фагундес відбив у нього охоту від цієї сумнівної розваги. Негр сховався між деревами, розраховуючи пересидіти там до вечора, і почав жувати тютюн. Тепер він матиме гроші. Нарешті настав час збройних сутичок. Клементе вже цікавився, які ділянки продаються,— адже його не покидала думка придбати землю; а втім, вони обоє мріяли про те, щоб мати невеличку плантацію бодай на двох. Якщо збройна боротьба розгориться, то такий хлопець, як негр Фагундес, хоробрий, вправний стрілець, скоро досягне успіхів. Лойрінью сказав, що увечері вони мають зустрітись в «Бате-Фундо» — ще до того, як там зберуться відвідувачі. В «Бате-Фундо» треба бути до восьмої вечора. Фагундес був спокійним. Він трохи відпочив, потім почав підніматися на узвишшя пагорба, маючи намір спуститися з протилежного боку, коли настане вечір, вийти на набережну і рушити на зустріч з Лойрінью. Фагундес неквапливо пройшов повз кілька дворів і

навіть побажав доброго вечора якійсь жінці. Потім завернув у гай, знайшов там затишний закуток і ліг на траву, чекаючи темряви. Звідси йому видно було набережну. Фагундес підвівся на ліктях і тепер міг спостерігати, як сонце на околиці моря розпускає червоне в'яло. Він думав про ділянку землі, про горопаху Клементе, який все ще мріє про Габрієлу і ніяк не може її забути. Клементе не знав, що вона вийшла заміж і стала тепер заможною сеньйорою,— Фагундесу розповіли про це в місті. Повільно надходила ніч. Навколо було тихо, мирно, спокійно.

Коли Фагундес попрямував до стежки, що вела вниз, він мало не наштотхнувся на людей і відійшов назад до гаю. Звідти він стежив, як, розділившись на групи, вони заходили в оселі. Було їх багато, всі озброєні. До негра долетіли уривки розмов. Вони мали намір схопити його живого чи мертвого і відвезти до Ітабуни. Фагундес затиснув у жменю свій кучерявий, жорсткий чуб. Невже той чоловік, в якого він стріляв, таке велике цабе? Зараз його, мабуть, саме обкладають квітами. А Фагундес живий і не хоче вмирати. У нього є на прикметі ділянка землі, вони з Клементе неодмінно куплять її. Бої тільки-но почались, і ще можна заробити чимало грошей.

Групи по п'ятеро-шестеро людей шастали на пагорбі.

Негр Фагундес заліз в найгустіші зарості дерев. Колючки роздирали сорочку і штани. Револьвер негр все ще тримав у руках. Кілька хвилин він просидів у кущах навпочіпки. Незабаром пролунав голос:

— Тут хтось пройшов. Куці прим'ято.

Фагундес ждав з тривогою. Голоси затихли, і він почав пробиратися далі. Нога, роздерта гострою колючкою, кривавилась. Якась тваринка втекла, побачивши його; так він знайшов глибоку яму, прикриту кущами, і заліз в неї. І вчасно, бо голоси знову залунали неподалік:

— Тут хтось був. Дивіться...

— Клятї колючки...

Вони шукали його аж до настання темряви. Інколи їхні голоси лунали майже поруч, і Фагундес все чекав, що побачить зараз людину, яка подолає слабкий захист чагарника і стрибне до нього в яму. Потім він помітив серед гілля літаючого світлячка. Страху не було, але його почало діймати нетерпіння. Так він може запізнитися на зустріч з Лойрінью. Негр чув, про що розмовляли переслідувачі: вони приріжуть його. Він не боявся, але помирати йому не хотілося. Особливо тепер, коли почали-

ся збройні сутички і коли знайшовся нарешті клапоть землі, який вони куплять разом з Клементе.

Потім на якусь хвилину запанувала тиша, почало швидко темніти, немовби ніч стомилася ждати. Та й він також зморився від чекання. Фагундес виліз із ями і, нахилившись, бо кущі були низькими, обережно огледівся навколо. Поблизу нікого. Невже вони відмовились від наміру зловити його? А може, пішли тому, що стемніло? Він підвівся, ще раз огледівся, але не побачив нічого, крім сусідніх дерев; решта красвиду була прикрита густою запоною ночі. Орієнтуватися було неважко. Попереду море, позаду порт. Йому слід іти вперед, вийти на узбережжя, обминути скелі і розшукати Лойрінью. Мабуть, той уже пішов із «Бате-Фундо». Тепер Фагундес зможе одержати свої чесно зароблені гроші, він навіть заслужив на більше, адже його переслідували. Праворуч видно було ліхтар, що стояв на вершині пагорба, другий ліхтар стояв на середині стежки. Далі яскріли ріденькі вогники в будинках мешканців цього району. Фагундес рушив уперед. Ледве він ступив кілька кроків, пробираючись через кущі, як побачив світло смолоскипа на дорозі. Вітер доніс до негра людську мову. Переслідувачі повернулися із смолоскипами, вони не відмовилися від своїх намірів, як він був подумав.

Ті, що йшли першими, досягли того місця на вершині, де стояли будинки, і зупинилися, чекаючи на тих, що відстали. Вони запитували мешканців, чи не з'являвся тут негр.

— Ми мусимо взяти його живцем, щоб піддати тортурам.

— Відвезем його голову до Ітабуни...

«Піддати тортурам...» Фагундес знав, що це означало. Якщо йому доведеться помирати, то він уб'є принаймні двох. Він знову дістав револьвер з кишені. Так, небіжчик був, з усього видно, не простим смертним. Якщо Фагундес залишиться жити, то вимагатиме від полковника чималої доплати.

Раптом світло електричного ліхтаря, протнувши темряву, сковзнуло по обличчю негра. Пролунав вигук:

— Ось він!

Люди побігли до нього. Фагундес миттю нахилився і метнувся в кущі. Вилазячи з ями, він розсунув гілля і тепер не міг уже там заховатися знову. Переслідувачі наближались. Негр кинувся вперед, як звір, що тікає від

хижаків, ламаючи колючі чагарі, обдираючи об них плечі, руки, обличчя... Узвіз був крутий, порослий навдивовижу густими кущами, які незабаром почали чергуватися з деревами. Фагундес почав спотикатися. З усього було видно, що за ним гналося чимало людей. Цього разу переслідувачі не розділялися на групи, а бігли всі разом. Вони були вже близько. Вони наздоганяли його. Негр з останніх сил продирався крізь нетрі, падав, усе тіло його було обдерте колючками, по обличчю струмила кров. Він чув удари мачете, яким рубали кущі, і голос ватажка:

— Не втече. Попереду урвище. Будемо оточувати.—
І він розділив людей знову на групи.

Дорога ставала все стрімкішою. Фагундес повз навкарачки. Ось тепер йому стало страшно. Тепер йому не врятуватися. До того ж звідси було незручно стріляти, і він навряд чи уб'є двох-трьох переслідувачів, як хотілося, аби ті швидше добили його, а не змушували конати в муках. Це була б смерть, на яку він заслуговував. Але крізь удари мачете по гілках чагарника почулося попередження:

— Готуйся, вбивця! Ми полоскочемо тебе ножами!

Фагундес хотів померти від кулі одразу, нічого не відчувши. Але коли його схоплять живим, його будуть мучити... Він затремтів, продовжуючи через силу повзти вперед. Смерті він не боявся. Людина й народжується для того, щоб померти, коли настане час. Але коли його схоплять живим, то будуть мучити, повільно і довго убивати, випитуючи ім'я того, хто його послав. Якось сам Фагундес разом з іншими жагунсо знищив таким чином робітника з плантації, випитуючи, де заховався один переслідуваний. Робітника штрикали ножами і кинджалами. Відрізали йому вуха, викололи очі. Так Фагундес не хотів умирати. Єдине, чого він прагнув, це знайти невеличку галявину, де він міг би зустрінути їх з револьвером, знищити двох-трьох і померти самому, але без тортур і мук, які випали на долю тому нещасному.

І ось він досяг урвища. Він не упав лише тому, що над урвищем росло дерево, за яке він устигнув ухопитися. Фагундес поглянув униз, але щось побачити там було неможливо. Тоді він кинувся ліворуч і побачив майже прямовисну стіну. Кущі були тут рідшими, де-не-де стояли дерева. Крики переслідувачів віддалялися, бо ті продиралися тепер через густі чагарники майже краєм урвища. Негр підповз до стрімкої стіни і почав спускатися вниз,

зібравши останні сили. Він уже не відчував, як колочки шматують його шкіру, але ясно уявляв, як леза кинджалів проткнуть його груди, очі, вуха. Провалля відмежовувалось від рівнини розколиною метрів зо два завширшки. Фагундес ухопився за гілля чагарника і стрибнув. Згори долинали удари мачете. Він упав майже тихо на високий кущ і забив руку з револьвером. Підхопився на рівні. Перед ним височіла стіна якоїсь оселі. Він перескочив через неї. Кіт злякався, побачивши негра, і дременув на пагорб. Фагундес трохи почекав, прихилившись до стіни. Він опустив револьвер і перетнув двір. Фагундес побачив освітлену кухню і Габрієлу, що мила посуд. Він усміхнувся, адже в світі не було вродливішої дівчини.

**ПРО ТЕ, ЯК СЕНЬЙОРА СААД ВТРУТИЛАСЯ
В ПОЛІТИКУ, ПОРУШИВШИ
ТРАДИЦІЙНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ СВОГО ЧОЛОВІКА,
ПРО ЗУХВАЛІ Й НЕБЕЗПЕЧНІ КРОКИ ЦЬОЇ СЕНЬЙОРИ,
ЩО НАЛЕЖИТЬ ДО ВИБРАНОВОГО ТОВАРИСТВА,
ЯКІ ВОНА ЗРОБИЛА ТІЄЇ ТРИВОЖНОЇ НОЧІ**

Негр Фагундес розсміявся. Обличчя його розпухло від уколів отруйних колочок, сорочка була забруднена кров'ю, штани подерті.

— Вони всю ніч полюватимуть негра. А негр спокійнісінько сидить тут і розмовляє з Габрієлою.

Розсміялася й Габрієла і налила йому в склянку ще кашаси:

— Що ж ти думаєш робити далі?

— Є тут один хлопець на ім'я Лойрінью. Ти його знаєш?

— Лойрінью? Нещодавно я чула це ім'я в барі.

— То ти розшукай його. Нехай призначить мені місце для зустрічі.

— А де я його знайду?

— Він мав прийти у «Бате-Фундо», це таке місце для танців на вулиці Сапо. Але, мабуть, його вже там немає. Ми домовлялися на восьму годину. Котра зараз?

Габрієла сходила у вітальню, — вони сиділи в кухні, — поглянула на годинник:

— Дев'ята. А коли його не буде в «Бате-Фундо»?

— Коли не буде? — Він почухав свою кучеряву поти-

лицю.— Полковник на плантації, а його дружина нічого не петрає в цих справах, з нею говорити не варто.

— Який полковник?

— Сеньйор Мелк. Ти знаєш полковника Амансіо? Одноокого.

— Звичайно, знаю. Він часто буває в барі.

— Так ось, коли не знайдеш Лойрінью, розшукай полковника, він допоможе.

На щастя, дівчинка-служниця не ночувала в будинку Насіба. Вона йшла по обіді додому. Габрієла одвела Фагундеса в комірчину, де донедавна мешкала сама.

— Дай мені ще чарку,—попросив він.

Вона принесла пляшку кашаси:

— Не пий занадто багато.

— Иди, іди, не бійся. Лише один ковток, аби нарешті зовсім прийти до тями. Я не заперечую проти смерті від кулі. Ми помираємо в битві з усмішкою на губах. Але я не хочу, аби мене шматували ножами і киджалами. Це зла смерть, невесела і важка. Перед моїми очима одна людина сконала в такий спосіб. Страшно було дивитися.

Габрієла запитала:

— Навіщо ти стріляв? Чим це було викликано? Він хіба скривдив тебе?

— Мені він не заподіяв нічого лихого. Але так звелів полковник. Лойрінью послав мене. І я не міг не піти. Кожний має свою роботу, і кожний її виконує. До того ж нам з Кlemente треба купити діянку землі. Ми вже з ним домовились.

— Але той, в кого ти стріляв, вижив. Отже, ти нічого не заробиш.

— Як він міг вижити, не розумію. Мабуть, ще не прийшла його смерть.

Габрієла сказала, щоб він сидів тихо, не запалював вогню і не виходив з кімнати. Полювання на пагорбі тривало. Кота, що стрімко вистрибнув з кущів, жагунсо прийняли за вбивцю. Вони прочесали всі чагарники вершок за вершком.

Габрієла взула старі жовті туфлі. Було трохи більше, ніж пів на десяту. В таку пізню годину заміжні жінки не виходять на вулиці Ільєуса. Лише повії. Габрієла не подумала про це. Не подумала і про те, що вона казатиме Насібу, коли той довідається про її прогулянку вечірнім Ільєусом, і що казатимуть ті, хто зустрине її на ву-

линях. Негр Фагундес добре ставився до неї, коли вони йшли разом з іншими біженцями із сертану. Він ніс на спині її дядька, доки той не помер, і, коли Кlemente, розсердившись, вдарив Габрієлу, він вчасно з'явився і став на її захист. Вона не залишить його в біді, адже він може потрапити до рук жагунсо. Убивати — це погано, їй не подобаються люди, котрі вбивають. Але негр Фагундес не вмів робити нічого іншого. Він ніколи нічому не вчився і вмів лише вбивати.

Габрієла вийшла на вулицю, замкнула сінешні двері, а ключ узяла з собою. На вулиці Сапо, що йшла обабіч залізниці, їй не доводилось бувати. Вона спустилась на набережну.

В барі було людно, майже всі столики були зайняті, і чимало відвідувачів стояло. Насіб ходив поміж столиками, інколи зупинявся. На майдані Ружа Барбози вона звернула вбік і пішла до майдану Сеабра. Ще траплялися перехожі, дехто поглядав на Габрієлу з цікавістю, дехто вітався. Це були знайомі Насіба — відвідувачі бару. Але вони всі перебували під враженням сьогоднішніх подій і тому не дивувалися з цієї дивної зустрічі. Габрієла дійшла до залізничної колії і опинилася в районі убогих хатинок околиці міста. Повз неї йшли повії найнижчого гатунку, декотрі з них здивовано озиралися. Одна схопила її за руку:

— Е, та ти, здається, новенька, я тебе раніше не зустрічала... Ти звідки?

— Із сертану,— відповіла Габрієла, не задумуючись.— Де тут вулиця Сапо?

— Трохи далі. А що тобі там треба? Ти до Ме?

— Ні. В «Бате-Фундо».

— Так ти ось куди йдеш? Ти хоробра дівка. Я, приміром, уникаю того місця. А сьогодні там особливо небезпечно, там твориться чорти батька зна що. Візьми праворуч і трапиш прямо до «Бате-Фундо».

Габрієла звернула за ріг. Її зупинив якийсь негр:

— Куди прямуєш, красуне? — Він зазирнув їй у обличчя, вона йому сподобалась, і він боляче ущипнув Габрієлу за щоку.— Ти де живеш?

— Далеко.

— Це не має значення. Ходімо розважимося.

— Зараз не можу. Я поспішаю.

— Гадаєш, що я тебе обдурю? Дивись... — Він тицьнув руку в кишеню і дістав кілька дрібних кредиток.

— Нічого я не думаю, просто поспішаю.

— А я поспішаю ще більше, тому й вийшов на вулицю.

— Але я спішу в справах. Пусти мене. Я незабаром повернусь.

— Повернешся?

— Слово честі.

— Я тебе чекатиму.

— Гаразд. Чекай тут.

Габрієла швидко пішла далі. Майже поряд з «Бате-Фундо», звідки долинав гуркіт барабанів і дзвін гітари, якийсь п'яний, хитнувшись, спробував обняти її. Габрієла відштовхнула його ліктем, він утратив рівновагу і ухпився за ліхтар. З дверей «Бате-Фундо», що містилося на тьмяно освітленій вулиці, чувся гомін голосів, гучні сплески сміху і вигуки. Габрієла увійшла. Хтось одразу гукнув її:

— Гей, смаглявко, іди сюди, випий ковточок з нами.

Старий грав на гітарі, дівча било в бубон. Тут було чимало зів'ялих жінок, грубо нафарбованих і п'яних. Але подибувались і зовсім молоденькі кабросі. Одній з них, з розпущеними косами і худорлявим обличчям, не було, мабуть, і п'ятнадцяти років. Якийсь чоловік причепився до Габрієли, аби вона сіла за його столик. Жінки, старі і дівчатка, підозріло поглядали на неї. Звідки взялася ця вродлива і чарівна суперниця? Потім Габрієлу покликав інший чоловік. Господар бару, одноногий мулат, стукаючи об підлогу дерев'яною ногою, підійшов до неї. Якийсь матрос, мабуть, з одного із кораблів компанії «Баїяна», обняв Габрієлу за стан і прошепотів:

— Ти вільна, моя крихітко? Я піду з тобою...

— Ні, я зайнята...

Вона усміхнулася йому, це був симпатичний парубок, і від нього пахло морем. Матрос сказав: «Жаль!» — і рушив у глибину зали на пошуки іншої жінки. Одноногий мулат підійшов до Габрієли:

— Де я тебе бачив? Мабуть, ми десь зустрічались. Але де?

Поки він пригадував, Габрієла запитала:

— Тут є хлопчина на ймення Лойрінью? Мені необхідно з ним поговорити. У мене до нього термінова справа.

Одна з жінок почула запитання Габрієли і гукнула:

— Едіт! Мадам розшукує Лойрінью!

В залі пролунав дружний регіт. П'ятнадцятилітнє дівчисько у сукні вище колін підхопилося з місця:

— Що потрібно цій корові від мого Лойрін'йо? — Вона пішла на Габрієлу, взявшись у боки, із зухвалим виглядом.

— Сьогодні ти його не знайдеш, — засміявся якийсь чоловік.

Дівчисько стало перед Габрієлою:

— Так навіщо тобі, купо гною, знадобився мій коханець?

— Мені необхідно поговорити з ним...

— Поговорити... — Дівчисько плюнуло. — Знаю я вас, брудних шльондр. Просто ти в нього вклепалась. Всі баби лізуть до нього. Всі корови.

Їй було не більше п'ятнадцяти, і Габрієла, сама не знаючи чого, згадала дядька. Якась літня жінка втрутилася в розмову:

— Облиш, Едіт. Вона все одно не зважає на тебе.

— Пусти, я провчу цю корову...

Вона простягла свої дитячі руки до обличчя Габрієли, але та була напоготові, вхопила дівчисько за худі пальці і опустила її руки.

— Корова! — завершала Едіт і рвонулась уперед.

Всі, хто був у залі, підхопились з місць — не було видовища цікавішого, аніж бійка між жінками. Але тут втрутився одноногий і розтягнув їх, відштовхнувши дівчисько вбік:

— Геть звідси, не то я наб'ю тобі писк! — Він узяв Габрієлу за руку і вийшов з нею у двір. — Послухай, ти не дружина сеньйора Насіба з бару?

Габрієла ствердно кивнула головою.

— Тоді що ти тут, чорт забирай, робиш? Закручуєш кохання з Лойрін'йо?

— Я його не знаю. Але мені треба з ним перемовитись словом. Дуже важлива справа.

Одноногий подумав, уважно поглянув у очі Габрієлі:

— Якесь доручення? Стосується сьогоднішніх подій?

— Так, сеньйоре.

— Ходім зі мною. Тільки мовчи, говоритиму я...

— Гаразд. Ходімо швидше, не можна втрачати ні хвилини.

Вони проминули одну вулицю, потім другу і увійшли в темний завулок. Одноногий, що йшов першим, зупинився, чекаючи на Габрієлу біля якогось будинку. Він постукав

у напівпрочинені двері, немовби попереджаючи про свій прихід.

— Іди за мною...

З'явилася розкошлана дівчина в самій сорочці:

— Це хто, Дерев'яна Нога? Новенька?

— Де Теодора?

— У себе в кімнаті, не хоче нікого бачити.

— Скажи їй, що мені треба з нею поговорити.

Дівка окинула Габрієлу поглядом з голови до ніг і вийшла, мовивши:

— Вони вже тут були.

— Поліція?

— Жагунсо. Шукали, сам знаєш кого.

За кілька хвилин, з кимось пошептавшись за дверима однієї з кімнат, вона повернулася в супроводі якоїсь жінки з косами, позбавленими кольору перекисом водню.

— Що тобі? — запитала жінка.

Дівчина дивилася на Габрієлу і уважно прислухалася до розмови. Але одноногий підійшов до Теодори, притиснув її до стіни і зашепотів їй щось на вухо; при цьому обое скоса позирали на Габрієлу.

— Я не знаю, де він. Забігав сюди, попросив грошей і одразу ж зник. Досить вчасно. За якусь мить вдерлося кілька жагунсо, вони полюють за ним і не хотіли слухати ніяких пояснень. Якби вони його знайшли, то вбили б...

— А куди він пішов, ти не знаєш?

— Йй-богу, не знаю.

Габрієла і мулат вийшли на вулицю. На порозі він сказав:

— Коли його тут немає, то ніхто не знає, де він. Мабуть, він уже дістався до лісу. На човні або верхи.

— А чи не можна все ж таки якось довідатись? Це дуже важливо.

— Не маю уяви.

— Де живе полковник Амансіо?

— Амансіо Леал?

— Так.

— Неподалік від школи. Знаєш, де це?

— Знаю. В кінці набережної. Щиро дякую.

— Я тебе трохи проведу.

— Навіщо?

— Тобі треба вибратися із цих завулків, а то ти можеш не дістатися до будинку Амансіо.

Він провів Габрієлу до майдану Сеабра. Кілька цікавих,

стоячи на розі поряд з клубом «Прогрес», дивилися на будинок полковника Раміро, в якому ще не погасло світло. Поки вони йшли, одноногий не переставав розпитувати. Габрієла відповідала ухильно і скупі. Пройшовши пустельними вулицями, вона дісталася до школи і за описом власника «Бате-Фундо» відшукала будинок Амансіо — особняк із синіми воротами. Навколо стояла тиша, ніде ані вогника. В небо піднімався запізнілий місяць, освітлюючи широке морське узбережжя і кокосові пальми на шляху до Мальядо. Габрієла плеснула в долоні. Ніякого наслідку. Вона ще раз плеснула. Десять поряд загавкали собаки, здалеку їм відповіли інші. Габрієла гукнула:

— Гей, чи є хто в будинку? — Знову поплескала щосили в долоні, аж руки зсудомило. Нарешті в будинку заворушилися. Засвітилося світло:

— Хто там?

— Мир вашому дому!

З'явився голий до пояса мулат з револьвером у руках.

— Сеньйор полковник Амансіо є?

— А тобі що від нього треба? — запитав він підозріло.

— У мене до нього важлива і дуже термінова справа.

— Його немає.

— Де ж він?

— А тобі нащо знати? Що тобі від нього треба?

— Я вже сказала...

— Нічого ти не сказала... Подумаєш, важлива, термінова справа...

Що вона мала робити? Довелося ризикнути:

— У мене доручення до нього.

— Від кого?

— Від Фагундеса...

Мулат спершу ступив крок назад, потім рвучко подався вперед і пильно поглянув їй у очі:

— Правду кажеш?

— Істинну правду...

— Так от, якщо ти збрехала...

— Прошу вас, скоріше.

— Чекай тут.

Він зайшов у будинок, побув там кілька хвилин; повернувся уже одягнений і погасив світло.

— Ходімо.— Мулат засунув револьвер за пасок на штаних.

Вони пішли. Він лише раз запитав її:

— Йому вдалося втекти?

Вона кивнула. Вони прийшли на вулицю, де жив полковник Раміро, і зупинилися проти так добре знайомого для неї будинку. Неподалік від префектури стояло двоє поліцейських, вони поглянули на них і ступили кілька кроків у їхній бік. Мулат постукав у двері. З відчинених вікон чувся глухий гомін голосів. У вікні з'явилася Жеруза і поглянула на Габрієлу з таким переляком, що та навіть усміхнулася. Чомусь всі боялися її цього вечора... І найбільше негр Фагундес.

— Ви не можете погукати полковника Амансіо? Скажіть, що на нього чекає Алтаміро.

Полковник за мить з'явився на порозі:

— Щось трапилось?

Поліцейські вже підходили до дверей будинку. Алтаміро поглянув на них і нічого не відповів на запитання господаря. Один з поліцейських звернувся до Амансіо:

— Якась новина, полковнику?

— Та ні, не турбуйтеся. Залишайтеся на своїх місцях.

По тому, як поліцейські пішли, мулат сказав:

— Вона хоче поговорити з вами, сеньйоре. Від Фагундеса.

Лише після цього Амансіо помітив Габрієлу і одразу ж упізнав її:

— Габрієла?! Хочеш поговорити зі мною? Заходь, будь ласка.

Мулат теж увійшов. З коридора Габрієла побачила їдальню, в якій сиділи і курили Тоніко, Алфредо і ще якісь люди. Амансіо чекав. Габрієла показала на мулата:

— Я маю передати доручення особисто вам, сеньйоре.

— Вийди, Алтаміро. Я слухаю тебе, дочко,— сказав він своїм м'яким голосом.

— Фагундес у нас. Він послав мене попередити вас про це. Питає, що йому робити далі. Це слід вирішити негайно, тому що сеньйор Насіб незабаром буде дома.

— Він у вас? Як же він потрапив до вас?

— Тікав з пагорба, а наша садиба якраз під самим урвищем.

— А й справді. Я ж навіть не подумав. А чому ти заховала його?

— Я його давно знаю. Ми разом ішли з сертану...

Амансіо усміхнувся. В коридорі з'явився Тоніко, якого діймала цікавість.

— Щиро дякую, я вам дуже вдячний. Ідіть за мною.

Тоніко повернувся до їдальні. Габрієла з Амансіо увійшла слідом за ним і побачила всю родину Бастосів у зборі. Старий Раміро, блідий, наче мрець, але з палаючими очима, сидів у гойдалці.

На столі стояли різні страви, чашки для кави, пляшки з пивом. В кутку кімнати сиділи Алфредо з дружиною і Жеруза. Тоніко, спантеличено поглядаючи на Габрієлу, стояв поруч з ними. Доктор Демосфенес, Маурісіо і троє полковників сиділи біля столу. В кухні і в дворі будинку розташувалися озброєні жагунсо, було їх не менше п'ятнадцяти осіб. Служниця роздавала їм металеві миски із стравою. Амансіо сказав:

— Ви всі її знаєте, чи не так? Габ... Дона Габрієла, дружина Насіба, власника бару. Вона прийшла, аби зробити нам послугу.— І він запросив її як господар дому: — Сідайте, прошу вас.

Тоді всі вклонилися Габрієлі, а Тоніко запропонував їй стільця. Амансіо підійшов до Раміро і про щось тихо порозмовляв з ним. Обличчя Раміро посвітлішало, він усміхнувся до Габрієлі:

— Bravo, дівчинко. Від сьогодні я ваш боржник. Якщо вам щось знадобиться, приходьте до мене. Або до будь-кого з моєї родини... — і він показав на людей в кутку їдальні, троє з них сиділо, один стояв, немов на груповому портреті, не вистачало лише дони Ольги і молодшої онуки.— Тепер так і знайте,— звернувся Раміро до синів, невістки і онуки,— якщо дона Габрієла будь-коли звернеться до вас, майте на увазі, що вона не просить, а наказує. Ходімо, куме.

Раміро підвівся і вийшов з Амансіо у сусідню кімнату. Мулат з револьвером попрощався і пішов. Габрієла не знала, як їй бути, що казати, куди подіти руки. Жеруза усміхнулася до неї:

— А ми вже когось розмовляли з вами, сеньйоро, пригадуєте? Коли готувались до святкування дідусевого дня народження... — почала вона, але одразу ж замовкла, мабуть, не чемно нагадувати Габрієлі про ті часи, коли вона була куховаркою араба.

— Пригадую. Я тоді приготувала страшенно багато солодоців. Вони вам сподобались?

Тоніко пожвавішав:

— Габрієла — наш давній друг. Для нас з доною Ольгою вона майже за доньку. Ми були весільними батьком і матір'ю на її весіллі.

Дружина Алфредо удостоїла Габрієлу усмішкою. Жеруза запитала:

— Не хочете тістечка? А може, лікеру вип'єте?

— Дякую. Не турбуйтеся.

Габрієла згодилась випити чашечку кави. Із сусідньої кімнати Амансіо погукав Алфредо. Депутат невдовзі повернувся і мовив до Габрієли:

— Ходімо зі мною, будь ласка.

Коли Габрієла увійшла до сусідньої кімнати, Раміро сказав:

— Дочко моя, ви зробили нам велику послугу. Але хотів би бути зобов'язаний вам ще більше. Чи можу я попросити вас ще про одну послугу?

— Якщо я зумію...

— Негра треба вивести від вас так, щоб ніхто не бачив. А це вдасться лише на світанку. Тому до ранку ви маєте його ховати, щоб ніхто не довідався про те, що він у вас. Пробачте, що я кажу вам це, але навіть Насіб не повинен про це знати.

— Він прийде додому після закриття бару.

— Не кажіть йому нічого. Хай лягає спати. Годині о третій, ні, рівно о третій, встаньте і вигляньте у вікно, чи не видно кого на вулиці. Я на той час пошлю туди кума Амансіо з людьми. Якщо вони будуть там, відчиніть двері і випустіть Фагундеса. Ми потурбуємось про нього.

— А його не схоплять? Не заподіють йому лиха?

— Можете не турбуватись. Ми не дамо його вбити.

— Гаразд. Тоді я з вашого дозволу піду. Вже пізно.

— Сама не йдіть. Вас супроводжуватимуть. Алфредо, відведи дону Габрієлу додому.

Габрієла усміхнулась:

— Але чи це зручно, сеньйоре... Ходити нічними вулицями разом із сеньйором Алфредо... Я піду морським берегом, щоб мене не помітили з бару... А коли нас хтось побачить, що тоді подумують, що скажуть? Насіб завтра ж про все дізнається...

— Ви маєте рацію, дочко моя. Я й не подумав про це.— Раміро обернувся до сина.— Скажи своїй дружині і Жерузі, щоб вони приготувались. Поведете дівчину втриьох. Швидко!

Алфредо хотів був щось сказати і навіть відкрив рота, але Раміро повторив:

— Швидко!

Ось як сталося, що тієї ночі Габрієла повернулася до-

дому в супроводі депутата, його дружини і доньки. Дружина Алфредо йшла мовчки, обурюючись подумки. Але Жеруза взяла Габрієлу за руку і всю дорогу щebetала, не вгаваючи. На щастя, двері будинку дони Армінди виявились замкненими. Того вечора відбувався спиритичний сеанс, і акушерка ще не повернулася. Перехожі на вулицях траплялися рідко, полювання на негра тривало.

Насіб прийшов десь за північ. Якусь мить він постояв біля вікна, спостерігаючи, як жагунсо повертаються з пагорба. Але із стежок охорони не забрали. Більшість вважала, що негр упав у прірву. Нарешті Насіб і Габрієла лягли. Вже давно Габрієла не була такою ніжною, гарячою, пристрасною, вимогливою і невтомною, як у ту ніч. Останнім часом Насіб з розчаруванням помітив, що вона стала холоднішою і байдужішою до нього, немовби постійно відчувала якусь втому. Правда, вона не відмовляла йому, якщо він бажав нею володіти, але вже не мучила його, як раніше, не лоскотала, вимагаючи пестоців і близькості, коли він приходив зморений і ліниво розлягався на ліжку. Вона лише сміялася, і він засинав, поклавши ногу на її пружне стегно. Якщо Насіб виявляв ініціативу, вона віддавалася йому з усмішкою і шепотіла «красунчик». Але де поділася її колишня пристрасність? Немовби те, що раніше було божевіллям, народженням і смертю, таїною, яка щодня розкривається, оновлюється і щоразу залишається такою ж, як і в першу мить — дивовижну мить її відкриття,— немов би все те стало тепер приємною розвагою.

Насіб навіть поскаржився Тоніко, якому звиряв свої тасмниці. Нотар пояснив, що це явище звичайне для одружених людей: пристрасність коханки згасає, стає тихою любов'ю дружини, скромною і звичною, а не бурхливим почуттям, вимогливим і невситимим. Може, це й було правдою, але воно не задовольняло Насіба. Він почав був уже готуватись до розмови з Габрієлою.

Але в ту ніч Габрієла стала такою, як і раніше. Її пристрасність палила його, непогасним багаттям палали її почуття, палахкотів вогонь без попелу, гототіло полум'я зітхань. Шкіра Габрієли обпікала шкіру Насіба. Габрієла була для нього дружиною не лише в ліжку. Вона завжди зайшла в його душу, сполучилася з його тілом, він відчував її усім своїм еством, і не раз йому спадало на думку, що він згодився б померти в її обіймах. Щас-

ливий Насіб заснув, поклавши ногу на стегно змороної Габрієли.

О третій годині крізь ледве прочинені жалюзі Габрієла побачила Амансіо, який кутив біля ліхтаря. Віддалік стояли жагунсо. Габрієла пішла по Фагундеса. Минаючи спальню, вона побачила, що Насіб тривожно уві сні шукає її стегно. Габрієла підклала йому під ногу подушку. Насіб усміхнувся, він був такий гарний!

— Хай помагає тобі господь! — сказав їй на прощання Фагундес.

— Купіть собі з Клементе плантацію.

Амансіо підганяв їх:

— Годі, годі! Швидше в дорогу! — і, звертаючись до Габрієли, додав: — Ще раз дякую.

Пройшовши кілька кроків, Фагундес озирнувся, він побачив, що Габрієла все ще стоїть на порозі. В світі не було жінки, щоб зрівнялася з нею. Хто б міг з нею зрівнятися?

ПРО ПРИЄМНОСТІ Й НЕПРИЄМНОСТІ ШЛЮБУ

Ця незабутня ніч, коли знову в їхньому ліжку спалахнула безмежна пристрасть, коли Габрієлу палив вогонь, а Насіб народжувався і помирав у цьому пристрасному і солодкому полум'ї,— ця ніч мала сумні наслідки.

Щасливий Насіб уявив, що після тривалого і спокійного плину неквапливої води повернулися бурхливі ночі минулого, що настав нарешті кінець дріб'язковим і недоречним незгодам. Тоніко, з яким Насіб радився, не замовчуючи навіть найінтимніших подробиць, пояснював зміну їхніх відносин тим, що вони одружилися, і говорив про охолодження Габрієли як про факт цілком зрозумілий і науково обгрунтований. Адже ж усім ясно, які тонкі і водночас складні відмінності існують між любов'ю дружини й коханки. Можливо, що все це й так, але Насіб не був у цьому впевнений. Чому ж тоді охолодження не відбулося одразу після шлюбу? Адже ж тривали ще якийсь час години шаленого кохання; він пізно прокидався і запізнювався в бар. Зміну в їхніх стосунках Насіб помітив тоді, коли між ними почалися непорозуміння. Габрієла, мабуть, гнівалася значно більше, ніж показувала це зовні. Можливо, він вимагав від неї забагато; забуваючи про її характер і її колишнє життя, він хотів

одразу ж зробити із Габрієли світську даму, що належить до ільєуських вищих кіл, майже силою вирвавши з неї звички і уподобання минулого. Насіб був нетерплячим і надто поспішав з її перевихованням. Вона мріяла про цирк, а він силою тягнув її на нудний літературний вечір. Не дозволяв, як вона любила, сміятися з першого-ліпшого приводу і, прагнучи зробити Габрієлу такою ж, як дружини лікарів і адвокатів, полковників і комерсантів, читав їй нотації з приводу кожної дрібниці. «Не розмовляй голосно. Це непристойно»,— шептав їй він у кіно. «Сиди рівно, не простягай ноги, стули коліна», «В цих туфлях не ходи! Одягни пристойну сукню. Ми сьогодні провідаємо мою тітку. Зверни увагу на її поведження», «Ми неодмінно маємо відвідати засідання товариства імені Руя Барбози» (де декламують поети і читають таке, чого вона не може збагнути — нудьга неймовірна), «Сьогодні сеньйор Маурісіо виступатиме в Комерційній асоціації, нам треба сходити» (слухати всю нуднющу біблію!), «Ходімо в гості до дони Ольги. Нудно з нею чи ні, все одно вона наша весільна мати», «Чому ти не носиш коштовності, і навіщо я купую їх для тебе?».

Звичайно, Габрієла почала, зрештою, ображатися на нього, хоча і не показувала цього у щоденній поведінці. Правда, вона сперечалася інколи, не підвищуючи голосу, з єдиним бажанням довідатись, чому він вимагає од неї те чи інше, інколи нервувала і просила, аби він її не слухав. Але завжди закінчувалось тим, що Габрієла виконувала його примху, слухала його накази і розпорядження. Потім вона перестала сперечатися, а почала поводитись в ліжку так, немов непорозуміння між ними, які ще не вилились у сварку, і вимоги Насіба остудили її запал, її пристрасть, скували її душу. Коли він шукав її близькості, вона відкривалася йому назустріч, немов пелюстки квітки. Але вона вже не була жадібною і невситною, як колись. Лише тієї ночі, коли він повернувся такий зморений — після славнозвісного дня замаху на полковника Арістотелеса,— Габрієла була колишньою, а може, ще й пристрастнішою. Потім знову настав спокій, тихі усмішки; вона охоче і водночас байдуже віддавалась йому, коли він хотів того. Якось Насіб три ночі підряд навмисне не шукав її близькості. Габрієла прокидалася, почувши, що він прийшов, цілувала його в губи, підставляла стегно і засипала з усмішкою. На четвертий день він не витримав і спалахнув:

— Ти не звертаєш уваги...

— На кого, Насібе?

— На мене. Я приходжу, а ти поводишся так, немов мене не існує.

— Тобі хочеться їсти? Може, вип'єш напою манго?

— Який там до біса напій! Ти перестала лащитись до мене, а раніше я спалахував од твоїх пестошів.

— Ти приходиш зморений, і я не знаю, чи ти хочеш мене. Ну як мені поводитись? Ти відвертаєшся і засинаєш, а я не хочу набридати.

Габрієла потупилась і м'яла ріжок простирадла. Такою сумною Насіб її ніколи не бачив, вона його розчулила. Значить, вона поводитьсь так тому, що боїться надокучати йому, жаліє його після важкого робочого дня. Люба Біє...

— За кого ти мене маєш? Нехай я приходжу зморений, але тебе я прагну завжди, я не старий і не...

— Але коли Насіб кивне пальцем, хіба я не з'являюся одразу? Коли я бачу, що ти хочеш...

— Але ж це ще не все... Раніше ти була палаючим смолоскипом, буревієм. А тепер — ранковий легіт.

— Тобі вже не подобається моя любов? Тобі набридла твоя Біє? — Габрієла говорила все це, не підводячи очей на Насіба.

— Я люблю тебе з кожним днем усе більше й більше, Біє. Без тебе я не можу. Схоже, що не ти мені набридла, а я тобі. В тебе немає колишньої пристрасті.

— Не звертай уваги. Я тебе теж дуже люблю. Можеш вірити, Насібе. Але коли я буваю інколи змороною, то це тому, що...

— А хто в цьому винний? Я найняв служницю, щоб вона прибирала в хаті, а ти її вигнала. Найняв дівчину на кухню, щоб ти готувала тільки соуси, але ти продовжуєш варити все. Чому ти намагаєшся робити все, наче ти служниця?

— Ти, Насібе, такий хороший, ти для мене більше, ніж чоловік.

— Я не завжди такий. Інколи я лаю тебе. Я думав, що саме тому ти так змінилася. Але ж я зичу тобі добра. Мені хочеться, щоб у суспільстві тобі теж належала певна роль.

— Я згодна виконувати всі твої бажання, Насібе. Тільки ж є речі, яких я не вмю робити. Як я не стараюся,

в мене не лежить до них серце. Будь милостивішим до своєї Біє. Ти мусиш їй дещо вибачати.

Насіб обняв Габрієлу. Вона притулилася головою до його грудей і розплакалась.

— Чим я тебе образив, Біє, чого ти плачеш? Я більше ніколи не говоритиму про це, якщо це завдає тобі прикрощів. Повір, я й на думці не мав тебе скривдити.

— Нічого ти не зробив... Це я погана, а Насіб такий гарний...

І з того часу вона почала чекати його приходу, сповнена колишньої пристрасті, і готова не склепляти очей до ранку. Спершу Насіба заповонив цей спалах. Габрієла виявилася кращою, аніж він думав. Варто було поговорити з нею, і вона знову не давала йому заснути і зморитись. Проте власну втому їй все важче було приховувати, вона все зростала. Якось вночі Насіб сказав Габрієлі:

— Біє, з цим пора кінчати.

— З чим, Насібе?

— Цією роботою ти себе убиваєш.

— Та ні, Насібе.

— Ти не витримуєш вночі... — Він усміхнувся. — Чи не так?

— Ти, Насібе, надто сильний...

— Отже, слухай: я вже найняв поверх над баром. Для ресторану. Тепер лише доведеться зачекати, поки виїдуть мешканці, потім вичистити, пофарбувати і добре обладнати приміщення. Гадаю, що на початку року ресторан можна буде відкрити. Сеньйор Мундіньйо хоче увійти в пай. Він збирається виписати з Ріо холодильник, якусь незвичайну плитку і посуд, що не б'ється. Я згодився.

Габрієла від радощів залпескала в долоні.

— Я випишу звідки-небудь двох куховарок. Хоча б із Сержіпе. Ти лише керуватимеш ними, показуватимеш, що і як. Варитимеш тільки для мене. І завтра ж знайди служницю для прибирання в будинку, займатимешся поки що кухнею, але це до того часу, поки каброша все засвоїть. Я хочу, щоб уже завтра в нас була покоївка.

— Навіщо, Насібе? Не треба. Я зморилася тому, що ходила допомагати доні Армінді.

— Цього лише бракувало.

— Вона занедужала, ти ж знаєш. Я не могла залишити бідолашну стареньку саму. Але їй уже краще, тож ніякої служниці нам не треба. Я не хочу, Насібе.

Насіб і не сперечався, і не наполягав. Його думки за-полонив ресторан. Йому вдалося найняти поверх в будинку, де містився бар «Везувій». Раніше там був кіно-театр, поки Діуженес не збудував свій «Ільєус». Пізніше залу перегородили на невеличкі кімнатки, в яких поселилися молоді прикажчики. В двох кімнатах, трохи більших, діяла лотерея «Жого до бішо»¹. Але господар будинку, араб Малуф, вирішив тепер здати увесь поверх одному орендарю і ліпше всього Насібу, який уже орендував низ. Малуф дав мешканцям місяць для переїзду. У Насіба відбулась довжелезна розмова з Мундіньйо Фалканом. Експортер палко висловлювався за створення ресторану, і вони обговорили можливість об'єднання. Мундіньйо дістав із шухляди свого столу журнал, аби показати Насібу найрізноманітніші види холодильників і різноманітні новинки в іноземних ресторанах. Звичайно, для Ільєуса це занадто, але все одно вони обладнають справжній ресторан, кращий за будь-який баїянський. В ті дні, коли обговорювалось і обмірковувалось безліч проєктів, Насіб забув про пасивність Габрієли в години їхнього кохання.

Тоніко, який постійно з'являвся в барі після сівсти, десь о другій годині, щоб випити для травлення гіркої аперитив (більше він не записував випите в кредит: тепер він пив безкоштовно, користуючись правом весільного батька власника бару), яось тихо запитав Насіба:

— Ну, як ваші справи?

— Краще. Тільки Габрієла надто зморюється за день. І все одно не хоче наймати служницю, все робить сама. Та ще й сусідці допомагає. Надвечір вона до того виби-вається із сили, що засинає на ногах.

— Ви не повинні йти проти її характеру. Якщо ви, всу-переч їй, наймете служницю, вона знову буде невдово-леною. А з іншого боку, арабе, ви немовби не розумієте, що дружина не повія. Кохання дружини має бути скром-ним, адже ви самі прагнете того, щоб Габрієла була шановною сеньорою? Тож розпочніть з ліжка, мій любий. А для розваг жінок у Ільєусі вистачить... Їх навіть над-міру багато, і трапляються чарівні... А ви записалися в ченці, не з'являєтесь навіть у кабаре...

— Мені не треба інших жінок...

---

¹ «Жого до бішо» — різновид поширеної в Бразилії лотереї, яка розігрується на додаток до основної державної лотереї.

— Оце тобі так, а потім ще й скаржитесь, що Габрієла зморилася...

— Треба найняти прибиральницю. Моя дружина не повинна займатися хатньою роботою.

Тоніко поплескав Насіба по плечу, останнім часом він не затримувався довго в барі і не чекав більше на Жоана Фулженсіо:

— Поки що нічого не робить, я на днях завітаю і по-розмовляю з нею. Пораджу їй все ж таки найняти по-коївку. А до того часу хай все лишається, як є.

— Ну що ж, згода. Вона вас поважає. Вас і дону Олгу.

— Знаєте, кому дуже сподобалась Габрієла? Жерузі, моїй небозі. Вона тільки й говорить, що про неї. На її думку, Габрієла — найвродливіша жінка в Ільеусі.

— Так воно і є... — зітхнув Насіб.

Коли Тоніко збирався йти, Насіб пожартував:

— Ви тепер у нас не затримуєтесь... Мабуть, не без підстав... Свіжа молодичка, як водиться? І тримаєте все це в таємниці від свого давнього друга Насіба?

— Коли-небудь розповім...

Тоніко вийшов і рушив в напрямку порту. Насіб почав думати про ресторан. Яку йому дати назву? Мундіньйо запропонував — «Срібна виделка». Не дуже оригінально, та ще до того й незрозуміло, що це означає. Насібові більше до смаку «Комерційний ресторан», це значно вишуканіше.

ЗІТХАННЯ ГАБРІЄЛИ

І чого він тільки одружився з нею? Даремно... Колись було їй краще. І все цей сеньйор Тоніко, який сам го-стрив на неї зуби, та ще дона Армінда, що підлила мас-ла у вогонь, бо дуже любила влаштовувати весілля. На-сіб наважився на шлюб від страху втратити її, остерігаю-чись, що вона його залишить. Це було нерозумним кро-ком з його боку. Чого б вона кудись ішла, коли була задо-волена, як ніколи в житті? Він боявся, що вона поміняє його кухню, його ліжко і його обійми на будинок однієї з пустельних вулиць і на рахунки в крамницях, які від-крис для неї перший-ліпший фазендейро, нікчемний діду-ган в чоботях, з револьвером за поясом і з повними кише-нями грошей.

Все ж таки їй добре тоді жилося... Вона варила, прала, прибирала оселю. Ходила в бар з судками, з трояндою в косах і усмішкою на обличчі. Вона загравала з чоловіками і відчувала їхні бажання, що прямо витали в повітрі. Їй підморгували, жартували з нею, торкались її руки, інколи грудей. Насіб її ревнував, і це було потішним видовищем.

Він приходив пізньої ночі. Вона чекала його і подумки вже належала йому і всім молодим чоловікам, адже варто було їй тільки захотіти... Насіб приносив їй дарунки: дрібнички з базару, з крамнички дядька — брошки, браслети, каблучки із барвистим склом. Приніс пташку, яку вона випустила. Тісні туплі, які їй не подобались... Вона ходила в хатніх кашках, неохайно одягнена, підв'язавши коси стрічкою. Їй подобалося все: дворище з гуявою, динним деревом і пітангою. Подобалося вигріватись на осонні разом з хитрим котом. Розмовляти з Туїскою, подобалось, коли він танцював, коли вона танцювала для нього. Їй подобалась золота коронка, яку Насіб звелів їй поставити. Подобалось співати вранці, клопочучись у кухні. Ходити вулицями, відвідувати кіно з доною Арміндою, бувати в цирку, що давав свої вистави на Уньяні. Добрі то були часи, коли вона була не сеньорою Саад, а просто Габрієлою. Всього-на-всього Габрієлою.

Навіщо він одружився з нею? Погано бути заміжною, не подобається це їй... У шафі повно гарних суконь. Три пари тісних тупель. У неї навіть коштовності є. Одна каблучка коштувала дуже дорого, дона Армінда взнала: за неї Насіб заплатив майже дві тисячі рейсів. А що їй робити з усіма цими речами? Адже те, що вона любить, робити їй не дозволено... Танцювати на майдані з Розиньєю і Туїскою — не можна. Бігати пляжем з розпущеними косами і шльопати по воді — не можна. Сміятися із сеньйором Тоніко, Жозуе, сеньйором Арі, сеньйором Епамінондасом — не можна. Ходити босою по бруківці біля будинку — не можна. Жартувати, коли їй хочеться і де їй хочеться, при сторонніх людях, — не можна. Отже, нічого того, що вона любила, робити їй — не можна. Вона — сеньйора Саад, і їй нічого не можна. Погано бути заміжною...

Вона ніколи не хотіла образити його або завдати прикрощів. Насіб гарний. Кращого від нього немає в цілому світі. Вона любить його, це справжня любов. Це божевілля. Він такий статечний, власник бару, з рахунком

у банку, і не тямиться без неї... Смішно! Інші прагнули її не тому, що любили. Просто вони хотіли спати з нею, тиснути в своїх обіймах, цілувати її губи, зітхати на її лоні. Всі, всі без винятку: і старі, й молоді, і вродливі, й бридкі, і заможні, й бідні. Так було колись, так було і тепер. Але чи всі? Так, усі, окрім Клементе. Та ще, мабуть, Бабіньйо, але той був хлопчаком, що він тямив у коханні? А Насіб знає, що таке любов. Вона почувала до нього теж щось інше, не схоже на ті почуття, які були в неї раніше до чоловіків. Вони всі без винятку, всі, всі, навіть Клементе, навіть Бабіньйо, були потрібні їй лише для того, аби спати з ними. Коли вона думала про молодого чоловіка, з котрим заговорила, чи то був Тоніко, чи Жозуе, Епаміондас чи Арі, вона уявляла лише те, як лежатиме з ним в постелі. До Насіба вона почувала теж нестримний потяг, але не тільки потяг,— вона любила його, їй подобалося бути з ним разом, слухати його голос, готувати його улюблені страви, відчувати вночі його важку ногу на своєму стегні. В ліжку вона любила його за те, що там роблять замість сну. Але любила вона його не лише в ліжку і не лише за це. Вона любила його за інше, за це інше вона тільки його і любила. Для неї Насіб був усім: чоловіком і володарем, родиною, якої вона ніколи не мала, батьком і матір'ю, братом, що помер, ледве народившись. Насіб — усе, що вона має. Погано бути заміжною. Яке непорозуміння — їхнє одруження. Раніше було значно краще. Обручка на пальці зовсім не змінила її почуттів до Насіба. Але тепер вона змушена сваритися з ним, ображати його і завдавати йому прикрощів. А їй неприємно це робити. Але як цього уникнути? Все, що любила Габрієла, на жаль, все це заборонялося сеньйорі Саад. І все те, що належало робити сеньйорі Саад, на жаль, смертельно ненавиділа Габрієла. Проте все закінчувалось тим, що вона поступалась Насібу, аби лише не завдавати йому прикрощів, адже він такий гарний. А децю вона робила потай, щоб він не знав і не гнівався.

Раніше було набагато краще, все можна було робити; він ревнував, але це були ревності коханця, які швидко минали в ліжку. Тоді вона могла робити що завгодно, без страху образити його. Раніше кожна хвилина дарувала їй радість, вона увесь час співала, а ноги самі проसидилися в танок. А тепер вона за радість платила сумом. Хіба їй не доводилося робити візити в ільєуські родини?

Одягнена в шовк, взута в тісні туфлі, сидячи на твердому стільці, вона відчувала себе закованою в кайдани. Вона навіть не розкривала рота, боячись сказати щось недоречне. Вона більш не сміялася і скидалася на закам'яніле опудало. Не подобалося їй все це. Навіщо їй стільки суконь, стільки туфлів, коштовностей, золотих каблучок, намист, сережок, коли вона не могла бути просто Габрієлою? Ні, не подобалось бути їй сеньйорою Саад.

Але тепер виходу не було... Нащо вона тоді згодилась? Щоб не образити його? А може, через страх втратити його колись? Даремно вона погодилась; тепер вона часто сумувала і робила те, що їй не до смаку. А найгіршим було те, що, аби стати Габрієлою, ходити туди, куди їй хотілося, і робити те, що їй хотілося, вона поневолі мусила хитрувати, ображаючи Насіба. Її друг Туїска більше не приходив погомоніти з нею. Він обожнював Насіба, і цілком зрозуміло за що. Коли Раймонда занедужала, Насіб послав їй гроші, аби вона могла купити якусь децицію. Сеньйор Насіб добрий. Туїска теж вважав, що вона мусить бути сеньйорою Саад, а не Габрієлою. Тому він і не приходив, бо вважав, буцімто Габрієла ображає сеньйора Насіба, завдає йому прикрощів. Навіть друг Туїска не розумів її. Ніхто її не розумів. Дона Армінда не переставала дивуватися, вона твердила, що це злі сили потойбічного світу роблять так, аби Габрієла не хотіла розвиватися і виховуватись. Де таке бачено? Габрієла мала все необхідне, а не хоче викинути з голови різні дурниці. Навіть Туїска не міг її зрозуміти, де ж уже було доні Армінді.

Ось і тепер, що їй робити, як їй бути? Наближається кінець року. Бумба-меу-бой, презепію... О, як вона все це любить! На плантації вона завжди виконувала роль пастушки. Як весело минали свята! Майже поряд з їхнім будинком, у кравчині Дори (останній будинок на їхній вулиці, де Габрієла міряла і шила свої сукні), почалася репетиція волхвів. З пастушками, ліхтарями і всім, що належить. Дора оголосила:

— Нести прапор зможе лише дона Габрієла.

Три помічниці Дори погодилися з нею. Обличчя Габрієли запромінилось радістю, вона заплескала в долоні. Проте Габрієла все ж таки не наважилась поговорити з Насібом. Крадькома ходила вона вечорами на репетиції рейзадо. Щодня збиралася сказати про це Насібові

і все відкладала до наступного дня. Дора шила їй сатинову сукню з блискучими сухозлітками, оздоблену бісером. Габрієла-пастушка танцює на вулицях, несе прапор, співає і веде за собою святкову процесію. Це їй до вподоби, для цього вона, Габрієла, створена! Але сеньйора Саад не може бути пастушкою. І вона ходила на репетиції потай, мріючи танцювати на вулицях у ролі пастушки. Так, їй доводиться завдавати прикрощів Насібу. Але що вона могла вдіяти? Ой, що ж їй робити?

ПРО СВЯТА В КІНЦІ РОКУ

Надходив кінець року — святкові місяці: різдво, Новий рік, хрещення, шкільні і церковні свята, ярмарки; на майдані перед баром «Везувій» споруджувались балагани, місто наповнювалось веселими, розважними студентами, що приїхали з коледжів і університету Баїї на канікули. Танцювали в розкішних садибах і в будинках бідняків на пагорбах і на Острові Змій. В місті панували святкові веселощі, в кабаре і шинках на околицях міста почалися пиятика і бійки. В центрі бари і кабаре були також переповнені. Виїздили на прогулянки по Понталу, на пікніки на Мальядо і на пагорб Пернамбуко, звідки можна було спостерігати за роботою землечерпалок. Виникали романи, домовлялися про заручини; свіжоспечені бакалаври, з яких не зводили закоханих очей батьки, приймали вітальні візити. З'явилися перші ільєусці, сини полковників, з кільцями — знаками вищої освіти, перші адвокати, лікарі, інженери, агрономи і вчительки, що одержали освіту в ільєуській монастирській школі. Життєрадісний отець Базілію хрестив шостого прийомного сина, що з'явився милостю божою з чрева Оталії, куми падре. Старі діви одержали фундаментальний матеріал для розмов.

Ніколи ще кінець року не був таким пожвавленим. Урожай виявився набагато більшим, аніж розраховували. Гроші витрачались легко, в кабаре річкою лилося шампанське, з кожним пароплавом прибувала нова група жінок, студенти змагалися з прикажчиками і комівояжерами у мистецтві упадання за дівчатами. Полковники кидали гроші, мов полову, рвали кредитки у п'ятсот рейсів. Новосілля в особняку полковника Мануела дас Онсаса, що скидався на справжній палац, було відзначено бучно.

Звелось чимало нових будинків, було прокладено ряд нових вулиць, набережна, що йшла впововж морського берега, була продовжена в напрямку кокосових гаїв Мальядо. Пароплави з Баїї, Ресіди і Ріо прибували переповнені замовленнями заможних ільеусців, їхній домашній побут значно поліпшувався.

Відкривались все нові й нові крамниці із привабливими барвистими вітринами. Місто розросталося і змінювалось.

В коледжі Еноха відбулися перші іспити з федеральним інспектором. З Ріо прибув інспектор-журналіст, що співробітничав в урядовому органі. Він був відомим літератором, тому в Ільеусі виступив з доповіддю, квитки на яку поширювали учні коледжу. Оскільки журналіст мав славу талановитої людини, людей зібралося чимало. Відрекомендований вчителем Жозуе, він розповів про нові напрямки сучасної літератури — від Марінетті¹ до Граси Аранья². Доповідь була неймовірно нудотною, і суть її збагнуло лише кілька осіб: Жоан Фулженсіо, Жозуе, в якійсь мірі Нью-Гало і Капітан. Арі теж зрозумів, але не погоджувався з доповідачем. Багато кому пригадався двічі бакалавр, незабутній Аржілеу Палмейра з його громоподібним голосом. Ото був доповідач! Хіба можна їх порівнювати? А тут до всього молодик з Ріо зовсім не вмів пити. Варто було йому зробити кілька ковтків справжньої кашаси, як він валився з ніг. Що ж до Аржілеу Палмейри, то він міг позмагатися з найвідомішими плантаторами Ільеуса; випити він був мастак, а в ораторській майстерності — справжній Руй Барбоза. Ось то був справжній талант!

А втім, літературний вечір, що викликав такі бурхливі суперечки, мав і позитивний бік. Напахчена найстійкішими парфумами, що одразу здолали всі аромати зали, одягнена розкішніше від будь-якої сеньйори (в наймоднішій сукні, випасаній з Баїї), обмахуючись віялом, справжня матрона — не за віком, бо була ще зовсім молодого, але за манерами, поведінкою, позами, скромністю погляду, винятковою гречністю благородної дами, — в залі неждано-негадано з'явилася Глорія, що раніше сумувала оди-

¹ Марінетті — Філіппо Томмазо Марінетті (1878—1944), італійський поет, що прославляв милітаризм та імперіалістичну агресію.

² Граса Аранья — Жозе Перейра да Граса Аранья (1868—1931), видатний представник бразильського модернізму, один із фундаторів Бразильської Академії словесності.

ноко у вікні, а тепер забула про сум, оскільки її чудове тіло нарешті знайшло втіху. Жінки стривожено загули. Дружина доктора Демосфенеса, опустивши лорнет, вигукнула обурено:

— Нахаба!

Дружина депутата Алфредо (щоправда, всього-на-всього депутата палати штату, а все ж досить високої персоні) підвелася, коли поруч з нею в парадній залі, попросивши вибачення і посміхаючись, вместилася щаслива Глорія.

Ображена сеньйора, захопивши із собою Жерузу, влаштувалася ближче до рампи. Розправляючи зборки на спідниці, Глорія усміхалася. Переповнений християнським милосердям, до неї підсів падре Базіліо. Під пильним наглядом жінок чоловіки з осторогою позирали на неї. «Щасливий цей Жозуе!» — заздрили вони, набравшись духу і кидаючи потаємний погляд на Глорію. Незважаючи на найретельнішу конспірацію, увесь Ільеус знав про божевільну пристрасть учителя коледжу до утриманки полковника. Єдиний, кому ще не вдалося про це довідатись, був, як і личить, сам Коріолано.

Блідий і худий, Жозуе підвівся, шовковою хустиною, подарунком Глорії, витер на чолі неіснуючий піт (до речі, Глорія одягнула його з голови до ніг, навіть брильянтин і вакуу для черевиків він купував за її гроші) і виголосив багатослівну промову, назвавши журналіста з Ріо «яскравим талантом нового покоління, покоління антропофагів і футуристів»; Жозуе розхвалив доповідача і принагідно накинувся на існуюче лицемірство, яке домінує в застарілій літературі і в суспільстві Ільеуса. Література твориться задля того, аби оспівувати радощі і насолодження життям, чудове жіноче тіло. В ній не повинно бути місця для святенництва. Він скористався з нагоди і прочитав поему, на яку його надихнула Глорія, — це було вершиною аморальності... Глорія аплодувала йому, сяючи від гордоців. Дружина Алфредо хотіла вийти, але не зробила цього, і лише тому, що Жозуе уже закінчив свою промову, а їй кортіло послухати ще приїжджого літератора. Щоправда, його ніхто не зрозумів, та він хоч не говорив непристойностей.

А втім, вільності Жозуе уже майже нікого не шокували, настільки змінився Ільеус — «край жінок легкої поведінки і поганих навиків, що втратив розсудливість, почуття міри і чистоту та цнотливість минулих часів», як

висловлювався у своїх промовах доктор Маурісіо, кандидат в префекти, що намагався відродити строгу мораль. То ж чи варто було обурюватись появою Глорії на літературному вечорі, коли водночас з нею набуло широкого розголосу скандальне повідомлення про втечу Малвіни? На пароплавах із Баїї прибували студенти. Не приїхала тільки Малвіна, вихованка школи чернечого ордена Мерсе. Спершу думали, що Мелк Таварес вирішив посилити кару і позбавив її канікулів.

Правда відкрилася лише тоді, коли Мелк раптом вирушив у Баїю і повернувся, як і від'їздив, сам, з похмурим обличчям і постарілий на добрий десяток літ. Малвіна зникла безслідно, скориставшись з веремії, що панувала в школі напередодні канікул. Мелк звернувся до поліції, але в Баїї Малвіни не виявили. Він зв'язався з Ріо, там її теж не знайшли. Всі прийшли до думки, що вона втекла до Ромуло Віейри, інженера, котрий обстежував бухту. Нічим іншим не можна було пояснити її втечу, яка дала такий невичерпний матеріал для фантазування старих дів. Навіть Жоан Фулженсіо думав так і зрадів, довідавшись, що інженер, викликаний у поліцію Ріо, довів, що йому нічого не відомо про долю дівчини після його повернення з Ільуса. Він нічого не знав про неї і знати не хотів. Таємниця Малвіни стала зовсім непроникною, ніхто не розумів, в чому справа, а втім, передбачали, що втікачка незабаром розкається і повернеться додому.

Але Жоан Фулженсіо не йняв віри у повернення дівчини і в те, що вона прохатиме вибачення в батька.

— Малвіна не повернеться, я в цьому переконаний. Вона досягне багато чого, бо знає, чого прагне.

Через чимало місяців по тому, вже наступного року, в розпалі збирання врожаю, прийшла звістка, що вона працює в Сан-Пауло в якійсь конторі, вчиться вечорами і живе самотньо. Мати, що не виходила з дому після втечі доньки, ожила. Мелк нічого навіть чути про неї не бажав:

— У мене більше немає доньки!

Але доля Малвіни стала відомою лише через багато років. А в кінці того року її ім'я набуло скандальної популярності, її всюди ставили за приклад аморальності, вона надихала адвоката Маурісіо на гнівні промови в час підготовки до виборів.

Вибори мали відбутися в травні, але вже тепер адво-

кат користувався з найменшої нагоди, аби виступити із закликком до відродження минулої благочестивості ільєусців. Та, здавалось, мало хто схилився на його заклики, бо нові звичаї проникали скрізь, навіть у консервативні родини, до того ж приїзд студентів на канікули теж сприяв цьому.

Всі студенти були прибічниками Капітана. Вони навіть влаштували обід на честь «майбутнього» префекта (як його вітав третьокурсник факультету права Естеван Рібейро, син полковника Кориолано, хоча сам полковник належав до прибічників Раміро Бастоса), префекта, який «виведе Ільєус з відсталості, невігластва і закостенілих провінційних звичаїв і який буде провідником прогресу, що освітлюватиме столицю какао яскравим променем культури». Ще нестерпнішим виявився син Амансіо Лсала, цей зчиняв нескінченні суперечки з батьком:

— Іншого шляху немає, тату, ви мусите це збагнути. Хрещений батько Раміро — це минуле, Мундінйо Фалкан — майбутнє.— Син вивчав у Сан-Пауло інженерну справу, і в нього тільки й мови було що про машини, дороги, прогрес.— Ви маєте рацію, що лишаєтесь з Бастосом. Вас єднає давня дружба, і хоч це сентиментально, я вас поважаю саме за такий крок. Я не можу іти за вами. Ви теж мусите мене зрозуміти.— Юнак познайомився з інженерами і техніками, які працювали в бухті, і в скафандрі спускався на дно каналу.

Амансіо слухав, наводив свої докази, але завжди виявлявся переможеним. Він гордився сином, дуже здібним студентом, котрий вчився на «відмінно»:

— Хто знає, синку. Може, і твоя правда. Часи тепер не ті... Тільки ж я починав з кумом Раміро. Тебе тоді ще й на світі не було. Я ще стрибаєв козелям, а він уже вважався великим землевласником. Ми разом пізнали небезпеку, разом проливали кров, разом багатіли. Я не залишу його тепер, коли йому доводиться так скрутно. Однією ногою він уже стоїть в могилі.

— Ваша правда. Але й моя також. Я люблю хрещеного батька, але, коли мені випаде голосувати, за нього свій голос не віддам.

Амансіо любив ці ранкові години, коли він збирався на рибний базар, а його Берто повертався з нічної гулянки, і вони розпочинали розмову. Амансіо дуже любив свого старшого сина, такого наполегливого, роботящого,

і завжди користувався з нагоди, аби попередити його чи дати пораду:

— Ти зв'язався з дружиною Флоренсіо (це був літній полковник, що одружився в Баїї з палкою, молодою дівчиною, мрійноокою ассірійкою за походженням) і ночами ходиш до неї чорним ходом. Але ж в Ільусі у всіх кабаре скільки завгодно жінок. Невже тобі їх не вистачає? Навіщо тобі зв'язуватись із заміжньою? Флоренсіо не з тих, кому можна безкарно наставляти роги, і коли він довідається... А мені б не хотілося посилати з тобою жагунсо. Кінчай з цим, Берто. Ти примушуєш мене хвилюватися.— Амансіо усміхнувся подумки: спритник все ж його син, наставляє роги горопасі Флоренсіо.

— Я не винний, тату. Вона так заgravала зі мною, а я ж не кам'яна брила. Але не турбуйся, вона виїздить на свята в Баїю. І взагалі, коли нарешті зникне цей дикунський звичай убивати жінку за зраду чоловікові? Ніде нічого подібного я навіть не чув! Варто людині вийти з дому о четвертій ранку, як уже повсюди відчиняються вікна і за нею починають стежити.

Амансіо Леал дивився на сина своїм єдиним оком, в якому світилася ніжність і любов:

— Ех ти, опозиціонер...

Незмінно щодня Амансіо відвідував Раміро. Старий організовував передвиборчу кампанію, опираючись на нього, на Мелка, Коріолано і на деяких інших. Алфредо, скориставшись з канікул у палаті, їздив по провінції, зустрічався з виборцями. Від Тоніко не було жодної користі, він думав лише про жінок. Амансіо слухав, що говорить Раміро, намагався повідомити йому найприємніші новини, а інколи навіть свідомо брехав. Він знав, що вибори уже програно. Щоб утриматися біля влади, Раміро мусив би звернутися за допомогою до уряду і домогтися невизнання повноважень противників, які перемогли. Але він не хотів навіть чути про це, бо вважав свій авторитет непохитним і стверджував, що народ голосуватиме за нього. Як доказ, він наводив вчинок дружини Насіба, що прийшла до нього майже серед ночі, кинувши виклик усьому місту, аби врятувати його і Мелка. Завдяки їй вони виявились не втягненими у справу із замахом на Арістотелеса, що неодмінно б трапилось, коли б негра схопили жагунсо. Це було б особливо неприємним фактом ще й тому, що трибунал виніс обурливу ухвалу про

призначення спеціального прокурора для ведення процесу.

— Так ось, куме, я вважаю, що цей негр швидше помер би, але нічого не сказав би. Він людина вірна, жаль, що схибив.

Але, видужавши після поранення, Арістотелес мав ще більшу популярність, ніж раніше. Він оголосив, що Ітабуна буде одностайно голосувати за Мундіньйо Фалкана. З лікарні Арістотелес вийшов розповнілим, поїхав у Баїю, дав інтерв'ю журналістам деяких газет, і губернатор не зміг перешкодити тому, щоб діло було передано до суду. Мундіньйо зв'язався з багатьма впливовими людьми в Ріо, де цей замах викликав жваві відгуки. Один з депутатів опозиції виголосив у федеральній палаті промову, обурюючись відродженням бандитизму в зоні какао. Було багато галасу, але наслідків майже ніяких. Справа мала досить заплутаний вигляд, і злочинця виявити не вдалося. Подейкували, що в Арістотелеса стріляв жагунсо на ім'я Фагундес, який рубав ліс разом з якимось Клементе на плантаціях Мелка Тавареса. Але як це довести? І як довести участь у злочині Раміро, Амансіу, Мелка? Справа, яку вів спеціально призначений прокурор, очевидно, зрештою потрапить до архіву.

— Шахраї... — обурювався Раміро суддями апеляційного трибуналу.

Вони хотіли звільнити комісара поліції. І щоб залишити його на посаді, Алфредо довелося з'їздити в Баїю. Не можна сказати, щоб цей комісар дуже вже влаштувався Бастосів, він був неенергійним, ледачим, міг забруднити штани від страху перед жагунсо, часто вдавався за допомогою до секретаря префектури Ітабуни, одне слово, був боягузливим хлопчиськом. Але коли б його звільнили, то авторитетові Раміро Бастоса було б завдано відчутного удару.

Раміро інколи розмовляв з Амансіу, з Тоніко, з Мелком, і в ту мить в ньому знову спалахувало життя і колишня енергія. Бо тепер він частину дня проводив у ліжку; від полковника залишились, як то кажуть, лише шкіра та кістки, та ще очі, що засвічувалися, як і колись, варто було тільки почати розмову про політику. Доктор Демосфенес відвідував Раміро щодня, він вислуховував його, рахував пульс.

А втім, незважаючи на заборону лікаря, Раміро вийшов якось увечері на вулицю, щоб побувати на відкрит-

ті презепіо сестер Дос Рейс. Він не міг туди не піти, тому що до сестер приходило все місто. Їхня садиба була переповнена людьми.

Габрієла допомагала Кінкіні і Флорзінї приготувати все до кінця. Вона вирізала фігурки, наклеювала їх на картон, робила квіти. В будинку Насібового дядька Габрієла знайшла кілька сірійських часописів, тому в демократичному презепіо з'явилися магометани, східні паші і султани, над чим дуже потішалися Жоан Фулженсіо, Нью-Гало і швець Феліпе. Жоакім зробив з картону гідроплани і повісив їх над хлівом, це виглядало новиною в презепіо сестер Дос Рейс. Щоб зберегти нейтралітет (бо бар Насіба, зала з презепіо і Комерційна асоціація були єдиними місцями, що залишалися нейтральними в розпад передвиборчої боротьби), Кінкіна попросила виступити Доктора, а Флорзінья умовила виголосити промову Маурісіо Каїреса.

Той і другий не пожаліли красивих фраз, якими намагалися затуманити посріблені часом голови старих дів. Капітан, коли просив їх віддати свої голоси опозиції, сказав по секрету, що після його обрання їм буде надано офіційну допомогу. Багато було таких, що приїхали здалеку, аби побачити грандіозне презепіо: з Ітабуни, Піранжі, Агуа-Прети, навіть з Ітапіри. Приїздили цілими родинами. З Ітапіри прибули дона Віра і дона Анжела, вони захоплено вигукували, плескали в долоні.

— Яка краса!

До далекої Ітапіри дійшла не тільки слава про презепіо сестер Дос Рейс, але й слава про талант Габрієли. Незважаючи на неймовірний шарварок, дона Віра не заспокоїлась, доки не затигнула Габрієлу в куток і не випросила в неї рецептів соусів і способів приготування деяких страв. З Агуа-Прети приїхала сестра Насіба з чоловіком. Габрієла дізналася про це від дони Армінди, бо до Насіба вони не завітали. На відкритті презепіо сестра Насіба лютим поглядом стежила за Габрієлою, що скромно сиділа на стільці і не знала, як поводитись. Габрієла ніяково усміхнулася, але сеньйора Саад де Кастро зверхньо відвела від неї погляд. Габрієла розхвилювалась не через зневагу, висловлену зовицею. За це, трохи згодом, їй помстилася дона Віра, до якої та намагалася підлеститися, розсипаючи усмішки і компліменти. Відрекомендувавши дону Анжелу, дона Віра сказала:

— Ваша родичка чарівна. Вона така гарніюсінька і скромна... Вашому братові погаланило, він знайшов гарну дружину.

Габрієла святкувала остаточну перемогу, коли до зали своєю старечюю ходою увійшов Раміро.

Перед ним усі розступилися, звільнивши прохід і місце в передній частині презеїю. Він погомонів з сестрами Дос Рейс, похвалив Жоакіма. Потім до нього почали підходити знайомі, щоб привітатися. Але він, побачивши Габрієлу, залишив усіх, підійшов до неї і гречно простягнув руку:

— Як вам живеться, доно Габрієло? Щось я давно вас не бачив. Чому ви не заходите до нас? Я хочу, аби ви якось завітали до нас із Насібом на сніданок.

Жеруза, стоячи поруч з дідом, усміхалася до Габрієли і теж розмовляла з нею. Сестра Насіба аж трусилася від люті, її пожирала заздрість. І нарешті Насіб теж помстився за дружину, коли підійшов, щоб забрати її додому. Насіб розумний. Він зробив це навмисне. Вони рушили до виходу під руку і пройшли майже поряд біля подружжя Саад де Кастро. Насіб сказав голосно, щоб вони почули:

— Біе, ти, моя дружинонько, найвродливіша від усіх...

Габрієла опустила очі, їй стало сумно. Не через зневагу зовиці, а тому, що, поки вона в місті, Насіб ніколи не дозволить їй виступати у одязі пастушки, із прапором у руках.

Габрієла вирішила відкласти розмову про це на якийсь час і поговорити з Насібом на кінець року. Габрієла із задоволенням відвідувала репетиції, співала, танцювала. Керував репетиціями той пропахлий морем хлопець, якого вона зустріла в «Бате-Фундо» тоді, коли полювали за Фагундесом. Він був раніше матросом, а тепер працював на доках Ільєуса, звали його Ніло. Це був енергійний парубок і вдумливий режисер. Він вчив Габрієлу танцям, показував, як нести прапор. Інколи учасники вистави залишалися потанцювати після репетиції, а щосуботи веселощі тривали до ранку. Але Габрієла поверталась додому вчасно, щоб Насіб, боронь боже, не прийшов раніше... Так, вона поговорить з ним пізніше, прямо напередодні свята, бо, коли він навіть не дасть згоди, вона хоч походить на репетиції. Дора хвилювалася:

— Вже порозмовляли, доно Габрієло? А то, може, давайте я?

Тепер все загинуло. Доки зверхня і самозакохана сестра буде в Ільєусі, Насіб ніколи не дозволить Габрієлі нести прапор із зображенням малого Ісуса. І він має рацію... Гірше за все те, що він має рацію: оскільки сестра в Ільєусі, це неможливо. А образити або завдавати Насіб у прикроців вона не могла...

ПАСТУШКА ГАБРІЄЛА, АБО СЕНЬЙОРА СААД, У НІЧ ПІД НОВИЙ РІК

«Що скаже сестра Насіба і цей йолоп, її чоловік?» Ні, Габрієло, про це не варто навіть думати, це найнеможливіше твоє бажання. Біє має переконати себе в тому, що вона вже не бідна служниця без роду й племені, без всякого суспільного становища. Хіба можна уявити собі сеньйору Саад із золотою картонною короною на голові, загорнуту в синій і червоний сатин, із прапором у руці, яка зивається усім тілом і переступає дрібними кроками в танці двадцяти двох пастушок з ліхтарями, уявити її пастушкою Габрієлою, яка йде попереду і на яку всі дивляться? Звичайно, не можна, Біє, це божевільна витівка...

Насіб любив дивитися виставу, він навіть аплодував і наказував частувати всіх танцюристів пивом. Та й хто не любить свят? Хто буде заперечувати, що це гарно? Але чи бачила вона хоч раз, щоб заміжня, шановна сеньйора вийшла на вулицю танцювати? Тут до речі згадати Дору, через подібні витівки її залишив чоловік, і вона зосталася зі своєю швейною машинкою, на якій шие сукні замовницям. І вже, звичайно, тепер, коли в місті перебуває сестра Насіба, ця зарозуміла індичка, і її чоловік, який хоча й має знак бакалавра, але в голові в нього суцільний протяг, це неможливо. Неможливо, Габрієло, не варто навіть ятрити душу мріями.

Габрієла схилила голову погоджуючись. Він має рацію, вона не може його образити, коли сестра і зять-бакалавр в Ільєусі. Насіб обняв Габрієлу.

— Не сумуй, Біє. Усміхнися.

Вона усміхнулася, хоч їй більше кортіло заплакати. Вона оплакувала того вечора сатинову сукню, таку гарну, синю з червоним! Яка чудова сполука барв! Золоту корону із зіркою. Прапор теж синьо-червоний, з немовлям Ісусом і овечкою. Не розважив її й подарунок, який На-

сіб приніс їй вночі, повернувшись додому,— розкішну мережану шаль з китицями.

— Ти одягнеш її на новорічний бал,— сказав він.— Я хочу, Біє, щоб ти була найкращою з-поміж усіх того вечора.

В Ільєусі всі розмови точилися навколо новорічного балу в клубі «Прогрес», який організовували дівчата і студенти. Кравчині не пригадували, щоб колись у них було стільки замовлень. Були жінки, що виписували сукні з Баї; кравці примірювали білі чоловічі костюми із найкращих матеріалів; всі столики в клубі були замовлені заздалегідь. На бал збирався навіть Містер з дружиною, котра приїхала, як у них водилось, до чоловіка на зустріч Нового року. Замість традиційних вечорів у приватних будинках, ільєуське суспільство збиралося в залах «Прогресу» на бал, якого тут до цього часу ще не бувало.

Того ж новорічного вечора відбудеться свято з ліхтарями, піснями і прапором. Габрієла ж у чудовій мантілі, в шовках, у тісних туфлях буде мовчки, опустивши очі, сидіти на балу, не знаючи, як поводитись. А хто нестиме прапор? Дора розхвилювалася. І сеньйор Ніло, молодик, що пропахнув морем, не міг потаїти свого розчарування. Лише Мікеліна була задоволеною, сподіваючись, що тепер їй поталанить нести прапор.

Габрієла тільки тоді трохи заспокоїлась і перестала плакати, коли на пустирищі Уньан обладнали луна-парк, китайський луна-парк з велетенською каруселлю, з конячками, шіко¹те і «божевільною кімнатою». Там усе виблискувало металом і було залите сліпучим світлом. Луна-парк викликав стільки розмов, що навіть негрєня Туїска, яке останнім часом відійшло трохи від Габрієли, не втрималось і забігло поділитися новинами.

Насіб їй сказав:

— Напередодні Нового року я не працюватиму. Лише на мить зазирну в бар. Увечері ми сходимо в луна-парк, а вночі — на майдан.

Як чудово було в луна-парку! Вони з Насібом усе роздивились. Двічі проїхали на велетенській каруселі. Шіко¹те теж приніс їй задоволення, у неї навіть мурахи по спині забігали.

З «божевільної кімнати» вона вийшла зовсім знетямлена. Негрєня Туїска в новому костюмчику і в черевиках

---

¹ Шіко¹те — механічний атракціон.

пройшло до парку безкоштовно, бо, як завжди, допомагало розклеювати оголошення по місту.

Увечері на майдані проти церкви святого Себастьяна відкрилися балагани. Поміж ними прогулювався Тоніко з сеньйорою Олгою. Насіб залишив Габрієлу з подружжям; він вирішив на мить зазирнути в бар, поглянуть, як там ідуть справи. В ятках, де продавалися подарунки, за прилавками стояли дівчатка студентки і учениці коледжів. На майдані також було влаштовано аукціон на користь церкви. Арі Сантос, з лискучим від поту обличчям, вигукував:

— Блюдо із солодощами, подарунок чарівної сеньйорити Ірасеми! Солодощі приготовані її милими рученятами! Скільки дасте за блюдо?

— П'ять рейсів,— запропонував якийсь студент медик.

— Вісім,— підняв ціну прикажчик.

— Десять,— крикнув студент юрист.

Ірасема мала чимало залицяльників, що виборювали місце біля воріт її садиби, а тому боротьба виникла і за блюдо з її солодощами. До відкриття аукціону прийшли відвідувачі бару, щоб порозважатися і взяти участь у торзі. Майдан заповнювався людьми, закохані обмінювались поглядами, заручені з усмішками гуляли майданом, побравшись за руки.

— Чайний сервіз, подарунок юної Жерузи Бастос. Шість чашок, шестеро блюдців, шість десертних тарілочок і так далі. Скільки дасте?

Арі Сантос підняв маленьку чашечку. Дівчата переглядалися, коли чоловіки називали ціну. Кожній хотілося, щоб її дарунок святому Себастьяну був проданий дорожче. Закохані і наречені витрачали гроші на подарунки своїх милих, аби лиш побачити їхні усмішки. Інколи який-небудь подарунок починали виборювати полковники. Ажіотаж зростає, ціни стрибають, досягаючи ста — двохсот рейсів. Того вечора, ціни змагаються з Рібейрінью, Амансіо Леал заплатив п'ятсот рейсів за півдюжини серветок. Це вже було безглуздя, кидання грошей на вітер. Але грошей було так багато, що вони річками лилися вулицями Ільсуса. Дівчата на виданні надихали поглядами закоханих і претендентів на їхню руку; варто було поглянути на їхні обличчя, коли продавався дарунок, що належав їм. Дарунок Ірасеми побив рекорд: таця солодощів була куплена за вісімдесят рейсів. Дав ці гроші Епаміондас, наймолодший компаньйон мануфактурної крамниці «Соарес

і брати». Бідолашна Жеруза не мала обранця. Хоча, правда, і подекували про якогось юнака із Баїї, студента п'ятого курсу медичного факультету. Якщо родина Жерузи не призначити першої ціни — дядько Тоніко, дона Олга або хтось із друзів діда,— її чайний сервіз взагалі не буде продано. Ірасема переможно усміхнулася.

— Скільки за чайний сервіз?

— Десять рейсів,— гукнув Тоніко.

П'ятнадцять запропонувала Габрієла, поряд з нею вже стояв Насіб, що повернувся з бару. Полковника Амансіо, який міг підняти ціну, вже не було, він пішов у кабаре. На трибуні змореним голосом Арі Сантос повторював:

— П'ятнадцять крузейро... Хто більше?

— Тисяча рейсів.

— Скільки?! Хто назвав цю суму? Прохання не жартувати.

— Тисяча рейсів,— повторив Мундіньйо Фалкан.

— А! Сеньйор Мундіньйо... Звичайно... Сеньйорито Жеруза, коли ваша ласка, передайте ваш подарунок сеньйору. Тисяча рейсів, сеньйори, тисяча рейсів! Святий Себастьян буде довічно вдячний сеньйору Мундіньйо. Як відомо, ці гроші призначаються на спорудження церкви на місці старої. Це буде величезна церква! Сеньйор Мундіньйо заплатив повністю... Щира вам подяка.

Жеруза взяла коробочку з чашками і передала її експортеру. Ошелешені дівчата обговорювали божевільний вчинок Мундіньйо. Що це означало? Цей Мундіньйо, казково заможний, елегантний молодик, бореться не на життя, а на смерть з родиною Бастосів. У цій боротьбі сплювалися газети, страждали люди, готувалися замаху. Мундіньйо виступав проти старого Бастоса, виборюючи в нього владу, і довів його до сердечної хвороби. І в той же час віддав тисячу рейсів, два яскравих папірці по п'ятсот рейсів, за півдожини чашок з дешевенької порцеляни — подарунку онуки свого ворога. Він такі божевільний, ну хто ж ще здатний на подібне? Всі вони, і Ірасема, і Діва, тайкома зітхали за ним, багатим, елегантним холостяком, що любить мандрувати, часто буває у Баїї і має власний будинок в Ріо... Дівчата знали всі його історії з пов'язаними — Анабелою та іншими жінками, виписаними з Баїї і з Півдня... Цих жінок, вродливих і незалежних, бачили інколи під час їхніх прогулянок на узбережжі. Проте флірту з неодруженою дівчиною він ніколи не починав. Він взагалі не звертав уваги на них, в тому чис-

лі й на Жерузу. Ех, сеньйор Мундіньйо Фалкан, такий заможний і елегантний!

— Сервіз не коштує так дорого,— сказала Жеруза.

— Я грішник. А з вашою допомогою я порозуміюся із святим і виклопочу для себе містечко на небі.

Жеруза не змогла утриматися, усміхнулася і запитала:

— Ви підете на новорічний бал?

— Ще не знаю. Я обіцяв зустрічати Новий рік в Ітабуні.

— Там, мабуть, буде весело. А втім, тут теж.

— Бажаю вам доброї розваги і щастя в Новому році.

— Вам також, якщо ми більше не побачимося до Нового року.

Тоніко Бастос стежив за цією розмовою і не розумів Мундіньйо. Тоніко все ще мріяв про мир, який настане в останню мить, сподівався порятувати авторитет Бастосів. Він з усмішкою вклонився Мундіньйо. Експортер відповів і рушив додому.

Напередодні Нового року Мундіньйо приїхав в Ітабуну, поспідав з Арістотелесом і був присутній на відкритті ярмарку худоби, що став важливою новачкою, яка дала змогу перенести торгівлю бичками зі всього району в муніципалітет Ітабуни. Він виголосив промову, зустрінуту аплодисментами, потім сів у машину і повернувся в Ільеус. І не тому, що згадав про Жерузу, а тому, що хотів зустрінути Новий рік з товаришами в клубі «Прогрес». Йому не довелося шкодувати: свято вдалося на диво чудове, говорили, що такий бал можна було побачити лише в Ріо.

Недоладна розкіш, сукні з крепдешину, тафти і оксамиту, сила-силенна коштовностей — все це відшкодовувало нестачу вишуканості і згладжувало провінційний вигляд деяких сеньйор, подібно до того, як кредитки в п'ятсот рейсів, що тугими пачками лежали в кишенях полковників, пом'якшували їхню простонародну мову і прямолінійність манер. Але господарями свята була молодь. Деякі молодики прийшли в смокінгах, незважаючи на спеку. В залах дівчата, кокетливо обмахуючись віялами, сміялися і пили прохолоджувальні напої. Шампанське і найкраще вино лилося річками. Зали були зі смаком прикрашені серпантинном і паперовими квітами. Свято мало бути таким розкішним, про нього точилося стільки розмов, що навіть Жоан Фулженсіо, затятий ворог танців, з'явився на ньому. І Доктор теж.

Жеруза всміхнулася, коли помітила Мундінью Фалкана, що розмовляв із Насібом і Габрієлою, яка ледве стояла на ногах — кляті туфлі нестерпно давили їй пальці. Так, її ноги не були створені для цього тісного взуття. Але вона була така вродлива, що найпихатіші дами — навіть дружина доктора Демосфенеса, самозакохана потвора, — не могли заперечувати того, що мулатка була найвродливішою жінкою на святі.

— Проста, але дуже гарна, — визнавали вони.

Дочка народу розгубилася від галасу і розмов, яких вона не розуміла і не сприймала, від розкошів, які її не вабили, від заздрощів, пихатості й пліток, які її не спокушали. Десь пізніше на вулиці вийдуть волхви з веселими пастушками, з вишитим прапором. Хід буде зупинятися перед будинками, барами, співатиме пісні, танцюватиме, проситиме дозволу увійти. Двері розчиняться, танці й пісні перейдуть до кімнат, господарі почнуть частувати лікером і солодошами. Тієї новорічної ночі і ночі волхвів понад десять процесій вийшли з Уньану, Конкісти, Острова Змій і Понталу, щоб розважитись на вулицях Ільеуса.

Габрієла танцювала з Насібом, з Тоніко, з Арі, з Капітаном. Вона кружляла граційно, але ці танці були їй не до вподоби. Вона любила «коко мешідо», «самба де рода», «машіше емболадо». Або польку під гармошку. Аргентинського танго, вальса, фокстрота вона не любила. Тим більше, коли туфлі так немилосердно тиснуть пальці.

Свято було веселим. Сумував лише Жозуе. Із склянкою в руках він стояв, прихилившись до підвіконня, і дивився на вулицю. Із свого вікна Глорія також дивилася на юрбу, що заповнила тротуар і бруківку. Поряд з нею, зморений і сонний, стояв Коріолано. Його веселощі, як любив він повторювати, були в ліжку Глорії. Але Глорія не хотіла лягати; розкішно вдягнена, вона стежила за худорлявим обличчям Жозуе у вікні клубу. Було чути, як стріляють пляшки шампанського. Мундінью Фалкан мав великий успіх у дівчат, він танцював із Жерузою, Ірасемою, запросив і Габрієлу.

Насіб ходив поміж групами чоловіків, розмовляв. Танцювати він не любив, за увесь вечір лише двічі потоптався в гурті разом з Габрієлою. Потім залишив її за столом разом з лагідною дружиною Жоана Фулженсіо. Габрієла зняла під столом туфлі і стала ворухити затерпими пальцями. Вона ледве стримувалася, щоб не позіхнути. Підходили жінки, підсідали до них за стіл, заводили

розмову і весело сміялися, перекидаючись словами з дружиною Жоана Фулженсіо. Досить зверхньо вони віталися з Габрієлою, запитували, як вона живе. Вона сиділа мовчки, не підводячи очей. Тоніко, наче падре, що виконує складний обряд, вів дону Олгу в аргентинському танго. Молодь сміялася, жартувала, танцюючи переважно в другій залі, куди старим вхід було заборонено. Сестра Насіба та її чоловік танцювали манірно, удаючи, що не помічають Габрієли.

Десь біля одинадцятої, коли на вулиці залишилося мало людей — давно вже зникла й Глорія разом з полковником Коріолано, — залунала музика кавакінью¹ і гітар, флейт і барабанчиків, голоси, що співали кантіги, якими супроводжуються танці рейзадо. Габрієла підвела голову. Помилитися вона не могла.

Процесія зупинилася проти клубу «Прогрес», оркестр перестав грати, всі побігли до вікон і дверей. Габрієла поспішно взула туплі і однією з перших опинилася на тротуарі. Насіб приєднався до неї, його сестра з чоловіком були неподалік, але, як і раніше, удавали, що не помічають Габрієли і Насіба.

Пастушки несли ліхтарі, а Мікеліна ішла з прапором. Ніло, колишній моряк, із свистком у роті, диригував піснями і танцями. На майдані Сеабра водночас з процесією з'явилися персонажі вистави — бугай, вакейро, каапора і бумба-меу-бой. Почалися танці. Пастушки співали:

Я пастушка-чарівниця,
І зоря веде мене,
Де печери Віфлієма
Сяє світло неземне...

Вони не просили дозволу увійти, бо не наважувались порушити свято багатіїв. Але Плінію Араса привів офіціантів з пивом і почастував учасників вистави. Бугай трохи перепочив і випив пива. Каапора також.

Вони знову почали танцювати і співати. Мікеліна в центрі процесії, із прапором у руках, крутила худючими стегнами, сеньйор Ніло свистів. Вулиця заповнилась людом, який вийшов з клубу. Юнаки й дівчата зі сміхом плескали в долоні.

Я пастушка-чарівниця,
Я гнучкіша юних лоз.

---

¹ К а в а к і н ь ю — маленька чотириструнна гітара.

Заколисане піснями,
В яслах спить дитя Христос.

Габрієла вже не бачила більше нікого, крім пастушок з ліхтарями, Ніло із свистком і Мікеліні із прапором. Вона не бачила Насіба, не бачила Тоніко — нікого навколо. Навіть зовицю із гордо закопаним носом. Сеньйор Ніло свиснув, пастушки стали на свої місця, бумба-меубой рушив уперед. Ніло ще раз свиснув, пастушки затанцювали в нічній темряві, Мікеліна розмахувала прапором.

І пішли пастушки далі —
Прославлять в піснях Христа...

Вони вирушили співати й танцювати на сусідні вулиці. Раптом Габрієла скинула туфлі, кинулась вперед і захопила прапор із рук Мікеліни. Вона закружляла, хитаючи стегнами, затанцювали звільнені від тісного взуття ноги. Процесія рушила вперед, а зовиця вигукнула: «О!» Жеруза побачила, що Насіб мало не плаче, його закам'яніле обличчя виказувало сором і сум. Тоді вона також вибігла на бруківку, взяла ліхтар в однієї пастушки і почала танцювати. Слідом за Жерузою вийшов юнак у смокінгу, за ним інший, Ірасема взяла ліхтаря у Дори. Мундінйо Фалкан витягнув свистка з зубів Ніло. В танець включився навіть Містер з дружиною. Лагідна дружина Жоана Фулженсіо, життєрадісна мати шістьох дітей, теж стала в коло. А потім і інші жінки, і Капітан, і Жозуе.

Всі учасники балу, виявилось, залишили приміщення, всім хотілося розважитись. В кінці процесії йшли сестра Насіба і її чоловік-бакалавр. Попереду йшла Габрієла із прапором у руці.

ВІД ДВОРЯНКИ ОФЕНІЗІЇ
ДО ПЛЕБЕЙКИ ГАБРІЄЛИ,
З РІЗНИМИ ПРИГОДАМИ І КРУТІЙСТВОМ

Початок року ознаменувався в Ільєусі різними подіями і пригодами, новинами і скандалами. Студенти вирішили перетворити відкриття бібліотеки Комерційної асоціації у веселе свято.

— Молодим кортить потанцювати... — був змушений визнати президент Асоціації Атаулфо.

Проте Капітан, організатор бібліотеки, за допомогою Жоана Фулженсіо, без якого важко було обійтись, побачив

у ідеї студентів прекрасну можливість для пропаганди своєї кандидатури на посаду префекта. До речі кажучи, він має рацію, стверджуючи в суперечці з Атаулфо, що молодь бажає не лише розваг. Ця бібліотека була першою в Ільеусі, бо в бібліотеці товариства імені Руя Барбози висіла лише одна полиця з книжками, причому лежали на ній переважно поезії, тому відкриття нової бібліотеки було значною подією. Це підкреслив у своїй вишуканій промові Сілвіо Рібейро, син Рібейрінью, другокурсник медичного факультету. Раніше подібні свята у Ільеусі не влаштовувались. Було організовано літературний вечір, у якому взяло участь чимало студентів і такі видатні постаті, як Доктор, Арі Сантос, Жозуе. Виступили також Капітан і Маурісіо: перший як бібліотекар Асоціації, другий як офіційний оратор, і обоє — як кандидати в префекти. Але найбільшою новиною було те, що учениці монастирської школи і дівчата з вищого ільеуського світу публічно читали вірші. Декотрі ніяковіючи, інші вільно, з цілковитим спокоєм. Діва, в якій був чистий і приємний голос, заспівала романс. Жеруза виконала на роялі твори Шопена. Було прочитано поезії Білака, Раймундо Коррейї¹, Кастро Алвеса і Теодоро де Кастро, останні оспівували Офенізію. Потім вірші Арі і Жозуе, причому їх читали самі поети. Інспектору коледжу, який щойно повернувся з тривалого відрядження по селах і фазендах Ітабуни, де збирав матеріали для нотаток в одну з газет Ріо-де-Жанейро, ці збори видавались карикатурою. Але ільеусці були в захопленні.

— Чудово! — сказала Кінкіна.

— Приємно тут побувати, — погодилась Флорзінья.

Після концерту, як водилося, почалися танці. На посаду директора бібліотеки товариство виписало з Белмонте поета Сосіженеса Косту, якому належало виявити значний вплив на розвиток культурного життя міста.

Але, кажучи про культуру, про книжки і про вірші Теодоро, присвячені Офенізії, хіба можна не згадати про видання невеличкої брошури, яка була набрана і видрукована Жоакімом у друкарні Жоана Фулженсіо і до якої увійшли окремі розділи із славнозвісної роботи Доктора «Історія родини Авілів і міста Ільеуса»? Брошуру було видано під іншою назвою, бо містила вона лише розділи,

---

¹ Раймундо Коррейя — Раймундо да Можя Азеведо Коррейя (1860—1911), поет, один із засновників Бразильської Академії словесності.

що стосувалися Офенізії і її вікопомних взаємин з імператором Педро Другим. Доктор скромно назвав її «Історичне кохання», далі ішов підзаголовок у дужках — «Відгомін давньої полеміки». В брошурі було вісімдесят сторінок, набраних корпусом 7, переповнених науковими твердженнями і гіпотезами і написаних важкою кіньєнтистською¹ прозою в стилі Камоенса². Романтична історія була викладена у всіх подробицях, причому щедро цитувались різні автори і поезії Теодоро. Ця праця увінчала славою світлу голову відомого ільеусця. Щоправда, в Баї якийсь критик, без сумніву із заздрощів, оголосив тоненьку книжчину нечитабельною «через її глупоту, що порушувала всі дозволені межі». Але це був зловмисний тип, голодний редакційний пацюк, автор ядучих епіграм на баїянських письменників. В протывагу йому, із Мундо-Ново, де Аржілеу Палмейра створював четверту сім'ю, цей відомий поет написав у іншу, теж баїянську, газету шість хвалебних сторінок, де оспівував пристрасть Офенізії, «провісниці вільного кохання в Бразилії». Інше цікаве, незважаючи на свій малолітературний характер, спостереження зроби Ньо-Гало, розмовляючи в «Панеларія Модело» з Жоаном Фулженсіо:

— Ви помітили, Жоане, що в брошурі Доктора наша бабуся Офенізія дещо змінила свою зовнішність? Раніше, я це добре пам'ятаю, вона була пласкою і худою, немов чехоня. А тепер вона щось розповніла — гляньте лишень на чотирнадцяту сторінку. Знаєте, на кого вона схожа? На Габрієлу...

Жоан Фулженсіо розсміявся своїм доброзичливим, щирим сміхом:

— Хто ж в Ільеусі не закоханий у Габрієлу? Якби вона була кандидатом у префекти, вона перемогла б і Капітана, і Маурісію, і навіть їх обох, разом узятих. Всі голосували б за неї...

— Окрім жінок...

— Жінки позбавлені права голосу, куме. Але й деякі з них теж голосували б за неї. У неї є те, чого немає ні в кого. Ви не бачили її під час новорічного свята? Хто потягнув усіх на вулицю танцювати рейзадо? Я гадаю,

¹ Кіньєнтистський напрямок — португальська літературна школа, заснована в XVI сторіччі. На зразках Відродження вона прагнула прищепити інтерес до грецьких і римських класиків.

² Камоенс — Луїс Вас де Камоенс (1524—1580), славетний португальський поет, засновник португальського національного епосу.

що Габрієла володіє силою, яка допомагає здійснювати революції і робити значні винаходи. Для мене немає більшої неприємності, аніж бачити Габрієлу поміж людьми. Знаєте, про що я тоді думаю? Про чарівну, духмяну квітку, живу квітку серед паперового букета...

Проте в ті дні, коли побачила світ книжка Доктора, Офенізія заступила Габрієлу. На новій хвилі популярності впливла благородна, замріяна Авіла, закохана в імператорську бороду. Про Офенізію вели розмову за столом в клубі «Прогрес», у якому тепер часто виникали імпровізовані танці і влаштовувались танцювальні вечірки, розмовляли юнаки й дівчата на прогулянках по вечірній набережній, що стали тепер звичайним явищем, говорили в автобусах, у поїздах, в барах, згадували в промовах, поезіях, газетах, навіть у кабаре. Одна іспанка, горбоноса і чорноока, пристрасно закохалася в Мундіньйо Фалкана. Але експортер був зайнятий співачкою — виконавицею народних пісень, яку він привіз із Ріо, куди їздив після Нового року. Якийсь дотепник, помітивши муки іспанки і її пристрасні погляди, нарік її Офенізією. І це ім'я стало немовби її другим ім'ям, вона повезла його з собою, коли виїхала з Ільєуса на алмазні копальні Мінас-Жераїс.

Ця історія трапилась у новому кабаре «Ель-Дорадо», що відкрилось в січні і склало серйозну конкуренцію «Батаклану» і «Тріанону», бо в «Ель-Дорадо» естрадних акторів і жінок привозили прямісінько з Ріо. Нове кабаре належало Плінію Арасу, власнику «Золотої горілки», і розмістилося в порту. Відкрилася також лікарня доктора Демосфенеса, освячена єпископом і промовою Маурісію Каїреса. В операційній залі, куди було занесено Арістотелеса (за збігом обставин йому вдалося минути дону Армінду), першим пацієнтом після офіційного відкриття лікарні був славнозвісний Лойрїньйо, якого привезли із «Бате-Фундо» з кулею в плечі. Було відкрито також віце-консульство Швеції і в одному приміщенні з ним агентство судноплавної компанії з довжелезною і дуже складною назвою. Інколи в барі Насіба можна було бачити височенного, мов жердина, іноземця, що розмовляв з Мундіньйо Фалканом і пив «Кану де Ільєус». Це й був агент шведської компанії і віце консул. У порту споруджувалось величезне п'ятиповерхове приміщення нового готелю. На шпальтах «Діаріо де Ільєус» студенти виступили із закликом до виборців віддати свої голоси за того кандидата, котрий гарантує, що, зайнявши посаду префекта, збудує муніципальну

гімназію, стадіон, притулок для старих і жебраків, прокладе шосейну дорогу до Піранжі. Наступного дня Капітан у тій же газеті узяв зобов'язання виконати названі умови і ще цілу низку інших.

Окрім того, колишній тижневик «Журнал до Сул» почав виходити щоденно. Щоправда, це тривало недовго, і за кілька місяців він знову почав виходити по-старому. «Журнал до Сул» цікавився винятково політичними питаннями і в кожному номері на чім світ стоїть ляв Мундінью Фалкана, Арістотелеса і Капітана. «Діарію де Ільєус» теж не залишалася в боргу.

Було оголошено про те, що найближчим часом відкриється ресторан Насіба. Майже всі мешканці горішнього поверху вже виїхали. Тільки лотерея «жого до бішо» та два прикажчики залишались в помешканні, оскільки ще не підшукали для себе нічого пристойного. Насіб поспішав. Він уже здійснив через Мундінью кілька замовлень у Ріо. Божевільний архітектор зробив ескізи залів ресторану. Насіб знову повеселішав. Але це була вже не та безмежна радість перших днів його життя з Габрієлю, коли Насіб не боявся, що вона ще покине його. Це не турбувало Насіба й зараз, але він не міг бути до кінця щасливим, доки Габрієла не буде поводитись у товаристві, як личить заможній сеньйорі. Він уже не скаржився на її байдужість у ліжку. Насіб зараз сам відчутно зморювався: на свята в барі було багато роботи. Насіб уже звик до того, що Габрієла любить його, як дружина,— не так бурхливо, спокійніше і ніжніше. От тільки вона, правда пасивно, але продовжує опиратися в питанні спілкування з вищим світом Ільєуса, незважаючи на успіх, якого вона зажила новорічної ночі після відомої історії з процесією. Тоді Насіб думав, що все загинуло, але трапилось диво — всі почали танцювати на вулиці і навіть він сам. А хіба потім, бажаючи зазнайомитись з Габрієлю, не прийшли до них з візитом сестра і її чоловік? Чому ж тоді вона ходить по господі, одягнена в якесь лахміття, в хатніх капцях, грається з котом, варить, прибирає, співає свої пісенки і голосно регоче при чужих людях?

Насіб сподівався, що відкриття ресторану допоможе йому прискорити виховання Габрієли. Тоніко дотримувалася такої ж думки. Для ресторану він найме кількох помічниць, щоб Габрієла була там господинею, давала вказівки і наглядала за готуванням приправ. У ресторані вона спілкуватиметься лише з пристойними людьми.

Найбільше Насіба пригнічувало те, що Габрієла не хоче найняти покоївку. Будиночок був невеличкий, але все ж завдавав їй чимало клопоту. До того ж вона продовжувала варити для чоловіка і для бару. Служниця-каброша скаржилася, що доня Габрієла нічого не дозволяє їй робити. Дівчина тільки мила посуд, стежила, аби не википіли каструлі, та різала м'ясо. Але варила, по-суті, Габрієла — вона не відходила від плити.

Нещастя скоїлося в тиху пообідню годину, коли Насіб насолоджувався цілковитим спокоєм і радів із щойно одержаної звістки про виїзд контори «жого до бішо» в одне з приміщень торговельного центру. Тепер залишається тільки прискорити виїзд прикажчиків. Незабаром пароплавом компанії «Костейра» або «Ллойд» мають прибути замовлення з Ріо. Насіб уже найняв муляра і маляра для ремонту і перебудови горішнього поверху, поділеного перегородами. Він хотів обернути це брудне приміщення в світлу, затишну залу з першокласною обладнаною кухнею, але Габрієла і чути не хотіла про металеву плиту. Вона вимагала, щоб плита була великою, цегляною і топилася дровами. Насіб щойно про все домовився з муляром і маляром і раптом на місці злочину впіймав Біко Фіно, який саме цупив гроші з каси. Це не було для Насіба новиною, він уже давно не довіряв йому, та все ж таки араб не стримався і дав йому кілька потиличників:

— Злodyга! Шахрай!

Проте цікаво, що Насіб й на думку не спало вигнати хлопчиська з роботи. Він просто вирішив дати йому прощуханки для науки на майбутнє. Але Біко Фіно, розлютувавшись, забіг за прилавок і почав вигукувати різні лайки:

— Ти сам злодій! Брудний турок! Розбавляєш вино! Дописуєш до рахунків!

Насіб змушений був ударити Біко ще кілька разів, але все одно звільняти його з роботи наміру в нього не було. Він ухопив Біко за сорочку, підняв і боляче вдарив по обличчю:

— Це тобі наука, щоб не крав більше!

Коли Насіб відпустив Біко, той вибіг з-за прилавка і, розмазуючи сльози по щоках, вигукнув:

— А чому б тобі не побити свою матір або дружину?

— Замовкни, а то я справді відлущую тебе.

— Спробуй!.. — Біко побіг до дверей.— Турок, козел,

син повії! Ти б краще за своєю жінкою дивився! Роги в тебе ще не болять?

Насіб примірівся і схопив хлопчиська:

— Ти що плетеш?

Вираз обличчя араба налякав Біко Фіно:

— Нічого, сеньйоре Насібе. Відпустіть мене...

— Ти щось знаєш? Розповідай, бо я з тебе шкуру спущу.

— Мені Шіко Молеза казав...

— Що?

— Що вона з сеньйором Тоніко...

— З Тоніко? Розповідай все і якомога швидше! — Насіб стиснув Біко з такою силою за руку, що в того тріснула сорочка.

— Щодня, вийшовши з бару, сеньйор Тоніко іде до вас.

— Брешеш, наволоч.

— Це знають усі і кепкують з вас... Відпустіть, сеньйоре Насібе.

Насіб ослабив пальці, Біко Фіно підхопився і побіг. Насіб заляк на місці, нічого не помічаючи, не реагуючи, не здатний ані думати, ані щось чинити. В такому стані його і побачив Шіко Молеза, повернувшись із фабрики льоду.

— Сеньйоре Насібе, що трапилось? Сеньйоре Насібе...

Сеньйор Насіб плакав.

Завівши Шіко Молезу в кімнату для гри в покер, він примусив його розповісти все і слухав, затуливши обличчя долонями. Шіко назвав імена і перерахував подробиці, почавши з того моменту, коли Насіб найняв Габрієлу на невільницькому ринку. Тоніко був останнім, уже після їхнього одруження. Всупереч всьому Насіб не вірив, йому хотілось, щоб почуте виявилось брехнею, він хотів мати докази, він не повірить, доки не побачить на власні очі.

Найстрашнішою була ніч з Габрієлою в тому ж самому ліжкуві. Він не міг заснути. Коли Насіб прийшов, Габрієла прокинулась і, усміхнувшись, поцілувала його в губи. З поранених грудей вирвалось:

— Я дуже зморився.

Насіб відвернувся і погасив світло. Улігся на краєчку ліжка і відсторонився від її гарячого тіла. Габрієла спробувала покласти його ногу на своє стегно. Насіб не спав цілісіньку ніч, ледве стримуючи бажання допитати її, довідатись про все з її вуст і вбити одразу, як це належало зробити кожному порядному ільєусцю. Але хіба після

того, як він уб'є Габрієлу, йому полегшає? Насіб глибоко страждав, відчуваючи страшенну порожнечу в душі. Немовби в нього вирвали серце.

Наступного дня Насіб раненько прийшов у бар. Біко Фіно ще не було. Шіко Молеза, відводячи погляд від господаря, шастав по кутках. Біля другої дня з'явився випити свій аперитив Тоніко. Він помітив, що Насіб не в настрої.

— Неприємності вдома?

— Та ні, все гаразд.

Рівно через п'ятнадцять хвилин по тому, як вийшов Тоніко, Насіб дістав з шухляди револьвер, заткнув його за пояс і рушив додому. Трохи згодом стривожений Шіко Молеза сказав Жоану Фулженсіо:

— Сеньйоре Жоане! Сеньйор Насіб пішов убивати дону Габрієлу і сеньйора Тоніко Бастоса.

— Що ти верзеш?

Шіко розповів кількома словами про все, і Жоан Фулженсіо кулею вилетів з бару. Ледве він минув церкву, як почув крик дони Армінди. Тоніко мчав по набережній босий, в штанях, з піджаком і сорочкою в руках.

**ПРО ТЕ, ЯК АРАБ НАСІБ ПОРУШИВ
СТАРОВИННИЙ ЗАКОН І ВИЙШОВ З ЧЕСТЮ
ІЗ ШАНОВНОГО БРАТСТВА КОРНЕЛІЯ,
АБО ЯК СЕНЬЙОРА СААД ЗНОВУ СТАЛА ГАБРІЄЛОУ**

Гола, усміхнена Габрієла розпластана на подружньому ложі. Голий, з чорними від пристрасті очима, Тоніко на краю ліжка. Чому не вбив їх Насіб? Хіба не було закону, давнього, суворого, немилосердного? Закону, який беззастережно впроваджувався в життя завжди, коли випадала нагода або виникала необхідність? Образа, завдана ошуканому чоловіку, змивалась тільки кров'ю винуватців. Не минуло ще й року відтоді, як полковник Жезуїньйо Мендонса здійснив справедливу розплату... Чому ж Насіб не вбив їх? Хіба не вирішив він вчинити саме так, коли вночі лежав на ліжку, коли відчував, як гаряче стегно Габрієли обпалює його ногу? Хіба він не поклявся вчинити так? Чому ж він не убив? Хіба не взяв він револьвера з шухляди і не заткнув його за пояс? Невже він не хотів зустрічати своїх друзів з високо піднятою головою? І все ж він не зробив цього.

Помиляються ті, хто думають, що він злякався. Він не був боягузом і не раз це доводив. Помиляються ті, хто гадають, що він не встиг. Тоніко стрімголов вискочив у двір, перестрибнув через сусідній паркан, натягнув штани на голе тіло в коридорі шокованої дони Армінди. Але все ж він устиг пролепетати, заїкаючись:

— Не вбивай мене, Насібе! Я просто давав їй деякі поради...

Ображений Насіб і не згадав про револьвер. Він махнув своєю важенною рукою, і Тоніко злетів з ліжка, але миттю підхопився, схопив свої речі із стільця і зник. Насіб мав вдосталь часу, щоб стріляти, і не було жодної можливості промахнутись. Чому ж він не вбив? Чому, замість того, щоб застрелити Габрієлу, він почав лущцювати її, не говорячи ані слова, став мовчки бити її, залишаючи темно-червоні, майже сині плями на її тілі кольору кориці? Вона теж мовчала, не крикнула, не схлипнула, вона плакала мовчки і покірно зносила побої. Він ще бив її, поки прибіг Жоан Фулженсіо. Габрієла накрилась простирадлом. Так, щоб убити їх, Насіб мав достатньо часу.

Помиляються також ті, хто думають, що він не вбив її через надмірну до неї любов. В ту мить Насіб не любив Габрієлу. Але він і не ненавидів її. Він бив її, ні про що не думаючи, немов бажаючи заспокоїтись і помститися за те, що пережив удень, і напередодні увечері, і сьогодні вранці. В душі в нього було порожньо, немов у вазі, з якої викинули квіти, всередині все обірвалося. Серце боліло, немов хтось повільно всаджував у нього кинджал.

Насіб не відчував ані зненависті, ані любові. Лише сам біль.

Він не убив її тому, що не міг. Всі ці жахливі історії, які він розповідав про Сірію, були вигадкою. Побити її до півсмерті він ще міг. І він бив її без жалю, немовби одержуючи борг по старих рахунках. Але вбити він не міг.

Насіб мовчки підкорився, коли прийшов Жоан Фулженсіо, схопив його за руку і мовив:

— Годі, Насібе! Ходімо зі мною.

На порозі Насіб зупинився і тихо проказав, не обертаючись:

— Я повернуся вночі. Щоб до того часу твого й духу тут не було.

Жоан Фулженсіо повів його до себе. Увійшовши, він подав знак дружині, щоб та залишила їх наодинці. Вони

сіли в кімнаті, заставленій книжками, араб обхопив голову долоньями і довго мовчав, а потім запитав:

— Що мені робити, Жоане?

— А що ви можете зробити?

— Виїхати з Ільєуса. Більше мені тут не жити.

— Чому? Не розумію.

— Мені наставили роги. Я не можу тут залишатись.

— Ви справді хочете її покинути?

— А ви хіба не чули, що я сказав? Навіщо ж ви мене перепитуєте? Якщо я не вбив її, то ви гадаєте, що я зможу жити з нею далі? Знаєте, чому я її не вбив? Я ніколи не вмів убивати... Навіть курку... Навіть теля... Я не зміг убити навіть нікчемного черв'яка.

— Як на мене, то ви вчинили правильно, вбивати з ревностих — це вандалізм. Лише в Ільєусі так чинять, та ще дикуни. Ви зробили правильно.

— Я виїду з Ільєуса...

Дружина Жоана Фулженсіо стала на порозі вітальні і промовила:

— Жоане, там тебе питають. Сеньйоре Насібе, дозвольте, я принесу вам кави.

Жоан Фулженсіо трохи затримався, але Насіб і не доторкнувся до кави. Він був приголомшений, він не відчував ні голоду, ні спраги, лише страждання. Жоан увійшов, пошукав книжку на полиці й сказав:

— Я за хвилину повернусь.

Коли він прийшов, Насіб сидів у тій же позі з порожнім поглядом. Жоан сів поруч і поклав йому руку на коліно:

— Як на мене, то, залишивши Ільєус, ви вчините дурість!

— Але хіба ж я можу зробити інакше? Адже мене засміють.

— Ніхто з вас не сміятиметься.

— Ви не будете, бо ви маєте щирість, а інші?..

— Скажіть, Насібе: якби вона не була вашою дружиною, а просто утриманкою, ви б не надавали подібному випадку особливого значення? Не намагались би виїхати з міста?

Насіб замислився.

— Вона була для мене усім. Тому я і одружився з нею. Пригадуєте?

— Пригадую. Я навіть попереджував вас.

— Мене?

— Згадайте. Я вам сказав: є квіти, які в'януть, коли їх зірвати і поставити у вазу.

Так, але він ніколи раніше не згадував про це і тоді не звернув уваги на попередження Жоана. Тепер він уже збагнув. Габрієла не створена для вази, для сім'ї, для чоловіка.

— А коли б вона була вашою коханкою,— наполягав Жоан,— ви б не поїхали з Ільеуса? Я не говорю про страждання, адже ми страждаємо тому, що любимо, а не тому, що одружені. Але саме тому, що ми одружені, ми вбиваємо, залишаємо місто.

— Але коли б вона була моєю утриманкою, ніхто б не сміявся з мене. Просто я побив її, і все. І вам це відомо так само, як і мені.

— Повірте, ви не маєте ніяких підстав для того, щоб залишати місто. Перед законом Габрієла завжди була тільки вашою коханкою.

— Я одружився з нею, за всіма правилами оформив шлюб у судді. Ви ж самі були при тому присутні.

Жоан Фулженсіо розгорнув книгу, яку тримав до цього в руках.

— Це цивільний кодекс. Послухайте, що сказано в статті двісті дев'ятнадцятій, параграф перший, розділ шостий, книжка перша. Родинне право, розділ про шлюб. Я вам зачитаю те, що стосується розторгнення шлюбу. Погляньте: тут пишеться, що шлюб розривається, коли виявляється суттєва помилка в особі одного із подружжя.

Насіб слухав без особливої цікавості, він на цьому мало розумівся.

— Ваш шлюб недійсний, Насібе, і може бути анульований. Варто вам забажати, і ви не лише станете вільним, а вийде так, буцімто ви ніколи і не одружувались і все це був звичайний зв'язок.

— Як це так? Поясніть, ради бога,— зацікавився араб.

— Ось послухайте,— Жоан почав читати.— «Суттєвою вважається така помилка в особі одного з подружжя, яка стосується тотожності особи, честі, порядності, причому помилка ця, ставши згодом відомою, робить подальше співжиття для ошуканого члена родини неможливим». Я пригадую, що, коли ви повідомили мені про ваше весілля, то принагідно сказали, буцімто вона не знає ані свого прізвища, ані дати народження.

— Так, вона нічого цього не знала...

— І Тоніко запропонував свої послуги, аби влаштувати їй необхідні документи.

— Він сфабрикував всі документи у своїй нотаріальній конторі.

— Так ось... Ваш шлюб недійсний, оскільки трапилась суттєва помилка в особі. Я подумав про це, коли ми прийшли до мене. Потім завітав Езекиєл, у нього була справа до мене. Я скористався з нагоди і порадився з ним. Виявилось, що я маю рацію. Вам слід лише довести, що документи фальшиві, тоді ви вільні, немовби і не було ніякого одруження, а ваші стосунки були звичайним зв'язком.

— А як я це доведу?

— Треба поговорити з Тоніко і суддею.

— Я ніколи більше не розмовлятиму з цим типом.

— Дозвольте, я зроблю це? Тобто займусь переговорами. Езекиєл візьме на себе юридичну частину справи, з вашого дозволу. Він запропонував свої послуги.

— То він уже знає про все?

— Хай це вас не тривожить. Отже, ви не заперечуєте, щоб я зайнявся цією справою?

— Я не знаю, як вам і дякувати.

— Тоді до скорого побачення. Залишайтеся поки що в мене, почитайте що-небудь.— Жоан поплескав араба по плечу.— Або поплачте, коли кортить. В цьому немає нічого поганого.

— Я піду з вами.

— Ні, сеньйоре. Куди ви підете? Залишайтесь і чекайте тут. Я незабаром повернусь.

Але справа виявилася не такою простою, як передбачав Жоан Фулженсіо. Перш за все слід було домовитись з Езекиєлом, який відмовився розмовляти з Тоніко, і розв'язати справу по-дружньому.

— Я хочу загнути цю потвору до в'язниці і доб'юся, щоб його звільнили за видачу фальшивих документів. Він, його брат і батько поширюють про мене різні безглузді чутки, тож йому доведеться залишити Ільєус; я так цього не пробачу...

Жоан Фулженсіо нарешті переконав Езекиєла. Вони пішли разом до нотаріальної контори. Тоніко був ще блідий, очі його бігали, усмішка була вимушеною, жарти недоречними:

— Якби я не встиг утекти, турок пронизав би мене рогами... Він, сатана, не на жарт налякав мене...

— Насіб — мій клієнт, і я прошу ставитись до нього з повагою,— холодно кинув Езекієл.

Вони обміркували справу. Спершу Тоніко і слухати не хотів їхніх пропозицій. Це не привід для анулювання шлюбу, заявив він. Документи, хоча і фальшиві, були визнані за дійсні. Насіб був одружений п'ять місяців і нікому не скаржився. А потім, як це він, Тоніко, прилюдно може визнати, що виготовував фальшиві документи? Минули часи старого Сегісмундо, який торгував свідоцтвами про народження і актами реєстрації земельних ділянок. Езекієл стеновав плечима і вигукнув, звертаючись до Жоана Фулженсіо:

— А я вам що казав?

— Це можна уладнати, Тоніко,— почав Жоан Фулженсіо.— Ми порадимося із суддею. Знайдемо шлях, щоб вийти із становища і в той же час не піддати все, що сталося, розголосові. В усякому разі, зробимо так, аби ви не фігурували головним винуватцем. Можна буде довести, що ви вчинили це без злого наміру і були обдурені Габрієлю. Вигадайте яку-небудь історію. Зрештою, все, що носить назву ільєуської цивілізації, було створено на підставі фальшивих паперів.

Але Тоніко далі опирався. Він не хотів втручатися в цю історію.

— Ви — головна дійова особа в ній, мій любий,— сказав Езекієл.— Застряли по самі вуха. Вибирайте: або ви згоджуетесь і йдете з нами до судді, щоб уладнати справу швидко і по-дружньому, або сьогодні ж я, від імені Насіба, розпочинаю судову справу про розрив шлюбу через суттєву помилку стосовно особи Габрієли, яка трапилась внаслідок подання нею документів, сфабрикованих вами, з метою видати заміж свою коханку, милостями якої ви користувалися і потім. Ви вирішили видати її за чесну, порядну людину, другом якої вас вважали. Ви входите в справу одразу крізь дві дверей: крізь двері підробки паперів і крізь двері адюльтера. І в обох випадках ви діяли, заздалегідь продумавши ситуацію. Гарненька буде справа!

Тоніко майже втратив можливість говорити:

— Постривайте, Езекієле, ви що ж, маєте намір знищити мене?

Втрутився Жоан Фулженсіо:

— А що скаже дона Олга? І ваш батько, полковник Раміро? Ви подумали про це? Він не знесе такої ганьби,

помре від сорому, і ви будете винуватцем його смерті. Я попереджаю вас тому, що не хочу, аби це трапилось.

— Чого я вліз у цю справу? Боже мій праведний! Я лише хотів допомогти і оформив їй папери. Тоді в мене ще нічого з нею не було...

— Ходімо з нами до судді, це найрозумніше. В іншому випадку — я чесно вас попереджую — вся ця історія з'явиться завтра на сторінках «Діаріо де Ільєус». І зважте, що ви там будете подані в найжалюгіднішому вигляді. Статтю написали ми з Жоаном.

— Але ж, Жоане, ми завжди були друзями...

— Це так. Проте ви обдурили Насіба. Якби Габрієла була дружиною іншого, я начхав би на це. Але я його друг, а також друг Габрієли. Ви ошукали обох. Так от, або ви погоджуєтесь, або я ославлю вас, поставлю в дурне і смішне становище! При сучасній політичній ситуації ви не зможете більше жити в Ільєусі.

Вся зверхність Тоніко зникла. Загроза скандалу нагнала на нього жах. Його гнітив страх, що дона Олга і батько дізнаються про все. Звичайно, краще витримати пониження, сходити до судді і розповісти про підробку паперів.

— Я зроблю все, що ви хочете. Але ради всевишнього, давайте зробимо все якнайтихіше. Адже ми, зрештою, друзі.

Судді історія здалась досить цікавою.

— Отже, ви, сеньйоре Тоніко, були другом араба, а поза його спиною наставляли йому роги? Я теж був зацікавився Габрієлою, але після того, як вона вийшла заміж, я перестав навіть думати про неї. Заміжніх жінок я шаную.

Дещо неохоче, як і Езекієл, суддя згодився оформити розрив шлюбу без шуму, не починаючи справи проти Тоніко, який матиме вигляд чесного і порядного нотаря, обдуреного Габрієлою. Внаслідок цього він фігуруватиме в справі, як жертва її хитрощів. Суддя не симпатизував Тоніко, підозрюючи, що галантний нотар разом із Пруденсією, його коханкою, з якою він прожив майже два роки, прикрасив рогами і його чоло. Насіб же йому подобався, і суддя щиро хотів йому допомогти. Коли вони виходили, він запитав:

— А як же Габрієла? Що вона тепер робитиме? Вільна, не зв'язана ніякими умовностями. Коли б я не влаштувався так добре... До речі, вона ж має прийти погово-

рити зі мною. Зараз усе залежить від неї. Тому що, коли вона згодиться...

Жоан Фулженсіо, перш ніж повернутися додому, пішов до Габрієли. Їй дала притулок дона Армінда. Габрієла була згодна на все, нічого не вимагала, не скаржилась на побої і навіть хвалила Насіба:

— Сеньйор Насіб такий добрий... Я не хотіла образити сеньйора Насіба.

Таким чином, внаслідок процесу про розрив шлюбу, який від подання заяви до постанови суду провадився найприскоренішими темпами, араб Насіб знову виявився холостяком, парубком. Він був одруженим, насправді не будучи одруженим; він потрапив у члени братства святого Корнелія, насправді не ставши рогоносцем; а шановне товариство чоловіків, що примирилися із зрадами жінок, пошилося в дурні.

А сеньйора Саад знову стала Габрієлою.

КОХАННЯ ГАБРІЄЛИ

В «Папеларія Модело» гаряче обговорювали цю подію. Ньо-Гало оголосив:

— Це геніальне розв'язання проблеми. Але хто б міг подумати, що Насіб геній? Він мені й раніше подобався, а тепер я симпатизую йому ще більше. Нарешті в Ільсусі з'явилася цивілізована людина.

Капітан запитав:

— Як ви, Жоане, пояснюєте поведінку Габрієли? Виходячи з ваших розповідей, вона справді кохала Насіба. Любила і продовжує любити. Ви кажете, що розрив вона переживає значно болючіше, аніж він, і той факт, що вона обдарувала його рогами, ще нічого не означає? Але ж де логіка? Коли вона його любила, то навіщо обдурювала? Як ви можете розтлумачити все це?

Жоан Фулженсіо поглянув на гамірливу вулицю, побачив сестер Дос Рейс, закутаних в мантілі, і усміхнувся:

— Навіщо? Я нічого не збираюсь пояснювати. Ні пояснювати, ні визначати. Неможливо визначити вчинки Габрієли і пояснити порухи її душі.

— Гарне тіло, а душа мов у пташки. Та й чи є в неї душа? — мовив Жозуе, думаючи про Глорію.

— Можливо, у неї душа дитини.— Капітан хотів зрозуміти Глорію.

— Як у дитини? Можливо. Але не пташина, Жозуе. Це дурниці. Габрієла — лагідна, щира, чиста. Можна перераховувати її позитивні якості і недоліки, пояснити ж їх неможливо. Вона робить те, що їй подобається, і відкидає те, що їй не до смаку. Я не хочу пояснювати її вчинки. Для мене досить бачити її, знати, що вона живе.

В будинку дони Армінди, зігнувшись над шитвом, уся в синцях від кулаків Насіба, роздумувала Габрієла. Вранці, до приходу каброші, вона перестрибнула через паркан, увійшла в дім Насіба, підмела і прибрала кімнати. Який він гарний. Він побив її, він дуже розгнівався, але винна вона — навіщо вона згодилась вийти за нього заміж? Щоб гуляти з ним разом вулицями з обручкою на пальці? А може, через страх втратити його, через страх, що прийде день, коли він одружиться з іншою і вижене її, Габрієлу. Так, мабуть, через це. Вона погано зробила. Треба було їй не погоджуватись. Адже раніше все було так весело.

В гніві Насіб побив її, а міг навіть убити. Заміжня жінка, що ошукує чоловіка, заслуговує лише на смерть. Всі говорили про це, і дона Армінда казала, і суддя підтвердив, що це так. Вона заслуговувала смерті. Але Насіб був добрим. Він лише побив її і прогнав з дому. Потім суддя запитав її, чи не заперечуватиме вона проти розторгнення шлюбу, якщо вийде так, що вона мовби і не була заміжною. Він попередив, що тоді вона не зможе претендувати ні на бар, ні на гроші в банку, ні на будинок на схилі пагорба. Все залежить від неї. Якщо вона не згодиться, то справа довго ще розглядатиметься в суді і невідомо, чим все закінчиться. Коли ж вона згодиться... Але ж вона нічого іншого не бажала. Суддя ще раз пояснив: буде так, немов вона ніколи не була одруженою. А кращого їй бажати годі. Тому що тоді не буде причини для страждань і образ Насіба. На побой їй начхати... Навіть коли б він убив її, вона померла б спокійно — адже правда була на його боці. Але Габрієлу засмучувало те, що він вигнав її з дому, що вона не може бачитись з ним, усміхатись до нього, відчувати його важку ногу на своєму стегні, його руки на своєму тілі. Груди Насіба — наче подушка. Вона любила засинати, уткнувшись обличчям у ці широкі волохаті груди. Вона любила готувати для нього їжу, слухати, як він хвалить її смачні страви. Ось тільки туфлі їй не подобались і ще не подобалось ходити в гості до заможних знайомих, не до смаку були і нудні свята, дорогі сукні, справжні

коштовності, за які платилися шалені гроші. Все це їй не подобалось. Але вона любила Насіба, будинок на схилі, двір з гуявою, кухню і вітальню, ліжко в спальні.

Суддя їй сказав: ще кілька днів — і вона вже не буде заміжною, немовби й не була ніколи. Ніколи не була. Дивина! Це був той самий суддя, що вінчав їх, той, що хотів найняти для неї будинок. Тепер він і не згадує про це... А воно їй і ні до чого: адже він такий старий, нікчемний. Хоч і лагідний. Якщо вона знову буде незаміжною, немов ніколи нічого раніше і не сталося, то чому б їй не повернутись в будинок Насіба, в свою кімнатку, щоб знову варити, прати, прибирати?

Дона Армінда каже, що ніколи більше сеньйор Насіб не гляне в її бік, не привітається, не заговорить. Але чому? Адже ж вони не будуть більше одружені і взагалі вийде так, буцімто вони ніколи й не були зв'язані шлюбними узами. Суддя сказав, що треба почекати ще кілька днів. Вона задумалась: тепер вона, мабуть, зможе повернутися до сеньйора Насіба. Вона не хотіла його образити, не хотіла завдати прикрощів. Але вона образила його тому, що була заміжною, і завдала прикрощів тим, що вона, дружина Насіба, вляглася з іншим на його постелі. Якось вона помітила, що він її ревнує. Це було смішно. З того часу вона почала поводитись обережніше, тому що не хотіла, аби він страждав. Яка дивна і цілком незбагненна річ — страждання чоловіків від того, що жінка, з якою вони сплять, лягає з іншим? Вона не могла цього зрозуміти. Якщо сеньйорові Насібу хочеться, будь ласка, хай бавиться з іншою і засинає в її обіймах. Габрієла знала, що Тоніко спав з іншими, дона Армінда розповідала, скільки в нього коханок — всіх і не перерахувати. Але коли їй, Габрієлі, приємно лежати з ним і бавитись, то хіба вона може вимагати, аби в нього більше не було жінок? Вона цього не розуміла. Їй подобалося спати в чоловічих обіймах. Але не в будь-чиїх. Чоловіки мали бути вродливі, як Клементе, Тоніко, Ніло, Бебінью і, ох, як Насіб. Якщо юнак чи молодик прагне її, дивиться на неї благальними очима, якщо він усміхається до неї і підморгує їй, то чому вона має відмовити, чому має казати ні? Коли вони обоє — і він, і вона — хочуть того ж? Вона не знала чому. Те, що сеньйор Насіб, її чоловік, розлютився, це вона розуміла. Є закон, котрий не дозволяє дружині зраджувати. Лише чоловіку дозволяється, а жінці ні. Вона знала про це, але не могла втриматись. Коли в неї пробуджувалась пристрась, вона

поступалася, навіть не задумуючись над наслідками. Вона намагалася не образити Насіба, не завдати йому болю. Та вона і в гадці не мала, що зможе так його образити і завдати таких прикросів. За кілька днів шлюб буде розірвано, вона не буде дружиною, та вона ж нею і не була. Чого ж Насібу гніватись на неї?

Децю їй подобалось, і навіть дуже. Вона любила ранкове сонце, коли ще не наставала спека. Прохолодну воду, пляж, пісок і море. Цирк, луна-парк. І кіно. Гуяву і пітангу. Квіти, тварин. Любила готувати їсти, ходити вулицями, сміятись і розмовляти. Чванливих сеньйор вона не любила. Але найбільше їй подобались вродливі молодики і подобалось спати в їхніх обіймах. Це вона любила. Любила вона й Насіба, але іншою любов'ю. Не лише тому, що в ліжку вона цілувала його, зітхала, вмирала і народжувалась знову, а також тому, що спала, поклавши голову йому на груди, і бачила уві сні сонце, хитрого kota, пісок на пляжі, місяць на небі, страву, яку має приготувати, і відчувала на своєму стегні важку ногу Насіба.

Вона його дуже любила, але ще більше страждала від того, що він зараз не з нею, вона крадькома стежила з-за дверей, щоб побачити його, коли він повертається додому. Їй так кортіло бути знову з ним, покласти йому на груди свою вродливу голівку, почути його ніжні слова, його голос, що шепоче миле, чужинське: «Bie!»

Адже все це сталося лише тому, що він заскочив її в ту мить, коли вона, лежачи в постелі, усміхалася Тоніко. Невже це так обурило його? Чи ж варто страждати через те, що вона лежала з іншим? Її від цього не поменшало, вона не змінилась і, як раніше, любить його над усе у світі. Так, над усе в світі! Мабуть, немає в світі жінки, чи то сестри, чи дочки, чи матері, або коханки, чи друзини, яка любила б так, як вона любить сеньйора Насіба. Чи ж варто було затівати таку веремію лише через те, що вона розважилась трохи з іншим? Адже вона не стала любити його менше, бажати його менше і менше страждати від розлуки? Дона Армінда заприсягалась, що сеньйор Насіб ніколи не повернеться і Габрієла ніколи його не обніме. Ой, яка б вона була рада хоч варити для нього. Де він харчуватиметься? І хто тепер готуватиме солодощі й закуски для бару? А ресторан, який має відкритися незабаром? Так, вона була б рада хоч варити для нього.

Йй так хотілося побачити усмішку на його доброму, вродливому обличчі. Щоб він усміхнувся до неї, обняв, назвав «Біє», полоскотав вусами її духмяну потилицю. Немає в світі жінки, яка так би любила, так би зітхала за своїм коханим, як зітхає за Насібом Габрієла, помираючи від кохання.

В «Папеларія Модело» тривала суперечка:

— Вірність — найкращий доказ кохання,— сказав Ньогало.

— Це єдиний засіб, за допомогою якого можна визначити його силу,— підтримав Капітан.

— Любов не вимагає доказів і визначень. Вона, як Габрієла, існує — і все... — сказав Жоан Фулженсіо.— Якщо не вдається збагнути або пояснити якесь явище, це не означає, що його слід неодмінно заперечити. Мені нічого не відомо про зорі, але я їх бачу на вечірньому пружі, вони окраса ночі.

ПРО ДИВОВИЖНЕ ЖИТТЯ

Це була перша ніч без Габрієли: самотність, болючі спогади. Не було її усмішки, але було докучливе приниження і тверда впевненість, що це не марення, що трапилось те неймовірне, чого він навіть уявити не міг. Порожня без Габрієли господа наповнилася спогадами і стражданнями. Перед очима Насіба стояв Тоніко, такий, як тоді, на краю ліжка. Лютощі, смуток, свідомість того, що всьому настав кінець, що її немає, що вона належить іншому і ніколи вже не належатиме йому, заповнили душу Насіба. Виснажлива, немилосердна ніч, немов земля всією своєю вагою лягла на його плечі, ніч, кінець якої був такий же віддалений, як кінець світу. Цьому ніколи не буде кінця. Цьому немилосердному болю, цій порожнечі, небажанню братися за будь-яку роботу і навіть жити. Очі без сліз, груди, пронизані кинджалом. Насіб присів на край ліжка, не в змозі заснути. Більше він не засне цієї ночі, котра щойно почалася і триватиме все життя. Від Габрієли залишилися пахощі гвоздики, якими була переповнена кімната. Ці пахощі лоскочуть ніздрі. Він не міг дивитись на ліжка, бо бачив на ньому голу Габрієлу,— її високі груди, округлі, оксамитові стегна, пружний живіт. На її тілі, кольору кориці — на плечах, на грудях,— губи Насіба залишали сині плями. День закінчився назав-

жди, а ця ніч в його душі триватиме все життя; його вуса назавжди обвисли, гірка зморшка зачалась біля губів, які ніколи більше не усміхнуться! Але за кілька днів він усе ж таки усміхнувся, почувши, як Нью-Гало на всі заставки лається у барі «Везувій». Важкими були перші тижні. Безмежно порожні, коли щомить давалася взнаки її відсутність. Всі речі, всі люди нагадували йому про неї. Він дивився на стойку бару — вона стояла там з квіткою в косах. Він дивився на церкву і бачив, як вона заходить туди в хатніх капцях. Він дивився на Туїску і бачив її в танцях. Приходив Доктор, розповідав про Офенізію, а Насібові здавалось, що він розповідає про Габрієлу. Грали в шашки Капітан і Феліпе, а в барі дзвенів її кришталевий сміх. Вдома було ще гірше — Насіб бачив її скрізь: ось вона поряється біля плити, ось умостилася на осонні біля порога, надкушує плід гуяви, тулить до обличчя вусату котячу морду, показує в усмішці золотий зуб, чекає його у своїй кімнатці, заповненій місячним світлом. Він ще не усвідомив однієї особливості цих спогадів, що тижнями чатували на нього в барі, на вулиці, вдома: він ніколи не згадував про це в час їхнього подружнього життя (або зв'язку; адже він пояснював усім, що поміж ними був звичайний зв'язок). Тепер він згадував лише колишню Габрієлу, Габрієлу-кухарку, і спогади ці примушували його страждати, але все ж були вони приємними. А втім, вони ятрили його душу, його чоловіче самолюбство (вони не могли поранити його подружнє самолюбство, оскільки дружиною його вона не була, ніколи не була), коли він уявляв її в обіймах іншого. Важкими і немилосердними були ці перші тижні, всередині в нього все вмерло. З дому в бар, з бару в дім. Інколи він заходив погомоніти до Жоана Фулженсіо, послухати новини.

Якось друзі мало не силоміць затягнули його в кабаре. Насіб чимало хильнув, навіть занадто. Але він мав надлюдську витривалість і тому залишався тверезим. Наступного дня він знову пішов у кабаре. Познайомився з Розаліндою, блондинкою з Ріо, що була цілковитою протилежністю Габрієли. Він почав воскресати і поступово забувати про неї. Найважче, виявилось, спати з іншою жінкою. Він бачив тільки Габрієлу: вона усміхається, простягає до нього руки, підсовує стегно під його ногу, кладе голову йому на груди. В жодній не було її смаку, її пахощів, її тепла, пристрасті, котра убивала і від якої сама вона помирала. Але й це стало потроху минати. Розалін-

да нагадувала йому майстерну в коханні Різолету. Тепер він приходив до неї щовечора, за винятком тих днів, коли вона спала з полковником Мануелом дас Онсасом, котрий оплачував її кімнату і харчування в закладі Марії Машадан. Якось увечері не вистачило партнера в компанії, що збиралася зіграти в покер. Насіб сів грати і грав допізна. Потім він підсидав до столиків, розмовляв з друзями, грав у шашки і кості, обговорював новини, сперечався про політику, сміявся з анекдотів і сам їх розповідав. Розповідав, що на землі його батьків траплялися історії ще складніші від ільєуських, ще страшніші. Він уже потроху звикав до нового свого становища, Габрієла не ввижалася йому всюди, він міг спокійно спати в ліжку, котре ще зберігало пахощі гвоздики. Ніколи раніше його не запрошували так часто на сніданки, обіди, вечери до Машадан, на вечірки з жінками в кокосових гаях Понталу. Здавалось, його полюбили ще більше і ще більше почали шанувати.

Він ніколи й гадки не мав, що так станеться. Адже ж було порушено звичаї. Замість того, щоб її вбити, він дав можливість зрадниці уникнути покари. Замість того, аби вистрілити в Тоніко, задовольнився ляпасом. Коли це трапилось, він вирішив, що відтепер життя його перетвориться на пекло. Хіба не був покараний власним сумлінням доктор Фелісіно? Хіба не перестали вітатися до нього? Не дали йому прізвисько Мерин? Не примусили залишити Ільєус? А все тому, що він не застрелив дружину й коханця і не виконав ільєуського закону. Правда, він, Насіб, порвав шлюб з Габрієлою, закреслив теперішнє і майбутнє. Але він ніколи не думав, що його зрозуміють, з ним згодяться. Йому вже марився порожній, без жодного відвідувача, бар, він уявляв, як друзі не подають йому руки, бачив, як усі глузливо посміхаються, вітають Тоніко, поплескують того по спині і кепкують з нього, Насіба.

Нічого такого не трапилось. Навпаки, з ним ніхто не зачинав розмови на цю тему, а коли хто й згадував одним-двома словами, то вихваляли його хитрість, спритність, кмітливість, з якими він виплутався із сутужного становища. Так, всі сміялись і кепкували, але не з Насіба, а з Тоніко, висміювали нотаря і віддавали належне мудрості араба. Тоніко перебазувався в «Золоту горілку», щоб випивати там свій гіркий аперитив. Тому навіть Плінію Араса мав змогу кепкувати з того, як його обдурив

Насіб. А щодо ляпаса, так той був прокоментований і прозою, і поетичним словом! Жозуе присвятив йому епіграму. Але про Габрієлу не мовилося й слова. Ні поганого, ні гарного — немовби про неї не варто було говорити, немовби її не існувало зовсім. Голосу проти неї ніхто не подав, а були й такі, що взяли її бік. Зрештою, дівчина-утриманка має якесь право на розвагу. Адже фактично вона була неодруженою, тому й провини її була незначною.

Габрієла жила в дони Армінди. Насіб не захотів її більше бачити. Від акушерки він дізнався, що Габрієла шие для розквітаючого ательє Дори. А від інших — що її закидали подарунками, записками, листами, візитними картками. Плінію Араса звелів переказати Габрієлі, що призначає їй чималу платню. Мануел дас Онсас і Рібейрінью знову згадали минуле. Суддя мав намір розійтися з своєю утриманкою і найняти будинок для Габрієли. Стало відомо, що навіть араб Малуф, такий з вигляду серйозний громадянин, виявився в числі претендентів. Але дивина — жодна пропозиція не спокусила Габрієлу. Ані дім, ні рахунок у крамниці, ні плантації, ні гроші. Вона шила для ательє Дори.

Розрив з Габрієлою відчутно похитнув справи бару. Каброша готувала погано. Закуси і солодощі знову довелося купувати в сестер Дос Рейс, а це влітало в копійку. До того ж сестри не крились ні перед ким, що роблять це з великого співчуття до Насіба. Не знайшов він куховарки і для ресторану, а виписав її аж із Сержіпе, але вона ще не прибула звідти. Насіб найняв нового офіціанта, хлопчика на ймення Валтер, котрий ще ніде раніше не працював і не вмів обслуговувати відвідувачів. справи Насіба захитались.

Що ж стосується ресторану, то Насіб мало не послав його до дідька. Якийсь час він був байдужий не лише до ресторану, але й до бару. Прикажчики звільнили горішній поверх, коли Насіб перебував ще на першому щаблі відчаю, коли спогади про Габрієлу були єдиною реальністю, що заповнювали його порожні дні. Але коли минув місяць після того, як виїхали прикажчики, Малуф надіслав Насібу квитанцію на орендну плату. Насіб сплатив гроші і мимоволі змушений був подумати про ресторан. Та все ж він зволікав із його відкриттям. Одного разу Мундіньйо прислав Насібу записку із запрошенням зайти до нього в контору. Експортер, якого вже давненько не видно було в барі, оскільки він, готуючись до виборів, їздив по провінції, прийняв араба по-дружньому.

Якось Насіб зустрівся з ним у кабаре, але вони ледве перемовились кількома словами, бо Мундінью танцював.

— Як життя, Насібе? Бадьоро, як і раніше?

— Живемо потихеньку, — і, щоб попередити неприємні запитання, додав: — Ви ж, очевидно, знаєте, що зі мною трапилось? Тепер я знову парубкою.

— Так, мені розказували. Ви вчинили розумно, як справжній європеєць — лондонець або парижанин. — Мундінью дивився на Насіба з симпатією. — Але, скажіть, це, звичайно, залишиться між нами: серце трохи поболює?

Насіб насторожився. Чому він питає про це?

— Я знаю, як це буває, — вів далі Мундінью. — Адже зі мною трапився, не скажу, що подібний, але чимось схожий випадок. Через нього я і приїхав у Ільєус. Поступово рана зарубцьовується. Та час від часу все одно нагадує про себе. Особливо, коли на дощ збирається, чи не так?

Заспокоєний Насіб згодився. Звичайно, історія, що трапилась з Мундінью Фалканом, чимось нагадує його історію. Любима жінка зрадила його. Але хіба вони теж розлучились? Насіб мало не запитав про це, відчувши себе у достойному товаристві.

— Так ось, мій любий, я хочу поговорити з вами про ресторан. Час би вже його відкрити. Правда, обладнання, замовлене в Ріо, ще не прибуло, але воно вже в дорозі, його навантажили на пароплав «Іта». Я не хотів турбувати вас з цього приводу раніше — вам було не до цього, але минуло вже біля двох місяців з того часу, як останні мешканці виїхали з другого поверху. Настав час подумати про справу. Чи ви вже відмовились від своєї ідеї?

— Ні, сеньйоре. Звідки ви взяли? Спершу мені справді важко було думати про будь-що. Але тепер все вже минуло.

— От і добре, тоді ми зможемо діяти далі: почнемо опоряджувати залу, одержимо обладнання з Ріо. Слід подумати, чи не зможемо ми відкрити ресторан десь на початку квітня.

— Можете бути спокійні, відкриємо.

Повернувшись в бар, Насіб послав по муляра, маляра і електромонтера. Він обговорив з ними плани переобладнання і знову збадьорився, коли подумав про майбутні прибутки. Якщо все йтиме по плану, то не пізніше, як через рік, він зможе купити плантацію какао, про котру так давно вже мріє.

У всій цій історії лише сестра Насіба і її чоловік поводили себе недостойно. Вони прибули в Ільєус, ледве почувши про те, що сталося. Сестра в'їдливо запитала:

— Ну, а я хіба не казала тобі?

У її чоловіка з відзнакою бакалавра був такий вираз обличчя, немов йому не давав спокою живіт. Вони на всі заставки шпетили Габрієлу і співчували Насібу. Насіб мовчав, ледь стримуючись, аби не вигнати їх із дому.

Сестра перенишпорила в шафах, передивилася усі сукні, туфлі, білизну, спідниці, шалі. Деякі сукні Габрієла так і не встигла одягнути. Сестра вигукувала:

— Вона зовсім нова і наче на мене пошита!

Насіб бурмотів:

— Залиш. Не чіпай цих речей.

— Що, знову? — розсердилася сеньйора Саад де Кастро.— Її речі святі, чи як?

Потім вони поїхали в Агуа-Прету. Скнарність сестри нагадала Насібові про те, що він немало грошей витратив на сукні, туфлі, коштовності. Коштовності можна було віднести туди, де він їх купував, і повернути гроші з незначною втратою, сукні продати в дядьковій крамниці разом з двома парами новісіньких туфель. Це він має зробити. А втім, на якийсь час Насіб забув про це і навіть не наблизився до шаф.

Проте наступного дня після розмови з Мундіньйо він поклав коштовності в кишеню піджака, запакував у два згортки сукні і взуття і вирушив до ювеліра, а потім у дядькову крамницю.

ПРО СКЛЯНУ ЗМІНУ

Увечері, в непроглядних сутінках, тіні в лісах і на плантаціях какао ставали похмурими і таємничими, ніч надходила нехотя, немовби продовжуючи важкий робочий день. Фагундес і Клементе закінчили садити какао.

— Закопали в землю чотири тисячі какаових саджанців, щоб полковник ще більше розбагатів,— розсміявся негр.

— І щоб ми років за три змогли придбати тут ділянку, відповів мулат Клементе, губи якого давно вже забули про усмішку.

Після невдачі з Арістотелесом Мелк накинувся на Фагундеса («Я думав, ти справді умієш стріляти, а ти, ви-

являється, ні на що не здатний»). Той вислухав усе це мовчки. (Що він міг сказати? Схибив, дідько його знає чому!) Винагороду Фагундес отримав мізерну («Я тебе найняв порішити його, а ти не влучив. Я взагалі міг би тобі не платити») і згодився взятися за цей підряд разом з Клементе. А свою невдачу він пояснив досить просто:

— Мабуть, ще не настав день його смерті. Кожний має свій день, який йому визначили там, вгорі,— Фагундес показав на небо.

Вони мусли вирубати десять тареф¹ лісу, випалити і викорчувати його, посадити по чотириста саджанців какао на кожній тарефі і протягом трьох років стежити за їхнім зростанням. Поміж деревами какао вони посадили для себе маниоку, кукурудзу, солодку картоплю, іняме. Цей невеличкий город годуватиме їх протягом трьох років. А потім за кожне дерево, що прийнялося, полковник заплатить їм по п'ятнадцять рейсів. За ці гроші Клементе мріяв придбати земельний наділ, щоб потім удвох закласти свою власну невеличку плантацію какао. Але яку ділянку поталанить придбати їм за ці гроші? Зовсім мізерний клаптик непридатної землі? Негр вважав, що, коли збройні сутички не відновляться, їм буде важко, дуже важко купити навіть таку ділянку. Їм не вдасться прожити на маниоці, кукурудзі, солодкій картоплі, айпіме². Цього ледве вистачить на харчування. Але не вистачить для того, щоб поїхати в селище, переспати там з найдешевшою дівкою, влаштувати випивку і вистрілити разів кілька в повітря. Доводилось брати аванси у плантатора. В кінці трирічного терміну емпрейтейро одержували остаточний розрахунок, який інколи не сягав навіть половини оплати за працю. Чому припинились ці збройні сутички, які так добре розпочалися? Знову запанував спокій, про сутички навіть мови немає. Жагунсо полковника Мелка повернулися вдосвіта човном разом з Фагундесом.

Полковник спохмурнів, він теж розучився сміятися. Фагундес знав чому. І на плантації знали, вони почули про це в Кашоейра-до-Сулі. Донька Мелка, ця горда дівчина, яку Фагундес не раз бачив, закохалась в одруже-

---

¹ Т а р е ф а — бразильська (неофіційна) сільськогосподарська міра площі, різна в різних штатах. У штаті Баїя вона дорівнює 4,356 кв. м.

² А й п і м е — солодка маниока.

ного чоловіка і втекла із школи. Жінка — нікчемна тварина, що отруєє життя. Якщо не дружина, то донька, сестра. Хіба Клементе не ходив тепер похнюпившись, не надсаджувався на роботі, не сидів ночами на камені біля порога мазанки, підвівши очі до неба? Таким він став з того дня, коли дізнався від Фагундеса, що Габрієла вийшла заміж за власника бару, що вона стала справжньою сеньйорою, носить на пальці обручку, вставила собі золотого зуба і має в своєму розпорядженні служниць.

Негр розповів, як йому вдалося втекти, про полювання на пагорбі, про те, як він перескочив через стіну, як зустрівся з Габрієлою і та врятувала йому життя. Вони випалювали ліс; від вогню розбігалися злякані тварини. Кабани, кайтіту¹, олені, теїу² і жаку³, а також різні отруйні змії — гримучі, жерарака і сурукуку. Розчищати ліс їм доводилось обережно, бо в нетрях ховались змії, які, причаївшись, ладні були по-зрадницькому вкусити людину в першу-ліпшу мить. А їхній укус означав смерть.

Коли вони почали садити тендітні саджанці дерев какао, полковник покликав негра до себе. Стоячи на ганку, він поляскував себе нагаєм по халявах чобіт. Цим нагаєм він одшмагав доньку, після чого вона й залишила родину. Полковник кинув на негра погляд, який після втечі Малвіні став задумливим і сумним, і роздратовано мовив:

— Готуйся, негре! Днями я знову повезу тебе в Ільеус. Мені потрібний буде там хлопець з гострим оком.

Чи не для того, аби вбити чоловіка, що вивіз його доньку? А там, можливо, і доньку? Вона була гордою, скидалася на святу. Але Фагундес не вбиває жінок. А може, знову почнуться збройні сутички? Фагундес запитав:

— Знову бійка? — І засміявся: — Цього разу я не промахнуся.

— Ти знадобишся мені в час виборів. Вони вже наближаються, і ми маємо перемогти бодай при допомозі зброї.

Добра новина після такого тривалого затишшя. Фагундес ще завзятіше взявся до роботи. Нещадне сонце пекло спину. Нарешті роботу було завершено, чотири тисячі саджанців посаджено в землю, де раніше простилався глухий праліс, сповнений жаху і таємниць.

Повертаючись додому, з мотиками на плечах, Клемен-

¹ К а й т і т у — американський різновид лісового кабана.

² Т е ї у — велика ящірка.

³ Ж а к у — птах з родини курячих.

те і Фагундес розмовляли. Темніло швидко, нічний морок розповзався по плантаціях, а з ним — різна гидота, блукали душі забитих у засідках ще з часів боротьби за землю. Моторошні тіні хиталися поміж дерев какао, сови розплющували свої очі-ліхтарі.

— Днями я знову поїду в Ільєус. Це непогано. В «Бате-Фундо» стільки жінок, і одна вродливіша за іншу. От погуляю! — Фагундес ляснув себе по животі.

— Ти поїдеш?

— Я ж розповідав тобі недавно, що полковник попередив мене. Будуть вибори, і ми переможемо кулями. Він звелів мені бути напоготові, скоро буде наказ виїздити.

Клементе ішов повільно, немовби щось обмірковуючи. Фагундес сказав:

— Цього разу я повернуся з грошима. Немає вигіднішої роботи, аніж та, що забезпечує успіх на виборах. Там і їсти, й пити — вдосталь. А потім влаштовується свято на честь перемоги, і гроші річкою пливуть до кишені. Можеш бути певний: цього разу я привезу рейси, і ми таки купимо клапоту землі.

Клементе зупинився на освітленій місяцем галявині, його обличчя було в тіні. Він попрохав:

— А ти не можеш поговорити з полковником, щоб він і мене взяв?

— Для чого? Адже ти не з хороброго десятка... Ти тільки й можеш обробляти землю, саджати і збирати какао. Навіщо тобі їхати в Ільєус?

Клементе, не мовивши й слова, пішов далі. Фагундес повторив своє запитання:

— Для чого? — І тут здогадався. — Щоб побачитись з Габрієлоу?

Мовчанка Клементе була промовистою відповіддю. Тіні наростали...

— Що ти матимеш від того, коли побачиш її? Вона заміжня жінка і зараз стала ще вродливішою. Правда, незважаючи ні на що, вдачі своєї вона не змінила, розмовляє з нами, як і раніше. І все-таки навіщо вона тобі? Адже це все вигадки, які ні до чого путнього не призведуть.

— Я просто хочу подивитися на неї. Один-єдиний раз подивитись їй у обличчя, відчутти її пахощі. Помилуватися її усмішкою, почути її мову.

— Вона не йде в тебе із думки. Ти тільки й мрієш про неї. Я помітив, що навіть про плантацію ти розмовляєш

якось байдуже. І це з того часу, коли ти дізнався про її одруження. Навіщо вона тобі потрібна?

Скляна змія з'явилася прямо на стежці. При холодному місячному світлі її довге тіло блищало, вона була красивою, це нічне диво плантації. Клементе ступив крок уперед, опустив мотику і могутніми ударами розрубав скляну змію на три частини. Потім розплющив її голову.

— Ти що робиш? Адже вона не отруйна... І нікому не чинить зла.

— Вона надто гарна, і вже одне це — велике зло.

Якийсь час вони йшли мовчки. Фагундес сказав:

— Чоловік не повинен убивати жінку, навіть коли вона робить його нещасним.

— А хто каже, що повинен?

Ніколи б Клементе не наважився на вбивство, у нього не вистачило б ні мужності, ані сили. Але він ладен був віддати десять років життя і надію на придбання клаптика землі, аби лише ще раз побачитись з нею, тільки один раз почути її сміх. Вона була скляною змією, в неї не було отрути, але вона приносила горе, вона проходила повз чоловіків, наче таємниця, наче диво. З глибини лісу долинув крик сови, немовби вона кликала Габрієлу.

ПРО ДЗВОНИ, ЩО ДЗВОНИЛИ ПОКІЙНИКАМ

Жагунсо не довелося виїжджати з плантацій — ні жагунсо Мелка, Жезуїньйо, Коріолано, Амансіо Леала, ні жагунсо Алтіно, Арістотелеса, Рібейрінью. Це виявилось зайвим.

Виборча кампанія набула нових форм, раніше невідомих у цих краях. Про них не знали ані в Ільєусі, ні в Ітабуні, ні в Піранжі, ні в Агуа-Преті, одне слово, у всій зоні какао. Колись кандидати, упевнені в своїй перемозі, навіть не з'являлися перед виборцями. Вони відвідували тільки впливових полковників, власників чималих земельних володінь і величезних плантацій какао. Цього разу все було по-іншому. Жоден з кандидатів не був упевнений в своїй перемозі, тому доводилося завойовувати голоси. Раніше полковники ухвалювали, за кого голосувати, керуючись вказівками Раміро Бастоса. Тепер все перевернулося: коли Раміро ще командував у Ільєусі, то в Ітабуні повновладним господарем був Арістотелес, його ворог. І той, і другий підтримували уряд штату. А кого підтримає

уряд після виборів? Мундіньйо не допустить, щоб Арістотелес порвав з губернатором.

В суперечках, що точилися в барах, в «Папеларія Модело», на рибному базарі думки роздвоювались. Одні твердили, що уряд буде, як і раніше, на боці Раміро Бастоса, визнає тільки його кандидатуру і його кандидатів, навіть коли вони зазнають поразки. Хіба не старий полковник був оплотом уряду штату, хіба не він у години скрути підтримував уряд? Другі вважали, що уряд стане на бік тих, хто переможе на виборах. Термін правління попереднього губернатора закінчувався, а новому, щоб управляти штатом, знадобиться підтримка. Якщо Мундіньйо переможе, казали вони, новий губернатор його визнає, бо тоді уряд штату зможе розраховувати на Ільєус та Ітабуну. Бастоси вже не варті нічого, вони нагадують спрацьовану машину, місце якої на смітнику. Треті були впевнені, що уряд намагатиметься домовитись з обома напрямками. Він, мовляв, не визнає Мундіньйо, надавши можливість Алфредо Бастосу, як і раніше, одержувати платню федерального депутата. В палаті штату уряд продовжуватиме підтримувати саме його. Але Капітана, в перемозі якого ні в кого не було навіть сумніву, уряд визнає. Префектом Ітабуни буде обрано, звичайно, прибічника Арістотелеса — одного з його кумів, аби зберегти владу в руках полковника. А посаду сенатора штату, яка звільниться після смерті Раміро, передбачали вони, уряд, очевидно, запропонує Мундіньйо. Адже старому вже добирається до дев'яноста.

— Ну, він дотягне і до ста...

— Все може бути. Тоді Мундіньйо доведеться зачекати сенаторської вакансії.

— Таким чином, уряд зможе зберегти дружні відносини з обома партіями і посилити свої позиції на півдні штату.

— Завершиться все тим, що він зіпсує відносини і з тими, і з іншими...

Поки громадяни висловлювали передбачення і сперечалися, кандидати обох угруповань розвинули бурхливу діяльність. Вони здійснювали візити, їздили по всій зоні, хрестили немовлят, дарували різні подарунки, влаштовували мітинги, виголошували промови. В Ільєусі, Ітабуні і селищах щонеділі скликалися збори. Капітан виголосив понад п'ятдесят промов. Він позбувся голосу і неймовірно хрипів, повторюючи свої розкішні тиради, в яких, здавалося, обіцяв усе, окрім пташиного молока. Ішлося в

них і про докорінні реформи, і про нові дороги, і про різні удосконалення — словом, про все, чого не встиг здійснити його незабутній батько Казузо де Олівейра. Маурісіо Каїрес не залишався в боргу перед Капітаном. У той час, коли Капітан виступав на майдані Сеабра, він цитував біблію на майдані Руя Барбози. Жоан Фулженсіо стверджував:

— Я вже напам'ять вивчив Старий завіт, стільки раз доводилось мені слухати промови Маурісіо. Якщо він переможе, то запровадить обов'язкове хорове читання біблії на міському майдані під керівництвом падре Сесілію. Бо падре Базілію зі всієї біблії засвоїв лише одне — слова господні: «Плодіться і розмножуйтеся!»

Але коли Капітан і Маурісіо Каїрес не виїздили за межі муніципалітету Ільеус, то Мундіньйо, Алфредо й Езекиєл охоплювали й Ітабуну, і Феррадас, і Макуко, подорожуючи по всій зоні какао, бо їхня доля залежала від голосування по району. Навіть доктор Вітор Мело, наляканий звісткою про малоймовірність його переобрання, що дійшла до Ріо, виїхав на «Іті» в Ільеус, кленучи непокірних жителів краю какао. Він покинув затишний медичний кабінет, де лікував нерви пересичених жінок, і залишив нудьгувати француженок з кабаре «Ассірію» і хористок мюзик-хольних груп, попередньо поскаржившись Емілію Фалкану, своєму колезі по республіканській партії, депутату від Сан-Пауло:

— Хто він, цей ваш родич, який вирішив виборювати у мене депутатське крісло? Якийсь Мундіньйо, ви його знаєте?

— Це мій молодший брат. Я вже знаю про його наміри.

Депутат від зони какао злякався. Якщо Мундіньйо — брат Емілію і Лоурівала, то його, Мело, переобранню, а тим паче визнанню його повноважень урядом, загрожує серйозна небезпека. Емілію повів далі:

— Він божевільний. Раптом залишив усе і рушив на край світу. А потім виявляється, що він кандидат у депутати. Обіцяв прийти в палату з єдиним наміром: спростувати мої промови... — Емілію розсміявся і запитав: — Чому б вам не поміняти виборчої округи? Мундіньйо здатний на все, йому нічого не варто перемогти вас.

Але хіба Мело міг поміняти округу? Йому протегував один сенатор, дядько з материного боку, завдяки йому Мело і захопив вільне місце в сьомій виборчій округі

Баїї. Решту місць уже було зайнято. Хто ж захоче тепер помінятися з ним і почати боротьбу з братом Лоурівала Мендеса Фалкана, наймогутнішого кавового плантатора, що має вплив на самого президента республіки? Доктор Мело терміново виїхав у Ільеус.

Жоан Фулженсіо погодився з Ньо-Гало: найкраще, що міг зробити для себе депутат Вітор Мело,— це не з'являтися в Ільеусі. Бо він був навдивовижу несимпатичною постаттю.

— Мене нудить від одного його вигляду... — сказав Ньо-Гало.

Промови депутата Мело були малозрозумілими, оскільки в них переважала медична термінологія. («Від його виступів тхне карболкою»,— стверджував Жоан Фулженсіо). Голос у нього пренеприємний — високий, майже жіночий, піджаки він носив дивовижного крою, з поясом, і, мабуть, зажив би слави гомосексуаліста, коли б не був таким ласим до жінок.

— Цей Мело — Тоніко в кубі,— визначив Ньо-Гало.

Тоніко вирішив з'їздити з дружиною в Баю. Він розраховував, що в Ільеусі тим часом зовсім забудуть про його сумні пригоди. Остерігаючись, що супротивники можуть скористатися з цієї історії, Тоніко відмовився брати участь у виборчій кампанії. Хіба не прибили на стіні його будинку малюнок, зроблений кольоровими олівцями, де було зображено його в одних спідніх, коли він тікав од Насіба! Наклеп, він вискочив у штанах і репетував: «Рятуйте!» А внизу було видряпано брудні, невправні вірші:

Це вам Тоніко Пініко —
Донжуан і ловелас,
Він з мулаткою зв'язався
В нещасливий час.

Чоловік розгніваний
Ну його товкти!
Без штанів цей Тоніко
Ледве зміг втекти.

У депутата Вітора Мело теж з'явилися шанси одержати добрячу прочуханку, а то й кулю. Цей манірний папуга, з досвідом упадання за жіноцтвом Ріо-де-Жанейро (нервовими пацієнтками, яких він виліковував на каналі свого кабінету), ледве помітивши вродливу жінку, одразу ж пропонував їй свої послуги. Його зовсім не цікавило,

ким був чоловік цієї жінки. На вечорі в клубі «Прогрес» депутата врятувало тільки втручання Алфредо Бастоса в ту мить, коли запальний Моасір Естрелла, співвласник автобусної компанії, збирався набити шановну парламентську пику Вітора. Вігор пішов танцювати з дружиною Моасіра, вродливою і скромною жінкою, яка нещодавно почала відвідувати клуб «Прогрес», оскільки компанія чоловіка почала давати чималі гроші. Сеньйора посеред зали раптом вивільнилась із обіймів свого кавалера і голосно вигукнула:

— Нахаба!

Вона розповіла подругам, що депутат увесь час намагався просунути ногу поміж її ногами і притискував її до грудей так, немов хотів не танцювати, а займатися чимось іншим. «Діарію де Ільєус» розповідала про цей випадок у статті, написаній полум'яним і нещідкунним пером Доктора під назвою:

«Хуліган, вигнаний з балу за непристойну поведінку». А втім, вигнання, як такого, не сталося. Алфредо Бастос забрав депутата з собою, залишивши збуджене товариство. Сам полковник Раміро Бастос, довідавшись про цю та інші витівки Вітора Мело, признався друзям:

— Арістотелес мав рацію. Якби я знав про це раніше, то не посварився б з ним і не втратив би Ітабуну.

В барі Насіба депутат теж зчинив сварку. Під час сварки він у запалі вигукнув, що в Ільєусі живуть грубі, неотесані люди, які не мають жодної уяви про культуру. Цього разу Вітора Мело врятував Жоан Фулженсіо, оскільки Жозуе і Арі Сантос, відчувши себе ображеними, кинулись на нього з недвозначними намірами. Щоб не допустити бійки, Жоану Фулженсіо довелося використати увесь свій авторитет. Бар Насіба став тепер редутом Мундінью Фалкана. Компаньйон експортера і ворог Тоніко, араб (громадянин Бразилії за народженням і виборець) узяв активну участь в передвиборчій кампанії. І, як не дивно, в ці бурхливі дні на одному з наймасовіших мітингів, де Езекієл перевершив усі рекорди як по кількості випитої кашаси, так і по натхненню, Насіб теж виголосив промову. Його раптом осінило після того, коли він почув виступ Езекієла. Насіб не витримав і взяв слово. Його виступ мав небачений успіх і особливо тому, що, почавши говорити португальською мовою, але відчувши брак пишних епітетів, які він через силу підшукував,

Насіб закінчив арабською мовою, і тут з дивовижною швидкістю слова полинули одне за одним. Аплодисменти, здавалося, ніколи не вщухнуть.

— Найщиріша, найнатхненніша промова за всю кампанію,— сказав Жоан Фулженсіо.

І ось всі ці хвилювання закінчилися одного прозорого, глибого ранку, коли сади Ільєуса щедро дарували пахощі і птахи своїм співом славили красу міста й неба. Полковник Раміро прокидався вдосвіта. Найстаріша служниця, що жила в будинку Бастосів сорок років, за звичкою подавала йому чашку кави. Старий сідав у гойдалку, роздумуючи над ходом виборчої кампанії, і провадив підрахунки. Останнім часом він схильний був вважати, що втримається при владі, оскільки губернатор обіцяв визнати його кандидатів і відкинути кандидатів противників. Того ранку служниця, як завжди, чекала на Раміро з чашкою кави. Він не з'являвся. Тоді стривожена служниця розбудила Жерузу. Жінки знайшли полковника мертвим, він лежав з розплющеними очима, його права рука стискувала простирадло. Жеруза гірко заридала, служниця вигукнула:

— Помер мій хрещений батько!

Номери «Діаріо де Ільєус» в чорних рямцях вихваляли полковника: «В цю годину смутку і скорботи настає кінець всім незгодам. Полковник Раміро Бастос був видатним громадянином Ільєуса. Місто, муніципалітет і увесь район зобов'язані йому багато чим з того, що мають. Без Раміро Бастоса не було б прогресу, яким ми сьогодні пишаємось і за який продовжуємо боротьбу». На цій же шпальті серед багатьох траурних повідомлень — від родини, префектури, Комерційної асоціації, братства святого Жорже, родини Амансіо Леала, правління залізниці Ільєус — Конкіста — було вміщено повідомлення демократичної партії Баїї (ільєуське відділення), що запрошувало усіх членів цієї партії взяти участь у похоронах «незабутнього громадянського діяча, лояльного суперника і зразкового громадянина»! Підписали повідомлення Раймундо Мендес Фалкан, Кловіс Коста, Мігел Батіста де Олівейра, Пелопідас де Ассунсан д'Авіла і полковник Артур Рібейро.

У вітальні, де стояли стільці з високими спинками і де було виставлено труну з тілом покійного, Алфредо Бастос і Амансіо Леал приймали співчуття від жителів міста, які проходили перед труною з самого ранку. Тоніко повідомили телеграмою. Опівдні з величезним вінком з'явився

Мундіньйо Фалкан; він обняв Алфредо, розчулено потиснув руку Амансіо. Жеруза стояла біля труни, її перламутрове обличчя заливали сльози. Мундіньйо підійшов до дівчини, вона підвела очі, розридалася і вибігла з вітальні.

О третій годині в будинкові не залишилося нікого. Всю вулицю, від будинку Бастосів до клубу «Прогрес» і префектури, заповнив народ. Зібрався увесь Ільєус, з Ітабуни прибув спеціальний поїзд і три автобуси. Алтіно Брандан, що повернувся саме з Ріо-де-Жанейро, сказав Амансіо:

— Ви не думаєте, що це на краще? Він помер, перш ніж зазнав поразки; помер біля керма, як йому і хотілося. Раміро був людиною твердих переконань, давнього гарту, тепер таких не залишилось.

З'явився єпископ у супроводі почту. На вулиці в чеканні похоронної процесії вишикувалися черниці і учениці монастирської школи на чолі з старшою черницею. Енох з викладачами і учнями своєї гімназії, учителі й учні початкової школи, учні коледжу дони Гільєрміни та інших приватних коледжів, братство святого Жорже, Маурісіо в червоній тозі, Містер увесь у чорному, довготелесий швед з пароплавної компанії, подружжя греків, експортери, фазендейро, комерсанти (торговельні заклади було зачинено на знак трауру) і простий люд, що спустився з пагорбів і прибув з Понталу та з Острова Змій.

Габрієла і дона Армінда ледве пробились у переповнену вітальню, завалену вінками. Габрієлі вдалося підійти до труни, вона підняла шовкову хустку, що вкривала небіжчика, і подивилася йому в обличчя, потім, схилившись над восковою рукою Раміро, поцілувала її. Того дня, коли відкривалося презепіо сестер Дос Рейс, полковник люб'язно розмовляв з нею перед очима зовиці і її чоловіка бакалавра. Габрієла обняла Жерузу, і дівчина, плачучи, опустила голову на її плече. Заплакала й Габрієла, в залі багато хто плакав. Дзвони усіх церков дзвонили по небіжчику. О п'ятій годині процесія вирушила з дому. Натовп, не помістившись на вулиці, вихлюпнувся на майдан. Біля могили вже виголошували промови: Маурісіо, Жувенал — адвокат з Ітабуни, Доктор — від опозиції, кілька слів сказав єпископ, — а частина процесії ще піднімалася схилом Віторії до цвинтаря. Увечері кінотеатри були зачинені, в кабаре не світилося, бари стояли порожні, притихле місто здавалося мертвим.

Нелегальне існування складне і небезпечне. Воно вимагає терпіння, спритності, енергії і постійної настороженості. Важко виконати все те, що вимагає таке існування. Важко уберегтися від безпечності, що, природно, з'являється через тривалий час, і від спокою, який непомітно пускає своє коріння. Спершу обережності дотримуються де слід і де не слід, але потроху про неї забувають. Нелегальний характер втрачається, злітає покривало таємничості, і раптом те, про що ніхто не знав, стає предметом загального обговорення. Так трапилося з Глорією і Жозуе.

Про їхню інтрижку, їхнє захоплення, їхню пристрасть, їхнє кохання — класифікація залежала від культури і намірів того, хто говорив, — тим чи іншим чином стало відомо всьому Ільєусу. Про зв'язок учителя і мулатки йшли пересуди не лише в місті, але навіть на далеких фазендах біля гір Бафоре. В перші дні їхнього кохання найпильніша обережність видавалась їм недостатньою. Глорія пояснювала коханцеві, з яких основних і важливих причин вона не хоче, аби жителі Ільєуса взагалі, і полковник Коріолано Рібейро зокрема, знали про вроду, оспівану в прозі і поезіях Жозуе, про святу радість, що освітлює обличчя Глорії. По-перше, через славетне минуле фазендейро, який зажив слави своїми дикунськими розправами. Надмірно ревнивий, він ніколи не пробачав зради утриманці. Сплачуючи гроші за королівські розкоші наложниці, він вимагав виняткового права на її прихильність. Глорія не хотіла ризикувати, аби її відлупцювали, та ще й погодили, як Шікінью. Не хотіла вона піддавати ризику і вутлі кістки Жозуе, бо і йому б загрожувала прочуханка, подібна до тієї, що одержав спокусник Жука Віана. Його також погодили б ножем. Глорії не хотілося разом з честю і волоссям втратити комфорт розкішного будинку, рахунки в крамницях, служницю, гроші, замкнені в шухляді. Отже, Жозуе мав заходити до неї лише після того, коли вулиці спорожніють, а виходити вдосвіта, раніше від тих, що прокидаються до схід сонця. Він ніколи, — окрім тих годин, коли, лежачи на скрипучому ліжку, вони з невиситимим запалом мстилися за всі обмеження, — не повинен був показувати, що вони знайомі.

Таку сувору конспірацію можна було запровадити десь

на тиждень-два. Потім робляться необережні кроки, втрачається пильність, притуплюється увага. Трохи раніше вчора, трохи пізніше сьогодні — і справа завершилась тим, що Жозуе почав заходити в проклятий святенниками дім, коли ще бар «Везувій» був переповненим або коли закінчувався сеанс у кінотеатрі «Ільєус», а бувало, що й раніше. П'ять зайвих хвилин сну сьогодні, п'ять зайвих завтра — і Жозуе прямо з кімнати Глорії почав ходити на лекції в коледж. Вчора він признався Арі Сантосу («Я ніколи б не досяг успіху...»), сьогодні Нью-Гало («Яка жінка!»), вчора по секрету шепнув Насібу («Заради всього святого, нікому лише не розповідайте!»), а ще колись Жоану Фулженсіо («Вона чарівна, сеньйоре Жоан!») — і зв'язок учителя з утриманкою полковника невдовзі перестав бути дивиною для всього міста.

І не лише один Жозуе був нескромним — хіба можна замкнути кохання в серці, коли воно вирує і рветься назовні? — не лише він виявився необережним — хіба можна дочекатись півночі, аби пробратися в заборонений рай? Не на самого Жозуе лягла провина. Хіба сама Глорія не почала гуляти на майдані, залишивши сумне вікно, щоб бачити поближче свого коханого і усміхатися йому, коли той сидить у барі? Хіба не купувала вона в крамницях краватки, шарпетки, чоловічі сорочки і навіть підштанники? Хіба не віднесла вона кравцеві Петронію, найкращому і найдорожчому в місті, заношений і заштопаний костюм учителя, щоб майстер пошив йому інший, з синього кашеміру — подарунок до дня народження Жозуе? Хіба не аплодувала вона йому в святковій залі префектури, коли він знайомив аудиторію з доповідачем? Хіба не вона, єдина серед півдюрини завсідників, відвідувала недільні збори літературного товариства Руя Барбози, з викликом проходячи повз старих дів, що повертались від десятигодинної меси? Захоплення Глорії літературою осуджували разом з падре Сесілію Кінкіна і Флорзінья, сувора Доротей і люта Кремілдес.

— Краще б вона сповідалася в своїх гріхах...

— Незабаром ще, чого доброго, почне дописувати в газети...

Обурення досягло апогею, коли недільного вечора всі, хто гуляв на людному майдані, побачили через необережно прочинене венеціанське вікно будинку Глорії, як Жозуе в трусах розгулює по кімнаті. Старі діви збунтува-

лись: це вже занадто, складеється так, що порядній людині ніяк вийти на майдан.

А втім, через цю «розпусту» (як висловлювалась Доротея) скандалу не виникло, оскільки в Ільєусі на той час і так вистачало новин і подій. Всі були зайняті суперечками і обговореннями серйозніших і важливіших справ. Наприклад, після похорону полковника Раміро Бастоса гадали, хто обійме посаду, що звільнилася після нього? Дехто вважав за природне і справедливе — перехід посади до його сина Алфредо Бастоса, колишнього префекта, а нині депутата штату. Зважувались його плюси й мінуси. Алфредо нічим не відзначався, був мало енергійним — одне слово, не створеним для того, щоб керувати. Він був чесним, роботящим префектом, тверезим адміністратором і посереднім депутатом, а також справжнім дитячим лікарем, найкращим в Ільєусі. Одружений він був з нудною, педантичною жінкою, що вихвалялася своїм походженням. Більшість людей висловлювали зневіру до майбутньої урядової партії і в прогрес зони, коли міське врядування перейде до таких слабких рук. Отже людей, котрі бачили в Алфредо наступника Раміро, було небагато. Більшість дружно називала ім'я полковника Амансіо Леала, пов'язане з ризиком і неспокоєм. От справжній політичний спадкоємець Раміро. Сином Раміро Бастоса залишилися достатки, легенда про покійного полковника і безліч історій, щоб розповідати онукам. Але керівництво партією могло перейти тільки до Амансіо. Амансіо був другим після Раміро — до почестей і посад він був байдужим, проте брав участь в прийнятті всіх рішень: покійний господар краю зважав лише на його думки. Поширювались чутки про план Раміро і Амансіо об'єднати Бастосів і Леалів, видавши Жерузу за Берто, після того як хлопець завершить навчання. Стара служниця Раміро розповідала, немовби вона чула, коли старий говорив про це за кілька днів до смерті. Відомо було також, що губернатор рекомендував запропонувати Амансіо місце, яке звільнилося в сенаті штату після смерті його кума.

Куди б спрямували долю зони какао і політичні прагнення місцевого уряду грубі руки Амансіо? Важко сказати, оскільки Амансіо був гарячкуватою, неврівноваженою і впертою людиною, вчинки якої неможливо було передбачити. Його друзі розхвалювали дві його якості: мужність і чесність. Але багато хто докоряв йому за впертість і нетерпимість. Проте всі були переконані, що ви-

борча кампанія не закінчиться миром. Амансіо вдався до насильства.

То ж чи могла історія Глорії і Жозуе, що тривала вже кілька місяців без будь-яких ускладнень, зацікавити ільєусців, коли вони стояли на порозі таких подій? Лише старі діви, що мучились від заздрощів, дивлячись на обличчя Глорії, тепер постійно радісне й веселе, ще просторікували і обурювались. Потрібна була якась драматична або неймовірна подія, що порушила б солодку однонамітність їхнього щастя, щоб ільєусці знову згадали про них. Ось коли Коріолано дізнається про їхні стосунки і викине одного із своїх славнозвісних коників, тоді, мабуть, варто буде взятися за них. Ільєусці більше не обурювались, не лаяли Жозуе альфонсом, як це було спершу, не обговорювали більше його поем, в яких він із непристойними подробицями описував ночі в ліжку Глорії. До Жозуе і Глорії вони повернуться лише тоді, коли Коріолано стане відомо про зраду наложниці. Це буде цікаво.

Проте нічого цікавого не трапилось. Це було ввечері, порівняно рано, біля десятої години, коли закінчилися сеанси в кінотеатрах і бар «Везувій» був переповнений. Насіб ходив від столика до столика і повідомляв відвідувачам про наступне відкриття «Комерційного ресторану». Жозуе зайшов до Глорії вже понад годину тому. Він махнув рукою на всі перестороги і не звертав жодної уваги на осуд сімейних громадян, а також деяких окремих осіб, на зразок Маурісіо Каїреса. Та й взагалі здавалося, що їхній зв'язок нікого вже не цікавить.

В барі зсували стільці, коли Коріолано в селянському одязі з'явився на майдані і рушив до будинку, де раніше мешкала його родина і де тепер його коханка насолоджувалась з молодим учителем. Виникла ціла низка запитань: чи він озброєний, чи шмагатиме Глорію нагаєм, чи зчинить бучу і чи стрілятиме? Коріолано всунув ключ у двері. В барі захвилювалися ще більше. Насіб вийшов на узбіччя широкого тротуару. Всі затамували дух, чекаючи крику і, можливо, пострілів. Але нічого не трапилось. В будинку Глорії панувала тиша.

Минуло кілька довгих хвилин, відвідувачі бару перезиралися між собою. Нью-Гало схвилювано схопив Насіба за руку. Капітан запропонував підійти до будинку Глорії, аби запобігти трагедії. Жоан Фулженсіо висловився проти цієї нескромної ініціативи:

— Не варто. Б'юсь об заклад, нічого не трапиться.

І справді, нічого не трапилось, коли не рахувати, що з будинку вийшли під руку Глорія і Жозуе і пішли по набережній, щоб обминути розворушений, мов вулик, «Везувій». Десь згодом служниця виставила на тротуар вузли, валізи, гітару і нічний горщик, єдину пікантну деталь у всій цій історії, потім умостилась на найбільшій валізі і почала чекати. Двері було замкнено зсередини. Через деякий час прийшов носій і забрав речі. Це було вже після одинадцятої, коли бар майже спорожнів.

А за кілька днів трапилась подія, яка зовсім заступила попередні. Амансіо Леал відвідав Мундіньйо Фалкана. Після похорону Раміро Бастоса фазендейро поїхав на свої плантації. Там він провів кілька тижнів, не подаючи жодних ознак життя. Виборчу кампанію було раптово припинено в зв'язку зі смертю старого лідера. Складалось враження, немовби опозиціонерам вже ні з ким боротися, а представники уряду немовби не знали, як діяти без шефа, що керував ними стільки років. Зрештою, Мундіньйо і його прибічники знову заворушились. Але поки що обережно, без колишнього ентузіазму і пошвавлення, якими знаменувався початок кампанії.

Амансіо Леал вийшов з поїзда і рушив прямо до контори експортера. Було десь початок на п'яту, торговельний центр вирував. Звістка про приїзд Леала миттю облетіла все місто ще до того, як його бесіда з Мундіньйо закінчилась. На тротуарі проти будинку експортера зібрались цікаві, вони стояли, задерши голови, і стежили за вікнами контори Мундіньйо.

Полковник потиснув руку супротивнику, уместився зручніше в кріслі, але відмовився від лікеру, кашаси і сигари.

— Сеньйоре Мундіньйо, увесь цей час я боровся проти вас. Це я звелів спалити газети.— М'який голос Амансо, його єдине око і виразно мовлені слова свідчили про рішучість, яка була наслідком тривалих роздумів.— Я послав жагунсо, що стріляв у Арістотелеса.

Полковник запалив сигарету і провадив далі:

— Я знову ладен був вивернути Ільєус навиворіт. Адже коли я був молодим, то в гурті з кумом Раміро вже зробив це одного разу.— Він замовк, немовби пригадуючи деталі.— І тепер жагунсо моїх і деяких ваших друзів були наготові, щоб вирушити до міста і вплинути на наслідки виборів.— Амансіо поглянув своїм єдиним оком на експортера і усміхнувся.— Один жагунсо, надзвичайно

добрий стрілець, мій давній товариш, призначався для вас.

Мундіньйо слухав зосереджено. Амансіо палив сигарету.

— Дякуйте кумові, що ви залишились живим, сеньйоре Мундіньйо. Якби він не помер, на цвинтарі лежали б ви. Але господь не захотів і прикликав його першого.

Полковник замовк, можливо, згадуючи про покійного друга. Мундіньйо чекав, трохи збліднувши.

— Тепер усе закінчилось. Я був проти вас тому, що кум значив для мене більше, ніж брат, він був мені батьком, Я ніколи не турбувався, аби довідатись — чия правда? Навіщо? Ви були проти кума, і я був проти вас. І коли б він жив, я пішов би разом з ним хоч супроти самого диявола! — Амансіо на хвилю замовк. — На канікулах мій син побував тут...

— Я з ним познайомився. Ми не раз розмовляли.

— Мені це відомо. Він сперечався зі мною: доводив, що правда на вашому боці. Я, звичайно, не змінив своїх переконань, але і ламати хлопця теж не захотів. Я прагну, аби він був незалежним і думав самостійно. Заради цього я працюю і заробляю гроші — щоб мої сини не відчували нестатків, щоб вони могли зайняти найвище становище в суспільстві, коли тільки забажають цього.

Амансіо знову замовк і затягнувся. Мундіньйо сидів нерухомо.

— Потім кум упокоївся. Я поїхав на плантації, почав розмірковувати. Хто посяде місце кума? Алфредо? — Він зневажливо махнув рукою. — Це приємний хлопчина, добре лікує дітей, але в останньому — копія своєї матері, а вона якась нетутешня. Тоніко? А в кого цей вдався, — мені й сказати важко. Кажуть, кумів батько був бабієм, але ж він не був падлюкою. Я довго роздумував і прийшов до висновку, що в Ільєусі є лише одна людина, яка достойно замінить кума. І ця людина — ви. Я прийшов сказати вам про це. Для мене все закінчилось, більше я не борюся проти вас.

Мундіньйо помовчав ще якусь мить. Він думав про братів, про матір, про дружину Лоурівала. Коли службовець повідомив йому про візит полковника Амансіо, він дістав револьвер із шухляди і поклав у кишеню. Він остерігався за своє життя і чекав чого завгодно, лише не руки, простягненої на дружбу полковником. Тепер він, Мундіньйо, управлятиме краєм какао. Проте він не від-

чув особливої радості або гордості. Йому не було з ким боротися. Принаймні до того часу, поки не з'явиться той, хто виступить супроти нього; а це трапиться, коли знову настануть зміни і він уже буде не придатний більше до державної роботи. Так, як це трапилося з Раміро Бас-тосом.

— Я вдячний вам, полковнику. Я теж боровся проти вас і полковника Раміро. І не з особистих міркувань. Я завжди захоплювався полковником, але ми з ним не дійшли згоди в питанні про майбутнє Ільєуса.

— І це мені відомо.

— Ми теж тримали напоготові жагунсо. І не знаю, хто б міг вивернути Ільєус назад після того, коли б ми вивернули його навиворіт. І я мав людину спеціально для вас, сеньйоре. Він теж був давнім товаришем, але не моїм, а одного мого друга. Тепер усе закінчилось і для мене. Послухайте, полковнику, цей нікчема, Вітор Мело, не буде депутатом від Ільєуса. Ільєус має бути представлений кимось із місцевих жителів, що зацікавлені в його прогресі. Це може бути хтось з тих, кого ви порадите. Назвіть лише ім'я, і я зніму свою кандидатуру, а виставлю того, кого ви порадите, і відрекомендую його своїм друзям. Доктор Алфредо? Ви самі, сеньйоре? На мій погляд, вам більше пасує місце в сенаті Баїї, аніж покійному полковнику Раміро.

— Ні, сеньйоре Мундіньйо, дякую вам. Для себе я нічого не прошу. Коли я і буду голосувати, то за вас; за цього негідника Вітора Мело я голосував би тільки заради кума. Але тепер я покінчив з політикою. Буду жити в своєму кутку. Я приїхав задля того, аби сказати вам, що припиняю боротьбу проти вас. Про політику в моїй господі заговорять тільки після того, як син закінчить університет, та й то при умові, коли він захоче нею зайнятися. Я хочу попросити вас лише про одне: не переслідуйте кумових хлопців і його друзів. Його сини не багато варті, я це знаю. Але Алфредо людина порядна. А Тоніко просто обійдений богом. Наші друзі — добрі люди, вони не залишили кума у важкі години. Тільки про це я і хотів вас просити. Для себе мені не потрібно нічого.

— Я не збираюся нікого переслідувати, це виходить за межі моїх принципів. Навпаки, я хочу обміркувати з вами, як нам краще вчинити з доктором Алфредо.

— Для нього якнайкраще — це повернутися в Ільєус і продовжувати лікувати дітей. Ця робота йому до серця.

Тепер, після смерті кума, Алфредо став дуже заможною людиною. Політика йому ні до чого. А Тоніко залиште в нотаріальній конторі.

— А полковник Мелк? А інші?

— Це вже мене не обходить. Мелк ходить пригнічений після історії з донькою. Цілком імовірно, що він вчинить по-моєму і не втручатиметься більше в політику. Ну, мені пора, сеньйоре Мундіньйо, я і так забрав у вас чимало часу. Від сьогодні вважайте мене своїм другом, але не в політиці. Коли закінчатся вибори, я прошу вас приїхати якось на мою невеличку плантацію. Пополювати на преа...¹

Мундіньйо провів полковника до сходів. Трохи згодом вийшов на вулицю і пішов без ніякої мети, майже не відповідаючи на численні щирі вітання.

ПРО ПРИБУТКИ І ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ШЕФ-КУХАРЕМ

Жоан Фулженсіо пожував пиріжок і виплюнув:

— Несмачно, Насіб. Кулінарія — це мистецтво, і вам би слід було про це знати. Вона вимагає не лише знання, а перш за все — покликання. А у вашої куховарки його немає. Вона просто дурисвітка.

Навколо розсміялися, лише Насіб залишився заклопотаним. Ньо-Гало вимагав відповіді на запитання:

— Чому Коріолано задовольнився тим, що вигнав Глорію і Жозуе? Саме він, такий прихильник жорстокої розправи, кат Шікіньї і Жуки Віани, який ще два роки тому погрожував Тоніко Бастосу. Чому він вчинив саме так?

— Чому?.. Мабуть, сказала своє слово бібліотека Комерційної асоціації, бали в клубі «Прогрес», автобусний маршрут, робота в бухті... Син, що закінчує університет, смерть Раміро Бастоса і Мундіньйо Фалкан.

Ньо-Гало на мить замовк, Насіб обслуговував інший столик.

— А також Малвіна та Насіб...

Зачинені вікна будинку, де раніше жила Глорія, були сумними рисами в пейзажі майдану, і Доктор зауважив:

— Мушу визнати, що мені бракує її личка в рамці вікна. Ми вже до цього звикли.

Арі Сантос зітхнув, згадавши високі груди, які Глорія

---

¹ Преа — різновид гризуна.

немовби пропонувала перехожим, постійну усмішку на її вустах, кокетуючий погляд. Де вона мешкатиме, коли повернеться з Ітабуни (вона поїхала туди з Жозуе на кілька днів), з якого вікна виглядатиме, кому демонструватиме свої груди, усміхатиметься своїми повними губами і очима з поволокою?

— Насібе! — гукнув до араба Жоан Фулженсо. — Вам слід вжити термінових заходів, мій любий. Вам необхідно поміняти куховарку і домогтися того, щоб у будинку Коріолано знову оселилась Глорія. В протилежному випадку, о преславний нащадку Магомета, ваш бар піде на дно...

Нью-Гало запропонував оголосити підписку серед відвідувачів бару, аби оплатити оренду будинку і знову урочисто виставити у вікні розкішне тіло Глорії.

— А хто оплачуватиме туалети Жозуе? — вигукнув Арі.

— Очевидно, Рібейрінью... — відповів Доктор.

Насіб сміявся, але був стурбований. Коли він підсумовував свої справи і думав про те, що йому слід зробити в зв'язку з наступним відкриттям ресторану, він хапався за голову. Можна було подумати, що він просто хоче переконатися, чи не втратив її назавсім, стільки різного дива траплялося останнім часом. Цілком природно, що в перші тижні, після того як Насіб заскочив голого Тоніко у своїй спальні, він мало займався баром і забув про проект ресторану. Тоді він мало не вив від болю, опустошений відсутністю Габрієли, і не міг ні про що думати. А втім, і потім він робив чимало дурниць.

Зовні все стало на свої місця. Відвідувачі були в барі, грали в шашки і кості, розмовляли, сміялися, пили пиво, смакували аперитиви перед сніданком і обідом. Насіб, здавалося, прийшов до тями, шрам на його серці зарубцювався, він уже не шукав дону Армінду, щоб довідатися в неї про Габрієлу і почути про те, скільки пропозицій вона одержала і відкинула. Але відвідувачі пили тепер менше, ніж тоді, коли в бар приходила Габрієла. Куховарка, виписана із Сержіпе (проїзд було оплачено Насібом), виявилась ні до чого не здатною. Вона вміла готувати лише найпростіші страви, важкі гарніри, зацукрені солодощі і нікудишні закуски для бару. І водночас вона наполягала, щоб їй дали помічниць, скаржилась на велику кількість роботи... Прямо чума якась! До того ж була страхітливою, як опудало, з бородавками і волоссям на підборідді. Вона аж ніяк не пасувала для бару, що ж було говорити про ресторан?

Під закуску і солодощі краще п'ється, вони принаджують відвідувачів, примушують їх повторювати замовлення. Відвідувачів, правда, не поменшало; очевидно, через симпатії до Насіба, вони ходили в бар, їх було, як і раніше, чимало. Але замовлення на горілчані вироби зменшились, а значить, зменшився і виторг. Тепер, коли не було Габрієли, більшість випивала одну чарку, а дехто перестав щодня ходити в бар. Стрімкий розквіт «Везувію» припинився, прибутки почали зменшуватись. І це тоді, коли в місті було повно грошей, коли ними смітили в крамницях і кабаре! Треба було вживати рішучих заходів: звільнити куховарку і знайти іншу за будь-яку ціну. В Ільєусі це було неможливо, Насіб уже переконався на власному досвіді. Він поговорив з доною Арміндою, і акушерка, набравшись сміливості, порадила йому:

— Який збіг, сеньйоре Насібе! Я сама подумала, що підходящою для вас куховаркою може бути лише Габрієла. Іншої я не знаю.

Насіб ледве стримався, щоб не виляти її. Ця дона Армінда зовсім збожеволіла. Вона й досі не пропускає жодного спиритичного сеансу і бесідує з духами. Розповідала, немов старий Раміро з'явився на сеанс у лавці Деодоро і виголосив схвильовану промову; він буцімто пробачив усіх своїх ворогів, в тому числі і Мундінью Фалкана. Чортова баба... Тепер дня не минає, щоб вона не запитала, чому б йому не взяти Габрієли куховаркою. Немовби не розуміє, наскільки це неможливо...

Щоправда, він уже трохи отямився, а тому міг спокійно вислуховувати розмови дони Армінди про Габрієлу, сповнені похвали її скромності і працьовитості. Мулатка гнула спину з ранку до вечора, підшиваючи підкладку, обметуючи петлі, готуючи блузки для примірки, — така робота була їй не до душі; за її власними словами, вона була створена не для голки, а для плити. І все ж таки Габрієла вирішила, що не варитиме нікому, окрім Насіба, хоча звідусюди сипались запрошення: знову піти в куховарки і стати коханкою. Насіб вислуховував дону Армінду майже байдуже, лише трохи радий з цієї припізнілої відданості Габрієли, стенав плечима і йшов додому.

Насіб вилікувався, зумів забути її — не як куховарку, а як жінку. Коли в його пам'яті поставали ночі, проведені з Габрієлою, його огортав такий самий тихий сум, як і при спогадах про мистецтво Різолети, про довгі ноги Режіни, однієї з його останніх коханок, про поцілулки

двоюрідної сестри Муніри під час відвідин Ітабуни на свята. Тихий сум без гострого болю в грудях, без ненависті, без любові. Тепер він більше згадував про неї, як про неперевершену куховарку, про її мокеки, шіншіни¹, смажене м'ясо, філе, кабідели². Насіб очунав од удару, завданого Габрієлою, але коштувало це йому недешево. Протягом кількох тижнів він щовечора відвідував кабаре, грав у рулетку і баккара, платив за шампанське для Розалінди. Ця кмітлива блондинка витягувала у Насіба одну за другою кредитки по п'ятсот реїсів, немовби він був полковником, що оплачує утриманку, а не власником бару, який затіяв інтрижку з молодою наложницею Мануела дас Онсаса. У нього ще ніколи не було такого безглузлого зв'язку. Насіб поведився, мов віслук. Зробивши певні підрахунки, він ясно уявив собі, скільки витратив на цю дівку. Непробачне марнотратство!

Кінчилося тим, що він кинув Розалінду, спокусившись Марою, маленькою індіанкою з Амазонки. Це була не така вже блискуча перемога — дівчишко задовольнялось пивом і дешевенькими подарунками. Але оскільки у Марі не було постійного господаря, їй доводилось приймати клієнтів в будинку розпусти Машадан, і вона була вільною не кожного вечора. Тому, щоб забути про свої неприємності, Насіб почав вечеряти і розважатися в кабаре і будинках розпусти, без жалю розкидаючи гроші, і досить скоро витратив чималу суму.

Живучи в такий спосіб, Насіб, цілком зрозуміло, перестав робити внески на свій банківський рахунок. Він виконував зобов'язання стосовно до постачальників, але всі його прибутки поглинало це хаотичне, досить дороге життя. Раніше він відвідував кабаре раз, двічі на тиждень і спав із закоханою в нього жінкою майже без ніяких витрат. Навіть після одруження, коли Насіб робив стільки подарунків Габрієлі, він міг щомісяця відкладати кілька тисяч реїсів на плантацію какао. Нарешті Насіб покінчив із злочинним марнотратством, і це виявилось для нього легкою справою, оскільки його більше не мучили гризоти за Габрієлою і страх залишитись самотнім. Уві сні він уже не шукав ногою її округле стегно, проте все більше відчував відсутність куховарки.

---

¹ Ш і н ш і н а — бразильська страва з курятини з протертими овочами, приправлена часником і цибулею.

² К а б і д е л а — бразильська страва з пташиних потрухів.

На щастя, не всі складники балансу були від'ємними. Зала для гри в покер давала добрий прибуток, оскільки грошей цього року у всіх було вдосталь. Після того, як відновилися добрі взаємини між Амансіо Леалом, Мелком, Рібейрінью і Езекіелом Прадо, гра відбувалася щодня, з вечора до ранку. Ставки були великі, і відрахунки на користь господаря бару зростали.

Готувався до відкриття ресторан, у який Мундінью вклав гроші, а Насіб — свою працю і досвід. Прибутки, які їм належало ділити, були твердими через відсутність будь-якої конкуренції — в готелях годували препогано. Окрім того, в залі ресторану вечорами планувалась гра в покер та інші картярські ігри — «сім з половиною», «біску», «двадцять одно». Полковники вельми полюбили карти, віддаючи їм перевагу перед рулеткою і баккара. Тепер вони зможуть скромно розважатися в ресторані Насіба.

Але куховарки все не було. Приміщення вже пофарбували, обладнали залу, буфет і кухню, привезли столи і стільці, спорудили плиту, раковини для миття посуду, вбиральню для відвідувачів. Все було найліпшої якості. З Ріо прибули замовлені машини для виготовлення морозива і холодильник для м'яса й риби, що сам виробляв лід у кристалах. Таких дивовижних предметів ще ніколи не бачили в Ільеусі; відвідувачі бару, дивлячись на них, завмирили від захоплення. Незабаром всю підготовку буде завершено, а куховарки як не було, так і немає. Того дня, коли досить авторитетний у питаннях кулінарії Жоан Фулженсіо суворо покритикував закуски Насіба, Насіб вирішив порадитись з Мундінью.

Експортер приділяв ресторанові чимало уваги. Він любив смачно поїсти і, вічно нарікаючи на те, як погано годують у готелях, переходив з одного в інший. Мундінью також — Насібові це було відомо — спокушав Габрієлу королівською платнею. Вислухавши араба, він запропонував виписати справжнього ресторанного кухаря з Ріо. Іншого порятунку не було. Вони визначать йому на допомогу кількох каброш. Насіб скривився: ці кухарі з Ріо уяви не мають про баїянські страви, а здирають чималі гроші. Мундінью, проте, захопився своєю ідеєю: у них також буде шеф-кухар, як у ресторанах Ріо, увесь у білому одязі, в ковпаку. Він виходитиме до відвідувачів і рекомендуватиме їм страви. Мундінью надіслав термінову телеграму одному му своєму другові.

Насіб, заклопотаний останніми складними приготуваннями, увійшов у колишню колію: рідко відвідував кабаре, спав з Марою, коли був вільний час. Як тільки з Ріо приїде кухар, буде точно визначено дату урочистого відкриття «Комерційного ресторану». В час аперитиву чимало відвідувачів бару піднімались на другий поверх, аби помилуватись залом, прикрашеною свічадами, кухнею з величезною плитою, холодильником та іншими дивовижними речами.

Кухар прибув через Баїю одним пароплавом з Мундінью Фалканом. Експортер навідувався до столиці штату на запрошення губернатора, щоб розв'язати назрілі питання, пов'язані з наступними виборами. Арістотелес супроводжував Мундінью. Було одержано повну перемогу, губернатор поступився у всьому: Вітор Мело і Маурісіо Каїрес були полишені самі на себе. Що ж стосується Алфредо, то він зняв свою кандидатуру на посаду депутата штату, і претендентом на це місце виявився якийсь Жувенал з Итабуни, що не мав жодних шансів і надій. По суті, виборча кампанія була закінчена, опозиція впевнено крокувала до влади.

Побачивши кухаря, Насіб був вражений. Дивне створіння! Окоренкуватий товстун з нафарбованими стрілоподібними вусиками і жіночими манерами, він поведився якось підозріло. Надто поважний і зарозумілий, наче вельможа, тоном розбещеної красуні кухар запросив високу платню.

Жоан Фулженсіо констатував:

— Це не кухар, а президент республіки.

Португалець за походженням, кухар розмовляв із помітним акцентом, зневажливо і з достоїнством кидаючи слова, нерідко французькі. Насіб потрапив у скрутне становище, бо не розумів цієї мови. Кухар називав себе на французький кшталт Фернаном. Його візитна картка, передбачливо збережена Жоаном Фулженсіо і докладена до картки бакалавра Аржілеу Палмейра, повідомляла: «Фернан — шеф-кухар».

В супроводі кількох цікавих з числа відвідувачів бару Фернан, разом з Насібом, пішов оглянути ресторан. Побачивши плиту, він похитав головою.

— Tres mauvais!¹

— Що?— перепитав приголомшений Насіб.

---

¹ Дуже погано! (Фр.)

— Погано. Нікуди не годиться... — переклав Жоан Фулженсіо.

Шеф-кухар вимагав металеву плиту, яка топилася б вугіллям. Спорудити її належало не пізніше, як за місяць. Коли ж цього не буде зроблено, він поїде додому. Насіб благав кухаря зачекати два місяці, оскільки плиту доведеться виписувати з Баїї або з Ріо. Його величність погодилась, зверхньо кивнувши головою і тієї ж миті висунувши нову вимогу — збільшити кількість кухонного інструменту. Кухар розкритикував баїянські страви, не варті, за його словами, шляхетних шлунків, і одразу ж викликав у всіх глибоку антипатію до себе. Доктор виступив на захист каруру¹, ефо².

— Цей чоловічок — справжній віслюк,— промурмотів він.

Насіб відчував перед кухарем страх і приниження. Коли він збирався щось сказати, зарозумілий шеф-кухар кидав на нього осудливий, холодний погляд. Якби Фернана не було виписано з Ріо, якби він не коштував стільки грошей і, головне, якби ця ідея виписати його не належала Мундіньйо Фалкану, Насіб послав би до дідька цю потолоч разом з усіма стравами, що мали такі дивовижні назви, і з його французькими словами.

Щоб перевірити шеф-кухаря, Насіб попросив його приготувати закуски і солодощі для бару і обід для нього самого. І знову Насіб довелось вхопитися за голову. Страви вийшли надзвичайно дорогими, закуски також. Шеф-кухар обожнював консерви: маслини, рибу, телятину. Собівартість кожного пиріжка майже дорівнювала його продажній ціні, до того ж пиріжки були глевкими — багато тіста, мало начинки. Господи праведний, яка різниця між пиріжками Фернана і пиріжками Габрієлі! Тісто Фернана застрягало в зубах і приклеювалось до піднебіння. А пиріжки Габрієлі були гострі, але водночас ніжні, вони танули в роті і викликали потребу випити. Насіб хитав головою.

Він запросив Жоана Фулженсіо, Нью-Гало, Доктора, Жозуе і Капітана на сніданок, приготований вельмишановним шефом. Майонези, зелений суп, курка по-мілан-

---

¹ К а р у р у — бразильська гостра страва з рослини каруру з креветками і рибою.

² Е ф о — бразильська страва з креветок і трав, приправлена олією пальми денде і перцем.

ському, філе з яйцем. Не можна сказати, щоб це було несмачно... Але хіба ішло воно в якийсь порівняння з місцевими стравами, гостро приправленими, пахучими, смачними? Як співставити їх із стравами, приготованими Габрієлю? Жозуе почав пригадувати: страви Габрієлі були поємою із креветок і олії денде, риби і кокосового соку, м'яса і перцю. У Насіба голова йшла обертом. Чи сприймуть відвідувачі цю чужу кухню, ці білі соуси? Вони їли, але не знали, що їдять: рибу чи курку? Капітан одним реченням підвів підсумки:

— Дуже добре, але не для нас.

Що ж стосується Насіба, то для цього бразільця, коткий народився в Сирії, будь-яка байанська страва, за винятком кібе¹, була несмачною. Він був прихильником лише місцевої кухні. Але що робити? Цей напіндючений нахаба, що цвенькав французькою мовою, був тут, і Насіб сплачував йому шалені гроші. Хоча Насіб і тривожила доля ресторану, відвідувачі виявляли зацікавленість кухарем; про шефа говорили, як про важливу постать, розповідали, що він працював у відомих ресторанах, вигадували різні історії, особливо щодо уроків кулінарії, які він викладав найнятим йому на допомогу каброшам. Бідолахи нічого не розуміли, а куховарка із Сержіпе, через заздрощі, назвала його «каплуном».

Зрештою все було готово, і відкриття призначили на неділю. Власники «Комерційного ресторану» влаштували сніданок для почесних громадян Ільєуса. Насіб запросив усіх місцевих тузів і всіх найстаріших відвідувачів бару, за винятком Тоніко Бастоса, звичайно. Для сніданку шеф-повар склав найвишуканіше меню. А Насіб усе частіше задумувався над натяками дони Армінди. Так, немає кращої куховарки від Габрієлі...

На жаль, це неможливо, навіть думати нічого. А шкода!

ПРО БОЙОВОГО ТОВАРИША

Коли місяць, розганяючи нічний морок, з'являвся з-за скелі Ріпа, відбувалося диво: кравчині ставали пастушками, Дора оберталась на казкову королеву, а її дім — у сніжно-білий вітрильник. Люлька сеньйора Ніло сна-

---

¹ Кібе — гостра сирійська страва, виготовлена з м'яса, пшениці, м'яти.

лахувала яскравою зорею, правицею він тримав королівський скіпетр, лівою щедро сів веселощі. Заходячи, Ніло влучно кидав на старий манекен свою безкозирку, в якій гніздилися вітри і бурі. І починалось чаклунство. Манекен оживав, ставав одноногою жінкою, одягнуеною в ще не дошиту сукню і з безкозиркою на голові. Вона обіймала сеньйора Ніло за стан, і вони танцювали. Манекен танцював дуже смішно на своїй єдиній нозі. Сміялися пастушки, Мікеліна реготала, мов божевільна. Дора усміхалася, наче королева. Та вона й була королевою.

З пагорба спускались інші пастушки, приходила й Габрієла. Вони вже не були простими пастушками, вони були доньками святого, весталками Янсани¹. Щовечора сеньйор Ніло наповнював кімнату веселощами. В убогій кухоньці Габрієла готувала свої багатства: мідні аракажé, срібні абарі і золоту таємницю ватапі. Свято починалося...

Дора належить Ніло, Ніло — Дорі; небагатьох пастушок обдаровував своїми милостями сеньйор Ніло, божок террейро². Вони були нічними кобилками, верховими кіньми для святих, а сеньйор Ніло перевтілювався і уособлював усіх святих — Огуна і Шанго, Омоссі і Омолу, для Дори ж він був богом Ошала. Він називав Габрієлу Єманжею, богинею води, матір'ю річки Кашоейри і моря Ільєуса, а також усіх джерел, що плескочуть поміж камінням. Освітлений променями місячного світла, будинок-вітрильник плив у повітрі, піднімався на пагорб, вирушав на свято. Пісні — це вігер, танці — весла, Дора — наяда на носі корабля; Капітаном — сеньйор Ніло, він командує матросами.

Матроси приходили з порту: негр Теренсіо, чудовий барабанщик; мулат Траїра, уславлений гітарист; юнак Батіста, виконавець народних пісень; Маріо Краво, дивакуватий святенник, ярмарковий штукар. Сеньйор Ніло свистів, і кімната зникала, вона оберталась на террейро, святе місце для кандомбле і макумби, ставала залою для танців, шлюбним ложем, баркасом без керма на пагорбі Уньан, що пливе під вітрилами у місячному світлі. Сеньйор Ніло щовечора дарував веселощі. Він ладен був завжди танцювати й співати. Сете Волтас, його товариш,

---

¹ Я н с а н а — жіноче божество, яке протегує вітрам і бурям, дружини негритянського язичницького бога Шанго.

² Т е р р е й р о — місце, де відбуваються церемонії афро-бразильського язичницького культу — макумби, кандомбле і т. ін.

був полум'яною шпагою, втраченим променем, страхом уночі, шумом дзвіночків. Коли Сете Волтас, ідучи перевальцем, з ножем біля пояса, яким він скрізь вихвалявся і який так подобався дівчатам, з'являвся з сеньйором Ніло в будинку Дори, будинок обертався у веселий хоровод. Пастушки схилялися перед волхвом, одним з богів террейро, святим вершником цих конячок.

Кінь Єманжі — Габрієла — мчав луками і горами, через долини й моря, через глибокі океани. Танцюючи і співаючи, скакала швидко конячка. Костяний гребінь кидала Габрієла зі скелі богині моря, просячи у неї небагато: плиту Насіба, його кухню, кімнатку, його волохаті груди, вуса, що лоскотали її шию, його важку ногу на своєму стегні.

Коли гітара змовкала, наставала година кафуне¹, година, коли розповідались безконечні історії. Сеньйор Ніло двічі топився, дивився смерті у вічі, морській смерті із зеленими косами і з сопілкою у руках. Але сеньйор Ніло був чистим, як джерельна вода, а Сете Волтас був криницею без дна, таїною смерті на лезі його ножа. Поліція у формі і без форми скрізь розшукувала його. В Баїї, в Сержіпі, в Алагоасі, в хороводах капоейри, на священних террейро, на базарах, на ярмарках, у тайниках порту, в портових барах. Навіть сам сеньйор Ніло ставився до Сете Волтаса з повагою, адже він ні перед ким не схилявся. Татуювання на його грудях нагадувало про одиночну камеру. Хто він? Посланець смерті. Він зайшов до них по дорозі і тепер поспішав. В порту Баїї на нього чекають гравці в ронду, майстри з Анголи — вожді террейро — і четверо жінок. Треба перечекати якийсь час, щоб поліція забула про нього. Користуйтеся, дівчатка!

Недільними вечорами за будинком лунали звуки берімбау². Приходили порозважатися мулати і негри. Сете Волтас грав і співав:

Послухай мене, друже,
До серця спів візьми!
Блукати білим світом
З тобою рушим ми!

---

¹ Кафуне — під час кафуне перебирають і розчісують коси, злегка поклацуючи нігтями, щоб навіяти сон.

² Берімбау — невеличкий музичний інструмент із заліза.

Потім він передавав інструмент Ніло і входив у хоровод. Теренсію підлітав угору, немов паперовий змії. Стрибав він легко, вище від мулата Траїра. Юнак Батіста падав на підлогу, Сете Волтас ротом піднімав хустку із землі. На полі бою залишався він сам, з великими татуйованими грудьми.

На пляжі біля скель Сете Волтас шарпав зброю Габрієли, поринав у хвилі її пінявого бурхливого моря. Габрієла була ніжністю світу, прозорістю дня і таємницею ночі. Але сум залишався, вона блукала по піску, бігала до моря.

— Ти чого сумуєш, жінко?

— Не знаю. Я самотня.

— Я не хочу, щоб зі мною сумували. Мій святий — веселий, та я і сам веселун. Я вбиваю смуток своїм ножем.

— Не треба вбивати.

— Чому?

Вона хотіла, щоб у неї знову була плита, двір з динним деревом, кімнатка і, нарешті, той гарний Насіб.

— Невже тобі мене не вистачає? Є жінки, котрі можуть померти за мене: ти повинна дякувати долі.

— Так, не вистачає. Ніхто для мене не буде таким, як той.

— І ти ніяк не можеш його забути?

— Так.

— Ну і що?

— Як що? Це погано.

— Це означає — тобі нічого не хочеться.

— Це погано.

— Це значить — тебе ніщо не радує.

— Погано.

Якось увечері він повів Габрієлу. Напередодні він був з Мікеліною, в суботу з Паулою, у якої перса горлиці, тепер настала довгождана черга Габрієли. В будинку Дори сеньйор Ніло лежить у гамаку, а на його грудях королева. Вітрильник прийшов у свій порт.

Габрієла плакала на піщаному березі моря. Місяць залив її золотим світлом, вітер вивітрював пахощі гвоздики.

— Ти плачеш, жінко?

Він торкнув її обличчя кольору кориці рукою, що звикла тримати ножа.

— Чому? Зі мною жінки ніколи не плачуть, вони сміються від радості.

- Кінець, тепер кінець.
- Чому кінець?
- Мрії, що настане той день...
- Що?

Що вона повернеться до плити, у двір і у свою кімнатку, в бар. Хіба не відкриває Насіб ресторану? Хіба не буде потрібна йому гарна куховарка? А хто варить ліпше від Габрієли? Дона Армінда каже, щоб вона не втрачала надії. Лише вона, Габрієла, могла б поратись у такій великій кухні і давати лад усьому. І ось тепер замість неї найняли якесь опудало, що приїхало аж із Ріо і вміє белькотити іноземною мовою. Через три дні відбудеться велике свято на честь відкриття ресторану. Тепер не залишалося ніякої надії. Вона хотіла б піти з Ільуса. Хоча б на морське дно.

Сете Волтас — це воля, що здобувається щодня вдо світа. Він жертвує собою і сповнений рішучості. Він гордий і щедрий. Він вражає, мов блискавка, і напоює, мов дощ, це — бойовий товариш.

— Ти кажеш, кухар португалець?

Бойовий товариш підвівся. Вітер притих, коли торкнувся до нього, місячне світло блідло на його руках, хвили набігали, щоб лизнути його ноги, які відбивали ритм танцю.

— Не плач, жінко. Із Сете Волтасом жінки не плачуть. Вони сміються від радощів.

— Що я можу вдіяти? — Габрієла вперше відчула себе нещасною, сумною, беззахисною, відчула, що їй не хочеться жити.

Навіть сонце, місячне світло, прохолодна вода, примхливий кіт, чоловіче тіло, шал бога террейро — ніщо не могло примусити її розсміятися, розбудити пристрасть до життя в її порожніх грудях. Порожніх тому, що там не було Насіба, такого доброго і такого вродливого.

— Сама ти нічого не вдієш, але тобі допоможе Сете Волтас, він зробить усе.

— Що все? Я не бачу, чим ти можеш зараяти моему горю.

— Якщо португалець зникне, хто тоді буде куховарити? А коли він зникне напередодні відкриття ресторану, доведеться гукати тебе, іншого виходу не буде. Отже, він зникне.

Інколи Сете Волтас бував похмурим, як ніч без міся-

ця, і твердий, мов скеля, що сміливо зустрічає бурхливе море. Габрієла здригнулася:

— Що ти думаєш зробити? Ти його вб'єш? Я не хочу смерті людини.

Коли Сете Волтас сміявся, він нагадував ранкову зорю, святого Жорже на місяці, землю, що її побачив потопаючий, коли вже не було ніякої надії на порятунок.

— Вбити португальця? Але ж він не вчинив мені ніякого зла. Просто я примушу його зникнути звідси. І трохи поскубу його, коли він здумає опиратися.

— Правда?

— Жінки мусять сміятися зі мною, а не плакати.

Габрієла всміхнулася. Бойовий товариш прикрив повіками свої жагучі очі. Він подумав, що так, мабуть, краще. Він зможе піти, зможе продовжувати свій шлях, збереже волю в грудях і серці. Хай краще вона помирає заради іншого, ця єдина в світі жінка, яка здатна утримати його, прив'язати до цього невеличкого какаоового порту, зігнути і підкорити. Тієї ночі він хотів сказати їй усе і здатися в полон кохання. Так краще, хай зітхає і плаче за іншим, помирає через кохання до іншого; Сете Волтас може піти. Він, бойовий товариш, піде блукати світами.

Габрієла потягнула його за руку і вдячно розкрила обійми. Човен ішов спокійним морем, приплив у бухту острова, засадженого цукровою тростиною і перцем. Стояв у цьому стрімкому човні бойовий товариш. Ех, товаришу, палають твої груди, ти страждаєш тому, що втрачаєш Габрієлу. Але ти один з богів террейро, в правиці у тебе гордість, воля — в лівій руці.

ПРО ШАНОВНОГО ГРОМАДЯНИНА

В суботу, напередодні урочистого відкриття «Комерційного ресторану», можна було спостерегти, як його власник, араб Насіб, в самій сорочці, без піджака, немов божевільний, мчав вулицею. Помітне черево Насіба гойдалося під паском, очі вирячені; мчав він в напрямку експортної контори Мундінью Фалкана.

Біля дверей федерального податкового бюро Капітанові вдалося перепинити шалений біг араба, схопивши його за руку:

— Що трапилось, друже? Куди ви так поспішаєте? Завжди ввічливий і гречний, Капітан поведився особливо люб'язно з того дня, коли був висунений кандидатом у префекти.

— Щось трапилось, друже? Може, я зможу чимось допомогти?

— Він зник! Зник! — захекався Насіб.

— Хто?

— Кухар, Фернан.

Незабаром усе місто довідалось про таємничу пригоду: виписаний з Ріо кухар, що викликав таку сенсацію, шеф-кухар мосьє Фернан (він любив, коли його так називали) з учорашнього дня зник із Ільєуса. Напередодні він домовився з двома офіціантами, найнятими для обслуговування ресторану, і з помічницями на кухні зустрітися вранці, щоб закінчити останні приготування до завтрашнього дня. Але кухар не з'явився, і ніхто його не бачив.

Мундіньйо Фалкан викликав комісара поліції, розказав йому про те, що сталося, і порадив провести пильне слідство. Це був той самий лейтенант, якого секретар префектури Ітабуни змусив колись залишити місто. Тепер він в присутності Мундіньйо тримався принижено і підслівливо.

В «Папеларія Модело» Жоан Фулженсіо і Ньо-Гало висловлювали різні передбачення. Кухар, з огляду на його манери, був, звичайно, гомосексуалістом. Можливо, стався жахливий злочин? Згадали, що мосьє Фернан упадав біля Шіко Молези. Інспектор допитав молодого офіціанта, але той розлютився:

— Мені подобаються жінки... Я нічого не знаю про цього виродка. Якось я мало не відлупцював його, а він удав, що не розуміє причини.

Хто знає, можливо, кухар став жертвою злочинних осіб, в Ільєусі зараз зібралося чимало пройдисвітів, злодіїв, кишенькових «фахівців» та різних інших підозрілих людей, що повтікали з Баїї, Ріо, Сан-Пауло. Інспектор і поліція обшукали порт, Уньан, Конкісту, Острів Змій, Понтал. Насіб закликав на допомогу своїх друзів: Ньо-Гало, шевця Феліне, Жозуе, офіціантів, деяких відвідувачів бару. Перекинули догори дном увесь Ільєус, але без жодних наслідків.

Жоан Фулженсіо прийшов до висновку, що кухар просто втік.

— Я притримуюсь тієї версії, що ваш шановний шеф спакував валізи і втік, не чекаючи на аванс. Ільєус не підходяще місце для витончених сидниць, тут, у зв'язку з невеликими запитами, вистачає Машадінью і Міс Піранжі, тому він розчарувався і зник. А втім, він вчасно зробив цей крок і звільнив вас від своєї мерзенної присутності.

— Але як він поїхав? Адже ж вчора не було жодного пароплава. Лише сьогодні відходить «Канавіейрас»...— засумнівався Нью-Гало.

— Автобусом, поїздом...

Ні, він не поїхав ані автобусом, ані поїздом, ані верхи і не пішов пішки. Інспектор був переконаний, що кухар не покидав міста. Біля четвертої дня прибігло схвилюване негрєня Туїска, що натрапило на слід. Із усіх народжених того дня шерлоків холмсів він один повідомив дещо конкретне. Товстого, елегантного чоловіка — це міг цілком бути кухар, бо в нього теж були пікоподібні вуса і він теж крутив стегнами,— бачила пізно вночі одна з найдешевших дівчат-повій. Вона виходила з «Бате-Фундо» і помітила, як у напрямку портових складів троє підозрілих суб'єктів вели товстуна. Все це вона розповіла Туїсці, але в поліції її свідчення стали плутаними й непевними. Їй лише здалося, що вона бачила, але вона не впевнена, бо була напідпитку. Вона не знає тих людей, вона лише чула якісь розмови. Насправді ж жінка, поза всяким сумнівом, впізнала сеньйора Ніло, негра Теренсіо і їхнього верховоду, чийого імені вона не знала, але за яким зітхала, як і всі дівки в «Бате-Фундо». Він чудово танцював, цей гість із Баїї, але зажив собі лихої слави. У неї була потаємна думка, від якої холонуло під серцем, що кухар лежить на дні, у водах порту. Але нічого такого в поліції вона не говорила, вже каючись за сказане Туїсці. Нікому не спало на думку шукати Фернана в будинку Дори, де він спершу розридався, а потім почав допомагати їй шити, бо майстрині того дня були відпущені додому. Він зовсім змирився з думкою, що, одягнений матросом, виїде увечері в третьому класі пароплавом «Баїяна», на якому вирушить і Сете Волтас. Дора обіцяла переправити його речі прямо в Ріо.

Таким чином, коли Жоан Фулженсіо надвечір завітав у бар, де панували паніка і розгубленість, він знайшов Насіба зовсім пригніченим. Відкриття ресторану мало відбутися наступного дня. Все готове, продукти закупле-

но, каброші найняті і навчені Фернаном, є два офіціанти, розіслано запрошення на урочистий сніданок. Гості прибудуть з Ітабуни, серед них полковник Арістотелес; із Агуа-Прети, із Піранжі, із Ріо-до-Брасо. Приїде Алтіно Брандан. Де ж знайти куховарку, що змогла б замінити кухаря? Бо навіть на куховарку з Сержіпе вже не можна було розраховувати. Вона пішла, полаявшись з Фернаном і залишивши неймовірний бруд у будинку. Покластися на помічницю каброш? На це можна було б зважитись лише за однієї умови, якби Насіб наступного дня мав закрити ресторан. Варити каброші не вміли, могли тільки розділити м'ясо, зарізати і обпатрати курку, підтримувати вогонь у плиті. Де знайти куховарку за лічені години? Всі свої турботи Насіб виплакав на грудях у книготорговця в залі для гри в покер і почав заливати горе чистим, без домішків, коньяком. Відвідувачі бару і товариші Насіба по застільних бесідах дійшли висновку, що ніколи раніше не бачили його в такому стані. Навіть у той час, коли він порвав з Габрієлою. Можливо, тоді відчай Насіба був глибшим і безнадійнішим, але він мовчав і ходив похмурий, непривітний, а тепер він звертався до неба, кричав, що розорений і що все загинуло.

Побачивши Жоана Фулженсіо, Насіб потягнув його до зали для гри в покер:

— Я загинув, Жоане. Що робити? — Після того, як книготорговець допоміг йому розплутатися з Габрієлою і своїм невдалим шлюбом, Насіб відчував до нього необмежене довір'я.

— Спокій, Насібе, якийсь вихід повинен бути.

— Який і де? Немає куховарки. Сестри Дос Рейс не беруть замовлень напередодні. А коли б навіть приймали, то хто приготує закуски для бару на понеділок?

— Я міг би позичити вам Марокасу на кілька днів. Але їй удасться що-небудь лише за умови, коли дружина стоїть поруч і стежить за нею.

— Коли тільки на кілька днів — це для мене не порятунок.

Насіб вихилив коньяк, йому хотілося плакати:

— Ніхто не порадить, як мені бути. Що б мені не радили, все це не те. Це божевільна донна Армінда запропонувала мені знову найняти Габрієлу. Уявляєте?!

Жоан Фулженсіо підхопився і радісно вигукнув:

— Еврика, Насібе! Знаєте, що зробила донна Армінда? Вона, мов Колумб, відкрила Америку. Вона розв'язала

проблему! Зважте лишень: вона дала нам чудове, справедливе, єдине розв'язання, якого ми не бачили. Отже, Насіб, вітаю вас!

Насіб обережно, з недовірою запитав:

— Габрієла? А ви не жартуєте?

— Які тут жарти?! Хіба вона не була у вас куховаркою? То чому ж вона знову не може нею стати? Ким же їй бути?

— Вона була моєю дружиною...

— Але ж це був звичайний зв'язок, чи не так? Шлюб визнано недійсним, вам, гадаю, це відомо?.. І коли ви знову наймете її куховаркою, ви остаточно підтвердите це, навіть переконливіше, аніж офіційним розторгненням шлюбу. Ви не згодні зі мною?

«Це буде їй предметним уроком... — подумав Насіб,— вона знову стане куховаркою після того, як була господинею...»

— Ну, то як? Ви зробили одну-єдину помилку, одружившись з нею. Це було погано для вас, а ще гірше для неї. Якщо ваша ласка, я поговорю з нею.

— Гадаєте, вона згодиться?

— Впевнений. Я одразу ж іду до неї.

— Скажіть, що я запрошую її тимчасово...

— Чому тимчасово? Вона куховарка, і ви триматимете її до того часу, поки вона добре працюватиме. Я незабаром принесу відповідь...

Ось як трапилось, що того ж вечора, не тямлячись від радощів, Габрієла прибрала кімнатку в глибині двору і знову поселилася в ній, попередньо подякувавши Сете Волтасу. З вікна Насібового будинку вона помахала хустиною пароплаву «Канавієйрас», що о шостій годині вечора перетнув бухту і взяв курс на Байю. Наступного дня на святковому сніданку гості,— а їх було десь біля п'ятдесяти,— знову смакували незвичайні, божественні страви Габрієли, що не йшли в порівняння ні з чим.

Сніданок на честь відкриття ресторану пройшов чудово. До аперитиву було подано колишні закуски і солодощі. Дивовижним ланцюгом страви нанизувались одна на одну. Насіб, що сидів поміж Мундінью і суддею, слухав схвильовані промови Капітана і Доктора. «Видатний син Іљеуса, відданий справі прогресу нашого краю»,— сказав про нього Капітан. «Достойний громадянин Насіб Саад дав Іљеусові ресторан, котрий не поступиться перед столичними ресторанами»,— розхвалював його Доктор.

Жозуе подякував їм від імені Насіба і теж почав його хвалити. Дифірамби завершилися виступом Мундіньо, котрий, як він висловився, «теж хотів приєднатися до оплесків». Він наполягав на тому, аби кухаря виписали з Ріо, Насіб заперечував і, виявилось, мав рацію. Немає в світі кухні, що могла б сперечатися з баїянською.

І тоді всім закортіло побачити творця цих страв, чії золоті руки створили такі смачні наїдки. Жоан Фулженсіо підвівся і пішов на кухню по Габрієлу. Вона з'явилася з усмішкою, в хатніх капцях, у синій бумазеєвій сукні і білому фартусі, з червоною трояндою в косах. Суддя заволав:

— Габрієла!

Насіб голосно повідомив:

— Я знову найняв її куховаркою...

Жозуе заплескав у долоні, Ньо-Гало також, дехто встав з-за столу і підійшов до неї привітатися. Вона усміхалась, опустивши очі; коси її були підв'язані стрічкою.

Мундіньо Фалкан прошепотів на вухо Арістотелесу, що сидів поруч:

— Уміє цей турок жити...

ПЛАНТАЦІЯ ГАБРІЄЛИ

Роботи в бухті, що кілька разів припинялися, були зрештою завершені. Новий канал, глибокий і прямий, було прокладено. По ньому могли плавати, не ризикуючи потрапити на міліну, пароплави компаній «Ллойд», «Іта», «Баїяна», а основне, могли заходити в порт і вантажити какао великі торговельні кораблі.

Як пояснив головний інженер, роботи дещо затягнулися через численні труднощі і перешкоди. Звичайно, він не мав на увазі неполадок, пов'язаних з прибуттям буксирів і фахівців, або тієї ночі, коли лунали постріли і в кабаре билися пляшками, або загрози вбити інженера, яка лунала на початку робіт. Він мав на увазі сипучі піски бухти: під дією припливів і відпливів, вітрів, бур вони пересувалися, змінюючи глибину фарватеру, замулювали його і за кілька годин зводили нанівець роботу кількох тижнів. Доводилося терпляче все розпочинати заново, змінювати по кільканадцять разів план каналу, відшуковуючи ділянки з тривкішим дном. Зрештою, інженери на якусь мить поставили під сумнів можливість

успіху, їх заповнила зневіра, а найпесимістичніше настроєні жителі міста повторювали докази консерваторів у виборчій кампанії, що бухта Ільєуса — нерозв'язна проблема.

Відпливли буксири і драги, виїхали інженери і техніки. Проте одна землечерпалка залишилася в порту для постійного чергування, щоб, коли буде нагальна потреба, зразу ж вступити в боротьбу з рухомими пісками і підтримувати новий канал у стані, що дозволяв би прохід пароплавів з глибокою посадкою.

Великим прощальним святом із щедрою випивкою, яке почалося в «Комерційному ресторані» і закінчилося в «Ель-Дорадо», було відзначено подвиг інженерів, їхню упертість, їхню професійну майстерність. Доктор виголосив промову, котра ще раз підтвердила його ораторський талант. Він порівнював головного інженера з Наполеоном, але «Наполеоном, що бореться за мир, прогрес, який переміг, здавалось би, непереможне море, зрадливу річку, піски і люті бурі, ворожі щодо цивілізації». Тепер інженер може з гордістю спостерігати з вершини маяка на острові Пернамбуко порт Ільєус «звільнену ним від рабства бухту, відкриту для всіх вимпелів і всіх пароплавів завдяки інтелекту і відвазі благородних інженерів і вмілих техніків».

Благородні інженери і вмілі техніки з жалем покидали місто і коханок. В порту ридали жінки, обнімаючи матросів, що відпливали з Ільєуса. Одній з них — вагітній — матрос запрягався, що повернеться. Головний інженер віз із собою сулію першокласної кашаси «Кана де Ільєус» і мавпу жупара, щоб згадувати в Ріо цей край легкого заробітку, подвигів і важкої праці.

Вони виїхали, а потім розпочалися дощі, які пішли в цьому році вчасно, значно раніше свята святого Жорже. Какаові плантації квітли, тисячі молодих дерев дали перший врожай; передбачалося, що новий урожай перевершить минулорічний, що ціни піднімуться і грошей у місті та селищах побільшає,— так, країна не мала прибутковоїшої культури від какао.

З тротуару перед баром «Везувій», Насіб бачив схожі на маленьких забіякуватих півнів буксири, що, розтинаючи морські хвилі, тягнули драги на південь. Чи давно вони прибули, а ось уже від'їжджають, і за цей час стільки подій відбулося в Ільєусі... Старому полковникові Раміро Бастосу так і не довелося побачити великих паро-

плавів, що заходять у порт. Тепер він з'являвся на спіри-тичних сеансах, ставши пророком після того, коли його дух звільнився від смертної оболонки. Раміро давав поради людям зони какао, проповідував добрість, всепрощення, терпіння. Так принаймні стверджувала дона Армінда, компетентна в цих суперечливих і таємничих питаннях. Ільєус помітно змінився протягом цих кількох місяців, таких насичених подіями. Щодня траплялася яка-небудь новина: відкривались нові відділення банку, нові представництва південних фірм і навіть іноземних компаній, крамниці, споруджувались нові будинки. Нещодавно на Уньані, в старому двоповерховому будинку, розмістилась спілка ремісників і робітників; при цій спілці було організовано школу, в якій юнаки з бідних родин оволодівали ремеслом теслярів, мулярів, шевців. Там же було відкрито початкову школу для дорослих, де навчалися портові вантажники, пакувальники какао, робітники шоколадної фабрики. На відкритті школи, де були присутніми найзнаменитіші громадяни Ільєуса, швець Феліпе виступив з промовою. Плутаючи португальську мову з іспанською, він виголосив, що починається ера робітників, що доля світу тепер в їхніх руках. Це твердження виявилось таким дивовижним, що всі присутні, не надавши йому значення, заплодували, навіть Маурісіо Каїрес, навіть полковники, власники величезних земельних угідь і тисяч людей, що гнули на них спину.

І Насіб у цей час жив бурхливим та повнокровним життям: він одружився і розлучився, його справи йшли успішно, потім йому загрожував крах, він спізнав пристрасть і радість, що замінилися порожнечою, відчаєм, стражданнями. Спершу він був надмірно щасливим, потім надмірно нещасним, тепер же все увійшло в русло — плинуло тихо і розмірено. Життя в барі поступово увійшло в колишні рамки; як і раніше, коли щойно з'явилася Габрієла, відвідувачі залишалися в барі, аби випити зайву чарку аперитиву, а дехто ішов снідати в ресторани. «Везувій» процвітав, Габрієла, з трояндою в косах, опівдні спускалася із кухні на другому поверсі і проходила, усміхаючись, між столиками. Їй говорили двозначності, кидали на неї хтиві погляди, брали за руку; ті, що були нахабнішими, ляпали п'ятірнею по крутих стегнах. Доктор називав Габрієлу «моя дівчинка». Всі вихваляли мудрість Насіба, який, зберігши достоїнство і добробут, вишлутався із складного і заплутаного стано-

вища. Араб розгулював поміж столиками, інколи затримувався, щоб послухати новини і самому перекинутися словом. Він підсідав до Жоана Фулженсіо і Капітана, до Нью-Гало і Жозуе, до Рібейрінью і Амансіо Леала. Здавалося, що святий Жорже сотворив чудо і час відступив назад, не було зроблено ніякісіньких помилок, не трапилося нічого сумного. Мабуть, лише відкриття ресторану і відсутність Тоніко Бастоса, цього приборкувача жіночих сердець, який остаточно перебазувався в «Золоту горілку» і пив там свій гіркий аперитив, нагадували про те, що сталося.

Виявилось, що, відкривши ресторан, Мундіньйо і Насіб лише розумно вклали капітал, який давав певний, хоча й досить скромний прибуток. Ресторан не став надто вигідною справою, як вони передбачали. За винятком тих днів, коли в порту зупинялися транзитні кораблі, відвідувачів у ресторані було мало, тому-то нерідко готувався лише сніданок. Місцеві жителі, як водилося, харчувалися дома. Тільки інколи, спокушені стравами Габрієли, вони — або чоловіки, або цілі родини — приходили поспіdatи, щоб урізноманітнити своє меню. Постійних відвідувачів можна було порахувати на пальцях: Мундіньйо, майже завжди із запрошеними, Жозуе, вдівець Пессоса. А ось вечорами, коли в залі ресторану йшла гра, відвідувачів зразу ставало більше. На п'яти-шести столах грали в покер, в «сім з половиною», в «біску». Габрієла готувала на вечерю закуски і солодощі, вино лилося річкою. Насіб мав прибуток з кожного кону. І досить часто йому не давало спокою запитання: чи є Мундіньйо компаньйоном і в цій долі прибутку? Очевидно, ні, тому що експортер вклав капітал у ресторан, а не в ігорну залу. А може, й так, невдоволено розмірковував Насіб, коли взяти до уваги, що орендна платня за приміщення вносились ними разом, а також те, що столи, стільці, посуд і келехи були їхньою спільною власністю. Увечері прибутки були чималі, вони компенсували мізерність і непостійність денної виручки. Насіб хотів би увесь прибуток від гри залишати собі, але остерігався невдоволення з боку експортера, тому вирішив якнайскоріше поговорити з ним на цю тему.

Мундіньйо відчував до араба особливу прихильність. Після того, коли уладналися родинні ускладнення його компаньйона, Мундіньйо стверджував, що Насіб найцивілізованіша людина в Ільєусі. З досить зацікавленим ви-

глядом Мундіньйо уважно вислухав Насіба, який хотів уточнити, чи претендує той на прибутки з ігрової зали?

— А як ви самі вважаєте, маестро Насіб?

— Бачите, сеньйоре Мундіньйо... — араб задумливо підкручував кінчики вусів.— Коли я розмірковуватиму, як порядна людина, то я маю визнати вас за компаньйона і віддати вам половину прибутку, як це я роблю з виторгом ресторану. Коли ж я підійду до цього питання, як грапіуна, то скажу, що ми не підписували жодних паперів, що ви людина заможна, не потребуєте тієї половини і що ми ніколи не домовлялися про відкриття ігрової зали, а я людина бідна, збираю грошенята на придбання невеличкої плантації, і цей прибуток для мене досить доречний. Але, як казав полковник Раміро, зобов'язання залишаються, навіть коли вони не зафіксовані на папері. Я приніс рахунки, аби ви могли їх перевірити...

Насіб почав розкладати папери перед Мундіньйо, але експортер відсторонив його руку і поплескав араба по плечу:

— Захуйте свої рахунки і свої гроші, маестро Насібе. У цій справі я вам не компаньйон. А коли ви бажаєте, аби ваша совість була цілком чистою, платіть мені невелику орендну плату за використання зали вечорами. Сотню рейсів, не більше. Або краще жертуйте щомісяця по сто рейсів для спорудження будинку для немічних і старих. Де це чувано, щоб федеральний депутат утримував ігровий будинок? Чи ви маєте сумнів щодо мого обрання?..

— Я ні в чому на світі не маю такої впевненості. Дякую, сеньйоре Мундіньйо. Тепер я ваш боржник.

Насіб зібрався йти, але Мундіньйо запитав:

— І ще скажіть... — Він притишив голос і торкнувся пальцем до грудей араба.— Все ще поболіє?

Насіб широко і весело усміхнувся:

— Ні, сеньйоре. Аніскілечки...

Мундіньйо потупив погляд і пробурмотів ледве чутно:

— Я вам заздрю. Моє ніяк не заспокоюється.

Мундіньйо захотів запитати Насіба, чи спить той з Габрієлою знову, але подумав, що це видасться безтактним. Насіб вийшов від Мундіньйо страшенно вдоволений і одразу ж рушив у банк, аби покласти гроші на свій рахунок.

Він і справді перестав переживати, не залишилось і

слід від колишнього болю і страждань. Знову наймаючи Габрієлу, Насіб боявся, що її присутність буде нагадувати йому про минуле, боявся побачити уві сні голого Тоніко Бастоса на своєму ліжку. Але цього не трапилось. Йому вже здавалося, що довгий, жахливий період у його житті залишився позаду. Поміж ними знову усталились взаємини господаря і куховарки, точнісінько, як у перші дні їхнього знайомства.

Роботяща і весела Габрієла прибирала в домі, співала, ходила в ресторан готувати сніданок, спускалася в бар у годину аперитиву оголосити меню, ходила поміж столиками, вербуючи клієнтів для горішнього поверху. Коли бар порожнів, десь о пів на другу Насіб сідав снідати, і Габрієла подавала йому. Як раніше... Вона метушилася біля його столу, приносила страви, відкорковувала пляшки з пивом. Вона снідала пізніше, разом з єдиним офіціантом (Насіб звільнив другого: він виявився зайвим, оскільки відвідувачів було мало) і з Шіко Молезою, а Валтер, що замінив Біко Фіно, наглядав за баром. Насіб брав стару баїянську газету, запалював сигару «Сан-Фелікс» і знаходив на гойдалці троянду, що впала з голови Габрієли. Перші дні він її викидав, потім почав ховати в кишеню. Газета падала на землю, сигара гасла, Насіб засинав у затінку, легенький вітерець гуляв навколо. Він прокидався, почувши голос Жоана Фулженсіо, що простував у цей час до своєї крамниці. Габрієла готувала закуски і солодощі для вечері, потім ішла додому, і Насіб бачив, як вона у домашніх капцях іде майданом, зникає поза церквою.

Чого ж йому не вистачало, аби відчути себе зовсім щасливим? Він смакував чудові страви Габрієли, заробляв гроші, відносив їх у банк і вже збирався підшукувати для себе ділянку землі. Йому розповідали, що за гірським пасмом Бафоре нещодавно вирубали нову смугу — кращої землі для розведення какао годі й шукати. Рібейрінью, чиї фазенди лежали неподалік від цього місця, взявся супроводжувати Насіба. У Насіба були друзі, він щодня зустрічався з ними в барі, інколи в ресторані. Грав у шашки і кості. Мав дружні розмови з Жоаном Фулженсіо, Нью-Гало, Амансіо, Арі, Жозуе, Рібейрінью. Двоє останніх тепер завжди бували вдвох після того, як фазендейро найняв для Глорії будинок неподалік від залізничного вокзалу. Інколи вони втрьох — Рібейрінью, Жозуе і

Глорія — снідали в ресторані, очевидно, всі вони були задоволені.

Чого ж йому бракувало, аби бути до кінця щасливим? Ревнощі його не мучили, не мучив і страх втратити куховарку. Хіба вона знайде ще десь таку платню і таку роботу? До того ж Габрієла була байдужою до пропозицій найняти для неї будинок і відкрити рахунок у крамниці, до шовкових суконь, туфель, багатства, яким за звичаєм оточують утриманок. Чому — Насіб не знав; звичайно, якась дурна причина в неї була, але він зовсім не прагнув дізнатись про неї. Кожний божеволіє по-своєму... Можливо, мав рацію Жоан Фулженсіо, коли говорив про польову квітку, яка в'яне, якщо її поставити у вазу. Але й це мало обходило Насіба, як не дратував його більше красномовний шепіт відвідувачів, коли вона з'являлась у барі, їхні усмішки, погляди; те, як вони поплескували її по спині, намагалися доторкнутися до її руки, плеча, грудей, теж не хвилювало Насіба. Адже це принадувало відвідувачів — зайва чарка, зайвий ковток!

Суддя якось спробував витягнути троянду з її кіс, але Габрієла втекла. Насіб байдуже спостерігав цю сцену. Чого ж йому не вистачало, аби бути щасливим до кінця? Індіанка з Амазонки, ця дівчинка із закладу Марії Машадан, коли вони зустрічалися вночі, запитувала, відкриваючи в усмішці хижі зуби дикунки:

— Тобі подобається твоя Мара? Тобі добре зі мною?

Йому було добре з нею. Маленька, повненька, з широким, округлим обличчям, вона, коли сиділа на ліжкові, підбгавши ноги, скидалась на бронзову статуетку. Вони бачились не менше одного разу на тиждень, і Насіб спав з нею. Це був зв'язок без ускладнень, без загадок. Сон без випадковостей, без бурхливого захоплення, без смерті і воскресіння. Насіб бував і у інших жінок, бо в Марі було чимало клієнтів. Полковникам подобався цей зелений плід Амазонки, у дівчини залишалося мало вільних вечорів. Інколи Насіб не обминав красунь у кабаре і будинках розпусти. А якось він спав з новою утриманкою полковника Коріолано. Це була молоденька каброша, привезена з плантації. Коріолано тепер навіть не намагався дізнаватися, обдурюють його чи ні...

Так Насібові перепадало дещо то тут, то там — одне слово, він жив своїм колишнім життям. Проте постійні зв'язки він підтримував лише з маленькою індіанкою. З нею він танцював у кабаре, ходив пити пиво, їв запікан-

ки. Якщо в неї траплялася вільна година, вона писала своїм дитячим почерком записку до Насіба, і він, замкнвши бар, ішов на побачення. Було приємно, заховавши записки в кишеню, думати про ніч у ліжку Марі.

Чого ж йому бракувало, аби бути щасливим до кінця? Якось Мара надіслала записку: вона чекає його увечері, «щоб погратися зі своїм кициком». Насіб вдоволено посміхнувся і після закриття бару рушив до Марії Машадан. Відома всім власниця будинку розпусти, постать характерна для Ільєуса, обнявши його, сказала по-материнськи довірливо:

— Даремно поспішав, турчику. Мара зараз з полковником Алтіно Бранданом. Він спеціально приїхав з Ріодо-Брасо, у неї не було виходу!

Насіб розгнівався. Не на Мару, він не міг втручатись у її життя, заважати їй заробляти на хліб. Але він сердився тому, що ця ніч втрачалася, а йому докучало бажання. Ідучи під дощем, він мріяв про жіноче тіло в теплом ліжку. Прийшов додому, роздягнувся. В глибині будинку — в кухні чи в буфетній — почувся дзенькіт розбитого посуду. Він пішов подивитися, що трапилося. Кіт стрімголов вискочив на двір. Двері в кімнатку Габрієли були прочинені. Насіб заглянув туди. Нога Габрієли звисала з ліжка, мулатка усміхалась уві сні, її високі груди плавно підіймались і опускались. Голова йшла обертом від пахоців гвоздики. Насіб підійшов ближче. Вона розплющила очі й мовила:

— Сеньйоре Насібе...

Осліплений, він поглянув на неї і побачив землю, змочену дощем, розкопану мотикою, із саджанцями какао, в цій землі зароджувались дерева, на ній росла трава. Були ще на ній доли й гори, глибокі печери; на ній, на цій землі, він і посадить плантацію. Вона простягнула руки і пригорнула його до себе.

Коли Насіб ліг поруч з Габрієлою і відчув її жар, у ньому раптом ожили приниження, злість, ненависть, біль розлуки, страждання мертвих ночей, ображене самолюбство і радість доторку до палаючого тіла Габрієли. Він міцно стиснув її, залишивши сині сліди на шкірі кольору кориці:

— Повія!

Вона усміхнулася до нього вустами, створеними для пристрасних цілунків, і прошепотіла:

— Ну то й що...

І припала головою до його волохатих грудей:

— Красунчик...

ПРО ШВЕДСЬКИЙ КОРАБЕЛЬ З РУСАЛКОЮ КОХАННЯ

Так, тепер він був щасливий до кінця. Час ішов, наступної неділі відбудуться вибори. Ніхто не мав сумніву щодо їхніх наслідків, навіть доктор Вітор Мело, який, занепавши духом, замкнувся у своєму кабінеті в Ріо-де-Жанейро. Алтіно Брандан і Рібейрінью за тиждень замовили розкішний обід у «Комерційному ресторані» з шампанським і фейерверком. Великі свята планувалися задалегідь. По відозві, яку відкривав Мундінью Фалкан, було оголошено збір коштів на придбання будинку, де народився Капітан і де жив світлої пам'яті Каузуїнья Олівейра. Цей будинок планувалося подарувати Капітанові. Майбутній префект також зробив благородну справу: він пожертвував на диспансер для бідних дітей, відкритий Алфредо Бастосом на пагорбі Конкіста. Після виборів Насіб мав намір разом з Рібейрінью з'їздити подивитись на землю за гірським кряжем Бафоре, про яку стільки наслухався, а потім купити ділянку і підписати контракт на закладання плантації какао.

Він щодня грав у кості, розмовляв з друзями, розповідав різні вигадки про сірійців: «На батьківщині мого батька бувало ще й не таке!..» Наївшия, спав під час сієсти, мирно хропучи. Ходив у кабаре з Нью-Гало, спав з Марою та й з іншими жінками. А з Габрієлою — завжди, коли в нього не було жінки і він не зморився і не хотів спати. Мабуть, з нею частіше, ніж з іншими. Тому що жодна не могла з нею зрівнятися, такою полум'яною і ніжною, такою шаленою в ліжку, такою пристрасною в коханні, для якого вона була створена. На цій землі він насаджував плантацію. Насіб засинав, поклавши свою важку ногу на її округле стегно. Майже так, як раніше. А втім, він тепер не ревнував її до інших, не боявся втратити і не боявся, що вона його залишить. У годину сієсти, перед тим, як заснути, Насіб думав: тепер вона лише для ліжка; він відчував до неї те ж саме, що й до інших,— до Мари, Ракели, рудої Наталі, це було почуття

без хвилювання, без колишньої ніжності. Так було краще. Вона ходила в будинок Дори, танцювала й співала — готувались вони там до свят у місяць святої Марії. Насіб знав про це, стеновав плечима, але відвідати свято збирався. Габрієла була його куховаркою, з якою він спав, коли хотілося. І якою куховаркою! Кращої годі й шукати! Та і в ліжку вона гарна, навіть більше ніж гарна — вогонь, а не жінка.

В будинку Дори Габрієла сміялася, розважалась, співала і танцювала. Вона понесе прапор під час свята. А в ніч святого Жоана буде стрибати через багаття. Габрієла раділа: жити добре. Відлічувало одинадцятую годину вечора, і вона приходила додому, чекала сеньйора Насіба. Можливо, цієї ночі він прийде до неї, полоскоче вусами потилицю, покладе свою важку ногу на її стегно, вона пригорнеться до його м'яких, мов подушка, грудей. Габрієла піднімала kota до обличчя, він тихесенько муркотів. Вона слухала оповіді дони Армінди про духів і немовлят. Грілась ранками проти сонця, ласувала гуявою, червоними плодами пітанги. Годинами розмовляла із своїм товаришем Туїскою, який учився тепер на столяра. Босою бігала пляжем, знімаючи бризки на воді. Після обіду танцювала з молоддю на майдані. Дивилась на місяць, чекаючи Насіба. Жити добре!

Лишилося чотири дні до неділі, на яку було призначено вибори. І ось, близько третьої години дня, шведський вантажний корабель небачених у тих краях розмірів загув у морі. Негреня Туїска помчало головними вулицями, добровільно поширюючи цю новину. Населення Ільєуса висипало на набережну.

Навіть приїзд єпископа не викликав у свій час такої сенсації. З тріскотнявою злітали ракети. В порту увімкнули сирени два пароплави компанії «Баїяна», баржі й катери теж вітали шведський пароплав. Рибальські човни і легенкі суденця вийшли з бухти у відкрите море, щоб зустріти і супроводжувати його.

Шведський пароплав з цілою гірляндою іноземних прапорів, що полоскались поміж щоглами, повільно перетинав бухту. Мешканці бігли вулицями, які вели до порту. На причалах вирував натовп. Оркестр гуртка імені 13 травня грав військові марші. Жоакім бухав у барабан. Крамниці позачинялися. Було відпущено з уроків учнів приватних коледжів, початкової школи і гімназії Еноха. Хлопці, зібравшись у порту, радісно плескали в долоні,

кокетували дівчата з монастирської школи. Автомашини, вантажні і легкові, автобуси пронизливо сигналізували. Глорія стояла поміж Жозуе і Рібейрінью і, голосно сміючись, кидала виклик світським дамам. Тоніко Бастос величю тримав під руку дону Олгу. Жеруза, в глибокому траурі, привіталася до Мундінью. Ніло, не випускаючи свистка з рота, командував Теренсіо, Траїрою, юнаком Батістою. Падре Базіліо прийшов у порт зі своїми прийомними дітьми. Одноногий власник «Бате-Фундо» із заздрістю поглядав на Плінію Арасу й Насіба. Старі діви хрестилися, моторні сестри Дос Рейс усміхались. В їхньому черговому презепіо неодмінно буде фотокартка зі шведського судна. Зібрались усі: і світські дами, і дівчата на виданні, і повії, і Марія Машадан, командорша околиць та кабаре. Доктор, відкашлюючись, готувався до промови, підбираючи заковиристі слова. Як би його втнути про Офенізію у промові, присвяченій шведському пароплаву? Негреня Туїска залізло на щоглу вітрильника. Пастушки Дори прийшли із прапором; його, пританцювуючи, несла Габрієла. Полковники, власники плантацій какао, діставали револьвери і стріляли вгору. Увесь Ільеус зібрався у порту.

За оригінальним задумом Жоана Фулженсіо, відбулася символічна церемонія: експортери Мундінью Фалкан і Стевенсон та фазендейро Амансіо Леал і Рібейрінью принесли мішок какао на край причалу, до якого швартувався корабель. Перший мішок какао, який буде відправлено за кордон безпосередньо з Ільеуса. На захоплену промову Доктора відповів віце-консул Швеції, довготелесий агент корабельної компанії.

Увечері, коли матроси зішли на берег, поживавлення в місті зросло. Ільеусці частували моряків у барах, капітана і офіцерів повели в кабаре, причому капітана радісні городяни мало не понесли на руках. Він був звичним до міцних напоїв, пив горілку в портах семи морів, тому з «Батаклану» на пароплав ільеусцям таки поталанило віднести його на руках.

Наступного дня після сніданку матросів знову відпустили на берег, і ті розбрелися по місту. «Як їм сподобалась ільеуська горілка!» — з гордістю говорили грапіуни. Моряки продавали закордонні сигарети, тканини, позолочені дрібнички. Гроші вони витрачали на кашасу і на повій, а потім лежали п'яними на вулицях!

Це трапилось після сієсти, напередодні години вечір-

нього аперитиву — в ці порожні години від третьої до пів на п'яту. Насіб завжди користувався перервою, щоб підрахувати касу, заховати гроші і підсумувати виторг. Це трапилось, коли Габрієла пішла додому, закінчивши роботу. Шведський матрос, білочубий гігант двометрово-го зросту, увійшов у бар, важко видихнув алкоголь в обличчя Насібу і показав пальцем на пляшку «Кано де Ільєус». Він благально дивився на араба і щось бурмотів своєю неймовірною мовою. Насіб уже виконав свій громадянський обов'язок, частуючи напередодні моряків кашасою. Він на мигах пояснив, що за кашасу треба платити. Білочубий швед вивернув порожні кишені, де давненько вже, мабуть, не було грошей. А втім, він знайшов там чудову брошку з позолоченою русалкою. Він виклав на прилавок матір північних морів, стокгольмську Єманжу. Насіб очима стежив за Габрієлою, яка в цю мить завертала за церкву. Потім перевів погляд на русалку, на її риб'ячий хвіст. Стегна Габрієли були схожими на русалчині. У всьому світі немає такої іншої жінки, такої палкої, такої ніжної, такої пристрасної. Жодна жінка не вміє так зітхати і так завмирати найсолодшої миті. Чим більше він спав з нею, тим більше бажав саме її. Вона була зіткана з пісень, танців, сонця, місяця, вона була створена з гвоздики й кориці. Тепер він нічого їй не дарував, навіть дешевих дрібничок. Насіб узяв пляшку кашаси, налив гранчасту склянку. Матрос підняв склянку, поглянув на Насіба, випив кашасу одним духом і плюнув. Насіб, усміхнувшись, поклав у кишеню позолочену русалку. Габрієла буде задоволена, вона розсміється, зітхне і скаже: «Ну для чого це, красунчику?»

На цьому й завершується історія Насіба й Габрієли. З вуглики, що тліла в попелі, відроджується полум'я кохання.

ПОСТСКРИПТУМ

Недовзі після описаних подій полковника Жезуїньйо Мендонсу було віддано до суду і звинувачено у вбивстві на ґрунті ревнощів своєї дружини Сіньязіньї Гuedес Мендонси і хірурга-дантиста Осмундо Піментела. Двадцять вісім годин тривало судове засідання, набираючи в певні періоди різкого характеру. Відбувався бурхливий обмін

репліками; адвокат Маурісіо Каїрес цитував біблію, нагадував про непристойні чорні панчохи, говорив про мораль та її занепад. Його промова була патетичною. Езекиєл Прадо теж виступав схвильовано: зараз Ільєус уже не край бандитів, він перестав бути раєм для вбивць. Ридючи, драматичним жестом показав Езекиєл на заплаканих батьків Осмундо, які прибули на суд у траурному одязі. Його промова була присвячена прогресові й цивілізації. Вперше в історії Ільєуса власника плантацій какао було засуджено до тюремного ув'язнення за те, що він убив зрадницю дружину і її коханця.

[Петрополіс — Ріо, травень, 1958]

З М І С Т

Жоржі Амаду — співець Бразилії	
<i>Передмова Маргарити Жердинівської</i>	5

Ч а с т и н а п е р ш а

БРАЗІЛЕЦЬ ІЗ АРАВІЇ

Розділ перший. Томління Офенізії	20
Розділ другий. Самотність Глорії	115

Ч а с т и н а д р у г а

ГАБРІЄЛА, ГВОЗДИКА І КОРИЦЯ

Розділ третій. Тасмниця Малвіни	190
Розділ четвертий. Місячне світло Габрієли	298

ЖОРЖИ АМАДУ

Габриэла

Роман

Перевод с португальского

Ю. П. Петренко и Л. Б. Олевского

Серия

«Вершины мировой литературы»

Том 59

Киев

Издательство

художественной литературы

«Дніпро», 1987

(На украинском языке)

Редактор *С. А. Коваль*

Художник *О. В. Бичко*

Художний редактор *В. А. Кононенко*

Технічний редактор *О. М. Грищенко*

Коректори *Н. С. Глуценко, Н. І. Харчук*

Інформ. бланк № 3635

Здано до складання 14.05.86.

Підписано до друку 17.10.86.

Формат 84 × 108^{1/32}. Папір друкарський № 2.

Гарнітура бодоні. Друк високий.

Умовн. друк. арк. 23,94. Умовн. фарбовідб. 25,935.

Обл.-вид. арк. 25,947. Тираж 65 000 пр.

Зам. 6—318. Ціна 2 крб. 70 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».

252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

З фотоформ Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкинг» на Київській книжковій фабриці.
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Амаду Ж.

А61 Габрієла: Роман/З порт. пер. Ю. Петренко та Л. Олевський; Передм. М. Жердинівської.— К.: Дніпро, 1987.— 453 с. («Вершини світового письменства», том 59).

У цьому творі видатний сучасний бразильський письменник розкриває політичну структуру своєї країни, показує традиції, звичаї та мораль народу, з гумором, а іноді й сарказмом, змальовує представників «вищого світу» міста Ільсуса.

Розповідаючи про кохання красуні-мулатки Габрієли й араба Насіба, автор створює образ привабливої жінки, лагідної, безпосередньої й простодушної, що відкидає норми буржуазної моралі й за будь-яких обставин лишається сама собою.

А 470300000—160 160.87
M205(04)—87

84.7Бр